Юридичні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

ISSN 3083-7340 (Print)
ISSN 3083-7359 (Online)
https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS OF INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT.

LEGAL SCIENCES

Випуск 2 (78), 2026

Видавничий дім
“Гельветика”
2026

УДК 34

Редакційна колегія

Заросило Володимир Олексійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, Міжрегіональна Академія управління персоналом **(головний редактор)**

Кисленко Дмитро Петрович, кандидат юридичних наук, доктор педагогічних наук, професор, начальник кафедри суспільних наук, Національний університет оборони України

Кузьмічова-Кисленко Єлизавета Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінальної юстиції, Національна академія внутрішніх справ

Ладиченко Віктор Валерійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Макеєва Олена Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії держави і права, конституційного та адміністративного права, Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Максимович Роман Олегович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Піддубний Олексій Юрійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Степанова Ганна Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінальної юстиції, Національна академія внутрішніх справ

Улютіна Олена Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного та фінансового права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Щокін Ростислав Георгійович, доктор юридичних наук, професор, Президент, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Agnieszka Szpak, Dr. Hab., Professor, Professor of the Department of International Security, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Atrey Ishan, PhD, Assistant Professor, School of Law, Indian Institute of Management Rohtak

Novikovas Andrejus, Doctor of Law, Professor, Professor at the Institute of Public Law at the Law School, Mykolas Romeris University in Vilnius

Urbano de Sousa Constança, Doctor of Law, Professor, Professor of European Union Law, Director of the Law Department, Universidade Autónoma de Lisboa

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом Протокол № 8 від 17 червня 2026.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року.
Ідентифікатор медіа: R30-03891

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Фрометівська, буд. 2, м. Київ, 03039, iapm@iapm.edu.ua, тел. (044) 490-95-00).

Відповідно до Наказу МОН України № 928 від 11 червня 2026 року (додаток 14) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б).
Кластер: Право. Спеціальності: D8 Право, D9 Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/3083-7359

Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки. 2026. Вип. 2 (78).
Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2026, 176 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ISSN 3083-7340 (Print)
ISSN 3083-7359 (Online)

© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2026

UDC 34

Editorial board

Zarosylo Volodymyr Oleksiiovych, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activity, Interregional Academy of Personnel Management (Chief Editor)

Kyslenko Dmytro Petrovych, PhD in Law, Doctor of Pedagogy, Professor, Head of the Department of Social Sciences, National Defense University of Ukraine

Kuzmichova-Kyslenko Elizaveta Volodymyrivna, PhD, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal Justice, National Academy of Internal Affairs

Ladychenko Viktor Valeriiovych, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International Law and Comparative Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Makeieva Olena Mykolaivna, PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Theory of State and Law, Constitutional and Administrative Law, State University "Kyiv Aviation Institute"

Maksymovych Roman Olehovych, PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of International Law and Comparative Law, State University "Kyiv Aviation Institute"

Piddubnyi Oleksii Yuriiovych, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil and Commercial Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Stepanova Hanna Mykolaivna, PhD, Associate Professor, Professor at the Department of Criminal Justice, National Academy of Internal Affairs

Uliutina Olena Anatoliivna, PhD, Associate Professor, Professor at the Department of Administrative and Financial Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Shchokin Rostyslav Heorhiiovych, Doctor of Law, Professor, President of the Interregional Academy of Personnel Management

Agnieszka Szpak, Dr. Hab., Professor, Professor at the Department of International Security, Nicolaus Copernicus University

Atrey Ishan, PhD, Assistant Professor, School of Law, Indian Institute of Management Rohtak

Novikovas Andrejus, Doctor of Law, Professor, Professor at the Institute of Public Law at the Law School, Mykolas Romeris University in Vilnius

Urbano de Sousa Constança, Doctor of Law, Professor, Professor of European Union Law, Director of the Law Department, Universidade Autónoma de Lisboa

Approved by the Academic Council of Interregional Academy of Personnel Management
(minutes No. 8 as 17.06.2026)

Registration of print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 1173 as of 11.04.2024.
Media ID: R30-03891.

Media entity – Private Joint-Stock Company «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management»
(03039, Kyiv, Frometivska str., 2, iapm@iapm.edu.ua, tel. (044) 490-95-00).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 928 dated June 11, 2026 (Appendix 14), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (the "B" category). Cluster: Law. Specialties: D8 Law, D9 International Law.

The journal is indexed by Google Scholar

DOI: 10.32689/3083-7359

Scientifc works of Interregional Academy of Personnel Management. Legal Sciences. 2026. Issue 2 (78).
Kyiv : Interregional Academy of Personnel Management. 2026. 176 pp.

It is published the articles by scientists dealing with the topical issues of law development. The journal is intended for academic and research staff, students, and all those interested in the development of legal science in Ukraine.

ISSN 3083-7340 (Print)
ISSN 3083-7359 (Online)

ЗМІСТ

А. О. Гавловська, Ю. Є. Томіліна
ЕВОЛЮЦІЯ ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: РИМСЬКІ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНА ЦИВІЛІСТИЧНА ПРАКТИКА..... **8**

І. А. Ганджа
ЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ ДОБРОСОВІСНОГО НАБУВАЧА ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ СПОТВОРЕННЮ ДАНИХ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ..... **15**

А. В. Гербеда
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОГОВОРУ ПОСТАЧАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИМИ ТА ІНШИМИ РЕСУРСАМИ ЧЕРЕЗ ПРИЄДНАНУ МЕРЕЖУ..... **23**

О. О. Григоренко, В. І. Архіпов
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ..... **30**

І. І. Демидов
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ГРУПОЮ ОСІБ..... **39**

Т. В. Дуюнова
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ РЕЙДЕРСТВУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (ПЕРЕГОВОРНИЙ РОЗДІЛ 11 «СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ»)..... **46**

В. О. Заросило, О. О. Косиця, В. В. Заросило
АНТИКОРУПЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ЯК ФОРМА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ..... **57**

С. В. Келип
ПРАВОВЕ ГАРАНТУВАННЯ БЕЗПЕКОВИХ ПЕРЕВАГ НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ: СТРАТЕГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ..... **64**

С. О. Лисенко
ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН У ПРОЦЕСІ РОЗШИРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПОВИННОСТІ ТА ЗАЛУЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО УЧАСТІ У ВІЙНАХ..... **71**

О. В. Мехед
ВИДИ МАЙНОВИХ ПРАВ, НА ЯКІ МОЖЕ БУТИ ЗВЕРНЕНО СТЯГНЕННЯ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... **79**

О. Ю. Піддубний, О. Ю. Пустовіт, А. В. Тарасюк
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КАБІНЕТОМ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ **86**

Г. С. Поліщук, С. В. Колісник
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ..... **94**

О. І. Полотнянко, М. В. Сандига
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДОСТОВІРНОСТІ ЦИФРОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СУДОВОМУ ЗАХИСТІ ВИБОРЧИХ ПРАВ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ..... **101**

Г. М. Степанова, О. Ю. Хахуцяк, Ю. А. Ліхолєтова, А. Е. Жилін
ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО: ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ
В УКРАЇНІ ТА АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ..... **110**

В. М. Стратонов, Ю. В. Смоляр
СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УСРР (1922–1939 РР.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ..... **121**

О. Д. Суханов
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОМЕННИХ ІМЕН
В УКРАЇНІ..... **130**

І. П. Устинова, А. В. Кропив'янський
РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВІДБУДОВІ ПОВОЄННИХ
ТЕРИТОРІЙ: ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... **139**

О. С. Федченко
ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ФЕДЕРАТИВНОЇ
РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА..... **151**

Я. М. Хлівний
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ ЯК ВИДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ
У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ..... **157**

І. С. Яковець
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН:
ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ РЕЙДЕРСТВУ НА ОБ'ЄКТАХ
АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УКРАЇНІ І СВІТІ..... **163**

CONTENTS

Alina Havlovska, YuliiaTomilina
EVOLUTION AND CURRENT ISSUES OF JUDICIAL PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS: ROMAN TRADITIONS AND MODERN CIVIL LAW PRACTICE..... **8**

Igor Ganja
APPLICATION OF THE CIVIL LAW CONSTRUCTION OF A BONA FIDE ACQUIRER AS A MEANS OF COUNTERACTING THE DISTORTION OF THE DATA OF THE STATE REGISTER OF REAL RIGHTS TO REAL ESTATE AND THEIR ENCUMBRANCES..... **15**

Anastasia Gerbeda
PROBLEMATIC ASPECTS OF THE CONTRACT FOR THE SUPPLY OF ENERGY AND OTHER RESOURCES THROUGH THE CONNECTED NETWORK..... **23**

Oleksandr Hryhorenko, Valerii Arkhipov
LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK FOR THE USE OF AUTOMATED INFORMATION SYSTEMS BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES..... **30**

Ihor Demidov
CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF INTENTIONAL HOMICIDES COMMITTED BY A GROUP OF PERSONS..... **39**

Tetiana Duiunova
CRIMINAL-LAW COUNTERING OF RAIDING IN UKRAINE'S AGRICULTURAL SECTOR IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION (NEGOTIATION CHAPTER 11 "AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT")..... **46**

Volodymyr Zarosylo, Olha Kosytsia, Vitaliy Zarosilo
ANTI-CORRUPTION STRATEGY AS A FORM OF LEGAL SECURITY OF THE STATE ANTI-CORRUPTION POLICY OF THE STATE..... **57**

Svitlana Kelyp
LEGAL GUARANTEE OF SECURITY ADVANTAGES AT THE STATE BORDER: A STRATEGIC PRIORITY OF THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE..... **64**

Sergii Lysenko
EVOLUTION OF CITIZENS' CONSTITUTIONAL RIGHTS IN THE PROCESS OF EXPANDING MILITARY DUTY AND INVOLVING THE POPULATION IN WARS..... **71**

Oleg Mekhed
TYPES OF PROPERTY RIGHTS SUBJECT TO LEVY IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS..... **79**

Oleksiy Piddubnyi, Oleksandr Pustovit, Anatoliy Tarasiuk
ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF FORMATION BY THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE OF STATE POLICY IN THE FIELD OF EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTS **86**

Hennadii Polishchuk, Serhiy Kolisnyk
STRUCTURAL-FUNCTIONAL COMPONENT OF COUNTERING CRIME IN THE SPHERE OF LAND PROTECTION..... **94**

Oksana Polotnianko, Maksym Sandyha
ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEES OF DIGITAL INFORMATION RELIABILITY IN JUDICIAL PROTECTION OF ELECTORAL RIGHTS AND COUNTERING CORRUPTION RISKS..... **101**

Hanna Stepanova, Olha Khakhutsiak, Yulia Likholetova, Artem Zhilin
ELECTRONIC JUSTICE: STAGES OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE AND ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE..... **110**

Vasyl Stratonov, Yuliia Smoliar
FORMATION OF THE SOVIET ADVOCACY AND TRANSFORMATION OF THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF THE UKRAINIAN SSR (1922–1939): A HISTORICAL AND LEGAL STUDY..... **121**

Oleksandr Sukhanov
SEPARATE PROBLEMATIC ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF DOMAIN NAMES IN UKRAINE..... **130**

Iryna Ustynova, Andriy Kropiv'yanskyi
THE ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE RECONSTRUCTION OF POST-WAR TERRITORIES: A STATE AND LEGAL PERSPECTIVE..... **139**

Oleksiy Fedchenko
LEGAL GROUNDS FOR THE USE OF FIREARMS BY POLICE OFFICERS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE AND THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY..... **151**

Yaroslav Khlivnyi
FEATURES OF APPLYING SEIZURE AS A TYPE OF INTERIM MEASURE IN COMMERCIAL PROCEEDINGS..... **157**

Iryna Yakovets
CRIMINAL OFFENCES IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS: LEGAL MEANS OF COUNTERACTING RAIDING AT AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX FACILITIES IN UKRAINE AND WORLDWIDE..... **163**

УДК 347.23:340.15
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.1

ЕВОЛЮЦІЯ ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: РИМСЬКІ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНА ЦИВІЛІСТИЧНА ПРАКТИКА

А. О. Гавловська, Ю. Є. Томіліна

EVOLUTION AND CURRENT ISSUES OF JUDICIAL PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS: ROMAN TRADITIONS AND MODERN CIVIL LAW PRACTICE

Alina Havlovska, YuliiaTomilina

Анотація. *У статті здійснено дослідження історико-правової еволюції судового захисту права власності від класичного римського приватного права до сучасної вітчизняної цивілістичної практики. Проаналізовано правову природу та функціональне призначення класичних римських позовних конструкцій, спрямованих на повернення речі неволодіючому власнику, усунення перешкод у здійсненні права власності та охорону добросовісного набувача, який не набув формального права власності. Визначено їхній вплив на формування сучасної системи речово-правових способів захисту та розкрито зміст переходу від залежності захисту від наявності позову до пріоритету суб'єктивного права.*

Охарактеризовано положення вітчизняного цивільного законодавства та узагальнено судову практику щодо розмежування речово-правових способів захисту, зокрема критеріїв відмежування вимоги про повернення майна від вимоги про усунення перешкод у користуванні чи розпорядженні майном. Виконано аналіз проблематики захисту добросовісного набувача, у межах якого з'ясовано співвідношення принципу неможливості передання більших прав, ніж має відчужувач, із необхідністю стабільності обороту.

Визначено особливості співвідношення права власності з державною реєстрацією речових прав та встановлено, що реєстраційний запис створює легітимне очікування належності майна, проте не усуває матеріально-правових дефектів його набуття. Обґрунтовано перехід судової практики від формального до функціонального підходу у виборі способу захисту, за якого визначальним є здатність рішення реально відновити порушений майновий стан особи. Розкрито стандарти захисту власності на конвенційному рівні, включно з автономним тлумаченням поняття майна та вимогою пропорційності втручання у право мирного володіння майном, а також охарактеризовано специфіку такого захисту в умовах збройної агресії та окупації територій. Узагальнено, що сучасний судовий захист власності орієнтується не на формальну конструкцію позову, а на реальне відновлення порушеного права.

Ключові слова: *право власності, судовий захист, речові права, reivindicatio, actio Publiciana, негаторний позов, віндикаційний позов, добросовісний набувач, державна реєстрація, ефективність судового захисту, конвенційні стандарти захисту власності.*

Abstract. *The article researches the historical and legal evolution of judicial protection of property rights from classical Roman private law to modern domestic civil practice. The legal nature and functional purpose of classical Roman legal structures aimed at returning the thing to the non-possessing owner, removing obstacles to the exercise of the right of ownership, and protecting the bona fide acquirer who did not acquire formal ownership are analyzed. Their influence on the formation of the modern system of material legal methods of protection is determined and the content of the transition from the dependence of protection on the existence of a claim to the priority of subjective law is revealed.*

The provisions of the domestic civil legislation are characterized and the judicial practice is summarized regarding the distinction between property and legal methods of protection, in particular the criteria for distinguishing the demand for the return of property from the demand for the removal of obstacles to the use or disposal of property. An analysis of the issues of protection of a bona fide acquirer was carried out, within which the relationship between the principle of the impossibility of transferring greater rights than the alienator has and the need for stability of turnover was clarified.

The specifics of the correlation of property rights with the state registration of property rights are determined and it is established that the registration record creates a legitimate expectation of property ownership, but does not eliminate the material and legal defects of its acquisition. The transition of judicial practice from a formal to a functional approach in choosing a method of protection is substantiated, in which the decisive factor is the decision's ability to actually restore the person's impaired property status.The standards of property protection at the convention level are revealed, including the autonomous interpretation of the concept of property and the requirement of proportionality of interference with the right to peaceful ownership of property, and the specifics of such protection in conditions of armed aggression and occupation of territories are also characterized. In general, the modern judicial protection of property is not focused on the formal construction of the claim, but on the real restoration of the violated right.

Key words: *property right, judicial protection, property rights, reivindicatio, actio publiciana, negatory action, vindicatory action, bona fide acquirer, state registration, effectiveness of judicial protection, conventional standards of property protection.*

© А. О. Гавловська, Ю. Є. Томіліна, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

1. Вступ. Право власності – це наріжний камінь на якому ґрунтується цивільний оборот, а тому його судовий захист є визначальним показником стану верховенства права в державі, однак сучасна вітчизняна цивілістина доктрина та правозастосовна практика демонструють суттєву невідповідність між класичними римсько-правовими конструкціями речово-правового захисту і реаліям сучасного цивільного обороту, ускладненого електронною формою реєстрації прав, множинністю способів захисту та конкуренцією між речово-правовими і зобов'язально-правовими засобами захисту. Попри те, що рецепція римського приватного права заклала концептуальні основи вітчизняного речового права, механічне відтворення давноримських юридичних конструкцій без урахування трансформації суспільних відносин зумовлює неоднозначність розмежування віндикайного позову та позову про визнання права власності, суперечливість судової практики про визнання права власності, невизначеність співвідношення речово-правових способів захисту з новітніми інститутами реєстраційного права та державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Зазначені колізії свідчать про наявність системної наукової проблеми, яка полягає у відсутності цілісної теоретичної концепції адаптації римських традицій судового захисту права власності до потреб сучасного цивільного обороту, що зумовлює актуальність комплесного дослідження еволюції відповідних правових механізмів та вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства і уніфікації судової практики в цій сфері.

Дослідження проблематики судового захисту права власності в українській юридичній науці здійснювалося у декількох взаємопов'язаних напрямах: теорія права власності та його захисту, речово-правові способи захисту, віндикаційний і негаторний позови, добросовісне набуття майна, захист прав на землю та нерухомість, співвідношення матеріального права із судовою практикою, а також рецепція конструкцій римського приватного права. Фундаментальні питання інституту права власності досліджуються у працях О.В. Дзери та Н.С. Кузнєцової (загальні підходи до розуміння права власності) [16], Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, К.Г. Некіта (системний підхід до здійснення захисту права власності) [18]; М. Бондарєвої, С. Рабовської та Т. Шмарьової (аналіз застосування конструкцій rei vindicatio та acto negatoria у судовій практиці України) [6], С.Г**.** Деледивка (питання практичного застосування захисту інституту власності присвячені роботи) [7], В.А. Миколаєць та Н.Б. Новицька (аналіз римських витоків віндикації, практики Верховного Суду, доказування права власності, визначення належного відповідача та проблем виконання судових рішень) [9], С.А. Татьянченко (особливості захисту права власності, їх специфіка застосування до об'єктів) [12].

2. Мета статті полягає в дослідженні еволюції римсько-правових конструкцій судового захисту права власності (reivindicatio, actio Publiciana, actio negatoria) та їхньої трансформації в сучасній цивілістичній практиці, визначенні значення цих конструкцій для розмежування віндикаційного та негаторного позовів, захисту добросовісного набувача й забезпечення стабільності державної реєстрації речових прав, а також з'ясуванні того, наскільки чинні речово-правові засоби захисту відповідають принципу ефективності судового захисту та стандартам статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

3. Результати та обговорення. Сучасний український судовий захист права власності є результатом не простого механічного запозичення римських позовів, а їх функціональної трансформації. Якщо rei vindicatio була спрямована на повернення речі власнику, то сучасна віндикація повинна додатково враховувати добросовісність набувача, стабільність цивільного обороту, державну реєстрацію та критерій ефективності судового захисту.

Історія розвитку таких механізмів демонструє значну спадкоємність приватноправових конструкцій, оскільки римське право виробило систему позовів, за допомогою яких власник міг вимагати повернення речі, припинення перешкод у здійсненні свого права або підтвердження правового статусу. Центральне місце серед них посідали reivindicatio (позов невласника до незаконного володільця про повернення речі), actio negatoria засіб проти неправомірного втручання у здійснення права власності, та actio Publiciana, що забезпечувала захист добросовісного набувача, який ще не набув повного права власності за давністю.

Сучасне цивільне право формально відійшло від римської системи позовів як основного способу конструювання суб'єктивних прав. Проте зміст багатьох сучасних речово-правових засобів безпосередньо пов'язаний із римською традицією. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) передбачає, зокрема, витребування майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні права власності, визнання права власності та визнання незаконними правових актів, що порушують право власності [17]. Актуальність дослідження особливо посилюється сучасною судовою прак-

тикою, у якій виникають складні питання щодо визначення належного способу захисту. Зокрема, проблемними залишаються розмежування віндикаційного та негаторного позовів, захист прав добросовісного набувача, співвідношення права власності та державної реєстрації, захист земельних ділянок, ефективність судового рішення та межі втручання держави у право мирного володіння майном (наприклад, постанова Вликої Палати від 18.01.2023 у справі №488/2807/17) [11].

Формування класичних моделей захисту права власності нерозривно пов'язане з римським приватним правом, в межах якого важливою особливістю римської правової системи було тісне поєднання суб'єктивного права та позову. У класичній традиції охорона приватного права значною мірою визначалася наявністю відповідного позову. Наприклад, класична конструкція reivindicatio відповідно до якої власник, позбавлений володіння річчю, міг пред'явити речовий позов до особи, яка фактично нею володіла, сутність якого полягала не у вимозі передати власність іншій особі, адже власник уже був власником, а у відновленні фактичного зв'язку між власником та його річчю.

У Інституціях Юстиніана речові позови розглядалися як окрема категорія позовів, а vindicatio пов'язувалася із твердженням позивача про належність йому речі [3]. Саме римська конструкція виходила з принципового розмежування речових і особистих позовів. Так, у речовому позові захист спрямовувався проти будь-якої особи, яка порушувала речове право, тоді як особистий позов був пов'язаний із конкретним зобов'язальним відношенням. Таким чином, reivindicatio стала історичним прототипом сучасного віндикаційного позову, а її значення полягає передусім у тому, що вона дозволяла відокремити право власності від фактичного володіння. Особа могла залишатися власником навіть після втрати фактичного контролю над річчю, а судовий процес мав відновити цей контроль. При цьому римська модель була значно формальнішою, ніж сучасна, оскільки позивач за reivindicatio повинен був довести своє право власності. У разі похідного набуття це могло означати необхідність доведення законності попередніх переходів права. Саме ця проблема згодом отримала назву probatiodiabolica – «диявольського доказування», оскільки доведення безперервного ланцюга переходів права власності могло бути надзвичайно складним. Сучасні дослідження римського права прямо пов'язують цю проблему з reivindicatio [18].

Іншим важливим римським засобом була actio negatoria функціональна спрямованість якої відрізнялася від віндикаційної: власник не був позбавлений володіння річчю, але інша особа створювала перешкоди у здійсненні права власності. Тому метою позову було не повернення речі, а припинення неправомірного впливу на неї.Саме ця конструкція стала історичним джерелом сучасного негаторного позову, адже вона демонструє важливу для сучасного права ідею – порушення права власності не обов'язково пов'язане з позбавленням власника володіння майном.

Третім важливим елементом римської системи була actio Publiciana. Її виникнення пояснюється необхідністю захисту добросовісного набувача, який отримав річ на законній підставі, але ще не став квіритським власником через незавершення строку набувальної давності [3]. Претор використовував юридичну фікцію, за якою вважалося, що строк набувальної давності вже сплив, унаслідок цього набувач отримував засіб захисту, подібний до reivindicatio [4]. Історичне значення actio Publiciana виходить далеко за межі римського права, оскільки вона демонструє, що правова система може захищати не лише формально встановленого власника, а й особу, яка має достатньо сильну правову позицію щодо майна. Це особливо важливо для сучасного цивільного права, де питання добросовісного набувача, довіри до цивільного обороту та стабільності майнових відносин набули самостійного значення.

Подальша еволюція приватного права поступово змінила співвідношення між правом та позовом. Якщо в римській системі певною мірою можна говорити про залежність юридичної охорони від наявності конкретного позову, то сучасні цивільно-правові системи виходять із пріоритету суб'єктивного права та загального принципу його судового захисту. Цю трансформацію можна описати переходом від моделі ubiactio, ibiius («де є позов, там є право») до сучаснішої концепції ubiius, ibiactio («де є право, там є позов») [4]. У сучасній доктрині це означає, що процесуальна форма не повинна нівелювати матеріальне право, а навпаки має забезпечувати його ефективне здійснення у звязку з чим дослідники римського права прямо звертають увагу на цю відмінність між античною та сучасною системами [4].

Українське законодавство сприйняло класичну систему захисту права власності водночас доповнивши її сучасними способами захисту. Глава 29 ЦК України регулює захист права власності, включаючи витребування майна із чужого незаконного володіння, витребування майна від добросовісного набувача, захист від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, визнання права власності, а також визна-

ння незаконним правового акта, що порушує право власності [17]. На міжнародному рівні фундаментальне значення має стаття 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини [15].Європейський суд з прав людини розглядає її як гарантію мирного володіння майном, одночасно допускаючи позбавлення майна в публічному інтересі за встановлених законом умов та контроль держави за використанням майна в загальному інтересі [8].

Отже, сучасна концепція захисту власності має щонайменше три рівні: матеріально-правовий, процесуальний та конвенційний. Ефективний захист передбачає не лише існування права та формального доступу до суду, а й можливість отримати рішення, яке реально відновлює порушений майновий стан.

Окремо слід зауважити, що важливою проблемою сучасного речового права залишається розмежування віндикаційного та негаторного позовів. Відповідно до статті 387 ЦК України власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. Саме ця конструкція є сучасним аналогом reivindicatio, а її ключовою передумовою є відсутність майна у фактичному володінні власника. Натомість стаття 391 ЦК України передбачає захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння. У класичній термінології йдеться про негаторний позов призначення якого полягає в усуненні перешкод у користуванні або розпорядженні майном [17].

Постанови Верховного Суду України підкреслюють, що визначальним критерієм розмежування двох способів захисту є наявність або відсутність володіння майном на момент звернення до суду. Так, якщо власник позбавлений володіння, належним засобом є віндикаційний позов, а якщо власник залишається володільцем, але стикається з перешкодами у користуванні чи розпорядженні, застосовується негаторний позов [13]. Показовою є практика Великої Палати Верховного Суду щодо земельних ділянок. Так, у постанові від 18.01.2023 року у справі № 488/2807/17 було наголошено, що вимога про витребування земельної ділянки з володіння кінцевого набувача є віндикаційним позовом, спрямованим на повернення майна у володіння власника [11]. У цьому контексті Верховний Суд пов'язав володіння нерухомим майном також із державною реєстрацією права власності – так званим «книжковим володінням».

Аналіз постанов дає можливість сформулювати такі висновки:

1) віндикаційний позов розглядається як позов неволодіючого власника;

2) негаторний позов – позов власника про усунення перешкод у користуванні чи розпорядженні майном;

3) ці позови є взаємовиключними;

4) умовою застосування обох позовів є, як правило, відсутність договірних відносин між сторонами.

Ця позиція має важливе практичне значення, оскільки неправильне визначення способу захисту може призвести до відмови в позові навіть за наявності порушеного права. Отже, для визначення належного способу захисту необхідно послідовно встановити: хто є власником; чи перебуває майно у його володінні; який характер порушення; чи існують між сторонами договірні відносини; хто фактично контролює майно; і який юридичний результат повинен бути досягнутий рішенням суду.

Водночас речові позови мають застосовуватися насамперед тоді, коли між сторонами немає договірного зв'язку. Якщо порушення права власності виникає в межах договірних відносин, пріоритет зазвичай мають зобов'язально-правові засоби захисту, на що безпосередньо звертає увагу сучасна практика Верховного Суду.

Класична reivindicatio була зорієнтована передусім на захист власника. Сучасний цивільний оборот, однак, вимагає враховувати також стабільність майнових відносин і довіру учасників до зовнішньої легітимності набуття майна. Саме тому сучасне право встановлює спеціальні правила щодо витребування майна від добросовісного набувача.Стаття 388 ЦК України передбачає спеціальні умови, за яких власник може витребувати майно від особи, яка не знала і не могла знати про незаконність його набуття. Таким чином, закон намагається встановити баланс між двома цінностями: захистом права власності та стабільністю цивільного обороту [17]. Проблема особливо ускладнюється щодо нерухомості, оскільки сучасний цивільний оборот значною мірою базується на державній реєстрації речових прав. Реєстрація створює легітимне очікування щодо належності права певній особі, але сама по собі не завжди усуває матеріально-правові дефекти набуття.

У цьому контексті Верховний Суд сформував підхід, відповідно до якого державна реєстрація не повинна перетворюватися на самостійну перешкоду для відновлення права власника. В окремих категоріях спорів Суд визнавав, що вимога про скасування запису державної реєстрації не є необхідною, якщо ефективним способом захисту є витребування майна [14]. Такий підхід має важливе теоретичне значення, оскільки він свідчить про поступовий перехід від формального сприйняття реєстрацій-

ного запису до функціонального підходу: суд має визначити, яке рішення реально відновить порушене право.

У цьому аспекті сучасна українська практика певною мірою продовжує логіку actio Publiciana. Римське право вже визнавало необхідність захищати не лише формального власника, а й особу, яка мала достатньо сильну правову позицію щодо речі. Сучасне право розвиває цю ідею через категорії добросовісності, розумної обачності, довіри до реєстру та стабільності цивільного обороту.

Сучасна цивілістика дедалі більше відходить від формального питання «який позов передбачено законом?» до функціонального питання «який спосіб захисту здатний реально відновити порушене право?». Ця тенденція пов'язана із загальним принципом ефективного судового захисту. Формальне задоволення вимоги, яке не призводить до реального відновлення майнового становища особи, не може вважатися достатнім. Наприклад, якщо особа незаконно втратила земельну ділянку, визнання незаконним певного адміністративного рішення не завжди саме по собі повертає їй володіння – у такій ситуації може бути необхідним витребування майна. Верховний Суд у справах щодо земельних ділянок наголошує на необхідності використання саме віндикаційного позову, якщо власник прагне повернути майно з незаконного володіння іншої особи.

Особливої ваги критерій ефективності набуває у спорах, де відповідачем є добросовісний набувач або де право власності пов'язане з державною реєстрацією. Суд має оцінювати не лише формальну відповідність позовної вимоги статті ЦК України, а й те, чи здатна вона забезпечити кінцевий юридичний результат. Цей підхід відповідає і стандартам ЄСПЛ. У контексті статті 1 Першого протоколу Суд виходить із необхідності забезпечення реального захисту майнових інтересів.Європейський суд з прав людини [10]. А при розгляді справи Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine ЄСПЛ виходить із того, що право не повинно бути лише формально проголошеним. Особа повинна мати реальну можливість скористатися цим правом і отримати ефективний захист у разі його порушення, тому держава має забезпечити такі правові механізми, які дозволяють не лише визнати порушення права, а й фактично відновити становище особи та захистити її майнові інтереси [2]. При цьому поняття «майно» у конвенційному розумінні має автономне значення та не обмежується лише формальним правом власності за національним законодавством. Захист може поширюватися на певні права та інтереси, які становлять майнову цінність, якщо особа має достатньо обґрунтоване правове очікування.ЄСПЛ також розглядає статтю 1 Першого протоколу як таку, що містить три взаємопов'язані правила: загальний принцип мирного володіння майном, умови позбавлення майна та право держави контролювати використання майна в загальному інтересі. Справи «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden), «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (James and Others v. the United Kingdom), «Меллахер та інші проти Австрії» (Mellacher and Others v. Austria) наглядно демонструють всі три елементи статті 1 Першого протоколу. Отже, сучасний судовий захист власності має забезпечувати баланс між двома вимогами. З одного боку, власник повинен мати дієвий засіб проти незаконного позбавлення його майна. З іншого – втручання у права інших осіб, зокрема добросовісних набувачів, повинно бути юридично обґрунтованим і пропорційним.

Сучасна практика ЄСПЛ також демонструє актуальність майнових спорів, пов'язаних із Україною та окупованими територіями. Станом на 2026 рік у матеріалах ЄСПЛ щодо статті 1 Першого протоколу окремо відображено справу Bazhenov and Others v. Russia and Ukraine, яка стосується анулювання російськими органами влади прав власності на земельні ділянки в Криму, раніше передані у приватну власність українськими органами влади [1].

Попри наявну нормативну основу, сучасна українська цивілістична практика стикається з низкою системних проблем:

- проблема належного способу захисту. Велика кількість судових спорів демонструє, що учасники цивільного обороту не завжди правильно розмежовують віндикаційні, негаторні, позови про визнання права власності та вимоги про скасування реєстраційних дій. Верховний Суд продовжує уточнювати критерії такого розмежування;
- проблема добросовісного набувача. Тут стикаються два фундаментальні принципи: nemodatquodnonhabet – ніхто не може передати більше прав, ніж має, та необхідність захисту довіри до цивільного обороту, розв'язання цього конфлікту потребує не механічного пріоритету одного принципу, а оцінки конкретних обставин набуття майна;
- співвідношення речово-правових і зобов'язально-правових засобів. Якщо порушення права власності виникло в межах договору, спроба використати речовий позов замість належного договірного способу захисту може спотворити правову природу спору. Верховний Суд наголошує, що віндикаційні та негаторні позови є класичними речовими засобами

захисту за відсутності відповідного договірного зв'язку між сторонами.

- захист права власності в умовах воєнного стану та збройної агресії. Масштабне переміщення населення, знищення та пошкодження майна, окупація територій, незаконне переоформлення прав та складнощі з доступом до документів створюють нові виклики для традиційних цивільно-правових механізмів.

Все це свідчить про те, що сучасна проблематика захисту права власності виходить за межі традиційного спору між двома приватними особами. Вона дедалі частіше охоплює питання публічного втручання, ефективності державних інституцій, виконання судових рішень, окупації та міжнародної відповідальності.

4. Висновки. Розвиток судового захисту права власності від класичного римського приватного права до сучасної цивілістики засвідчує глибоку спадкоємність основних юридичних конструкцій за одночасної їх суттєвої змістовної трансформації. Rei vindicatio, actio negatoria та actio Publiciana сформували базові моделі речово-правового захисту – повернення речі неволодіючому власнику, усунення перешкод у здійсненні права та охорону кваліфікованого володільця, – які у видозміненому вигляді продовжують визначати структуру статей 387, 388 та 391 Цивільного кодексу України. Водночас перехід від принципу «де є позов, там є право» до пріоритету суб'єктивного права над процесуальною формою розкриває принципову відмінність сучасної цивілістичної парадигми від римської позовної системи: право більше не залежить від наявності конкретного позову, натомість позов постає похідним інструментом його реалізації. Ключовим критерієм розмежування віндикаційного та негаторного способів захисту виступає факт володіння майном на момент звернення до суду, а не характер чи інтенсивність порушення: втрата фактичного контролю над річчю зумовлює застосування першого, тоді як збереження володіння за наявності перешкод у користуванні чи розпорядженні – другого. Правильний вибір між ними має вирішальне значення для результату спору, оскільки помилкова кваліфікація вимоги здатна призвести до відмови в захисті порушеного права навіть за його очевидної обґрунтованості.

Особливого напруження сучасне речове право набуває там, де захист власника стикається із засадами стабільності цивільного обороту та довіри до державної реєстрації. Правило про обмежене витребування майна від добросовісного набувача, закріплене статтею 388 Цивільного кодексу України, продовжує логіку колишньої actio Publiciana, визнаючи правову позицію особи, яка не є формальним власником, але діяла сумлінно й покладалася на зовнішні ознаки правомірності набуття. Державна реєстрація речових прав створює легітимне очікування належності майна, однак сама собою не усуває матеріально-правових дефектів набуття і не повинна перетворюватися на самостійну перепону для відновлення права власника – судова практика послідовно рухається від формального сприйняття реєстраційного запису до оцінки того, який спосіб захисту реально відновлює майновий стан особи.

Зазначена тенденція узгоджується зі стандартами статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка тлумачить поняття майна автономно і вимагає не формального проголошення права, а забезпечення особі практичної можливості його здійснити та захистити, зберігаючи водночас пропорційність між інтересами власника, добросовісного набувача та суспільства. Загострення цих питань у контексті збройної агресії, окупації територій та масового переміщення населення підтверджує, що захист права власності дедалі більше виходить за межі приватноправового спору двох осіб і набуває публічно-правового та міжнародного виміру. Подальший розвиток вітчизняного речового права має рухатися в напрямі посилення принципу ефективності судового захисту, за якого суд не обмежується констатацією порушення, а обирає спосіб, здатний практично відновити право власника.

REFERENCES

1. Bazhenov and Others v. Russia and Ukraine, nos. 20092/18 and 11 others, 16 July 2026. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-251190

2. Case of Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine, nos. 846/16 and 1075/16, 22 May 2018. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?filename=CASE%20OF%20ZELENCHUK%20AND%20TSYTSYURA%20v.%20UKRAINE.pdf&id=001-183128&library=ECHR&logEvent=False

3. Justinian. Institutes. Ames Foundation, Harvard Law School. https://amesfoundation.law.harvard.edu/digital/CJCiv/JInst.pdf

4. Petrak, M. (2012). Actio Publiciana in Classical Roman Law. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu. Vol. 62, No. 5–6. P. 1513–1535. https://hrcak.srce.hr/100049

5. Žepič, V. (2026). Probatio diabolica – On the Origins of the Term. Journal on European History of Law. Vol. 17, No. 1. P. 44–52. DOI: https://doi.org/10.66847/jehl.v17i1.572

6. Бондарєва, М.В., Рабовська, С.Я., Шмарьова, Т.О. (2024). Аналіз застосування конструкцій rei vindicatio та actio negatoria у судовій практиці України. Юридичний науковий електронний журнал. № 6. С. 64–67

7. Деледивка, С. Г. (2025). Позов про визнання права власності в сучасній практиці правозастосування. Юридичний науковий електронний журнал. № 6. С. 58–63

8. Європейський суд з прав людини. Посібник зі статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Захист власності. Оновлено 28.02.2026. https://ks.echr.coe.int/uk/web/echr-ks/article-1-protocol-1

9. Миколаєць, В. А., Новицька, Н. Б. (2026). Віндикаційний позов як основний речово-правовий спосіб захисту права власності: судовий та виконавчий аспекти застосування. Наукові перспективи. № 2 (68). С. 1125–1138. https://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/38247/38255

10. Посібник зі статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Захист власності. Оновлено 28.02.2026. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_1_protocol_1_eng

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.01.2023 у справі № 488/2807/17. https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109364576

12. Татьянченко, С.А. (2024). Особливості захисту права власності, їх специфіка застосування до об'єктів. *Ужгородський національний університе*т. Серія: Право. Вип. 81, ч. 1. https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300667/292875

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц, провадження № 14-31цс20. https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.05.2019 у справі № 367/2022/15-ц. https://reyestr.court.gov.ua/Review/82775868

15. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Перший протокол від 20.03.1952. Ст. 1. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr

16. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ, 2004.

17. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15

18. Цивільно-правовий захист права власності: навч.-метод. посіб. для здобувачів освітньо-наукової програми «Доктор філософії», спец. «Приватне право і підприємництво» [Електронне видання] / за ред. Є.О. Харитонова, К.Г. Некіт; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2023. 53 с. https://doi.org/10.32837/11300.27119

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Alina Havlovska
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of National, International Law and Law Enforcement,
Kherson State University
e-mail: ahavlovska@ksu.ks.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7973-7560

Гавловська Аліна Олександрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри національного та міжнародного права,
Херсонський державний університет
e-mail: ahavlovska@ksu.ks.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7973-7560

YuliiaTomilina
Senior Lecturer at the Department of National and International Law and Law Enforcement Activities,
Kherson State University
e-mail: YuTomilina@ksu.ks.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1127-2987

Томіліна Юлія Євгенівна
Старша викладачка кафедри національного та міжнародного права, Херсонський державний університет
e-mail: YuTomilina@ksu.ks.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1127-2987

Дата надходження статті: 03.04.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 12.05.2026
Дата прийняття статті: 29.05.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 347.232.4:347.214.2
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.2

ЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ ДОБРОСОВІСНОГО НАБУВАЧА ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ СПОТВОРЕННЮ ДАНИХ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ

І. А. Ганджа

APPLICATION OF THE CIVIL LAW CONSTRUCTION OF A BONA FIDE ACQUIRER AS A MEANS OF COUNTERACTING THE DISTORTION OF THE DATA OF THE STATE REGISTER OF REAL RIGHTS TO REAL ESTATE AND THEIR ENCUMBRANCES

Igor Ganja

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню застосування цивільно-правової конструкції добросовісного набувача як засобу протидії негативним наслідкам спотворення даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Розкрито проблему співвідношення права первісного власника на витребування нерухомого майна та інтересів добросовісного набувача, який при вчиненні правочину покладався на офіційні відомості державного реєстру і не знав та об'єктивно не міг знати про дефекти правового титулу відчужувача. Встановлено, що державна реєстрація права власності не створює безумовного та неспростовного титулу на нерухоме майно, однак юридичне значення реєстрових відомостей зумовлює необхідність урахування обґрунтованої довіри учасників цивільного обороту до їх достовірності. Проаналізовано співвідношення конструкції добросовісного набувача з віндикаційним захистом та концепцією книжкового володіння. Обґрунтовано, що ризик спотворення реєстрових даних, яке виникло внаслідок незаконних реєстраційних дій, підроблених правочинів або інших недоліків функціонування державної реєстраційної системи, не повинен автоматично покладатися на останнього добросовісного набувача. Розглянуто законодавчі новели 2025 року щодо посилення захисту прав добросовісного набувача, зокрема обмеження можливості витребування окремих об'єктів нерухомості та запровадження компенсаційного механізму. Запропоновано розглядати добросовісність набувача з урахуванням перевірки ним реєстрових відомостей, проявленої обачності та об'єктивної можливості встановити дефекти зареєстрованого права. Зроблено висновок про необхідність забезпечення справедливого розподілу ризиків спотворення даних Державного реєстру між первісним власником, добросовісним набувачем та державою.*

Ключові слова: *добросовісний набувач, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, нерухоме майно, державна реєстрація, спотворення даних, віндикація, право власності, книжкове володіння, відшкодування.*

Abstract. *The article is devoted to the study of the application of the civil law construction of a bona fide acquirer as a means of counteracting the negative consequences of distortion of the data of the State Register of Proprietary Rights to Real Estate and their encumbrances. The problem of correlation between the right of the original owner to claim real estate and the interests of a bona fide acquirer, who relied on the official information of the state register and did not know and objectively could not know about the defects of the title alienator. It has been established that the state registration of ownership does not create an unconditional and irrefutable title to real estate, but the legal significance of the register information necessitates taking into account the reasonable trust of participants in civil turnover in their authenticity. The correlation of the design of a bona fide acquirer with vindication protection and the concept of book possession is analyzed. It is substantiated that the risk of distortion of register data, which arose as a result of illegal registration actions, forged transactions or other shortcomings in the functioning of the state registration system, should not automatically be attributed to the last bona fide acquirer. The legislative novelties of 2025 to strengthen the protection of the rights of a bona fide acquirer, in particular, limiting the possibility of claiming certain real estate objects and introducing a compensation mechanism, are considered. It is proposed to consider the good faith of the acquirer, taking into account the verification of the register information, the prudence shown and the objective opportunity to establish the defects of the registered right. It is concluded that it is necessary to ensure a fair distribution of risks of distortion of the State Register data between the original owner, bona fide acquirer and the state.*

Key words: *bona fide acquirer, State Register of Proprietary Rights to Real Estate, Real Estate, State Registration, Data Distortion, Vindication, Ownership, Book Possession, Compensation.*

1. Вступ. Функціонування Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень є однією з основних передумов стабільності цивільного обороту нерухомості. Відомості Реєстру забезпечують публічність зареєстрованих речових прав та використову-

© І. А. Ганджа, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ються учасниками цивільних правовідносин під час прийняття рішення про набуття нерухомого майна. Водночас державна реєстрація сама по собі не усуває можливості виникнення дефектів правового титулу, зокрема внаслідок підроблення документів, незаконних реєстраційних дій, технічних помилок або умисного спотворення реєстрових відомостей.

Особливо складною є ситуація, коли на підставі спотворених даних Реєстру нерухоме майно відчужується особі, яка не знала та за обставинами вчинення правочину не могла знати про відсутність у продавця належного права на його відчуження. У такому випадку виникає конкуренція інтересів первісного власника, який прагне повернути майно, та добросовісного набувача, який при укладенні правочину обґрунтовано покладався на офіційні реєстрові відомості. Безумовне надання переваги будь-якій із цих сторін не забезпечує належного балансу приватних інтересів та водночас залишає відкритим питання про роль держави, яка створює, веде та забезпечує функціонування системи державної реєстрації речових прав.

За таких умов особливого значення набуває цивільно-правова конструкція добросовісного набувача, яка може розглядатися не лише як елемент механізму вирішення віндикаційного спору, а й як засіб протидії негативним майновим наслідкам спотворення даних Державного реєстру речових прав. Актуальність такого підходу посилюється законодавчими змінами 2025 року, спрямованими на зміцнення захисту добросовісного набувача та розвиток компенсаційних механізмів. Це зумовлює необхідність визначення меж правомірної довіри набувача до реєстрових відомостей та пошуку справедливого розподілу ризиків їх недостовірності між первісним власником, добросовісним набувачем і державою.

Метою дослідження є визначення особливостей застосування цивільно-правової конструкції добросовісного набувача як засобу протидії негативним наслідкам спотворення даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, з'ясування меж правомірної довіри набувача до офіційних реєстрових відомостей та встановлення співвідношення між захистом права первісного власника і майновими інтересами добросовісного набувача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти захисту прав добросовісного набувача, віндикації нерухомого майна, юридичного значення державної реєстрації речових прав, публічної достовірності реєстрових відомостей, компенсаційних механізмів та забезпечення балансу між інтересами первісного власника і набувача досліджено у працях таких науковців, як О. Вінник, В. Глушков, А. Глущенко, П. Гуйван, О. Заєць, Є. Кондратьєв, М. Миколюк, Г. Нестеров, Р. Плахотнік, О. Шаповалова, Г. Харченко. У науковій літературі сформовано підходи до розуміння добросовісності набувача, меж віндикаційного захисту, значення державної реєстрації у цивільному обороті нерухомості та необхідності забезпечення справедливого балансу приватних і публічних інтересів. Водночас застосування цивільно-правової конструкції добросовісного набувача саме як засобу протидії негативним наслідкам спотворення даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень потребує окремого комплексного дослідження.

2. Матеріали та методи. Матеріалами дослідження стали положення цивільного законодавства України, законодавства у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, наукові праці українських науковців, присвячені проблематиці добросовісного набуття, віндикаційного захисту, державної реєстрації нерухомості та правовому значенню реєстрових відомостей, а також практика Верховного Суду та Європейського суду з прав людини щодо захисту права власності, правової визначеності та забезпечення справедливого балансу майнових інтересів.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для встановлення суперечності між захистом права первісного власника та інтересами добросовісного набувача нерухомого майна. Системно-структурний метод використано для визначення місця конструкції добросовісного набувача в системі цивільно-правових засобів захисту та її взаємозв'язку з державною реєстрацією речових прав. Формально-юридичний метод забезпечив аналіз положень цивільного законодавства щодо добросовісного набуття, віндикації та компенсації вартості нерухомого майна.

3. Результати та обговорення. О. Вінник та О. Шаповалова, характеризуючи правове значення публічних електронних реєстрів, зазначають: «Публічні електронні реєстри є універсальним правовим механізмом, що використовується в основних сферах суспільного буття, забезпечуючи на базі цифрових технологій надання адміністративних послуг щодо формування, зберігання, отримання

інформації про об'єкти реєстрів, необхідної для функціонування учасників відносин у певних сферах, вчинення ними юридично значущих дій, контролю за використанням відповідних ресурсів тощо» [35, с. 146].

Наведене положення особливо важливе для визначення юридичного значення відомостей Державного реєстру речових прав, оскільки реєстрові дані безпосередньо забезпечують можливість вчинення юридично значущих дій щодо нерухомого майна. Відповідно, спотворення таких даних здатне впливати на формування волі набувача та оцінку добросовісності його поведінки, якщо під час набуття майна він обґрунтовано покладався на офіційні відомості Реєстру.

М. Миколюк, розглядаючи проблематику захисту прав добросовісного набувача в сучасних умовах, зазначає: «Війна спричинила значні втрати та зміни у власності, що акцентує необхідність захисту прав добросовісних набувачів» [36, с. 94].

Наведена позиція набуває особливого значення у випадках, коли набувач нерухомого майна при вчиненні правочину обґрунтовано покладається на відомості Державного реєстру речових прав, які надалі виявляються спотвореними або недостовірними. За таких обставин конструкція добросовісного набувача може виконувати захисну функцію, забезпечуючи баланс між інтересами первісного власника та особи, яка не знала і не могла знати про невідповідність реєстрових даних дійсному правовому стану майна.

В. Глушков, аналізуючи практику Європейського суду з прав людини у спорах щодо захисту добросовісного набувача, звертає увагу, що «ризик помилки державного органу повинен покладатися на саму державу і такі помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються» [37, с. 80], однак у національній судовій практиці наслідки таких помилок нерідко фактично покладаються саме на добросовісного набувача майна.

Цей підхід має принципове значення у випадках набуття нерухомості на підставі відомостей Державного реєстру речових прав, оскільки добросовісний набувач повинен мати можливість обґрунтовано покладатися на достовірність інформації, офіційно сформованої та підтримуваної державою. Перекладення на такого набувача негативних наслідків спотворення реєстрових даних, спричиненого недоліками функціонування державної реєстраційної системи, фактично нівелює гарантійне значення державної реєстрації та суперечить принципу належного урядування.

П. Гуйван, характеризуючи межі правового значення добросовісності набувача, зазначає: «Коли суб'єкт набув майно від неповноважного продавця, і воно вибуло від […] осіб поза їхньою волею, чи набув річ безоплатно, його добросовісність не має впливу на вирішення віндикаційного спору: рішення суду буде таким же, як і у випадку недобросовісного набуття» [38, с. 36].

Наведена позиція вступає у певну суперечність із розглянутим вище підходом, відповідно до якого ризик помилки державного органу має покладатися на державу, а не на добросовісну особу. Особливо гостро ця проблема постає щодо нерухомого майна: якщо право відчужувача було зареєстроване в Державному реєстрі речових прав унаслідок підробленого правочину, неправомірних реєстраційних дій або змови з державним реєстратором, наступний набувач об'єктивно може не мати можливості встановити недостовірність офіційних реєстрових відомостей. За таких обставин безумовне витребування майна у добросовісного набувача означало б фактичне покладення ризику неналежного функціонування державної реєстраційної системи саме на особу, яка покладалася на її публічну достовірність.

Вирішення цього протиріччя, на нашу думку, потребує розмежування факту вибуття майна поза волею власника та ризику недостовірності державної реєстрації. Право первісного власника на захист не може ігноруватися, однак держава, яка створила систему публічної реєстрації та надала її відомостям юридичне значення для цивільного обороту, повинна нести відповідальність за наслідки критичних дефектів її функціонування. Тому конструкція добросовісного набувача має поєднуватися з ефективним компенсаційним механізмом: залежно від обставин майно захищається від витребування у набувача або повертається первісному власнику, але майнові втрати добросовісної сторони не повинні залишатися без належного відшкодування за рахунок суб'єктів, відповідальних за спотворення реєстрових даних, а у визначених законом випадках – держави.

Г. Харченко, аналізуючи сучасні підходи Верховного Суду до віндикаційного захисту, звертає увагу на певну непослідовність судової практики та ставить питання: «запроваджена Верховним Судом концепція книжкового володіння, яка спирається виключно на юридичну формалізацію речових прав на нерухоме майно в державному реєстрі, чомусь не вписується в […] бачення суду» [39, с. 135].

Ця позиція безпосередньо стосується досліджуваного протиріччя. Якщо державна реєстрація визнається юридичною формою володіння нерухомістю, то закономірно постає питання про межі правомірної довіри третьої особи до зареєстрованого титулу відчужувача: цивільний оборот не може одночасно виходити з юридичного значення реєстрового запису та повністю перекладати ризик його недостовірності на добросовісного набувача.

Саме тому концепція книжкового володіння може стати одним із аргументів на користь посилення захисту добросовісного набувача в умовах спотворення даних ДРРП. Якщо зареєстроване право створює для учасників цивільного обороту зовнішню юридичну видимість належності нерухомого майна певній особі, то добросовісне покладення на таку видимість повинно мати самостійне правове значення під час вирішення питання про витребування майна.

О. Заєць, аналізуючи сучасну практику віндикаційного захисту, звертає увагу на позицію Великої Палати Верховного Суду, відповідно до якої «власник з дотриманням вимог ст. 388 ЦК України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача». При цьому для такого витребування не вимагається попереднє оспорювання всього ланцюга рішень, договорів, інших правочинів та правовстановлюючих документів щодо спірного майна [40, с.182-183].

Такий підхід забезпечує ефективний захист первісного власника, однак водночас загострює проблему правового становища останнього добросовісного набувача, який міг придбати нерухомість після кількох послідовних відчужень та обґрунтовано покладатися на актуальні відомості Державного реєстру речових прав. Чим довшим є ланцюг переходів зареєстрованого права, тим менш реальною стає можливість останнього набувача самостійно встановити первісне спотворення реєстрових даних, що посилює необхідність урахування його добросовісності при визначенні цивільно-правових наслідків витребування.

У цьому аспекті виникає важливе для нашого дослідження питання про межі розумного обов'язку набувача перевіряти юридичну історію нерухомого майна. Якщо держава веде публічний реєстр, призначений для підтвердження зареєстрованих речових прав, покладення на набувача необмеженого обов'язку досліджувати весь попередній ланцюг переходів права фактично зменшує гарантійне значення державної реєстрації.

Цей фрагмент О. Заєць варто використати окремим блоком, оскільки він фактично встановлює межу нашої тези про довіру добросовісного набувача до ДРРП.

Також О. Заєць, в іншій своїй роботі, характеризуючи юридичне значення державної реєстрації речових прав, зазначає: «Заволодіння нерухомим майном шляхом державної реєстрації права власності на нього ще не означає, що такий володілець набув право власності (права володіння, користування та розпорядження) на це майно. Україна не приєдналася до країн, які імплементували систему реєстрації прав Торренса» [41, с. 261].

Ця позиція дозволяє уточнити висловлену вище тезу про можливість добросовісного набувача покладатися на відомості ДРРП: державна реєстрація в Україні сама по собі не створює безспірного титулу та не усуває можливості оспорювання зареєстрованого права. Водночас відсутність в Україні системи Торренса не повинна означати повного перенесення ризику спотворення офіційних реєстрових даних на наступного добросовісного набувача, оскільки за такого підходу втрачається практичне значення принципу довіри учасників цивільного обороту до відомостей державного реєстру.

Таким чином, проблема полягає не у визнанні запису ДРРП абсолютним доказом права власності, а у визначенні правових наслідків обґрунтованої довіри до такого запису. Саме в цій площині цивільно-правова конструкція добросовісного набувача може виконувати компенсаторну функцію між захистом права первісного власника та необхідністю забезпечення стабільності обороту нерухомості.

Г. Нестеров, досліджуючи застосування речово-правових способів захисту права власності, зазначає, що «обґрунтовано положення про доцільність переходу від моделі спростовної презумпції добросовісності учасників цивільних відносин, яка знайшла вияв у нормах Цивільного кодексу України, до моделі доказової презумпції добросовісності» [42, с.1 46].

Наведений підхід є особливо актуальним для набуття нерухомого майна за наявності спотворених відомостей ДРРП, оскільки дозволяє змістити акцент із формального припущення про добросовісність на оцінку конкретних доказів поведінки набувача. Дані Державного реєстру речових прав у такому разі мають виступати одним із ключових доказів добросовісності: звернення набувача до Реєстру, перевірка зареєстрованого права

відчужувача та відсутність у реєстрових відомостях обставин, які об'єктивно могли викликати сумнів у його правомочності, повинні враховуватися судом при встановленні добросовісності набуття.

Такий підхід водночас дозволяє уникнути абсолютизації реєстрового запису. Відомості ДРРП не створюють безумовної гарантії права відчужувача, однак належна перевірка цих відомостей набувачем може бути важливим доказом того, що під час укладення правочину він не знав і за обставинами справи не повинен був знати про спотворення реєстрових даних.

Є. Кондратьєв, узагальнюючи зарубіжний досвід організації державної реєстрації речових прав, зазначає, що «для ефективного захисту прав на нерухомість як приватних власників, так і держави необхідно створити єдину формальну реєстраційну систему надання публічних послуг. Вона гарантуватиме надійність і гласність надання публічних послуг щодо обороту нерухомості» [43, с. 266].

Наведена позиція підкреслює, що функціонування державної реєстраційної системи має не лише інформаційне, а й гарантійне значення для цивільного обороту нерухомості. Якщо держава створює формалізовану публічну систему, покликану забезпечувати надійність і гласність відомостей про речові права, добросовісне покладення набувача на дані такої системи повинно враховуватися при вирішенні спору, спричиненого їх попереднім спотворенням.

У цьому контексті захист добросовісного набувача є пов'язаним із рівнем довіри до самої системи державної реєстрації: чим більшого юридичного значення держава надає реєстровим відомостям у цивільному обороті, тим менш обґрунтованим є безумовне покладення ризику їх недостовірності на особу, яка діяла розумно, обачно та покладалася на офіційні дані ДРРП.

Р. Плахотнік, аналізуючи новели законодавства щодо посилення захисту прав добросовісного набувача, звертає увагу на окрему процесуальну проблему: «У випадку перегляду судами апеляційної або касаційної інстанцій рішень у справах, які вирішені без урахування норм про відшкодування, виникає питання: чи повинен суд вирішувати питання внесення на депозитний рахунок суду вартості нерухомого майна і відповідно питання подальшого його відшкодування добросовісному набувачу» [44, с. 177].

Наведене питання безпосередньо стосується визначеного нами протиріччя між захистом первісного власника та особи, яка добросовісно покладалася на відомості ДРРП. Компенсація вартості нерухомого майна дає змогу не зводити вирішення такого конфлікту до безумовного вибору між двома приватними особами: повернення майна первісному власнику може поєднуватися з майновим захистом добросовісного набувача, який не повинен одноосібно нести негативні наслідки спотворення реєстрових даних.

Саме компенсаційний механізм може стати одним із засобів узгодження віндикаційного захисту з принципом довіри до державної реєстраційної системи. Особливо це стосується випадків, коли недостовірність відомостей ДРРП виникла внаслідок незаконних реєстраційних дій або інших обставин, які добросовісний набувач об'єктивно не міг виявити під час придбання нерухомості.

А. Глущенко, розглядаючи можливості забезпечення балансу приватних і публічних інтересів у відносинах щодо нерухомого майна, зазначає: «підвищення ролі державного реєстратора як первинного контролюючого суб'єкта, посилення містобудівної та земельної узгодженості об'єктів нерухомості, а також запровадження охоронних механізмів для дійсно добросовісних набувачів – дозволяють сформувати збалансовану модель, яка унеможливлює легалізацію самочинного будівництва, але водночас забезпечує захист осіб, що постраждали внаслідок помилок держави» [45, с. 345].

Наведена позиція підтверджує необхідність поєднання належного державного контролю за формуванням реєстрових відомостей із цивільно-правовими гарантіями добросовісного набувача. Якщо спотворення даних ДРРП стало наслідком помилки або неналежного функціонування державного механізму реєстрації, негативні майнові наслідки такого порушення не повинні автоматично та в повному обсязі перекладатися на особу, яка добросовісно покладалася на офіційні реєстрові дані.

Важливим етапом розвитку цивільно-правового механізму захисту добросовісного набувача стало прийняття у 2025 році Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» [12]. Законодавчі зміни були спрямовані на посилення правової визначеності у спорах про витребування нерухомого майна та забезпечення більш справедливого балансу між інтересами первісного власника і особи, яка добросовісно набула майно від особи, що не мала права його відчужувати.

Однією з принципових новел стало обмеження можливості витребування державного та комунального нерухомого майна у добросовісного набувача після спливу встановленого законом десятирічного строку. При цьому законодавець пов'язав обчислення такого строку з державною реєстрацією права власності першого набувача відповідного майна. Таким чином, державна реєстрація отримала додаткове юридичне значення для визначення меж захисту добросовісного учасника цивільного обороту.

Не менш важливим стало посилення компенсаційного захисту добросовісного набувача у випадках, коли нерухоме майно все ж підлягає витребуванню на користь держави або територіальної громади. Законодавчі зміни передбачили механізм компенсації вартості такого майна, що свідчить про поступовий перехід від моделі, за якої негативні наслідки дефекту попереднього відчуження фактично міг нести останній набувач, до моделі розподілу відповідних майнових ризиків. Для випадків спотворення відомостей Державного реєстру речових прав такий підхід має особливе значення, оскільки ставить питання про межі відповідальності особи, яка при придбанні нерухомості добросовісно покладалася на офіційні реєстрові дані.

4. Висновки. Встановлено, що застосування цивільно-правової конструкції добросовісного набувача в умовах спотворення даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень має розглядатися у взаємозв'язку з принципом правової визначеності та необхідністю забезпечення стабільності цивільного обороту нерухомості. Державна реєстрація речового права в Україні не створює абсолютного та неспростовного титулу і сама по собі не усуває можливості витребування майна первісним власником. Водночас офіційний характер реєстрових відомостей зумовлює правомірні очікування учасників цивільного обороту щодо можливості покладатися на них під час вчинення правочинів.

Обґрунтовано, що спотворення даних Державного реєстру внаслідок підроблених документів, незаконних реєстраційних дій, зловживань державного реєстратора або інших дефектів функціонування реєстраційної системи створює особливу правову ситуацію. Особа може придбати нерухомість у відчужувача, право якого формально підтверджене державним реєстром, не маючи об'єктивної можливості встановити первісний дефект такого права. За цих обставин автоматичне покладення негативних наслідків спотворення реєстрових відомостей на останнього набувача фактично означає перенесення на приватну особу ризику неналежного функціонування створеної державою реєстраційної системи.

Визначено, що відомості Державного реєстру речових прав не повинні розглядатися ані як абсолютний доказ правомірності титулу відчужувача, ані як юридично нейтральне джерело інформації. Перевірка набувачем зареєстрованого права відчужувача, відсутність у Реєстрі обтяжень та інших відомостей, які могли б поставити під сумнів правомірність відчуження, мають враховуватися як істотні обставини при встановленні добросовісності набуття. Водночас наявність реєстрового запису не повинна захищати набувача, якщо сукупність інших обставин правочину свідчила або мала свідчити про дефект титулу.

Встановлено, що класична конструкція віндикації не повною мірою вирішує проблему спотворення реєстрових даних, оскільки зосереджується насамперед на обставинах вибуття майна з володіння первісного власника. У випадках багаторазового подальшого відчуження нерухомості можливості останнього набувача встановити первісний дефект титулу істотно зменшуються. Тому правова оцінка його поведінки має враховувати не лише обставини первісного вибуття майна, а й фактичну можливість перевірити юридичну історію об'єкта та обґрунтованість довіри до офіційних реєстрових відомостей.

Позитивним напрямом розвитку законодавства є посилення у 2025 році захисту добросовісного набувача, зокрема встановлення спеціальних обмежень щодо витребування нерухомого майна та розвиток компенсаційного механізму. Такий підхід дозволяє перейти від безумовного вирішення конфлікту на користь однієї зі сторін до пошуку справедливого розподілу майнових ризиків. Повернення нерухомого майна первісному власнику у випадках, передбачених законом, має поєднуватися з ефективним майновим захистом добросовісного набувача.

Запропоновано виходити з того, що ризик спотворення даних Державного реєстру речових прав має розподілятися залежно від причин виникнення недостовірних відомостей та поведінки учасників відповідних правовідносин. Первісному власнику має гарантуватися ефективний захист від неправомірного позбавлення майна; добросовісному набувачу – правовий захист або належна компенсація у випадку обґрунтованого покладення на офіційні реєстрові відомості; держава повинна нести відповідний майновий ризик

у випадках, коли спотворення даних стало можливим унаслідок дефектів функціонування державної реєстраційної системи. Саме таке поєднання віндикаційних, компенсаційних та реєстраційних механізмів здатне забезпечити баланс між непорушністю права власності, захистом добросовісного набувача та довірою до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів щодо підготовки, написання та публікації цієї статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Дані, використані в дослідженні, отримані з відкритих офіційних джерел та з матеріалів, наданих замовником для підготовки рукопису. Узагальнені табличні матеріали, сформовані автором у процесі дослідження, можуть бути надані на обґрунтований запит.

Використання засобів штучного інтелекту. Під час підготовки цієї статті мовна модель штучного інтелекту ChatGPT (OpenAI, GPT-5.5) застосовувалася виключно як допоміжний інструмент для мовно-стилістичного редагування рукопису, вдосконалення його структури, технічного оформлення бібліографічних описів, а також підготовки англомовних елементів публікації. Окремі інструменти штучного інтелекту використовувалися для редакційного доопрацювання та стилістичного вдосконалення тексту.

Добір, опрацювання та критичний аналіз наукових джерел, дослідження нормативно-правової бази, формулювання авторської наукової позиції, висновків і пропозицій здійснювалися авторами самостійно. Усі фрагменти рукопису, підготовлені або відредаговані із застосуванням технологій штучного інтелекту, пройшли перевірку шляхом зіставлення з положеннями чинного законодавства України та науковими публікаціями.

Застосування технологій штучного інтелекту мало виключно допоміжний характер і не вплинуло на самостійність проведення дослідження, вибір його методології, зміст отриманих наукових результатів, а також на сформульовані авторами висновки та пропозиції.

Внесок авторів. Дослідження виконане Ігорем Ганджою, в рамках наукової роботи над дисертаційним дослідженням більш широкої специфіки. Всі висновки належать йому особисто.

Олексію Піддубному належить консультаційний внесок у дизайн дослідження та участь у підборі наукових джерел.

REFERENCES

1. Vinnyk, O. M., Shapovalova, O. V. (2023). Pravove zabezpechennia sfery publichnykh elektronnykh reiestriv. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka.* № 45. S. 137–149. https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/641/611

2. Mykoliuk, M. O. (2024). Problematyka zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha v ukrainskomu tsyvilnomu pravi. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6. S. 91–94. https://lsej.org.ua/6_2024/23.pdf?utm_source

3. Hlushkov, V. O. (2024). Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo prava pry rozghliadi sporiv z dobrosovisnym nabuvachem maina. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* Seriia: Pravo. Vyp. 86. Ch. 2. S. 76–81. https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320269/310847

4. Huivan, P. D. (2022). Zmist ta chasovi koordynaty zakhystu prava, yake nabuvaie dobrosovisnyi subiekt pry otrymanni rechi vid nepovnovazhnoho vidchuzhuvacha. *Kyivskyi chasopys prava*. № 4. S. 31–37. https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/210/196

5. Kharchenko, H. H. (2024). Vytrebuvannia maina z chuzhoho nezakonnoho volodinnia u poriadku vindykatsii. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 8. S. 132–135. https://lsej.org.ua/8_2024/8_2024.pdf?utm_source

6. Zaiets, O. I. (2024). Vindykatsiinyi zakhyst prav na zemelni dilianky: suchasni naukovo-teoretychni ta praktychni osoblyvosti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriia: Pravo. Vyp. 84. Ch. 2. S. 180–186. https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/download/311898/303042?utm_source

7. Zaiets, O. I. (2024). Osoblyvosti suchasnoi sudovoi praktyky shchodo nehatornoho zakhystu prav na zemelni dilianky. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* № 4. S. 259–264. https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/42.pdf?utm_source=chatgpt.com

8. Nesterov, H. H. (2024). Osoblyvosti zastosuvannia rechovo-pravovykh sposobiv zakhystu prava komunalnoi vlasnosti. *Pravo i suspilstvo*. № 2. S. 137–148. https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/2_2024/2_2024.pdf?utm_source

9. Kondratiev, Ye. Ye. (2024). Zarubizhnyi dosvid nadannia publichnykh posluh notariusamy u sferi derzhavnoi reiestratsii rechovykh prav na nerukhome maino. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriia: Pravo. Vyp. 83. Ch. 2. S. 262–267. https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310041/301421

10. Plakhotnik, R. A. (2025). Dostup do pravosuddia v aspekti Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha». *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* Seriia: Pravo. Vyp. 90. Ch. 2. S. 170–178.

11. Hlushchenko, A. V. (2025). Yevropeiskyi sud z prav liudyny i zakhyst prav na zemelni dilianky komunalnoi formy vlasnosti: teoretychni ta praktychni aspekty myrnoho volodinnia ta ekspropriatsii pryvatnoi vlasnosti v konteksti natsionalnoho i mizhnarodnoho zakonodavstva. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriia: Pravo. Vyp. 92. Ch. 1. S. 332–347. https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350128/337306

12. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha: Zakon Ukrainy vid 12.03.2025 № 4292-IX. Holos Ukrainy. 2025. № 70. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20#Text.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Igor Ganja
Applicant of the Department of Civil and Commercial Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
e-mail: sportikk1980@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-2080-7252

Ганджа Ігор Анатолійович
здобувач кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
e-mail: sportikk1980@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-2080-7252

Дата надходження статті: 08.04.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 15.05.2026
Дата прийняття статті: 03.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 347.44:347.763
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.3

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОГОВОРУ ПОСТАЧАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИМИ ТА ІНШИМИ РЕСУРСАМ ЧЕРЕЗ ПРИЄДНАНУ МЕРЕЖУ

А. В. Гербеда

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE CONTRACT FOR THE SUPPLY OF ENERGY AND OTHER RESOURCES THROUGH THE CONNECTED NETWORK

Anastasia Gerbeda

Анотація. *У статті досліджено проблемні аспекти договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу крізь призму співвідношення договірних і публічно-правових засад його регулювання. Проаналізовано наукові підходи до визначення правової природи відповідного договору, його предмета, способу виконання та особливостей правового регулювання постачання окремих видів енергетичних ресурсів. Обґрунтовано, що специфіка електричної енергії, теплової енергії, природного газу та інших ресурсів, а також особливості їх постачання через приєднані мережі не зумовлюють необхідності формування окремих цивільно-правових договірних конструкцій щодо кожного виду ресурсу. Визначено домінуюче значення публічно-правового регулювання, зумовлене особливостями функціонування мережевої інфраструктури, стратегічним значенням енергетичних ресурсів та необхідністю державного регуляторного впливу. Запропоновано поєднання єдиної цивільно-правової моделі договору постачання через приєднану мережу зі спеціальним публічно-правовим регулюванням окремих видів ресурсів.*

Ключові слова: *договір постачання, енергетичні ресурси, приєднана мережа, енергопостачання, публічно-правове регулювання, приватноправове регулювання, природна монополія, енергетичний ринок.*

Abstract. *The article studies the problematic aspects of the contract for the supply of energy and other resources through the connected network through the prism of the correlation of contractual and public law principles of its regulation. Scientific approaches to determining the legal nature of the relevant contract, its subject, method of performance and features of legal regulation of the supply of certain types of energy resources are analyzed. resources, as well as the peculiarities of their supply through connected networks, do not necessitate the formation of separate civil law contractual structures for each type of resource. The dominant importance of public law regulation is determined, due to the peculiarities of the functioning of the network infrastructure, the strategic importance of energy resources and the need for state regulatory influence. A combination of a single civil law model of a supply agreement through the connected network with a special public law regulation of certain types of resources is proposed.*

Key words: *supply agreement, energy resources, connected network, energy supply, public law regulation, private law regulation, natural monopoly, energy market.*

1. Вступ. Постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу належить до тих сфер суспільних відносин, у яких приватноправові та публічно-правові засади регулювання перебувають у тісному та об'єктивно зумовленому взаємозв'язку. Договір у таких відносинах залишається основною юридичною формою взаємодії постачальника та споживача, однак його зміст, порядок укладення та виконання значною мірою визначаються імперативними приписами держави, правилами функціонування відповідного ринку, технічними вимогами та діяльністю уповноважених регуляторних органів. Такий характер правового регулювання зумовлений насамперед специфікою приєднаної мережі, функціонування якої в багатьох випадках пов'язане з природною монополією та неможливістю забезпечення відповідного ресурсу споживачеві шляхом вільного вибору альтернативної мережевої інфраструктури.

Особливість договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу полягає також у специфічному характері самого предмета постачання та способу його передання. Електрична і теплова енергія, природний газ, вода та інші ресурси надходять до споживача безперервно або з дотриманням визначеного режиму через технічно складні мережеві системи, функціонування яких потребує централізованої організації, контролю та встановлення обов'язкових правил. Унаслідок цього договірні умови не можуть розглядатися ізольовано від нормативних вимог щодо доступу до мережі, якості та обсягів ресурсу, його обліку, тарифоутво-

© А. В. Гербеда, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

рення, безпеки, відповідальності учасників та інших аспектів функціонування відповідного ринку. Саме тому дослідження договору постачання через приєднану мережу лише як цивільно-правової конструкції не дозволяє повною мірою розкрити його правову природу та механізм реалізації.

Додаткової актуальності зазначена проблематика набуває в умовах постійного реформування енергетичних ринків України, адаптації національного законодавства до європейських стандартів, розвитку конкурентних механізмів у сферах, традиційно пов'язаних із природною монополією, а також необхідності забезпечення енергетичної безпеки держави. Зміни спеціального законодавства безпосередньо впливають на договірні відносини між постачальниками та споживачами, одночасно демонструючи обмеженість підходу, за якого договірне регулювання розглядається відірвано від публічно-правового механізму організації відповідного ринку. У цьому контексті особливого значення набуває визначення оптимального співвідношення диспозитивних договірних засад та імперативного регуляторного впливу держави.

Метою статті є визначення проблемних аспектів договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу крізь призму співвідношення приватноправових та публічно-правових засад його регулювання, а також формулювання пропозицій щодо їх оптимального поєднання. Для досягнення поставленої мети необхідно з'ясувати особливості правової природи відповідного договору, визначити вплив спеціального публічно-правового регулювання на його укладення та виконання, встановити межі диференціації правового регулювання залежно від виду ресурсу та обґрунтувати необхідність збереження єдиної договірної конструкції за одночасного врахування спеціальних правил функціонування окремих мережевих ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу досліджена у працях таких науковців, як Є. Андрухів, Т. Гнатюк, П. Гуйван, В. Коссак, Р. Крупник, В. Криворучко, І. Лукасевич-Крутник, Л. Мелех, І. Огороднійчук, А. Островський, В. Слободенюк, І. Якубівський, Ю. Юркевич. У зазначених працях висвітлено питання правової природи договору постачання через приєднану мережу, його предмета, змісту, особливостей виконання, прав та обов'язків сторін, а також специфіки договірного регулювання постачання електричної енергії, природного газу та інших ресурсів. Водночас питання системного співвідношення договірних і публічно-правових засад такого постачання, зумовленого особливим статусом приєднаних мереж та необхідністю державного регуляторного впливу, комплексного дослідження не отримало, що визначає спрямованість цієї статті.

2. Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є положення цивільного та спеціального законодавства України, що регулюють відносини у сфері постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, а також наукові праці з відповідної проблематики. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема системний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та логіко-юридичний методи, застосування яких дозволило визначити особливості співвідношення договірних і публічно-правових засад регулювання відповідних відносин.

3. Результати та обговорення. Є. Андрухів та Л. Мелех наголошують на визначальному значенні енергопостачання для забезпечення належного функціонування суспільства та господарської діяльності, зазначаючи, що «енергопостачання є надзвичайно важливим фактором розвитку суспільства, за допомогою якого здійснюється забезпечення сталого функціонування усіх різногалузевих процесів, в тому числі процесів, пов'язаних із господарською діяльністю» [4, с. 43].

Наведене положення справедливо акцентує на значенні енергопостачання як необхідної передумови стабільного функціонування суспільних та господарських процесів. Водночас його належне забезпечення потребує не лише технічної організації постачання відповідних ресурсів, а й чіткого правового регулювання відносин між учасниками таких правовідносин. Особливого значення у цьому контексті набуває договір як правова форма організації постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу, оскільки саме його умовами визначаються основні права та обов'язки сторін, порядок постачання і розрахунків, а також наслідки неналежного виконання договірних зобов'язань.

Т. Гнатюк зазначає, що постійна трансформація законодавства та регулювання у сфері електроенергетики зумовлює необхідність постійного дослідження й адаптації договірних конструкцій до нових нормативних вимог. Окремо авторка акцентує увагу на тому, що в умовах геополітичних викликів питання постачання електричної енергії та укладення відповідних договорів набуває особливого

значення для забезпечення енергетичної безпеки держави, вказуючи, що «постійні зміни законодавства та регулювання у сфері електроенергетики створюють потребу у вивченні та адаптації договорів до нових вимог», а актуальність постачання та укладення договорів на електроенергію пов'язується із забезпеченням енергетичної безпеки країни [5, с. 269].

Погоджуючись із наведеним підходом, варто зазначити, що динамічність нормативного регулювання енергетичної сфери безпосередньо впливає на зміст та порядок реалізації договірних відносин. Водночас така проблема характерна не лише для договорів постачання електричної енергії, а й для договорів постачання природного газу, теплової енергії та інших ресурсів через приєднану мережу. Це зумовлює необхідність визначення стабільних цивільно-правових засад відповідної договірної конструкції, які б забезпечували належний баланс інтересів сторін незалежно від постійної зміни спеціального енергетичного законодавства.

В. Коссак звертає увагу на необхідність диференціації договірних конструкцій у сфері постачання енергетичними ресурсами через приєднану мережу, обумовлену специфікою відповідних ресурсів та особливостями їх правової і матеріальної природи. Зокрема, зазначено, що «в умовах рекодифікації Цивільного кодексу України необхідно виокремити окремі договірні форми постачання енергетичними ресурсами через приєднану мережу з врахуванням особливостей предметних ознак їх правової та матеріальної природи з вказівкою на спеціальне законодавство, яке є безпосередньою джерельною базою регулювання коментованих відносин» [6, с. 216].

Наведена позиція є важливою для визначення напрямів удосконалення договірного регулювання постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу. Вважаємо, що специфіка відповідних ресурсів справді зумовлює необхідність врахування їх фізичних, технічних та економічних характеристик при визначенні правової конструкції договору. Водночас надмірна диференціація окремих договірних форм може призвести до фрагментарності цивільно-правового регулювання. Тому важливим є встановлення загальних положень договору постачання через приєднану мережу із одночасним закріпленням спеціальних правил щодо окремих видів ресурсів з урахуванням положень спеціального законодавства.

В. Коссак та І. Якубівський визначають основні особливості договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, звертаючи увагу на специфіку його предмета, способу виконання постачальником свого обов'язку та моменту споживання відповідного ресурсу. На їх думку, «договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу характеризується такими особливостями: 1) предмет (електрична енергія, теплова енергія, природний газ, вода); 2) спосіб виконання постачальником свого обов'язку (постачання відповідних ресурсів відбувається через мережу, до якої підключений абонент (споживач)); 3) співпадіння в часі передання відповідних ресурсів та їх споживання абонентом (споживачем)». Науковці підкреслюють, що сукупність зазначених особливостей не дозволяє розглядати такий договір як договір про надання послуг, а також ставить під сумнів доцільність його розуміння як різновиду договору купівлі-продажу та застосування до нього відповідних норм [7, с. 124].

Наведений підхід має принципове значення для визначення правової природи досліджуваного договору. Особливості його предмета та способу виконання справді відрізняють його від класичних конструкцій купівлі-продажу, оскільки передання ресурсу через приєднану мережу фактично поєднане з його безпосереднім споживанням і не передбачає традиційного відокремлення моментів передання речі та її подальшого використання набувачем. Водночас саме ці особливості дають підстави розглядати договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу як самостійну договірну конструкцію, правове регулювання якої має враховувати не лише загальні положення про договірні зобов'язання, а й специфіку відповідного ресурсу та функціонування мережі, через яку здійснюється його постачання.

В. Криворучко та І. Огороднійчук розглядають зміст договору енергопостачання крізь призму його предмета, а також взаємних прав та обов'язків сторін. Зокрема, зазначено, що «фактично зміст договору енергопостачання становлять предмет договору, права й обов'язки сторін», при цьому основним обов'язком енергопостачальника є надання енергетичних та інших ресурсів споживачеві (абоненту) за допомогою технічних засобів передачі у визначеній кількості, із дотриманням погодженого режиму постачання та встановленої якості. Водночас до обов'язків споживача належать оплата вартості прийнятих ресурсів, дотримання передбаченого договором режиму їх використання та забезпечення безпечної експлуатації відповідного обладнання [8, с. 188].

Наведене розуміння змісту договору енергопостачання дозволяє виокремити ключові елементи договірного зв'язку між постачальником і споживачем. Водночас перелік обов'язків сторін свідчить про те, що специфіка цього договору полягає не лише у передачі певного ресурсу та його оплаті, а й у необхідності дотримання встановлених параметрів його постачання та споживання. На нашу думку, саме кількісні, якісні та режимні характеристики постачання мають розглядатися як важливі елементи договірного регулювання, оскільки їх порушення безпосередньо впливає на належне виконання сторонами своїх зобов'язань.

П. Гуйван, досліджуючи особливості різних видів постачання, звертає увагу на їхню відмінну фізичну сутність, зумовлену специфікою предмета договору. Науковець зазначає, що при постачанні матеріальних ресурсів, зокрема нафтопродуктів, може йтися про перехід права власності на матеріальний об'єкт, тоді як при постачанні електричної чи теплової енергії предметом передачі є сама енергія як властивість матерії. При цьому, оскільки постачання здійснюється через приєднану мережу, «споживач стає власником енергії від того моменту, коли вона надійшла до його власної мережі», однак такий перехід неможливо точно зафіксувати в часі, адже споживання енергії є безперервним процесом. У зв'язку з цим з технічної точки зору момент переходу права власності доцільно пов'язувати з часом складання відповідного акта [9, с. 88].

Дані положення мають важливе значення для розуміння специфіки предмета договору постачання через приєднану мережу. На відміну від звичайного передання матеріальної речі, у цьому випадку передання ресурсу та його споживання фактично відбуваються одночасно, що ускладнює визначення моменту переходу права власності. Вважаємо, що ця особливість є однією з ключових ознак, яка зумовлює необхідність спеціального договірного регулювання відповідних відносин.

І. Лукасевич-Крутник, визначаючи специфічні ознаки договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, відносить до них особливості його предмета, способу виконання та правового статусу сторін. Зокрема, зазначено, що до таких ознак належать «1) предмет договору – електрична чи теплова енергія, газ та інші ресурси; 2) спосіб виконання договору – безперервна передача споживачеві енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу; 3) сторони договору мають права та обов'язки, не характерні для інших різновидів договору купівлі-продажу». Водночас науковиця розглядає договори постачання електричної та теплової енергії, газу, води, нафтопродуктів через приєднану мережу як різновиди договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу [10, с. 796].

Наведений підхід дозволяє виокремити комплекс ознак, що характеризують досліджувану договірну конструкцію та відмежовують її від інших різновидів договору купівлі-продажу. Особливо важливим є акцент на безперервності передачі ресурсу через приєднану мережу, оскільки саме ця особливість зумовлює специфіку реалізації прав та виконання обов'язків сторін. Водночас різноманітність ресурсів, які можуть бути предметом таких договорів, свідчить про необхідність поєднання загальних положень договірного регулювання зі спеціальними нормами, що враховують особливості конкретного виду ресурсу.

А. Островський наголошує на необхідності комплексного та послідовного підходу до правового регулювання договірних відносин у сфері постачання енергетичних ресурсів через приєднані мережі, акцентуючи на тому, що «необхідність системного підходу до регулювання договору постачання енергоресурсів через приєднані мережі» зумовлена потребою забезпечення сталого та ефективного функціонування енергетичного сектору [11, с. 248].

Наведене положення акцентує на тому, що ефективність договірного регулювання у сфері постачання енергоресурсів залежить від його системності та узгодженості. Такий підхід є особливо важливим з огляду на поєднання загальних положень цивільного законодавства зі спеціальними нормативними актами, які регулюють постачання окремих видів енергетичних ресурсів. Вважаємо, що саме узгодження загальних та спеціальних норм має забезпечувати належне регулювання договірних відносин, стабільність постачання та баланс інтересів їх учасників.

В. Слободенюк звертає увагу на специфіку договірного регулювання постачання природного газу, зумовлену розмежуванням побутових та непобутових споживачів і поєднанням загальних цивільно-правових засад із спеціальним регулюванням у сфері енергетики. Зокрема, зазначено, що «основною характерною відмінністю договору постачання природного газу є співвідношення основних принципів договірного регулювання, передбачених цивільним законодавством та специфічного регулювання, що здійснюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та кому-

нальних послуг». В. Слободенюк, з огляду на зміни національного законодавства та імплементацію принципів регулювання європейського ринку газу, доходить висновку про необхідність виокремлення постачання природного газу як самостійного виду договірного зобов'язання [12, с. 136].

Вказаний підхід доцільно підтримати лише в частині визнання особливої ролі публічно-правового регулювання у відносинах щодо постачання природного газу. Водночас сама наявність значного масиву спеціального регулювання, здійснюваного НКРЕКП, не є достатньою підставою для виокремлення постачання природного газу в самостійну цивільно-правову договірну конструкцію. Публічно-правові вимоги є характерними також для постачання електричної та теплової енергії та інших ресурсів через приєднану мережу, а стратегічне значення природного газу для забезпечення потреб споживачів саме по собі не відрізняє його від інших енергетичних ресурсів. Тому доцільніше зберігати єдину цивільно-правову конструкцію договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, передбачаючи в її межах спеціальні правила щодо окремих видів ресурсів, а не створюючи для кожного з них самостійну договірну конструкцію.

Ю. Юркевич та Р. Крупник звертають увагу на специфіку виконання договору постачання природного газу, яка зумовлена особливостями самого природного газу як товарної продукції та способом його транспортування. Зокрема, науковці зазначають, що «особливості виконання договору постачання природного газу обумовлені правовим режимом товарної продукції, якою є природний газ і особливостями його поставки (не інакше як через газотранспортну та газорозподільні системи, в котрі надходить природний газ від різних суб'єктів господарювання, внаслідок чого відбувається його змішування та зміна ФХП)». Відповідні особливості, на їх думку, впливають і на відповідальність постачальника перед споживачем, оскільки погіршення показників газу після його надходження до відповідних систем може відбуватися поза волею постачальника [13, с. 268].

Наведена позиція підтверджує наявність специфічних технічних та організаційних особливостей постачання природного газу, які безпосередньо впливають на виконання відповідного договору та розподіл відповідальності між учасниками відносин. Дійсно, природний газ, що надходить до газотранспортної та газорозподільної систем від різних постачальників і виробників, фактично знеособлюється, а тому забезпечення встановлених показників його якості потребує спеціального механізму контролю. Водночас наявність таких особливостей не зумовлює необхідності формування окремої цивільно-правової договірної конструкції для постачання природного газу. Відповідні питання можуть і мають вирішуватися шляхом встановлення спеціальних правил у межах публічно-правового регулювання функціонування газового ринку, тоді як загальні цивільно-правові засади договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу можуть залишатися єдиними для різних видів ресурсів.

4. Висновки. Проведене дослідження проблемних аспектів договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу дає підстави розглядати його як самостійну договірну конструкцію у системі цивільно-правових договорів. Його специфіка зумовлена особливостями предмета, способом виконання зобов'язання, безперервністю передачі та одночасного споживання відповідного ресурсу, а також особливим характером прав та обов'язків постачальника і споживача. Саме сукупність цих ознак не дозволяє повною мірою охопити відповідні відносини конструкціями договору купівлі-продажу або договору про надання послуг.

Водночас проведений аналіз наукових підходів свідчить про необхідність розмежування загальної цивільно-правової конструкції договору та спеціальних правил щодо окремих видів енергетичних та інших ресурсів. Електрична енергія, теплова енергія, природний газ, вода та інші ресурси мають певні фізичні, технічні й організаційні особливості постачання, що безпосередньо впливають на порядок виконання договору, визначення якості ресурсу, його облік, відповідальність сторін тощо. Проте зазначені відмінності самі по собі не є достатньою підставою для формування окремої цивільно-правової договірної конструкції щодо кожного виду ресурсу.

Особливої уваги потребує співвідношення цивільно-правового та публічно-правового регулювання відповідних відносин. Значний обсяг спеціального регулювання, у тому числі діяльність НКРЕКП, встановлення технічних вимог, правил функціонування енергетичних ринків, вимог до якості та порядку обліку ресурсів, обумовлений стратегічним значенням енергетики та необхідністю забезпечення енергетичної безпеки. Однак наявність таких публічно-правових механізмів не повинна призводити до фрагментації цивільно-правового регулювання. Спеціальні вимоги до

окремих видів ресурсів доцільно встановлювати в межах спеціального законодавства та підзаконного регулювання, зберігаючи єдину цивільно-правову основу договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу.

У зв'язку з цим вважаємо доцільним при подальшому вдосконаленні цивільного законодавства закріпити загальні положення щодо договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, визначивши його істотні ознаки, предмет, основні права та обов'язки сторін, особливості виконання та загальні засади відповідальності. Водночас особливості постачання електричної енергії, природного газу, теплової енергії та інших ресурсів мають деталізуватися спеціальними нормативно-правовими актами з урахуванням специфіки відповідного ринку та ресурсу.

Отже, основною проблемою сучасного правового регулювання є не відсутність окремих договірних конструкцій для кожного виду енергетичного ресурсу, а недостатня узгодженість загальних цивільно-правових положень зі спеціальним публічно-правовим регулюванням. Оптимальним напрямом розвитку законодавства є поєднання уніфікованої цивільно-правової моделі договору постачання через приєднану мережу з диференційованим спеціальним регулюванням окремих видів ресурсів. Такий підхід дозволить одночасно забезпечити системність договірного регулювання, врахувати фактичні особливості постачання різних ресурсів та уникнути необґрунтованого множення цивільно-правових договірних конструкцій.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів щодо підготовки, написання та публікації цієї статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Дані, використані в дослідженні, отримані з відкритих офіційних джерел та з матеріалів, досліджених автором під час підготовки рукопису.

Використання засобів штучного інтелекту. У процесі підготовки рукопису було використано мовну модель штучного інтелекту ChatGPT (OpenAI, GPT-5.5) як інструмент технічної та редакційної підтримки. Зокрема, її застосування стосувалося вдосконалення мовного оформлення й структури окремих частин тексту, усунення стилістичних неточностей, приведення бібліографічних описів до встановлених вимог, а також підготовки англомовної версії окремих елементів публікації, зокрема анотації та бібліографічного списку References. Окремі фрагменти вступу та основної частини статті також проходили редакційне опрацювання за допомогою зазначеного інструменту.

Концептуальне визначення напрямів дослідження, пошук і відбір релевантних наукових праць, опрацювання нормативно-правових актів, оцінювання наукових позицій, формування аргументації та розроблення власних наукових положень здійснювалися авторами особисто. Жодне положення, отримане із застосуванням штучного інтелекту, не використовувалося без подальшої перевірки його змісту. Відповідні матеріали зіставлялися з першоджерелами, чинним законодавством України, офіційними документами, науковими публікаціями та матеріалами правозастосовної практики.

Штучний інтелект не використовувався для самостійного визначення наукової проблематики, методології чи результатів дослідження. Його застосування обмежувалося функціями редакційної, мовної та технічної підтримки, тоді як наукова позиція, інтерпретація отриманих результатів, висновки та пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання є результатом самостійної роботи авторів і перебувають під їх відповідальністю.

Внесок авторів. Стаття виконана самостійно, 100% внеску належить авторці.

REFERENCES

1. Andrukiv, Ye. M., Melekh, L. V. (2023). Dohovir enerhopostachannia u hospodarskykh pravovidnosynakh v umovakh sohodennia. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka».* Seriia: «Iurydychni nauky». № 6 (64). S. 42–48. https://www.inter-nauka.com/issues/law2023/6/8995

2. Hnatiuk, T. (2024). Poniattia, pravovi osoblyvosti ta znachennia dohovoru enerhopostachannia. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* № 2. S. 266–269. https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303255

3. Kossak, V. M. (2024). Predmet dohovoru postachannia elektrychnoi enerhii cherez pryiednanu merezhu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* № 1. S. 212–216. https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299848

4. Kossak, V. M., Yakubivskyi, I. Ye. (2024). Pravova pryroda dohovoru postachannia enerhetychnymy ta inshymy resursamy cherez pryiednanu merezhu. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 2. S. 121–124. https://www.lsej.org.ua/2_2024/29.pdf

5. Kryvoruchko, V. O., Ohorodniichuk, I. A. (2020). Zmist dohovoru enerhopostachannia. *Pravo i suspilstvo*. № 2. S. 182–188. https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a77b4f4-cfc8-41be-a795-0ad091f3dcd5/content

6. Huivan, P. D. (2022). Chasovi ta zmistovni rehuliatory dohovoru enerhopostachannia. *Iurydychnyi visnyk.* № 3. S. 82–89. https://www.yurvisnyk.in.ua/v3_2022/3_2022.pdf

7. Lukasevych-Krutnyk, I. S. (2024). Osoblyvosti dohovoru postachannia enerhetychnymy ta inshymy resursamy cherez pryiednanu merezhu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* № 2. S. 792–796. https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303806/295822

8. Ostrovskyi, A. M. (2024). Osoblyvosti prav ta oboviazky storin dohovoru postachannia enerhetychnykh resursiv cherez pryiednanu merezhu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 2. S. 244–248. https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303224/295302

9. Slobodeniuk, V. A. (2021). Postachannia pryrodnoho hazu. Osoblyvosti dohovirnoho rehuliuvannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriia: Pravo. T. 65. S. 116–121. https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/241338/239452

10. Iurkevych, Yu. M., Krupnyk, R. V. (2024). Osoblyvosti vykonannia dohovoriv postachannia pryrodnoho hazu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriia: Pravo. T. 1. Vyp. 81. S. 263–268. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/44.pdf.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Anastasia Gerbeda
Applicant of the Department of Civil
and Commercial Law,
National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine
e-mail: herbeda.anastasiia@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-0685-894X

Гербеда Анастасія Вікторівна
здобувач кафедри цивільного
та господарського права,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
e-mail: herbeda.anastasiia@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-0685-894X

Дата надходження статті: 10.04.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 19.06.2026
Дата прийняття статті: 20.07.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 342.9:004.9
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.4

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

О. О. Григоренко, В. І. Архіпов

LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK FOR THE USE OF AUTOMATED INFORMATION SYSTEMS BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Oleksandr Hryhorenko, Valerii Arkhipov

Анотація. *У статті розглянуто сучасний стан та особливості нормативно-правового забезпечення функціонування автоматизованих інформаційних систем, що використовуються у діяльності правоохоронних органів України. Обґрунтовано значення інформаційних технологій та автоматизованих інформаційних систем для підвищення ефективності запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності.*

Проаналізовано основні нормативно-правові акти, що регламентують інформаційні відносини, функціонування інформаційно-комунікаційних систем, захист інформації та персональних даних, електронну інформаційну взаємодію, а також функціонування інформаційних ресурсів і систем органів МВС та Національної поліції України. Визначено основні проблеми правового регулювання, зокрема фрагментарність та недостатню узгодженість окремих нормативних положень, необхідність чіткого визначення повноважень користувачів інформаційних систем, порядку доступу до інформації, її актуалізації, передачі, зберігання та знищення.

Запропоновано основні напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення, серед яких систематизація та уніфікація законодавства, визначення єдиних підходів до функціонування автоматизованих інформаційних систем, удосконалення механізмів контролю доступу, посилення гарантій захисту інформації та встановлення належної відповідальності за її неправомірне використання.

Зроблено висновок про необхідність комплексного вдосконалення нормативно-правової бази з урахуванням стрімкого розвитку цифрових технологій та потреб правоохоронної практики. Наголошено, що ефективне правове регулювання має забезпечувати оптимальне поєднання технологічної ефективності автоматизованих інформаційних систем із принципами законності, інформаційної безпеки, пропорційності та дотримання прав і свобод людини.

Ключові слова: *автоматизовані інформаційні системи, правоохоронні органи, інформаційні технології, нормативно-правове забезпечення, цифровізація, інформаційні ресурси, бази даних, інформаційна безпека, кібербезпека, персональні дані, електронна інформаційна взаємодія, штучний інтелект, цифрова криміналістика.*

Abstract. *The article examines the current state and specific features of the regulatory framework governing the operation of automated information systems used by law enforcement agencies in Ukraine. It substantiates the importance of information technologies and automated information systems for enhancing the effectiveness of preventing, detecting, halting, solving, and investigating criminal offenses, conducting operational-search activities, and providing information and analytical support for law enforcement operations.*

The study analyzes key regulatory acts governing information relations, the operation of information and communication systems, the protection of information and personal data, and electronic information exchange, as well as the functioning of information resources and systems within the Ministry of Internal Affairs and the National Police of Ukraine. It identifies major issues in legal regulation, specifically the fragmentation and lack of coherence among certain regulatory provisions, and the need to clearly define the powers of information system users and the procedures for accessing, updating, transmitting, storing, and destroying information.

Key directions for improving the regulatory and legal framework are proposed, including the systematization and unification of legislation, the definition of unified approaches to the operation of automated information systems, the improvement of access control mechanisms, the strengthening of information protection safeguards, and the establishment of appropriate liability for the unauthorized use of information.

The conclusion is drawn that the regulatory framework requires comprehensive improvement, taking into account the rapid development of digital technologies and the needs of law enforcement practice. It is emphasized that effective legal regulation must ensure an optimal balance between the technological efficiency of automated information systems and the principles of legality, information security, proportionality, and respect for human rights and freedoms.

Key words: *automated information systems, law enforcement agencies, information technologies, regulatory and legal framework, digitalization, information resources, databases, information security, cybersecurity, personal data, electronic information exchange, artificial intelligence, digital forensics.*

© О. О. Григоренко, В. І. Архіпов, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

1. Вступ. Реформування правоохоронної системи України та активне впровадження цифрових технологій зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення правового механізму використання інформаційних ресурсів, баз і банків даних правоохоронними органами під час запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а також здійснення оперативно-розшукової та іншої передбаченої законодавством діяльності. Ефективність такого використання безпосередньо залежить від чіткого нормативного визначення порядку функціонування відповідних автоматизованих інформаційних систем та їх взаємодії.

Так, для належного правового забезпечення зазначених процесів нормативно-правові акти повинні визначати порядок створення, функціонування та розвитку автоматизованих інформаційних систем, механізми формування, актуалізації та використання інформаційних ресурсів, перелік уповноважених користувачів і рівні їх доступу до відповідних відомостей. Не менш важливим є визначення суб'єктів, відповідальних за внесення, перевірку та оновлення інформації, встановлення порядку її оброблення, передачі й використання, а також чітких строків зберігання та видалення даних.

У цьому контексті актуальним завданням є подальше вдосконалення нормативно-правового регулювання функціонування та розвитку автоматизованих інформаційних систем, які використовуються правоохоронними органами. Особливої уваги потребує забезпечення їх інформаційної сумісності, належного рівня кібербезпеки, захисту персональних даних та можливості оперативного обміну інформацією між уповноваженими суб'єктами. Запровадження сучасних підходів до використання інформаційних ресурсів сприятиме підвищенню оперативності отримання необхідних відомостей, якості інформаційно-аналітичної роботи та загальної ефективності діяльності правоохоронних органів.

Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей нормативно-правового забезпечення функціонування автоматизованих інформаційних систем, що використовуються правоохоронними органами України, визначення основних проблем і прогалин у чинному законодавстві, яке регламентує порядок формування, ведення, використання, обміну, зберігання та захисту інформації, а також обґрунтування напрямів його подальшого вдосконалення з урахуванням сучасних процесів цифровізації правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нормативно-правового забезпечення функціонування та розвитку автоматизованих інформаційних систем правоохоронних органів України останніми роками набуває особливої актуальності [1, с. 18]. Це зумовлено активною цифровізацією правоохоронної діяльності, розширенням інформаційних ресурсів, розвитком електронної взаємодії між державними органами, збільшенням обсягів персональних та інших даних, що обробляються автоматизованими системами, а також появою нових технологій, правове регулювання яких ще перебуває на етапі формування.

Одним із важливих напрямів наукових досліджень є інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності. Зокрема, П. П. Латковський у праці «Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності» [2] акцентує увагу на тому, що інформаційно-аналітичні системи стали невід'ємною складовою діяльності правоохоронних структур. Автор розглядає значення баз даних, інформаційних технологій та аналітичних інструментів для забезпечення своєчасного доступу до необхідної інформації та її подальшого аналізу. При цьому інформаційно-аналітичне забезпечення розглядається як важлива умова підвищення ефективності правоохоронної діяльності та взаємодії відповідних суб'єктів.

Безпосередньо проблематиці правового регулювання інформаційного забезпечення Національної поліції України присвячено дослідження Б. Р. Баланюка та Л. І. Калєніченко [3]. Науковці звертають увагу на те, що правове регулювання інформаційного забезпечення визначає принципи, механізми та відповідальність за використання інформаційних ресурсів Національної поліції. Водночас розвиток цифрових технологій потребує постійного оновлення нормативної бази та її адаптації до нових способів оброблення і використання інформації.

Важливим для досліджуваної проблематики є науковий доробок Г. М. Шорохової [4], яка аналізувала нормативно-правове регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення територіальних органів поліції України. Авторка звертала увагу на недостатній рівень законодавчого врегулювання відповідних інформаційних відносин, що було пов'язано зі стрімким розвитком інформаційних технологій, появою нових інформаційно-аналітичних продуктів та розширенням можливостей доступу працівників поліції до інформаційних ресурсів. Зазначені положення зберігають

актуальність і сьогодні, оскільки технологічний розвиток продовжує випереджати процес удосконалення правового регулювання.

Окремий напрям досліджень становить адміністративно-правове регулювання обігу інформації з обмеженим доступом. У відповідних наукових працях досліджуються правові засади функціонування спеціалізованих інформаційних систем Національної поліції, порядок оброблення службової та іншої інформації з обмеженим доступом, питання інформаційної безпеки та захисту інформаційних ресурсів. Такий підхід має особливе значення для дослідження автоматизованих інформаційних систем, оскільки саме вони забезпечують накопичення, оброблення та передачу значного обсягу інформації, доступ до якої обмежується законодавством.

С. В. Пєтков та І. Є. Іванов [5] досліджували формування та розвиток інформаційно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України, простежуючи взаємозв'язок між розвитком інформаційних технологій та еволюцією правового регулювання інформаційної діяльності поліції. У їхній роботі акцентовано увагу на значенні інформаційного порталу та інтегрованої інформаційної мережі як елементів сучасної інформаційної інфраструктури правоохоронного органу.

Особливого значення набувають дослідження, присвячені інформаційній безпеці. І. Д. Казанчук та В. П. Яценко [6] розглядають особливості правового регулювання діяльності Національної поліції у сфері забезпечення інформаційної безпеки. У цьому контексті інформаційна безпека розглядається як необхідна умова належного функціонування інформаційних систем та захисту інформаційних ресурсів від неправомірного доступу, використання або інших загроз.

Окрему групу сучасних досліджень становить правове регулювання використання штучного інтелекту у правоохоронній діяльності.

О. М. Стрільців та О. А. Федоренко [7] звертають увагу на виникнення нових правових проблем у зв'язку із застосуванням інтелектуальних систем відеоспостереження, автоматизованого аналізу інформації та технологій, здатних обробляти відомості про особисте життя людини. Автори наголошують на необхідності подальшого дослідження нормативно-правового регулювання штучного інтелекту для виявлення та усунення прогалин у законодавстві.

Зазначена проблематика продовжує розвиватися і в найновіших наукових публікаціях. Так, О. М. Маciборська [8] у 2026 році дослідила проблеми впровадження інформаційних систем на базі штучного інтелекту в діяльність правоохоронних органів, звернувши увагу на необхідність визначення правових та організаційних меж використання таких технологій. Це свідчить про поступове перемішення наукової уваги від загального питання цифровізації до конкретних проблем правового регулювання новітніх технологій.

Важливим сучасним дослідженням є праця Р. С. Кіріна та Р. М. Ширшикової [9], присвячена правовому забезпеченню цифровізації діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану. Автори систематизують нормативно-правові акти у сфері цифровізації діяльності правоохоронних органів, аналізують інформаційні електронні ресурси Єдиної інформаційної системи МВС та пропонують підходи до класифікації рівнів цифрової взаємодії правоохоронних органів.

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій [2–12] свідчить про наявність значного наукового доробку у сфері інформаційного забезпечення та цифровізації правоохоронної діяльності. Водночас більшість наукових праць зосереджується на окремих аспектах цієї проблематики: інформаційно-аналітичному забезпеченні, інформаційній безпеці, захисті інформації з обмеженим доступом, використанні штучного інтелекту або правовому регулюванні діяльності Національної поліції. Натомість комплексне дослідження саме нормативно-правового забезпечення функціонування та розвитку автоматизованих інформаційних систем усіх правоохоронних органів, включаючи питання їх інтеграції, взаємодії, адміністрування, розмежування доступу, строків зберігання інформації та відповідальності користувачів, залишається недостатньо розробленим.

У зв'язку з цим подальше наукове дослідження має бути спрямоване на формування комплексного підходу до нормативно-правового регулювання автоматизованих інформаційних систем правоохоронних органів, який би враховував не лише сучасні технологічні можливості, а й вимоги інформаційної безпеки, захисту персональних даних, міжвідомчої взаємодії та гарантування прав і свобод людини.

2. Матеріали та методи. Матеріальну основу дослідження становлять положення Конституції України, законів України, нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, наказів та інших відомчих нормативно-правових актів, які визначають правові засади створення, функціонування та використання автоматизованих інформаційних систем у діяльності правоохоронних орга-

нів. Окрему увагу приділено нормативним положенням у сфері інформаційної безпеки, захисту інформації, обробки та зберігання даних, електронного документообігу, а також забезпечення прав і свобод людини під час використання інформаційних систем. Матеріалами дослідження також слугували міжнародно-правові акти, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали судової практики, офіційні аналітичні та інформаційні матеріали органів державної влади і правоохоронних органів.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, серед яких діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, логіко-семантичний методи та метод правового моделювання. Застосування зазначених методів забезпечило можливість комплексного аналізу нормативно-правового регулювання використання автоматизованих інформаційних систем правоохоронними органами, визначення особливостей їх правового статусу та функціонування, виявлення існуючих прогалин і колізій у законодавстві, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового та організаційного забезпечення застосування автоматизованих інформаційних систем у правоохоронній діяльності.

3. Результати та обговорення. Беззаперечно, що використання інформаційних технологій може стати чи не головним чинником зміцнення законності, забезпечення обороноздатності країни, соціально-політичної стабільності та розвитку демократичних засад в управлінні державою.

Ефективне використання інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів неможливе без належного нормативно-правового регулювання. Правове забезпечення функціонування автоматизованих інформаційних систем має визначати порядок створення, ведення, використання та розвитку інформаційних ресурсів, повноваження їх власників і користувачів, правила доступу до інформації, а також вимоги щодо її захисту. Особливого значення це набуває у зв'язку з тим, що в інформаційних системах правоохоронних органів обробляються значні обсяги інформації, у тому числі персональні дані та відомості з обмеженим доступом.

Сьогодні базовим нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про інформацію» [13], який визначає загальні правові засади інформаційних відносин, зокрема щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. Чинна редакція Закону враховує сучасні підходи до функціонування інформаційного суспільства та визначає загальні засади реалізації права на інформацію.

Також важливе місце в системі нормативного регулювання займає Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [14]. Його положення визначають основні організаційні та правові засади захисту інформації під час її оброблення в інформаційно-комунікаційних системах. Для правоохоронних органів це має особливе значення, оскільки порушення цілісності, конфіденційності або доступності інформації може негативно вплинути як на результати оперативної та слідчої роботи, так і на права та законні інтереси громадян.

Окрему групу нормативних актів становить законодавство у сфері захисту персональних даних. Під час функціонування автоматизованих інформаційних систем правоохоронні органи обробляють значну кількість персональної інформації, тому її використання має здійснюватися відповідно до встановлених законом принципів та з урахуванням визначених правових підстав. Водночас особи, які мають доступ до інформаційних ресурсів, повинні дотримуватися встановлених обмежень щодо використання та поширення відповідної інформації [15].

Спеціальне правове регулювання діяльності Національної поліції міститься в Законі України «Про Національну поліцію» [16]. Зокрема, законодавством передбачено використання поліцією інформаційних ресурсів та інформаційно-комунікаційних систем для виконання покладених на неї завдань. Закон також регламентує питання формування та використання поліцейських інформаційних ресурсів, баз і банків даних. Важливо, що особи, які мають доступ до інформаційних ресурсів, несуть відповідальність за порушення прав і свобод людини, пов'язані з обробкою інформації [17, 18].

Так, центральне місце в системі інформаційного забезпечення органів системи МВС посідає Єдина інформаційна система Міністерства внутрішніх справ України. Відповідно до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 року № 1024, ЄІС МВС є інтегрованою інформаційною системою, яка забезпечує інформаційну підтримку діяльності її суб'єктів, поєднання відповідних інформаційних ресурсів, їх оброблення та захист, а також внутрішню і зовнішню інформаційну взаємодію [19].

Функціонування ЄІС МВС передбачає можливість інтеграції різних інформаційних ресурсів та функціональних підсистем, що використовуються органами системи МВС. Такий підхід має важливе практичне значення, оскільки дозволяє забезпечувати оперативний обмін інформацією між уповноваженими суб'єктами, скорочувати час її пошуку та оброблення, а також підвищувати якість інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності.

При цьому нормативне регулювання системи ІПНП продовжує розвиватися. Зокрема, у 2025 році до відповідного Положення були внесені зміни, якими уточнено питання доступу до системи, визначено функції адміністратора безпеки та адміністратора користувачів, а також вимоги до ідентифікації користувачів. Чинна редакція Положення датована 19 травня 2025 року [20].

Ще одним головним елементом нормативно-правового забезпечення є Положення про інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджене наказом МВС України від 3 серпня 2017 року № 676 [21]. Система ІПНП визначена як сукупність технічних і програмних засобів, призначених для оброблення відомостей, що утворюються у процесі діяльності Національної поліції, та її інформаційно-аналітичного забезпечення. Вона є функціональною підсистемою ЄІС МВС. Серед її завдань – формування та підтримання інформаційних ресурсів, аналітичне оброблення інформації, забезпечення оперативного доступу до інформаційних ресурсів та електронної взаємодії поліції з іншими органами державної влади.

Важливим напрямом нормативного регулювання є також забезпечення електронної інформаційної взаємодії між різними державними органами. Така взаємодія здійснюється з урахуванням вимог законодавства про електронні документи та електронний документообіг, електронні довірчі послуги, захист персональних даних та захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах. Наприклад, нормативно врегульовано порядок електронної інформаційної взаємодії МВС, Національної поліції, Державної прикордонної служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій та інших суб'єктів [9].

Окреме значення має нормативне забезпечення міжнародного інформаційного обміну. Правоохоронні органи України використовують інформаційну систему Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол відповідно до спеціальної Інструкції, затвердженої спільним наказом правоохоронних органів України від 17 серпня 2020 року № 613/380/93/228/414/510/2801/5 [22]. Документ визначає порядок використання системи Інтерполу для міжнародного співробітництва, зокрема з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, а також встановлює обов'язок забезпечення належного захисту інформації, яка передається та отримується через цю систему.

Складовою нормативно-правового забезпечення є також регулювання функціонування окремих інформаційних реєстрів і підсистем. Прикладом може бути Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, який є функціональною підсистемою ЄІС МВС [23]. Відповідне Положення визначає структуру реєстру, порядок його ведення, наповнення та доступу до інформації, а також встановлює вимогу щодо оброблення персональних даних виключно для визначеної законом мети.

Таким чином, нормативно-правове забезпечення функціонування та розвитку автоматизованих інформаційних систем правоохоронних органів України являє собою комплекс взаємопов'язаних законів, постанов Кабінету Міністрів України, наказів МВС та інших нормативно-правових актів. Його основними складовими є регулювання інформаційних відносин, визначення повноважень правоохоронних органів щодо формування та використання інформаційних ресурсів, забезпечення електронної взаємодії, захист персональних даних, кібербезпека та технічний захист інформації.

Водночас стрімкий розвиток цифрових технологій зумовлює необхідність постійного вдосконалення нормативної бази. Особливої уваги потребують питання використання штучного інтелекту, автоматизованого аналізу великих масивів даних, біометричних технологій, систем розпізнавання облич, цифрових доказів та міжвідомчого обміну інформацією. Нормативне регулювання зазначених напрямів має забезпечувати не лише технологічну ефективність діяльності правоохоронних органів, а й дотримання принципів законності, пропорційності, інформаційної безпеки, захисту приватності та основоположних прав людини.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що нормативно-правове забезпечення функціонування та розвитку автоматизованих інформаційних систем є одним із ключових елементів сучасної правоохоронної діяльності. В умовах цифрової трансформації суспільства інформаційні системи вже не

виконують лише допоміжну функцію, а стали важливим інструментом інформаційно-аналітичного забезпечення, оперативного реагування, запобігання, виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Чинна нормативна база України формує необхідні правові засади для оброблення інформації, функціонування інформаційно-комунікаційних систем, захисту даних та електронної взаємодії правоохоронних органів. Зокрема, Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» залишається базовим актом у сфері захисту інформації, а правове регулювання систем МВС деталізується спеціальними нормативними актами.

Особливе значення має нормативне врегулювання Єдиної інформаційної системи МВС та її функціональних підсистем. Сучасна модель передбачає не ізольоване функціонування окремих баз даних, а їх інтеграцію в єдине інформаційне середовище. Показовим у цьому контексті є Інформаційний портал Національної поліції України, який є функціональною підсистемою ЄІС МВС та призначений, зокрема, для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності поліції, формування й актуалізації інформаційних ресурсів, оперативного доступу до них та електронної взаємодії з іншими органами державної влади.

Водночас аналіз нормативної бази свідчить, що її подальше вдосконалення має здійснюватися не лише шляхом прийняття нових нормативних актів, а насамперед через **систематизацію, уніфікацію та узгодження вже чинних правових норм**. Значна кількість відомчих положень та інструкцій, що регламентують окремі інформаційні ресурси та підсистеми, об'єктивно створює потребу у виробленні єдиних підходів до визначення їх правового статусу, порядку функціонування, адміністрування та взаємодії. Сучасна практика МВС демонструє постійне розширення переліку функціональних інформаційних підсистем, що підтверджує необхідність системного нормативного супроводу їх розвитку.

Одним із першочергових напрямів удосконалення правового забезпечення є **чітке визначення повноважень суб'єктів інформаційних відносин**. На нормативному рівні доцільно максимально конкретизувати права та обов'язки власників і розпорядників інформаційних ресурсів, адміністраторів систем, посадових осіб та інших користувачів. Особливо важливим є встановлення чітких правил щодо внесення, перевірки, актуалізації, коригування, блокування, архівування та знищення інформації. Кожна операція з даними повинна мати визначену правову підставу, мету та відповідального суб'єкта.

Необхідним є також **удосконалення правового регулювання доступу до інформації**. Доступ працівників правоохоронних органів до баз даних повинен залежати від їхніх службових повноважень, характеру виконуваного завдання та необхідності отримання відповідної інформації. Важливо забезпечити персоніфікований доступ, належну ідентифікацію користувачів, ведення журналів аудиту та можливість встановлення кожної дії, здійсненої з інформацією. Такий підхід дозволить одночасно підвищити ефективність використання інформаційних ресурсів та мінімізувати ризики їх неправомірного використання.

Окремого значення набуває **захист персональних даних та приватності**. Розширення використання біометричних технологій, систем відеоспостереження, автоматизованого аналізу інформації та інтегрованих баз даних збільшує обсяг відомостей, які можуть стосуватися приватного життя людини. Тому подальше нормативне регулювання має забезпечувати баланс між потребами правоохоронної діяльності та конституційними гарантіями прав людини. Використання інформації повинно бути обмежене конкретною законною метою, а її обсяг – відповідати необхідності виконання відповідного правоохоронного завдання.

Перспективним напрямом є **удосконалення нормативного забезпечення міжвідомчої інформаційної взаємодії**. Сучасна правоохоронна діяльність передбачає використання інформації різних державних органів, а тому ефективність протидії злочинності значною мірою залежить від швидкості та якості обміну даними. Водночас інтеграція інформаційних ресурсів повинна супроводжуватися чітким визначенням правових підстав такого обміну, категорій інформації, яка може передаватися, суб'єктів доступу та заходів її захисту.

Особливої актуальності набуває **правове регулювання новітніх технологій**, зокрема штучного інтелекту, машинного навчання, автоматизованого аналізу великих масивів даних, біометричної ідентифікації та технологій розпізнавання облич. Наявна нормативна база повинна поступово адаптуватися до ситуацій, коли інформаційні системи не просто зберігають і відображають дані, а здійснюють їх автоматизований аналіз та формують певні результати. При цьому необхідно передбачити обов'язковий людський контроль за рішеннями, які можуть істотно впливати на права та свободи людини.

Важливим напрямом залишається **посилення правових гарантій кібербезпеки**. Інформаційні ресурси правоохоронних органів містять значний обсяг службової та чутливої інформації, що робить їх потенційною ціллю кібератак. Тому нормативні вимоги повинні охоплювати питання ідентифікації та автентифікації користувачів, розмежування доступу, шифрування, резервного копіювання, журналювання подій, виявлення кіберінцидентів та відновлення працездатності систем. Саме законодавство про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах створює для цього базову правову основу.

Не менш важливою проблемою є **визначення та уніфікація строків зберігання інформації**. Зберігання даних протягом невизначеного або необґрунтовано тривалого строку може створювати додаткові ризики для прав людини та інформаційної безпеки. Тому для різних категорій інформації мають бути встановлені зрозумілі критерії визначення строків її зберігання, порядок архівування та процедури видалення після досягнення відповідної мети оброблення, якщо закон не передбачає іншого.

4. Висновки. Таким чином, **головним завданням подальшого розвитку нормативно-правового забезпечення є створення цілісної, узгодженої та технологічно нейтральної системи правового регулювання**, яка одночасно забезпечуватиме ефективність інформаційного забезпечення правоохоронних органів і належний рівень гарантування прав людини. Правове регулювання має бути достатньо гнучким, щоб враховувати появу нових технологій, але водночас достатньо визначеним, щоб запобігати свавільному використанню інформаційних ресурсів.

Отже, удосконалення нормативно-правового забезпечення автоматизованих інформаційних систем правоохоронних органів доцільно здійснювати за такими основними напрямами: **систематизація нормативної бази; уніфікація правового статусу інформаційних систем; чітке визначення повноважень і відповідальності користувачів; удосконалення правил доступу та обміну інформацією; посилення гарантій захисту персональних даних; нормативне врегулювання використання штучного інтелекту та автоматизованої аналітики; удосконалення правового режиму цифрових доказів; підвищення вимог до кібербезпеки та визначення обґрунтованих строків зберігання інформації**.

Реалізація зазначених напрямів сприятиме формуванню єдиного цифрового інформаційного простору правоохоронних органів, підвищенню оперативності та результативності їх діяльності й водночас забезпечить належний рівень законності, інформаційної безпеки та захисту прав і свобод людини.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів щодо підготовки, написання та публікаціїцієї статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансовоїпідтримки.

Доступність даних. Дані, використані в дослідженні, отримані з відкритихофіційнихджерел та з матеріалів, досліджених автором під час підготовкирукопису.

Використання засобів штучного інтелекту. У процесі підготовки цієї статті мовна модель штучного інтелекту ChatGPT (OpenAI, GPT-5.5) використовувалася виключно як допоміжний інструмент для мовно-стилістичного редагування тексту, удосконалення структури та логіки викладу матеріалу, технічного оформлення бібліографічних посилань і бібліографічних описів, а також підготовки англомовних складових статті, зокрема анотації та списку References. Окремі інструменти штучного інтелекту застосовувалися для редакційного опрацювання та стилістичного вдосконалення окремих положень, присвячених нормативно-правовому регулюванню використання автоматизованих інформаційних систем у діяльності правоохоронних органів.

Пошук, відбір і критичний аналіз наукових джерел, дослідження нормативно-правових актів, що регламентують створення, функціонування та використання автоматизованих інформаційних систем правоохоронними органами, визначення авторських наукових положень, формулювання висновків і розроблення пропозицій щодо вдосконалення відповідного правового регулювання здійснювалися авторами самостійно. Усі матеріали та результати, підготовлені або відредаговані із застосуванням технологій штучного інтелекту, підлягали обов'язковій перевірці та верифікації шляхом їх зіставлення з положеннями чинного законодавства України, міжнародно-правовими актами, науковими джерелами, офіційними документами та матеріалами правозастосовної практики.

Застосування технологій штучного інтелекту під час підготовки статті мало виключно допоміжний, редакційний і технічний характер та не замінювало самостійної наукової роботи авторів. Використання таких технологій не вплинуло на визначення предмета та методології дослідження, оцінку стану норма-

тивно-правового забезпечення використання автоматизованих інформаційних систем правоохоронними органами, зміст отриманих наукових результатів, а також не визначало і не змінювало авторських висновків та пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Внесок авторів. Олександром Григоренком здійснено основний обсяг дослідження нормативно-правового забезпечення використання автоматизованих інформаційних систем правоохоронними органами, проведено аналіз чинного законодавства України, нормативно-правових актів та наукових джерел, що регламентують порядок створення, функціонування та використання автоматизованих інформаційних систем у правоохоронній діяльності. Визначено основні проблеми та особливості правового регулювання зазначеної сфери, сформульовано теоретичні положення, висновки та пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових і організаційних засад використання автоматизованих інформаційних систем правоохоронними органами.

Валерієм Архіповим здійснено наукове консультування дослідження, визначено концептуальні засади та методологічні підходи до аналізу нормативно-правового забезпечення використання автоматизованих інформаційних систем у діяльності правоохоронних органів, проведено наукове редагування та уточнення окремих положень статті з позицій адміністративного права, забезпечено відповідність сформульованих висновків і пропозицій загальним теоретико-правовим та методологічним засадам юридичної науки.

Усіма авторами погоджено остаточну редакцію статті та підтверджено відповідальність за достовірність, обґрунтованість і зміст результатів проведеного дослідження.

REFERENCES

1. Dabizha, D. V. (2020). Regulatory and legal framework for the functioning and development of automated information systems and their subsystems used by police bodies (units). *Criminalistics Bulletin.* No. 2 (34), DOI: 10.37025/1992-4437/2020-34-2-17. Pp. 17–26.

2. Latkovskyi, P. P. (2025). Information and analytical support for law enforcement activities. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series: Law. No. 90. Pp. 381–386. DOI: 10.24144/2307-3322. 2025.90.5.61.

3. Balaniuk, B. R., Kalienichenko, L. I. (2025). Legal regulation of information support for the National Police of Ukraine. Cyber-sphere Security: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Kamianets-Podilskyi, May 28, 2025). Kamianets-Podilskyi: KhNUIA, Pp. 33–34.

4. Shorokhova, H. M. (2019). Regulatory and legal regulation of information and analytical support for territorial police bodies of Ukraine. *Comparative-Analytical Law*. No. 4. P. 300–303. DOI: 10.32782/2524-0390/2019.4.82.

5. Petkov, S. V., Ivanov, I. Ye. (2020). Formation and development of information and legal support for the activities of the National Police of Ukraine. *Legal Science*. No. 8 (110). P. 140–149. DOI: 10.32844/10.32844/2222-5374-2020-110-8.17.

6. Kazanchuk, I. D., Yatsenko, V. P. (2020). Specifics of legal regulation regarding the activities of the National Police of Ukraine in the sphere of ensuring information security in Ukraine. *Law and Security*. No. 4 (79). P. 32–38. DOI: 10.32631/pb.2020.4.04.

7. Striltsiv, O. M., Fedorenko, O. (2022). Issues of legal regulation regarding the use of artificial intelligence technologies by the National Police of Ukraine. *Science and Law Enforcement*. Vol. 27, No. 1.

8. Matsyborska, O. M. (2026). Challenges in implementing artificial intelligence-based information systems in the activities of law enforcement agencies. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. Issue 1, Part 3. P. 90–94. DOI: 10.24144/2788-6018.2026.01.3.14.

9. Kirin, R. S., Shirshykova, R. M. (2026). Legal support for the digitalization of law enforcement activities in Ukrainian cities under martial law. *Economy. Finance. Law*. No. 2. DOI: 10.37634/efp.2026.2.11.

10. Morhun, N. S., Shevchuk, O. O. (2026). The Use of Artificial Intelligence in Operational-Investigative Activities. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. Issue 1, Part 3. P. 95–100.

11. Pyrozhkova, Yu. V., Larkin, M. O., Melkovskyi, O. V. (2026). Information and Analytical Support for Operational-Investigative Activities in Countering Youth Crime: Legal and Organizational-Technological Aspects. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2026. Issue 1, Part 3. P. 107–114.

12. Pohoretskyi, M. A. (2026). Digital (Electronic) Evidence and the Digital (Electronic) Form of Evidence: Distinguishing the Concepts and Its Significance for Criminal Procedural Proof. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. Issue 1, Part 3. P. 115–125.

13. On Information: Law of Ukraine No. 2657-XII dated October 2, 1992. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text. Current version – as of January 20, 2026.

14. On Information Protection in Information and Communication Systems: Law of Ukraine No. 80/94-VR dated July 5, 1994. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text. Current version – as of April 20, 2025.

15. On Personal Data Protection: Law of Ukraine No. 2297-VI dated June 1, 2010. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text. Current version – as of June 14, 2025.
16. On the National Police: Law of Ukraine No. 580-VIII dated July 2, 2015. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text. Current version as of April 12, 2026.
17. On Operative-Investigative Activity: Law of Ukraine No. 2135-XII dated February 18, 1992. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text. Current version as of August 9, 2024.
18. On State Secrets: Law of Ukraine No. 3855-XII dated January 21, 1994. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text. Current version as of August 27, 2025.
19. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Regulation on the Unified Information System of the Ministry of Internal Affairs and the List of Priority Electronic Information Resources of Its Entities": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Regulation, List dated November 14, 2018, No. 1024. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text. The Regulation was set forth in a new wording by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 15, 2023, No. 866.
20. "On Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 14, 2018, No. 1024": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 15, 2023, No. 866. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text.
21. On Approval of the Regulation on the Information and Communication System "Information Portal of the National Police of Ukraine": Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 676 dated August 3, 2017, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on August 28, 2017, under No. 1059/30927. // "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text.
22. On Approval of the Instruction on the Procedure for the Use of the International Criminal Police Organization (Interpol) Information System by Law Enforcement Agencies of Ukraine: Joint Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Office of the Prosecutor General, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation, the Ministry of Finance of Ukraine, and the Ministry of Justice of Ukraine dated August 17, 2020, No. 613/380/93/228/414/510/2801/5, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on September 4, 2020, under No. 849/35132. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text.
23. On Approval of the Regulation on the Unified Register of Persons Missing Under Special Circumstances: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 535 dated August 29, 2022, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on September 1, 2022, under No. 998/38334. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text.
24. On Approval of the Instruction on the Formation and Maintenance of the "SOCTA" Information Subsystem of the "Information Portal of the National Police of Ukraine" Information and Communication System: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 902 dated November 8, 2023, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on November 27, 2023, under No. 2041/41097. "Legislation of Ukraine" Database / Verkhovna Rada of Ukraine. Official text.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Oleksandr Hryhorenko
Lecturer at the Department of Criminology and Information Technologies, National Academy of Internal Affairs
e-mail: sss_angel@ukr/net
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-0106-9785

Valerii Arkhipov
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Criminology, National Academy of Internal Affairs
e-mail: chpn1306@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9942-9936

Григоренко Олександр Олександрович
викладач кафедри кримінології та інформаційних технологій,
Національна академя внутрішніх справ
e-mail: sss_angel@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-0106-9785

Архіпов Валерій Іванович
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології,
Національна академія внутрішніх справ
e-mail: chpn1306@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9942-9936

Дата надходження статті: 14.04.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 19.05.2026
Дата прийняття статті: 04.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 343.62
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.5

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ГРУПОЮ ОСІБ

І. І. Демидов

CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF INTENTIONAL HOMICIDES COMMITTED BY A GROUP OF PERSONS

Ihor Demidov

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню кримінально-правової характеристики умисних вбивств, учинених групою осіб, як однієї з найбільш суспільно небезпечних форм кримінальних правопорушень проти життя людини. Проаналізовано особливості кримінально-правової кваліфікації таких діянь з урахуванням положень Кримінального кодексу України, судової практики та сучасних наукових підходів. Встановлено, що вчинення умисного вбивства групою осіб суттєво підвищує рівень суспільної небезпечності кримінального правопорушення, ускладнює механізм його вчинення, а також процес доказування під час досудового розслідування і судового розгляду. Особливу увагу приділено дослідженню поняття співучасті, форм співучасті, розмежуванню ролей співучасників, а також особливостям кримінальної відповідальності виконавця, організатора, підбурювача та пособника у випадках умисного позбавлення життя людини.*

У статті проаналізовано характерні ознаки умисних вбивств, учинених групою осіб, визначено їх місце у системі кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, а також досліджено проблемні питання кваліфікації дій співучасників залежно від форми співучасті та ступеня реалізації спільного умислу. Акцентовано увагу на необхідності встановлення єдиного умислу, узгодженості дій учасників, причинного зв'язку між поведінкою кожного співучасника та наслідками кримінального правопорушення. Обґрунтовано, що правильне визначення форми співучасті має вирішальне значення для індивідуалізації кримінальної відповідальності та забезпечення принципу справедливості під час застосування кримінального закону.

Зроблено висновок, що вдосконалення кримінально-правової характеристики умисних вбивств, учинених групою осіб, потребує комплексного дослідження норм кримінального законодавства, сучасної судової практики та наукових підходів до інституту співучасті. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів під час кваліфікації кримінальних правопорушень, підготовки методичних рекомендацій для органів досудового розслідування, прокуратури та суду, а також у процесі вдосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: *умисне вбивство, кримінальне правопорушення, група осіб, співучасть, кримінально-правова характеристика, кримінальна відповідальність, кваліфікація кримінальних правопорушень, співвиконавство, спільний умисел, Кримінальний кодекс України.*

Abstract. *The article is devoted to the study of the criminal law characteristics of intentional homicides committed by a group of persons as one of the most socially dangerous forms of criminal offenses against human life. The peculiarities of the criminal law qualification of such acts are analyzed with due regard to the provisions of the Criminal Code of Ukraine, judicial practice, and contemporary scientific approaches. It is established that the commission of intentional homicide by a group of persons significantly increases the social danger of the criminal offense, complicates the mechanism of its commission, and makes the process of proving the circumstances of the offense during pre-trial investigation and judicial proceedings more difficult. Particular attention is paid to the concept of complicity, the forms of complicity, the differentiation of the roles of accomplices, as well as the peculiarities of criminal liability of the perpetrator, organizer, instigator, and accomplice in cases of intentional deprivation of life.*

The article analyzes the characteristic features of intentional homicides committed by a group of persons, determines their place within the system of criminal offenses against life and health, and examines problematic issues related to the qualification of the actions of accomplices depending on the form of complicity and the degree of implementation of their common intent. Special emphasis is placed on establishing the existence of a common intent, coordination of the participants' actions, and the causal link between the conduct of each accomplice and the consequences of the criminal offense. It is substantiated that the correct determination of the form of complicity is essential for the individualization of criminal liability and for ensuring the principle of justice in the application of criminal law.

It is concluded that improving the criminal law characteristics of intentional homicides committed by a group of persons requires a comprehensive analysis of criminal legislation, contemporary judicial practice, and scientific approaches to the institution of complicity. The practical significance of the study lies in the possibility of applying its findings to the qualification of criminal offenses, the development of methodological recommendations for pre-trial investigation bodies, prosecutors, and courts, as well as to the further improvement of the criminal legislation of Ukraine.

Key words: *intentional homicide, criminal offense, group of persons, complicity, criminal law characteristics, criminal liability, qualification of criminal offenses, co-perpetration, common intent, Criminal Code of Ukraine.*

© І. І. Демидов, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

1. Вступ. Право людини на життя є найвищою соціальною цінністю, гарантованою Конституцією України та міжнародними актами у сфері захисту прав людини. Одним із найнебезпечніших кримінальних правопорушень, що посягають на це право, є умисне вбивство, особливо якщо воно вчиняється групою осіб. Така форма співучасті істотно підвищує ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення, оскільки спільні дії кількох осіб полегшують реалізацію кримінально протиправного умислу, створюють умови для більш ретельної підготовки, розподілу ролей між співучасниками, приховування слідів кримінального правопорушення та уникнення кримінальної відповідальності. Крім того, узгодженість дій співучасників нерідко зумовлює настання більш тяжких наслідків та ускладнює процес встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення.

Особливої актуальності дослідження кримінально-правової характеристики умисних вбивств, учинених групою осіб, набуває в сучасних умовах, коли спостерігається ускладнення форм співучасті, активізація діяльності організованих груп та інших об'єднань, а також збільшення кількості кримінальних проваджень, у яких умисне позбавлення життя здійснюється за участю кількох осіб. Практика застосування кримінального законодавства свідчить, що під час кваліфікації таких кримінальних правопорушень нерідко виникають труднощі щодо встановлення форми співучасті, визначення ролі кожного учасника, доведення наявності спільного умислу та причинного зв'язку між діями окремих співучасників і суспільно небезпечними наслідками. Від правильного вирішення цих питань залежить індивідуалізація кримінальної відповідальності та забезпечення принципів законності, справедливості й невідворотності покарання.

Водночас чинне кримінальне законодавство України містить загальні положення щодо інституту співучасті та відповідальності за умисне вбивство, однак окремі питання їх практичного застосування залишаються дискусійними. Насамперед це стосується розмежування співвиконавства та інших форм співучасті, кримінально-правової оцінки дій кожного учасника кримінального правопорушення, кваліфікації ексцесу виконавця, а також визначення меж відповідальності організатора, підбурювача й пособника у випадках умисного позбавлення життя людини. Наявність різних підходів у правозастосовній практиці обумовлює необхідність подальшого наукового осмислення зазначеної проблематики.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених інституту співучасті та кримінально-правовій характеристиці умисних вбивств, сучасні умови розвитку кримінального законодавства, новітня судова практика Верховного Суду та зміни криміногенної ситуації зумовлюють потребу в комплексному дослідженні особливостей кваліфікації умисних вбивств, учинених групою осіб. Це визначає актуальність обраної теми та необхідність вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-правових підходів до кваліфікації таких кримінальних правопорушень і забезпечення однакового застосування кримінального законодавства України.

2. Стан дослідження проблеми. Проблематика кримінально-правової характеристики умисних вбивств, інституту співучасті у кримінальному праві та особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень, учинених групою осіб, тривалий час перебуває у центрі уваги вітчизняної юридичної науки. Значний внесок у дослідження зазначених питань зробили М. Мельник, М. Коржанський, Є. Стрельцов, В. Киричко та О.Дудоров. У працях цих учених розкрито зміст інституту співучасті, особливості кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, учинених кількома особами, проблеми індивідуалізації кримінальної відповідальності співучасників, а також теоретичні й практичні аспекти застосування норм Особливої та Загальної частин Кримінального кодексу України.

Важливе значення для дослідження мають також сучасні наукові праці, присвячені аналізу судової практики щодо кваліфікації умисних вбивств, проблемам встановлення форми співучасті, розмежування співвиконавства та інших видів співучасті, визначення меж кримінальної відповідальності виконавця, організатора, підбурювача й пособника, а також особливостям доказування наявності спільного умислу. Наукові напрацювання свідчать про те, що саме правильне встановлення ролі кожного співучасника є визначальним для забезпечення законності та справедливості під час застосування кримінального закону.

Водночас аналіз сучасної юридичної літератури та правозастосовної практики свідчить, що окремі питання кримінально-правової характеристики умисних вбивств, учинених групою осіб, залишаються дискусійними. Насамперед це стосується кваліфікації дій співучасників за наявності різних

форм співучасті, встановлення меж спільного умислу, кримінально-правової оцінки ексцесу виконавця, визначення причинного зв'язку між діями окремих учасників і наслідками кримінального правопорушення, а також застосування кваліфікуючої ознаки «вчинення кримінального правопорушення групою осіб» у практичній діяльності органів досудового розслідування та суду.

Недостатній рівень комплексного дослідження окремих аспектів зазначеної проблематики, оновлення судової практики Верховного Суду та необхідність забезпечення єдності правозастосування зумовлюють потребу у подальшому науковому аналізі кримінально-правової характеристики умисних вбивств, учинених групою осіб. Це визначає актуальність обраної теми та необхідність вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення підходів до кваліфікації таких кримінальних правопорушень і правильного застосування положень Кримінального кодексу України.

3. Виклад основного матеріалу. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств, учинених групою осіб, насамперед пов'язана з аналізом положень ст. 115 КК України, яка передбачає відповідальність за умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Особливість досліджуваного виду кримінального правопорушення полягає в тому, що суспільно небезпечний результат досягається не одноособово, а шляхом узгодженої поведінки двох або більше осіб. Саме груповий характер посягання суттєво підвищує рівень суспільної небезпечності, оскільки спільність дій полегшує реалізацію умислу, посилює фізичний або психологічний вплив на потерпілого, ускладнює можливість його захисту та створює додаткові труднощі для правильної кримінально-правової кваліфікації.

Чинне кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за умисне вбивство, учинене за попередньою змовою групою осіб, у п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України. Відповідно до цієї норми, кваліфікуючою ознакою є не просто участь кількох осіб, а наявність попередньої домовленості між ними щодо спільного позбавлення життя потерпілого. Така домовленість може бути як чітко вираженою, так і такою, що випливає з узгодженої поведінки учасників до початку виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення. У цьому контексті важливо відмежовувати випадки спонтанного приєднання до насильницьких дій від ситуацій, коли особи заздалегідь об'єднали свої дії для досягнення єдиного результату.

О. Попович, Л. Томаш, П. Латковський та А. Бабій зазначають, що об'єктивна сторона умисного вбивства має матеріальний склад і включає суспільно небезпечне діяння у формі дії або бездіяльності, наслідок у вигляді біологічної смерті людини та причинний зв'язок між діянням і наслідком [1, с. 27]. Такий підхід є важливим для аналізу групового умисного вбивства, оскільки в межах співвиконавства необхідно встановити не лише факт смерті потерпілого, а й роль кожного учасника у механізмі її заподіяння. Якщо кілька осіб спільно застосовують насильство, діють узгоджено та усвідомлюють спрямованість своїх дій на позбавлення життя, то кожна з них може визнаватися співвиконавцем, навіть якщо безпосередньою причиною смерті стало тілесне ушкодження, заподіяне лише одним із учасників.

На думку Т. Сабанюк, кримінально-правова характеристика умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині має значення не лише для кваліфікації, а й для організації взаємодії слідчого та оперативних підрозділів під час досудового розслідування [2, с. 381]. Ця позиція є слушною, оскільки у справах про групове умисне вбивство особливого значення набуває встановлення попередньої домовленості, розподілу ролей, мотивів поведінки кожного учасника, характеру їхніх дій до, під час і після вчинення кримінального правопорушення. Наявність групи потребує ретельного аналізу не лише фактичної участі особи у заподіянні смерті, а й її психічного ставлення до спільного результату.

Суб'єктивна сторона умисного вбивства характеризується умисною формою вини. О. Попович, Л. Томаш, П. Латковський та А. Бабій підкреслюють, що умисел при цьому може бути прямим або непрямим, однак він має бути спрямований на настання смерті іншої людини [1, с. 27]. Для умисного вбивства, учиненого групою осіб, ключовим є встановлення єдності умислу учасників. Це означає, що кожен із них повинен усвідомлювати спільний характер дій, передбачати можливість або неминучість настання смерті потерпілого та бажати її настання або свідомо припускати такий наслідок. Якщо один із учасників мав умисел лише на заподіяння тілесних ушкоджень, а інший самостійно реалізував умисел на позбавлення життя, кваліфікація дій кожного повинна здійснюватися окремо, з урахуванням фактичного змісту його вини.

Особливої уваги потребує питання попередньої змови. Вона означає досягнення

домовленості до початку виконання дій, безпосередньо спрямованих на позбавлення життя потерпілого. Така домовленість не обов'язково має бути тривалою або детально розробленою. Вона може виникнути незадовго до вчинення кримінального правопорушення, однак обов'язково повинна передувати початку його виконання. Якщо ж узгодженість виникла вже під час нападу, без попереднього погодження спільного умислу, це може свідчити про групове насильство, але не завжди утворює саме кваліфікуючу ознаку, передбачену п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України.

С. Корогод та В. Примаченко, досліджуючи кримінальну відповідальність за окремі види умисного вбивства, звертають увагу на необхідність комплексного аналізу об'єктивних і суб'єктивних ознак такого посягання, а також на значення правильної побудови норм, що передбачають відповідальність за найбільш небезпечні форми позбавлення життя [3, с. 5–7]. З урахуванням цієї позиції можна стверджувати, що умисне вбивство, учинене групою осіб, потребує особливо уважного встановлення всіх елементів складу кримінального правопорушення, оскільки помилка у визначенні форми участі хоча б однієї особи може призвести до неправильної кваліфікації.

Об'єктом умисного вбивства є життя людини як найвища соціальна цінність, що охороняється кримінальним законом. У груповому умисному вбивстві безпосередній об'єкт залишається тим самим, однак спосіб посягання набуває підвищеної небезпечності через колективний характер дій. Потерпілим може бути будь-яка фізична особа незалежно від віку, стану здоров'я, соціального статусу чи інших ознак. Для кваліфікації не має значення, чи могла потерпіла особа чинити опір, однак фактична безпорадність потерпілого може враховуватися при оцінці інших кваліфікуючих ознак або при призначенні покарання.

О. Радутний, аналізуючи законодавче визначення умисного вбивства, акцентує увагу на тому, що диспозиція ч. 1 ст. 115 КК України фактично поєднує в собі ознаку протиправності та умисної форми вини, а тому правильне розуміння цієї конструкції має значення для відмежування умисного заподіяння смерті від необережного [4, с. 6]. У межах досліджуваної теми це має практичне значення, оскільки при груповому насильстві смерть потерпілого не завжди охоплюється умислом усіх учасників. Тому правозастосувач повинен з'ясувати, чи усвідомлював кожен учасник саме спрямованість спільних дій на позбавлення життя, а не лише на спричинення фізичної шкоди.

Суб'єктом умисного вбивства є фізична осудна особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку. У груповому умисному вбивстві кожен учасник повинен відповідати цим загальним вимогам. Якщо одна з осіб не досягла віку кримінальної відповідальності або є неосудною, це не виключає відповідальності іншого учасника, однак може впливати на вирішення питання про наявність саме групового характеру діяння. При цьому для кваліфікації за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України необхідно, щоб у спільному умисному позбавленні життя брали участь щонайменше дві особи, які можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності.

Д. Ковальчук, досліджуючи кримінологічні аспекти умисного вбивства, звертає увагу на значення аналізу особи правопорушника, мотивів, причин та умов учинення такого діяння [5, с. 56]. Хоча зазначене дослідження присвячене іншому різновиду умисного вбивства, його висновки можуть бути використані й при аналізі групових форм, оскільки мотиви учасників не завжди є однаковими. Один учасник може діяти з мотивів помсти, інший – через залежність від лідера групи, страх, солідарність або бажання підтримати спільну агресивну поведінку. Проте для кваліфікації за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України вирішальним є не тотожність мотивів, а наявність спільного умислу на позбавлення життя.

Важливою проблемою є відмежування співвиконавства від пособництва. Співвиконавцями є особи, які безпосередньо беруть участь у виконанні об'єктивної сторони умисного вбивства або виконують частину узгоджених дій, необхідних для реалізації спільного умислу. Наприклад, один учасник може утримувати потерпілого, інший – завдавати тілесних ушкоджень, третій – перешкоджати втечі або чинити психологічний тиск. Якщо всі ці дії охоплюються єдиним умислом на позбавлення життя, вони можуть утворювати співвиконавство. Натомість особа, яка лише надала засіб, інформацію або сприяла приховуванню після події без участі у спільному умислі на позбавлення життя, не повинна автоматично визнаватися співвиконавцем.

Судова практика виходить із того, що умисне вбивство, учинене за попередньою змовою групою осіб, має місце тоді, коли у позбавленні життя потерпілого брали участь дві або більше особи, які до початку виконання домовилися про спільне його вчинення

[6]. Такий підхід відповідає загальним положенням кримінального права про співучасть і дозволяє відмежовувати кваліфікований склад від ситуацій, коли декілька осіб діяли одночасно, але без єдиного попереднього умислу.

Суттєве значення для правильної правової оцінки умисного вбивства, вчиненого групою осіб, має визначення ролі кожного з учасників у здійсненні злочину. Попри спільність наміру, фактичний внесок кожного учасника може значно варіюватися [7]. Один із учасників кримінального правопорушення може безпосередньо заподіювати потерпілому смертельні тілесні ушкодження, в той час як інший здатен утримувати потерпілого на місці, перешкоджаючи його втечі, або ж усувати будь-які інші перешкоди, що заважають реалізації злочинного наміру. За таких обставин кримінально-правова оцінка дій кожного окремого учасника має враховувати його конкретну роль у загальному умислі та рівень участі у досягненні злочинного результату.

Важливо визначити, чи були дії співучасників охоплені єдиним спільним умислом і чи вони були необхідними для досягнення кримінально протиправного результату, до якого вони разом прагнули. Лише комплексний аналіз поведінки кожного з учасників дозволяє точно розмежувати форми співучасті та встановити межі їхньої кримінальної відповідальності. Це значення підкреслює необхідність глибокого розгляду всіх обставин і ролей у злочині, що дозволяє ухвалювати обґрунтовані рішення при розгляді справи [8]. Такий підхід відповідає усталеній практиці Верховного Суду щодо кваліфікації умисного вбивства, учиненого за попередньою змовою групою осіб, відповідно до якої співвиконавцями визнаються не лише особи, які безпосередньо заподіяли смерть потерпілому, а й ті, що, діючи в межах єдиного умислу, виконали частину дій, необхідних для реалізації спільного наміру.

Вивчення особливостей групового умисного вбивства має надзвичайне значення, оскільки воно визначає необхідність у глибокому й точному аналізі причинно-наслідкових зв'язків між діями кожного окремого учасника та кінцевим результатом у вигляді смерті потерпілого. У тих ситуаціях, коли летальне ушкодження заподіяно виключно одним із співучасників, інші залучені особи можуть бути визнані співвиконавцями лише за умови, що їхні дії становили невід'ємну частину єдиного процесу реалізації спільного наміру.

Крім того, їхня поведінка повинна об'єктивно сприяти настанню фатального наслідку. З іншого боку, дії людини, яка не усвідомлювала наміру інших співучасників позбавити життя або ж не мала бажання і жодної можливості припустити настання такого результату, мають бути окремо оцінені з кримінально-правової точки зору на основі реальних обставин конкретного кримінального провадження [9].

Такий підхід відповідає сучасній судовій практиці, відповідно до якої співвиконавцями визнаються особи, об'єднані єдиним умислом, навіть якщо смертельне ушкодження заподіяв лише один із них, за умови, що інші виконали частину дій, необхідних для реалізації спільного умислу.

Особливої уваги слід приділити аналізу мотивів та цілей співучасників злочину, адже, хоча вони можуть не завжди збігатися, їх розуміння є важливим для встановлення справжнього умислу кожного учасника. На практиці бувають випадки, коли один із учасників діє з корисливих мотивів, інший прагне помсти або керується особистою неприязню, тоді як третій може виконувати свою роль під психологічним впливом організатора. Однак різниця в мотивах сама по собі не виключає можливості існування попередньої змови, якщо всі учасники усвідомлювали спільний характер своїх дій, передбачали ймовірність настання смерті потерпілого та погоджувалися з таким розвитком подій.

При кримінально-правовій характеристиці умисного вбивства, скоєного групою осіб, важливо враховувати всі елементи складу правопорушення, специфіку інституту співучасті, зміст попередньої змови, характер умислу кожного окремого учасника та фактичний внесок кожного у досягнення спільної мети. Детальний аналіз цих аспектів забезпечує правильне застосування положень статті 115 Кримінального кодексу України в частині 12 пункту 2. Це сприяє встановленню однакової судової практики та дотриманню принципів законності, індивідуалізації кримінальної відповідальності і справедливості під час кваліфікації випадків умисних вбивств, вчинених у складі групи осіб [10].

Отже, умисне вбивство, учинене групою осіб, є одним із найбільш небезпечних різновидів кримінальних правопорушень проти життя особи. Його кримінально-правова характеристика охоплює встановлення об’єкта, об’єктивної сторони, суб’єкта, суб’єктивної сторони, а також спеціальної кваліфікуючої ознаки – попередньої змови групи осіб. Для правильної кваліфікації необхідно довести не лише факт участі кількох осіб у події, а й наявність між ними

попередньої домовленості, спільного умислу, узгодженості дій та причинного зв'язку між поведінкою учасників і смертю потерпілого. Саме ці ознаки дають можливість відмежувати умисне вбивство, учинене за попередньою змовою групою осіб, від інших форм насильницьких кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи.

4. Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що умисне вбивство, учинене групою осіб, належить до найбільш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень проти життя особи, оскільки поєднання спільного умислу декількох осіб, попередньої змови та узгодженості їхніх дій істотно підвищує ризик настання суспільно небезпечних наслідків і ускладнює процес кримінально-правової кваліфікації. Кримінально-правова характеристика цього виду кримінального правопорушення повинна здійснюватися шляхом комплексного аналізу всіх елементів його складу, а також обов'язкового встановлення форми співучасті, ролі кожного учасника, характеру попередньої домовленості та змісту їхнього умислу.

Дослідження наукових підходів українських учених свідчить, що вирішальне значення для правильної кваліфікації має не лише встановлення факту спільної участі кількох осіб у позбавленні життя потерпілого, а й доведення єдиного умислу, узгодженості поведінки співучасників та причинного зв'язку між діями кожного з них і суспільно небезпечним наслідком. Саме ці ознаки дозволяють відмежувати співвиконавство від інших форм співучасті та забезпечити правильне застосування положень п. 12 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України.

Водночас сучасні умови розвитку кримінально-правових відносин, зміни характеру насильницької кримінально протиправної поведінки, а також формування нової судової практики зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення теоретичних підходів до розуміння ознак умисного вбивства, учиненого групою осіб. Особливої уваги потребують питання встановлення попередньої змови, визначення меж відповідальності співвиконавців, відмежування групового умисного вбивства від суміжних складів кримінальних правопорушень та забезпечення єдності правозастосовної практики.

Отже, ефективне застосування кримінально-правових норм щодо відповідальності за умисне вбивство, учинене групою осіб, можливе лише за умови комплексного дослідження об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, врахування сучасних наукових напрацювань, актуальної практики Верховного Суду та правильного застосування інституту співучасті. Це сприятиме підвищенню якості кримінально-правової кваліфікації, забезпеченню принципу невідворотності кримінальної відповідальності та належному захисту найвищої соціальної цінності – життя людини.

REFERENCES

1. Popovych, O.V., Tomash, L.V., Latkovskyi, P.P., & Babii, A.Yu. (2022). Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Criminal Law of Ukraine. Special Part]. Chernivtsi. https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Kryminalne-pravo-Ukrayiny.-Osoblyva-chastyna-2022.pdf

2. Sabaniuk, T. R. (2023). Problemni aspekty kryminalno-pravovoi kharakterystyky umysnoho protypravnoho zapodiiannia smerti inshii liudyni yak chynnyka, shcho vplyvaie na orhanizatsiiu vzaiemodii slidchoho ta operatyvnykh pidrozdiliv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. No. 9. P. 381–384. https://lsej.org.ua/9_2023/92.pdf

3. Korohod, S. V., Prymachenko, V. F. (2023). *Kryminalna vidpovidalnist za umysne vbyvstvo, poiednane iz zgvaltuvanniam abo seksualnym nasylstvom*. Odesa: Yurydyka, https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/12120/1/

4. Radutnyi, O. E. (2023). Do pytannia zakonodavchoho vyznachennia umysnoho vbyvstva u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Pravova informatyka*. https://il.ippi.org.ua/article/view/287257/281168

5. Kovalchuk, D. V. (2025). Kryminolohichna kharakterystyka umysnoho vbyvstva, vchynenoho v stani sylnoho dushevnoho khvyliuvannia. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. No. 4. P. 56–61. https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/download/338697/327011

6. Cassation Criminal Court. (n.d.). Praktyka Kasatsiinoho kryminalnoho sudu shchodo zastosuvannia st. 115 KK Ukrainy. Umysne vbyvstvo, uchynene za poperednoiu zmovoiu hrupoiu osib [Practice of the Cassation Criminal Court on the application of Article 115 of the Criminal Code of Ukraine. Intentional murder committed by a group of persons upon prior conspiracy]. https://court.opendatabot.ua/lp/umysne-vbyvstvo-ctattia-115-198

7. Babanin, S.V. (2025). Osoblyvosti kvalifikatsii ta pokarannia za umysne vbyvstvo, vchynene za poperednoiu zmovoiu hrupoiu osib [Features of qualification and punishment for intentional murder committed by a group of persons upon prior conspiracy]. *Ukrainskyi polityko-pravovyi dyskurs*, 4, 57–66. https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/499

8. Plenum of the Supreme Court of Ukraine. (2003). Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 07 liutoho 2003 roku No. 2 [On judicial practice in cases concerning crimes against life and health of a person: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of February 7, 2003 No. 2]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03

9. Criminal Cassation Court within the Supreme Court. (2025). Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 14 sichnia 2025 roku u spravi No. 760/7012/17-k [Decision of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court of January 14, 2025 in Case No. 760/7012/17-к]. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1755647/

10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 roku No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ihor Demidov
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities, Interregional Academy of Personnel Management
e-mail: demidov_igor@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1646-2037

Демидов Ігор Іванович
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
e-mail: demidov_igor@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1646-2037

Дата надходження статті: 17.04.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 20.05.2026
Дата прийняття статті: 05.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 343.7:349.4:341.9:338.43(477)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.6

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ РЕЙДЕРСТВУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (ПЕРЕГОВОРНИЙ РОЗДІЛ 11 «СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ»)

Т. В. Дуюнова

CRIMINAL-LAW COUNTERING OF RAIDING IN UKRAINE'S AGRICULTURAL SECTOR IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION (NEGOTIATION CHAPTER 11 "AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT")

Tetiana Duiunova

Анотація. *Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі кримінально-правової охорони земель сільськогосподарського призначення та об'єктів агропромислового комплексу України в контексті виконання Україною зобов'язань за переговорним розділом 11 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» у межах вступу до Європейського Союзу.*

Проблемою, на вирішення якої спрямовувалося це дослідження, є з'ясування того, наскільки чинна система кримінально-правових норм, якими охороняються земельні відносини (статті 197-1, 199, 205-1, 206, 206-2, 358 Кримінального кодексу України), відповідає вимогам acquis ЄС щодо прозорості ринку землі, захисту права власності та протидії корпоративним поглинанням, а також у визначенні практичних механізмів протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу в умовах воєнного стану.

Суть отриманих результатів полягає у встановленні системних вад чинного кримінального законодавства – розпорошеності складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, між різними розділами Особливої частини Кримінального кодексу України, неузгодженості санкцій статей 205-1, 206 та 206-2, високого рівня латентності земельних кримінальних правопорушень – та у формулюванні пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правового механізму захисту земельних відносин з урахуванням права ЄС і позитивного зарубіжного досвіду.

Завдяки поєднанню системно-структурного, статистичного та порівняльно-правового підходів ці результати дозволили виявити прогалини кримінально-правової охорони земель, які не охоплюються традиційним (вузьким) розумінням рейдерства, зокрема у сфері використання підставних осіб, фіктивного банкрутства та маніпуляцій з державними реєстрами. Отримані результати пояснюються перехідним характером земельної реформи в Україні, відкриттям ринку землі з 2021 року та послабленням інституційного контролю в умовах повномасштабної війни.

Результати можуть бути використані на практиці правотворчими органами під час гармонізації Кримінального кодексу України з правом ЄС у межах розділу 11, а також правоохоронними органами під час кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним заволодінням землями агропромислового комплексу.

Ключові слова: *євроінтеграція, переговорний розділ 11, кримінальне право, земельні відносини, рейдерство, агропромисловий комплекс, ринок землі, гармонізація законодавства.*

Abstract. *The object of the study is the social relations arising in the process of criminal-law protection of agricultural land and agro-industrial complex facilities in Ukraine in the context of Ukraine's obligations under negotiation Chapter 11 "Agriculture and Rural Development" within the EU accession process. The problem addressed is the extent to which the current system of criminal-law norms protecting land relations (Articles 197-1, 199, 205-1, 206, 206-2, 358 of the Criminal Code of Ukraine) corresponds to the requirements of the EU acquis on land-market transparency, protection of property rights and countering corporate takeovers, and the identification of practical mechanisms for countering raiding at agro-industrial facilities under martial law. The essence of the results obtained consists in establishing systemic shortcomings of the current criminal legislation – the dispersion of raiding-related offences across different sections of the Special Part of the Criminal Code, the inconsistency of sanctions under Articles 205-1, 206 and 206-2, and the high latency of land-related criminal offences – and in formulating proposals for improving the criminal-law protection of land relations in light of EU law and positive foreign experience. Through a combination of systemic-structural, statistical and comparative-legal approaches, these results made it possible to identify gaps in the criminal-law protection of land that fall outside the narrow understanding of raiding, in particular the use of nominee persons, fictitious bankruptcy and manipulation of state registers. The results obtained are explained by the transitional character of Ukraine's land reform, the opening of the land market in 2021, and the weakening of institutional control under full-scale war. The results can be applied by law-making bodies when harmonising the Criminal Code of Ukraine with EU*

© Т. В. Дуюнова, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

law under Chapter 11, and by law-enforcement bodies when qualifying criminal offences related to the unlawful seizure of agro-industrial land.

Key words: *European integration, negotiation Chapter 11, criminal law, land relations, raiding, agro-industrial complex, land market, legislative harmonisation.*

1. Вступ. Станом на 2026 рік Україна перебуває у практичній фазі переговорів про вступ до Європейського Союзу. У березні 2026 року Європейська Комісія передала українській стороні проєкти умов закриття кластерів № 3 «Конкурентоспроможність та інклюзивний розвиток», № 4 «Зелений порядок денний та стале з'єднання» та № 5 «Ресурси, сільське господарство та політика згуртованості», що означає наявність умов для переговорів за всіма шістьма кластерами, необхідними для вступу [1]. Кластер № 5 об'єднує п'ять переговорних розділів – 11 «Сільське господарство та розвиток сільських територій», 12 «Безпечність харчових продуктів, ветеринарна та фітосанітарна політика», 13 «Рибальство та водний промисел», 22 «Регіональна політика» та 33 «Фінансові та бюджетні положення» [2].

Саме розділ 11 є одним із найбільш містких за обсягом *acquis* ЄС і одночасно одним із найбільш чутливих для української економіки, позаяк сільське господарство залишається базовою галуззю експортного потенціалу держави навіть в умовах повномасштабної збройної агресії, а від успішності переговорів за цим розділом безпосередньо залежить соціально-економічний стан сільських територій [3; 4].

Актуальність теми дослідження зумовлена поєднанням двох процесів, які на перший погляд належать до різних галузей права, але у практичній площині є нерозривно пов'язаними.

З одного боку, це євроінтеграційний процес адаптації законодавства України до права ЄС за розділом 11, у межах якого Україна вже отримала 11 ключових бенчмарків, а Національна програма адаптації передбачає 130 цілей та імплементацію 177 актів права Європейського Союзу [5]. З іншого боку, це реальний стан кримінально-правової охорони земельних відносин та об'єктів агропромислового комплексу, який після відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення з 1 липня 2021 року та в умовах воєнного стану зазнає підвищеного тиску з боку протиправних посягань, що об'єднуються узагальнювальним, хоча й не легальним, поняттям «рейдерство» [6; 7].

Інституційна гармонізація аграрного законодавства сама собою не здатна дати практичного ефекту без паралельного забезпечення дієвого кримінально-правового захисту права власності на землю та корпоративних прав аграрних товаровиробників, тоді як науково обґрунтована основа для внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України, узгоджених як із логікою розділу 11, так і з реальною слідчою та судовою практикою, наразі відсутня. Саме тому дослідження кримінально-правових засобів протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу в контексті виконання розділу 11 є актуальним.

Огляд літератури засвідчує, що проблематика рейдерства та кримінально-правової охорони земельних відносин перебуває у стійкому науковому фокусі, однак розробляється переважно паралельними напрямами, які рідко перетинаються з євроінтеграційною проблематикою.

Найбільш фундаментальний внесок у дослідження кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України) належить О. О. Дудорову та Р. О. Мовчану, які в однойменній монографії системно узагальнили законодавство, доктрину й правозастосовну практику у сфері земельних кримінальних правопорушень, простеживши їхню еволюцію від початкової редакції статті до сучасного стану [8]. Р. О. Мовчан окремо довів, що кваліфікуючі ознаки частини другої статті 197-1 КК України – зокрема вчинення діяння щодо земель з особливим правовим режимом – потребують законодавчого уточнення, оскільки віднесення прибережних захисних смуг до відповідної категорії земель на практиці породжує суперечливу кваліфікацію [9].

Дещо іншим шляхом пішла О. О. Пєнязькова, яка в дисертаційному дослідженні здійснила критичний аналіз теоретичного й емпіричного матеріалу щодо кримінально-правової охорони земель в Україні та на цій основі запропонувала зміни до законодавчих конструкцій відповідних складів кримінальних правопорушень – тобто, на відміну від суто правозастосовного (тлумачного) підходу Р. О. Мовчана, дійшла висновку про необхідність втручання самого законодавця [10]. Порівняльно-правовий вимір цієї проблематики розкрито в більш ранній праці Р. О. Мовчана, присвяченій кримінально-правовій охороні земельних ресурсів за законодавством країн Західної Європи: автор звертає увагу на відсутність єдності серед парламентаріїв країн романо-германської правової сім'ї щодо антисуспільної спрямованості земельних зло-

чинів і щодо того, якій галузі законодавства – кримінальній чи природоохоронній – має бути довірено їх регулювання [11], що прямо перегукується з висновком цього дослідження про функціональну, а не суто каральну логіку *acquis* ЄС у земельній сфері (підрозділ 3.1).

Класифікацію рейдерства (відповідних кримінальних правопорушень і елементи їхніх криміналістичних характеристик) дослідила В. О. Гусєва, зосередившись на наслідках протиправного поглинання підприємств і сільськогосподарських земель для міжнародної інвестиційної репутації України [12]. Суміжний, інституційно орієнтований підхід застосовано в дослідженні кримінально-правової оцінки зловживань державних реєстраторів у контексті протидії рейдерству, де здійснено кримінально-правову характеристику поведінки посадових осіб реєстраційної системи під час реалізації протиправних схем заволодіння підприємствами та нерухомим майном [13]; цей висновок безпосередньо підтверджує тезу, обстоювану в цьому дослідженні (підрозділ 3.4), про те, що дієвість кримінально-правового механізму визначається спроможністю реєстраційних інституцій не меншою мірою, ніж текстом кримінального закону.

Питання форм і видів вини у кримінальних правопорушеннях проти земельних ресурсів України розкрито крізь призму дискусії щодо суб'єктивної сторони складу відповідних діянь [14]. Практичні аспекти захисту агробізнесу від рейдерства висвітлено в межах фахової юридичної періодики з акцентом на договірні та процесуальні інструменти [15].

Методологічні засади гармонізації національного законодавства з правом ЄС, включно з розмежуванням понять адаптації, апроксимації та гармонізації, узагальнено Н. М. Пархоменко [16]; прикладом галузевого застосування цієї методології безпосередньо до кримінального права є дослідження А. В. Кебус, яка на прикладі приведення кримінально-правового захисту персональних даних у відповідність до стандартів GDPR показала, що адаптація кримінального закону до вузької сфери *acquis* ЄС на практиці вимагає не точкової зміни однієї статті, а перегляду суміжних інститутів Особливої частини [17] – методологічний висновок, застосовний і до земельної сфери, розглянутої в цьому дослідженні.

Водночас критичний аналіз наведених джерел дозволяє виявити невирішені частини проблеми.

Жодна з опрацьованих праць не розглядає системно взаємозв'язок між конкретним змістом переговорного розділу 11 – зокрема вимогами щодо прозорості реєстрів, незалежності контрольних органів та захисту прав землевласників – і станом кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні. Крім того, наявні дослідження рейдерства здебільшого обмежуються або суто кримінально-правовим, або суто криміналістичним аналізом, залишаючи поза увагою кількісне зіставлення динаміки ринку землі (за даними Держгеокадастру та Київської школи економіки) з динамікою кримінальних проваджень за «рейдерським блоком» статей КК України.

Порівняльно-правовий матеріал щодо зарубіжного досвіду протидії земельному рейдерству, своєю чергою, рідко пов'язується з конкретними *acquis*-орієнтованими рекомендаціями для українського законодавця. Ці питання залишилися не вирішеними тому, що дослідження євроінтеграційної та кримінально-правової проблематики традиційно здійснюються представниками різних наукових шкіл – фахівцями з міжнародного (європейського) права та фахівцями з кримінального права, – які вкрай рідко об'єднують предмет свого аналізу в межах однієї роботи.

Систематизація виявлених локальних прогалин дозволяє сформулювати загальну невирішену проблему: відсутність цілісної кримінально-правової концепції протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу, яка була б узгоджена з вимогами переговорного розділу 11 та спиралася на об'єктивні статистичні й порівняльно-правові дані.

Метою дослідження є виявлення закономірностей взаємозв'язку між процесом виконання Україною зобов'язань за переговорним розділом 11 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» і станом кримінально-правової охорони земельних відносин (наукова частина), а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу з урахуванням acquis ЄС і позитивного зарубіжного досвіду (практична частина). Це дасть можливість сформувати науково обґрунтовані рекомендації для законотворчої та правозастосовної діяльності в умовах активної фази переговорів про вступ до ЄС.

Для досягнення мети були поставлені такі задачі:

проаналізувати зміст і структуру переговорного розділу 11 та ті його вимоги, що безпосередньо чи опосередковано стосуються охорони права власності на землю;

здійснити кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин за Кримінальним кодексом України;

дослідити статистичні показники поширення рейдерства на об'єктах агропромислового комплексу в Україні; проаналізувати зарубіжний досвід кримінально-правової протидії рейдерству та земельним злочинам;

сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України у світлі вимог євроінтеграції.

2. Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з кримінально-правовою охороною земель сільськогосподарського призначення та об'єктів агропромислового комплексу України в умовах євроінтеграційних процесів.

Основна гіпотеза дослідження полягає в тому, що гармонізація кримінального законодавства України з *acquis* ЄС у межах переговорного розділу 11 потребує не лише технічної імплементації аграрних директив і регламентів, а й системного перегляду кримінально-правових засобів захисту права власності на землю та корпоративних прав аграрних товаровиробників.

Дослідження свідомо обмежене аналізом норм Особливої частини Кримінального кодексу України, а також окремого інституту Загальної частини – заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 КК України), – і не охоплює детально адміністративно-правові, цивільно-правові й процесуальні засоби захисту земельних прав, які можуть становити предмет окремого дослідження.

Для проведення дослідження застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод використано для розкриття взаємозв'язку євроінтеграційних та кримінально-правових процесів у їхньому розвитку. Історико-правовий метод застосовано для простеження еволюції кримінально-правової охорони земельних відносин від мораторію на відчуження земель до відкриття ринку землі 2021 року. Формально-юридичний (догматичний) метод використано для аналізу змісту статей 197-1, 199, 205-1, 206, 206-2 та 358 Кримінального кодексу України. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення підходів до кримінально-правового регулювання земельних і корпоративних посягань в Україні та в окремих зарубіжних юрисдикціях (Австралія, Франція та інші держави, досвід яких узагальнено в цитованих джерелах). Системно-структурний метод використано для виявлення місця «рейдерського блоку» статей у системі Особливої частини КК України. Описово-статистичний метод застосовано для якісного опрацювання окремих показників даних Держгеокадастру, аналітичного огляду Київської школи економіки щодо ринку землі та судової статистики земельних спорів (без побудови зведених багаторічних рядів динаміки, що є напрямом подальшого дослідження). Метод правового моделювання використано для формулювання пропозицій de lege ferenda.

Емпіричну базу дослідження становлять чинні нормативно-правові акти (Кримінальний кодекс України, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, матеріали переговорної позиції за розділом 11), офіційні звіти Кабінету Міністрів України та профільних міністерств, дані Держгеокадастру за 2021–2026 роки, судова статистика, а також наукові публікації українських і зарубіжних дослідників 2018–2026 років.

3. Результати та обговорення

3.1. Переговорний розділ 11 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» у структурі вступного процесу України до ЄС. Переговорний процес про вступ до Європейського Союзу структуровано за методологією 2020 року у шість тематичних кластерів: «Основи», «Внутрішній ринок», «Конкурентоспроможність та розвиток інклюзивності», «Озеленення, сталий транспорт та енергетика», «Ресурси, сільське господарство та політика згуртованості» і «Зовнішні відносини»; жоден розділ не закривається остаточно до завершення переговорів за кластером [1].

Розділ 11 входить до п'ятого кластеру разом із розділами 12, 13, 22 та 33, що відображає взаємопов'язаність аграрної, продовольчої, рибальської, регіональної та бюджетної політик ЄС [2]. За підсумками офіційного скринінгу законодавства, який тривав із липня 2024 року, Європейська Комісія підготувала звіт із рекомендаціями щодо подальшої імплементації права ЄС в аграрному секторі [2], а з травня 2025 року Уряд України готує Національну програму адаптації законодавства до acquis ЄС [1]. У березні 2026 року Єврокомісія передала Україні проєкти умов закриття, зокрема й за кластером № 5, що свідчить про перехід переговорів у практичну фазу за всіма шістьма кластерами [1; 18].

Змістовно розділ 11 охоплює регулювання спільної аграрної політики, стандартів якості та маркування сільськогосподарської продукції, підтримки сільського розвитку, а також – що є принципово важливим для цього дослі-

дження – прозорості функціонування ринку землі та інституційної спроможності органів, що адмініструють земельні відносини.

Національна програма адаптації визначає 130 цілей та імплементацію 177 актів права ЄС саме за цим кластером, а серед пріоритетів на найближчий період названо завершення гармонізації законодавства щодо благополуччя тварин, розвиток системи офіційного контролю, реформування компетентних органів та впровадження європейських підходів до засобів захисту рослин [5].

Фінансовим підґрунтям виконання цих зобов'язань є інструмент Ukraine Facility обсягом 50 млрд євро на 2024–2027 роки, План якого визначає 69 реформ і 10 інвестицій зі 146 якісними й кількісними індикаторами у 15 сферах, включно із сільським господарством, при цьому виплати здійснюються за умови досягнення індикаторів [1]. Аналітичні оцінки німецько-українського агрополітичного діалогу вказують, що безпосередні наслідки вступу до ЄС для аграрного сектору охоплюють не лише зміну тарифного регулювання, а й підвищені вимоги до інституційної спроможності держави забезпечувати дотримання встановлених правил на землі, включно з ефективним правовим захистом учасників ринку [19].

Принципово, що *acquis* розділу 11 безпосередньо не містить кримінально-правових норм: інструменти ЄС у цій сфері – регламенти й директиви щодо спільної аграрної політики, розвитку сільських територій, якості продукції. Проте функціонування прозорого й передбачуваного ринку сільськогосподарських земель, якого вимагає розділ 11, структурно неможливе без ефективного захисту права власності, включно з кримінально-правовим. У державах – членах ЄС стабільність земельних і корпоративних відносин забезпечується не окремим «антирейдерським» законом, а системною дією загальних норм про злочини проти власності, шахрайство, зловживання довірою та корпоративні злочини, підкріплених дієвими реєстровими й нотаріальними гарантіями [20; 21].

Хоча acquis розділу 11 не встановлює спеціальних кримінально-правових вимог щодо рейдерства і не міститься в жодному відомому скринінговому звіті чи переговорній позиції, належний кримінально-правовий захист земельних і корпоративних прав є загальною інституційною передумовою ефективного функціонування прозорого ринку сільськогосподарських земель, а отже – опосередковано й функціонально пов'язаний із практичним виконанням Україною зобов'язань за розділом 11, навіть за відсутності прямої норми acquis, яка б пов'язувала закриття розділу з кримінально-правовою протидією рейдерству.

3.2. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин за Кримінальним кодексом України. Чинний Кримінальний кодекс України не містить окремого розділу, присвяченого земельним кримінальним правопорушенням: відповідні склади розпорошені між розділом VI Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти власності» та розділом VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності».

Базовою нормою є стаття 197-1 КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво». За частиною першою цієї статті самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власнику, карається штрафом від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до двох років – цей вид покарання запроваджено Законом України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX, який набрав чинності 28 березня 2024 року й поширюється більш як на 140 статей Кримінального кодексу України [22; 23].

Кваліфікований склад за частиною другою – вчинення діяння особою, раніше судимою за цією статтею, групою осіб або щодо особливо цінних земель, земель в охоронних та санітарно-захисних зонах – передбачає більш суворе покарання у вигляді обмеження волі на строк від двох до чотирьох років або позбавлення волі на строк до двох років [24; 23].

Стаття 197-1 КК України встановлює відповідальність за два самостійні, хоча й пов'язані між собою, склади кримінального правопорушення: самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власнику (частини перша – друга), та самовільне будівництво будівель або споруд на вже самовільно зайнятій земельній ділянці (частини третя – четверта) [25; 26]. Відповідно, для настання відповідальності за частиною першою статті вчинення подальшого самовільного будівництва не є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення: самовільне зайняття ділянки, яким завдано значної шкоди, утворює закінчений склад незалежно від того, здійснювалося на ній будівництво чи ні. О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан у фундаментальній монографії, присвяченій кримінальній відповідальності за земельні кримінальні правопорушення, системно простежили ево-

люцію статті 197-1 КК України та виявили низку проблем правозастосування цієї норми, які потребують подальшого наукового осмислення й, у частині випадків, законодавчого уточнення [8].

Зауважимо, що навіть кваліфікований склад частини другої статті 197-1 КК України, який мав би посилювати охорону земель з особливим правовим режимом, застосовується непослідовно: Р. О. Мовчан на прикладі прибережних захисних смуг довів, що суди по-різному вирішують питання про віднесення конкретної земельної ділянки до відповідної охоронюваної категорії, а це прямо впливає на кваліфікацію діяння за частиною першою або частиною другою статті [9]. У свою чергу, О. О. Пєнязькова, здійснивши критичний аналіз теоретичного й емпіричного матеріалу щодо кримінально-правової охорони земель в Україні, дійшла більш радикального висновку про необхідність зміни самих законодавчих конструкцій відповідних складів кримінальних правопорушень, а не лише уточнювального тлумачення чинних норм [10]. Це дослідження містить висновок, що подальший розвиток статті 197-1 КК України навряд чи можливий у межах суто правозастосовного тлумачення без законодавчого втручання, узгодженого із загальною систематизацією «рейдерського блоку» статей.

Другий блок норм, який доктрина умовно об'єднує поняттям «рейдерський», утворюють статті 205-1 (підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи – підприємця), 206 (протидія законній господарській діяльності) та 206-2 (протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації) КК України. У науковій літературі виокремлюють вузьке, широке та найбільш широке розуміння переліку кримінальних правопорушень, якими кваліфікуються дії рейдерів, причому для цілей комплексного аналізу найбільш продуктивним визнається широке розуміння, яке охоплює саме зазначені статті [27].

Аналіз практики призначення покарань за цими статтями виявляє системний недолік: неузгодженість тяжкості кримінального правопорушення та суворості санкції – за формально нетяжкий злочин може призначатися покарання, неспівмірне з реальною суспільною небезпекою рейдерського захоплення майнового комплексу [27]. Емпіричні дані щодо застосування статті 206 КК України засвідчують, що в правозастосовній практиці це кримінальне правопорушення фіксується вкрай рідко, а з урахуванням високого рівня латентності господарських злочинів протидія законній господарській діяльності залишається однією з найменш ефективно переслідуваних категорій злочинних посягань [28].

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, доводить, що наслідками протиправного поглинання підприємств і сільськогосподарських земель, порушення прав засновників, учасників та акціонерів стає не лише майнова, моральна й фізична шкода безпосереднім потерпілим, а й зниження авторитету українських суб'єктів господарювання як учасників міжнародних економічних відносин, що прямо шкодить перспективам залучення іноземних партнерів [12].

Окремою теоретичною проблемою залишається встановлення форми вини у кримінальних правопорушеннях проти земельних ресурсів: наукова дискусія точиться навколо термінологічного позначення різного психічного ставлення особи до суспільно небезпечного діяння та його наслідків у формі умислу чи необережності, що має пряме прикладне значення для кваліфікації дій службових осіб органів земельних ресурсів, причетних до незаконної перереєстрації прав [14]. Допоміжну роль у структурі протидії рейдерству відіграє стаття 358 КК України (підроблення документів), яка традиційно застосовується для кваліфікації дій із виготовлення підроблених правовстановлюючих документів на земельні ділянки.

Крім того, до підприємств, використаних як інструмент рейдерського захоплення земель АПК, теоретично можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, передбачені розділом XIV-1 Загальної (а не Особливої) частини КК України [23].

3.3. Рейдерство на об'єктах агропромислового комплексу: масштаб явища та статистичні тенденції. Відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення з 1 липня 2021 року докорінно змінило конфігурацію ризиків протиправного заволодіння землею.

За даними фінального аналітичного огляду Київської школи економіки, за період з 1 липня 2021 року по 31 травня 2025 року в Україні сформувалася стійка динаміка укладення угод купівлі-продажу земельних ділянок, яка вимірюється сотнями тисяч гектарів на рік, а загальний обсяг угод на ринку землі сільськогосподарського призначення у 2026 році перетнув позначку в один мільйон гектарів [29].

За офіційною статистикою Держгеокадастру, лише у 2025 році в Україні реалізовано понад 356 тисяч гектарів сільськогосподарських земель, які до відкриття ринку перебували під дією мораторію, за середньої вартості 57,4 тисячі гривень за гектар [30; 31]. Паралельно тривала масштабна цифровізація земельних відносин: до Державного земельного кадастру у 2025 році внесено 446 меж адміністративно-територіальних одиниць, понад 41 тисячу функціональних зон та більш як 128 тисяч земельних ділянок, права на які виникли до 2013 року, а загалом – понад 500 тисяч земельних ділянок [30; 31].

Такий стрімкий обіг земельних прав, накладений на воєнний стан, об'єктивно створює сприятливе середовище для протиправних посягань, оскільки традиційні інструменти контролю (особиста присутність власника, паперовий документообіг, стабільність кадрового складу реєстраційних органів) послаблюються.

Судова практика підтверджує стійкий, хоч і кількісно помірний, потік земельних спорів навіть на тлі загального скорочення надходження справ: лише в одному з господарських судів областей у першому кварталі 2025 року на розгляді перебувало 163 справи й матеріали щодо земельних спорів, з яких 67 надійшли безпосередньо у звітному кварталі [32].

Показовим (хоча й одиничним) прикладом інституційної слабкості механізмів протидії є справа щодо ринку «Столичний» у Київській області: Національне антикорупційне бюро України впродовж п'яти років розслідувало обставини незаконного заволодіння 18 гектарами землі вартістю понад 160 мільйонів гривень, а станом на вересень 2025 року про підозру повідомлено шістьом особам, включно з колишнім народним депутатом та ексочільником обласного управління Держгеокадастру; за повідомленнями медіа, станом на середину 2026 року фінальна редакція підозри на той момент не містила визначення формально визнаних потерпілих [33]. Ця справа є ілюстрацією однієї зі схем земельного рейдерства, узагальнених у доктрині: розірвання договорів оренди земельних ділянок чи часток (паїв) із подальшою перереєстрацією прав оренди через підконтрольних державних реєстраторів або нотаріусів, а також ініціювання процедури банкрутства, визнаної господарським судом неспроможності боржника відновити платоспроможність, як інструменту витіснення законного власника чи орендаря [6]; водночас висновки одного резонансного кейсу не замінюють системного емпіричного аналізу на основі репрезентативної вибірки судових рішень і кримінальних проваджень.

В умовах воєнного стану ці ризики системно посилюються через вимушене переміщення власників, керівників і працівників аграрних підприємств, а також втрату або обмежений доступ до первинної правовстановлюючої документації [7].

3.4. Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії рейдерству та земельним посяганням. Порівняльно-правовий аналіз має особливе методологічне значення для вдосконалення національного кримінального законодавства, оскільки вивчення зарубіжного досвіду дозволяє повніше усвідомити специфічні риси й вади власної правової системи саме через зіставлення з іншими системами. Досвід окремих держав – членів ЄС (Польщі, Чехії, Литви, Болгарії) щодо регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення показує, що функції обмеження спекулятивного обігу землі, контролю за цільовим використанням і збереженням родючості ґрунтів та контролю за набуттям права власності іноземними особами покладено переважно на спеціалізовані земельні установи, а не на кримінально-правові заборони як такі [21].

У державах – членах ЄС протидія недружнім поглинанням і захопленню активів, включно із земельними, здебільшого не виокремлена в самостійний склад «рейдерства», а забезпечується сукупною дією загальних кримінально-правових норм про шахрайство, зловживання довірою, підроблення документів і корпоративні злочини, підкріплених адміністративними механізмами контролю за реєстрацією прав. Водночас окремі неєвропейські юрисдикції виробили спеціалізовані інструменти протидії недружнім злиттям і поглинанням: законодавство Австралії про цінні папери та інвестиції (Закон 2001 року) містить розгалужений механізм регулювання поглинань, характеристику й можливості запозичення якого для українських умов розглянуто в доктрині адміністративно-правового забезпечення протидії рейдерству [20].

Узагальнений досвід боротьби з кримінальними правопорушеннями у земельних відносинах у зарубіжних правопорядках, викладений у профільному науковому віснику, засвідчує тенденцію до посилення саме інституційної складової – незалежності органів державної реєстрації прав на землю, цифрового відстеження ланцюга угод та

кримінальної відповідальності посадових осіб реєстраційних органів за зловживання повноваженнями – на противагу спробам вичерпно описати всі можливі способи захоплення в диспозиції єдиної кримінально-правової норми [20].

Це узгоджується з висновком про те, що ефективність кримінально-правового механізму визначається не так формулюванням складу злочину, як дієздатністю інституцій, які забезпечують його застосування: реєстраційних органів, нотаріату, досудового розслідування та суду. Для України, яка одночасно проходить процедуру скринінгу законодавства за розділом 11 та реформує систему протидії рейдерству, це означає, що гармонізація з acquis ЄС повинна супроводжуватися не лише текстуальними змінами до Кримінального кодексу, а й розбудовою інституційної спроможності органів, відповідальних за реєстрацію прав на землю, – вимога, яка прямо кореспондує з пріоритетами Національної програми адаптації щодо реформування компетентних органів [5].

3.5. Напрями вдосконалення кримінального законодавства України у світлі вимог розділу 11 та зобов'язань євроінтеграції. Проведений аналіз дозволяє сформулювати кілька напрямів удосконалення кримінально-правового механізму протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу. По-перше, доцільною є систематизація «рейдерського блоку» статей 205-1, 206, 206-2 та 197-1 КК України – не обов'язково шляхом їх фізичного об'єднання в один розділ, а шляхом узгодження термінології, кваліфікуючих ознак та логіки побудови санкцій, аби усунути виявлену в доктрині неузгодженість тяжкості діяння й суворості покарання [27].

Не менш важливим є перегляд санкцій статей 205-1, 206 та 206-2 КК України в бік більшої диференціації залежно від вартості захопленого майна (зокрема земельних ділянок). Пропозиція щодо додаткового врахування статусу потерпілого суб'єкта господарювання (наприклад, розміру фермерського господарства) потребує окремого обґрунтування, оскільки має узгоджуватися з принципами рівності форм власності та пропорційності кримінальної відповідальності: тяжкість діяння насамперед визначається способом вчинення, наслідками, розміром завданої шкоди та роллю винного, а не розміром потерпілого підприємства; підтримку малих аграрних виробників доцільніше забезпечувати економічними, процесуальними та інституційними засобами, а не диференціацією кримінальної санкції за ознакою розміру потерпілого. Так само доцільним є розгляд можливості застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, передбачених розділом XIV-1 Загальної частини КК України, до підприємств, використаних як інструмент рейдерського захоплення земель АПК, – за умови дотримання встановлених Кримінальним кодексом України підстав і меж застосування таких заходів (зокрема вичерпного переліку відповідних кримінальних правопорушень та наявності зв'язку діяння уповноваженої особи з інтересами юридичної особи), що загалом узгоджується із загальноєвропейською тенденцією до посилення корпоративної кримінальної відповідальності [23].

З огляду на встановлену пріоритетність реформування компетентних органів у Національній програмі адаптації [5], доцільно також синхронізувати кримінально-правові гарантії незалежності державних реєстраторів із подальшою цифровізацією Державного земельного кадастру, яка вже демонструє позитивну динаміку [30; 31].

Окремого вирішення потребує інституціоналізація статистичного й аналітичного забезпечення протидії рейдерству – регулярного зіставлення даних Держгеокадастру про обсяги угод на ринку землі з даними судової та прокурорської статистики за «рейдерським блоком» статей КК України, що дозволить своєчасно виявляти регіональні осередки підвищеного ризику.

Порівняльно-правовий аналіз ефективних практик свідчить про доцільність поступової відмови від спроб вичерпного текстуального опису способів рейдерства на користь посилення інституційних (реєстрових, нотаріальних) запобіжників у поєднанні із загальними нормами про шахрайство та зловживання довірою [20; 21].

4. Висновки

1. Аналіз змісту й структури переговорного розділу 11 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» показав, що він входить до п'ятого переговорного кластеру та охоплює 130 цілей і 177 актів права ЄС, які підлягають імплементації в Україні. Особливість отриманого результату полягає у виявленні того, що *acquis* розділу 11 не містить прямих кримінально-правових приписів, однак опосередковано вимагає дієздатного кримінально-правового захисту права власності на землю як передумови функціонування прозорого ринку землі.

Це пояснюється функціональною логікою права ЄС, орієнтованого на результат (прозорий і передбачуваний ринок), а не на фор-

мальне текстуальне узгодження галузевого законодавства. Це не є прямою нормативною вимогою acquis розділу 11, а функціональним зв'язком: дієздатний кримінально-правовий захист земельних прав сприяє реальному інвестиційному клімату, необхідному для інтеграції аграрного сектору до спільного ринку ЄС.

2. Кримінально-правова характеристика статей 197-1, 205-1, 206, 206-2 та 358 КК України виявила розпорошеність «рейдерського блоку» норм між розділами VI і VII Особливої частини Кримінального кодексу України та неузгодженість тяжкості діянь і суворості санкцій. Відмінною рисою цього результату є те, що він отриманий на основі поєднання догматичного аналізу норм із узагальненням правозастосовної статистики, яка засвідчує рідкісність застосування статті 206 КК України навіть за високого рівня латентності господарських злочинів.

Такий підхід дозволить вирішити частину загальної проблеми, пов'язаної з відсутністю цілісної кримінально-правової концепції протидії рейдерству, шляхом обґрунтування конкретних напрямів систематизації відповідних складів.

3. Статистичний аналіз ринку землі та судової практики продемонстрував, що обсяг угод на ринку сільськогосподарської землі перевищив один мільйон гектарів, а лише у 2025 році реалізовано понад 356 тисяч гектарів раніше мораторних земель за середньої ціни 57,4 тисячі гривень за гектар, що об'єктивно розширює простір для рейдерських посягань. Кількісна оцінка результату (18 гектарів і понад 160 мільйонів гривень у справі щодо ринку «Столичний», п'ятирічний строк розслідування без формально визнаних потерпілих) ілюструє інституційну повільність протидії рейдерству, що пов'язано з послабленням контролю в умовах воєнного стану та вимушеного переміщення власників і документації.

4. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду (зокрема законодавства Австралії про регулювання поглинань) підтвердив, що ефективність протидії рейдерству визначається не вичерпністю текстуального опису складів злочину, а інституційною спроможністю реєстраційних, нотаріальних і правоохоронних органів.

Особливістю цього висновку є його узгодженість із функціональною логікою *acquis* ЄС, що дозволяє вирішити частину проблеми гармонізації через переорієнтацію законотворчої політики з каральної на інституційно-профілактичну складову.

5. Сформульовані пропозиції щодо систематизації «рейдерського блоку» статей КК України, диференціації санкцій, посилення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та інституціоналізації статистичного моніторингу земельних кримінальних правопорушень дозволяють вирішити практичну частину поставленої мети дослідження.

Порівняльна оцінка засвідчує, що реалізація цих пропозицій узгоджується з пріоритетами Національної програми адаптації законодавства України до права ЄС за переговорним розділом 11, зокрема з напрямом реформування компетентних органів, а отже може розглядатися як складова успішного завершення переговорів за кластером «Ресурси, сільське господарство та політика згуртованості».

Конфлікт інтересів. Автор декларує, що не має конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, у тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в цій статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Рукопис не має пов'язаних даних, окрім загальнодоступних офіційних статистичних відомостей органів державної влади України (зокрема Держгеокадастру, судової системи та Офісу Генерального прокурора України), первинні джерела яких зазначені безпосередньо в тексті дослідження та можуть бути отримані за відповідними електронними адресами.

Використання штучного інтелекту. Автор підтверджує, що на етапі підготовки рукопису використовувалася мовна модель штучного інтелекту Claude (Anthropic). Модель застосовувалася для 1) стилістичного редагування тексту; 2) пошуку та первинного узагальнення відкритих наукових публікацій та офіційної статистики, використаних у статті.

Автор самостійно здійснив перевірку кожного статистичного показника за первинними джерелами.

Використання інструменту штучного інтелекту не змінило й не підмінило самостійних наукових висновків дослідження – воно мало допоміжний, технічно-редакційний характер.

Внесок автора. Тетяна Дуюнова: концептуалізація дослідження, методологія, формальний аналіз, дослідження (опрацювання джерел), написання тексту, рецензування та редагування, візуалізація.

REFERENCES

1. Переговори про вступ України до ЄС: повний гід у 12 питаннях. Урядовий портал з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/news/peregovory-pro-vstup-ukrayiny-do-yes-povnyj-gid-u-12-pytannyah/

2. Євроінтеграція: Україна презентувала План імплементації права ЄС в аграрному секторі. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. https://me.gov.ua/News/Detail/fab1f56b-5ae5-42eb-9057-dde0d49af70f?lang=uk-UA&title=PlanImplementatsiiPravasVAgrarnomuSektori

3. Процес вступу України до ЄС з точки зору сільського господарства. Аграрна освіта та наука в Україні, 2025. https://agraraus bildung-ukraine.net/wp-content/uploads/2025/03/Beitrittsprozess-der-Ukraine_-Februar-2025_UA.pdf

4. Що принесе українському селу входження у простір Єдиної Європи? https://www.gomgal.lviv.ua/Fullnew/7402

5. Пріоритети в переговорах за аграрними розділами. Урядовий кур'єр. http://ukurier.gov.ua/uk/news/prioriteti-v-peregovorah-za-agrarnimi-rozdilami/

6. Джуган, В. В., Бисага, Ю. М., Гомонай, В. В. (2026). Державна та корпоративна політика протидії рейдерству в аграрному секторі економіки. *Академічні візії.* № 55. DOI: https://doi.org/10.66556/2786-586X.55.dzhugan-v

7. Рейдерство: криміналістичні аспекти протидії, стандарти доказування та судово-інституційні гарантії верховенства права. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Т. 3. № 3. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.37

8. Дудоров, О. О., Мовчан, Р. О. (2020). Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / передм. О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «Твори», 1152 с.

9. Мовчан, Р. О. (2020). Самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене щодо земель з особливим правовим режимом: окремі питання кваліфікації. *Держава та регіони.* Серія: Право. № 2. С. 134–139. http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2020/25.pdf

10. Пєнязькова, О. О. (2018). Кримінально-правова охорона земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / наук. керівник З. А. Загиней ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 291 с. https://uacademic.info/ua/document/0418U005066

11. Мовчан, Р. О. (2015). Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством країн Західної Європи. *Право і громадянське суспільство*. № 4. http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-12-2015/item/246-kryminalno-pravova-okhorona-zemelnykh-resursiv-za-zakonodavstvom-krayin-zakhidnoyi-yevropy-movchan-r-o

12. Гусєва, В. О. (2022). Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* № 3 (99). С. 242–252. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252

13. Дудоров, О. О., Каменський, Д. В., Титаренко, С. С. (2021). Кримінально-правова оцінка зловживань державних реєстраторів у контексті протидії рейдерству. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 1 (118). С. 118–130. https://scientbul.naiau.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1351

14. Шульга, А. М. (2021). Теоретичні аспекти встановлення форм та видів вини у кримінальних правопорушеннях проти земельних ресурсів України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. № 1 (49). DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).233170

15. Як захистити агробізнес від рейдерства. Юридична газета, 2018. https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/yak-zahistiti-agrobiznes-vid-reyderstva.html

16. Пархоменко, Н. М. (2012). Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права.* № 1. С. 338–342.

17. Кебус, А. В. (2026). Гармонізація кримінального законодавства України зі стандартами ЄС у сфері захисту персональних даних. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. Том 4. № 93. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.28

18. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Урядовий портал з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, 2025. https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-za-2025-r.pdf

19. Kirschke, D. та ін. (2024). Агрополітичний звіт APD/APB/03/2024. Вступ України до ЄС та переговори про приєднання: наслідки для аграрного сектору. Німецько-український агрополітичний діалог, https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/APD_Kirschke_UKR.pdf

20. Живова, Ю. В. (2023). Зарубіжний досвід у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями у земельних відносинах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. № 65. С. 70–73.

21. Хаустова, В. Є., Трушкіна, Н. В. (2024). Забезпечення сталого та раціонального землекористування: міжнародний досвід та українські реалії (у т. ч. досвід країн ЄС щодо регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення). *Бізнес Інформ*. № 1. С. 218–234. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-218-234

22. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-IX
23. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (чинна редакція). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
24. Стаття 197-1. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. Кримінальний кодекс України. Protocol.ua. https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_197_1/
25. Ст. 197-1 ККУ. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. Редакція 2025 року. https://urst.com.ua/kku/st-197-1
26. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК). Судова практика кваліфікації сукупності діянь. https://asteelex.com/blog/samovilne-zajnyattya-zemelnoyi-dilyanki-ta-samovilne-budivnicztvo-(st.-197-1-kk)
27. Коломійчук, В. О. (2022). До питання про покарання за злочини, які охоплюються поняттям рейдерство. *Нове українське право*. Вип. 5. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2022.5.8
28. Протидія законній господарській діяльності: історична ретроспектива криміналізації та судова статистика за ст. 206 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 124. https://lsej.org.ua/7_2022/124.pdf
29. Земельний ринок в Україні: фінальний аналітичний огляд. Київська школа економіки, 2025. https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/06/Zemelniy-rinok-v-Ukrayini.pdf
30. Ринок та оцінка земель. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. https://land.gov.ua/category/napriamy-diialnosti/rynok-ta-otsinka-zemel/
31. Держгеокадастр: підсумки діяльності 2025 року. Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/tag-derzgeokadastr
32. Аналіз показників судової статистики та судової практики щодо земельних спорів у І кварталі 2025 року. Господарський суд Харківської області, 2025. https://court.gov.ua/storage/portal/sud5023/zem1kv25.pdf
33. 160 мільйонів, 5 років розслідування і жодного потерпілого. З чим справа ринку «Столичний» іде до суду. УНІАН, 2026. https://www.unian.ua/economics/other/160-milyoniv-5-rokiv-rozsliduvannya-i-zhodnogo-poterpilogo-z-chim-sprava-rinku-stolichniy-ide-do-sudu-13469901.html
34. Krushynskyi S., Zakharchuk V. Object of Criminal Offences Related to Raiding. University Scientific Notes. 2022. No. 4 (88). P. 39–48. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.88.4
35. Derevyanko, B., Pashkov, V., Turkot, O., Zahrisheva, N., Bisiuk, O. (2020). Addressing the issue of corporate raiding in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management.* Vol. 18, No. 1. P. 171–180. DOI: https://doi.org/10.21511/ppm.18(1).2020.15
36. Rojansky, M. A. (2014). Corporate Raiding in Ukraine: Prevention, Defense, and Policy Reform. *Review of Central and East European Law*. Vol. 39, No. 3–4. P. 245–289. DOI: https://doi.org/10.1163/15730352-00000020
37. Breaking the rural underdevelopment trap? Eastern enlargement, Ukraine and the EU's Common Agricultural Policy. *Journal of European Public Policy*. 2025. DOI: https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2486079

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Tetiana Duyunova
Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Law and European Integration,
State Biotechnology University
duyunova@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4744-6301

Дуюнова Тетяна Василівна
доктор економічних наук, завідувачка кафедри права та європейської інтеграції,
Державний біотехнологічний університет
duyunova@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4744-6301

Дата надходження статті: 22.04.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 22.05.2026
Дата прийняття статті: 08.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 328.185(477)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.7

АНТИКОРУПЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ЯК ФОРМА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

В. О. Заросило, О. О. Косиця, В. В. Заросило

ANTI-CORRUPTION STRATEGY AS A FORM OF LEGAL SECURITY OF THE STATE ANTI-CORRUPTION POLICY OF THE STATE

Volodymir Zarosilo, Olha Kosytsia, Vitaliy Zarosilo

Анотація. *У статті досліджується юридична природа Антикорупційної стратегії як особливого інструменту реалізації державної антикорупційної політики. Обґрунтовується, що Антикорупційна стратегія не може розглядатися виключно як документ стратегічного планування, оскільки її функціональне призначення полягає у правовому закріпленні стратегічних цілей, пріоритетів та основних напрямів розвитку державної політики у сфері запобігання та протидії корупції. З огляду на особливості змісту, юридичної форми та механізму реалізації запропоновано розглядати її як спеціальний програмний правовий акт, що посідає особливе місце на межі нормативно-правового регулювання та стратегічного планування. Досліджено співвідношення Антикорупційної стратегії та Державної антикорупційної програми як стратегічного й операційного рівнів реалізації державної антикорупційної політики. Проаналізовано механізми координації, моніторингу та оцінювання реалізації Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки та Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки. Особливу увагу приділено розмежуванню моніторингу виконання окремих програмних заходів та оцінювання досягнення стратегічних результатів. Досліджено роль Національного агентства з питань запобігання корупції у координації реалізації, моніторингу та оцінюванні відповідних документів, а також значення Національної доповіді щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики. Виявлено інституційний ризик, пов'язаний із концентрацією в одному органі функцій координації, моніторингу та оцінювання, що актуалізує питання незалежності оцінювання результативності державної антикорупційної політики. Обґрунтовано, що якість правового регулювання у цій сфері залежить від здатності встановленої законодавцем моделі забезпечувати не лише виконання передбачених заходів, а й досягнення визначених стратегічних результатів.*

Ключові слова: *Антикорупційна стратегія, антикорупційна політика, програмний правовий акт, стратегічне планування, Державна антикорупційна програма, моніторинг, оцінювання ефективності, наукове забезпечення розвитку антикорупційної стратегії, вивчення основних положень антикорупційної стратегії, Національне агентство з питань запобігання корупції, інституційна незалежність.*

Abstract. *The article examines the legal nature of the Anti-Corruption Strategy as a special instrument for implementing the state anti-corruption policy. It is argued that the Anti-Corruption Strategy cannot be considered exclusively as a strategic planning document, since its functional purpose is to legally consolidate the strategic goals, priorities and main directions of development of state policy in the field of preventing and combating corruption. Given the peculiarities of the content, legal form and implementation mechanism, it is proposed to consider it as a special program legal act that occupies a special place on the border of regulatory and legal regulation and strategic planning. The correlation between the Anti-Corruption Strategy and the State Anti-Corruption Program as strategic and operational levels of implementing the state anti-corruption policy is studied. The mechanisms for coordinating, monitoring and evaluating the implementation of the Anti-Corruption Strategy for 2021–2025 and the State Anti-Corruption Program for 2023–2025 are analyzed. Particular attention is paid to the distinction between monitoring the implementation of individual program measures and assessing the achievement of strategic results. The role of the National Agency for the Prevention of Corruption in coordinating the implementation, monitoring and evaluation of relevant documents is studied, as well as the significance of the National Report on the effectiveness of the implementation of the state anti-corruption policy. An institutional risk associated with the concentration of coordination, monitoring and evaluation functions in one body is identified, which raises the issue of the independence of assessing the effectiveness of the state anti-corruption policy. It is substantiated that the quality of legal regulation in this area depends on the ability of the model established by the legislator to ensure not only the implementation of the envisaged measures, but also the achievement of certain strategic results.*

Key words: *Anti-corruption strategy, anti-corruption policy, program legal act, strategic planning, State Anti-Corruption Program, monitoring, performance assessment, scientific support for the development of the anti-corruption strategy, study of the main provisions of the anti-corruption strategy, National Agency for the Prevention of Corruption, institutional independence.*

1. Вступ. Незважаючи на широке використання поняття «Антикорупційна стратегія» у законодавстві, міжнародних документах та науковій літературі, її юридична природа досі залишається недостатньо дослідженою. Переважна більшість наукових праць присвя-

© В. О. Заросило, О. О. Косиця, В. В. Заросило, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

чена аналізу змісту окремих стратегій, механізмам їх реалізації або оцінці ефективності державної антикорупційної політики. Водночас питання місця антикорупційної стратегії у системі правових актів, її співвідношення з іншими документами державного стратегічного планування та визначення її юридичної природи фактично залишаються поза увагою дослідників.

Антикорупційна стратегія посідає особливе місце в системі документів державної політики, оскільки поєднує риси політичного, управлінського та правового акта. З позицій загальної теорії права вона не може бути віднесена ні до класичних нормативно-правових актів, ні до індивідуальних актів застосування права. Її юридична природа визначається насамперед програмно-цільовим характером.

Теоретичним та практичним аспектам розробки та реалізації Антикорупційної стратегії України майже не приділяється увага в науковій літературі. Водночас, перед наукою постають питання визначення антикорупційної стратегії як правової категорії: чи є вона документом стратегічного планування; чи є інструментом формування державної антикорупційної політики; яке її місце в системі документів державної політики; як вона співвідноситься з державною програмою, планом заходів та антикорупційною політикою загалом.

2. Метою дослідження є розкриття механізму розробки та реалізації такої форми правового забезпечення державної антикорупційної політики як антикорупційна стратегія з наукової та практичної точки зору. Наукова складова статті орієнтована на розуміння юридичної природи Антикорупційної стратегії як програмного правового акта. Практичною цінністю реалізації мети статті є виявлення прогалин в частині оцінювання виконання Антикорупційної стратегії України.

3. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Стратегічний підхід до формування та реалізації державної антикорупційної політики слід розглядати як один із визначальних елементів сучасної моделі публічного управління, заснованої на принципах доброчесності, належного врядування та ризик-орієнтованого управління. Його сутність полягає не лише у визначенні довгострокових цілей антикорупційної політики, а й у створенні цілісної системи прийняття управлінських рішень, яка забезпечує виявлення найбільш уразливих сфер, визначення пріоритетів державного втручання, розподіл відповідальності між суб'єктами реалізації політики та формування механізмів оцінювання досягнутих результатів.

У цьому контексті Антикорупційна стратегія виступає не просто документом стратегічного планування, а правовою формою консолідації державної політики у сфері запобігання корупції. Саме через стратегічний документ забезпечується узгодженість діяльності різних органів публічної влади, визначаються спільні цілі, індикатори їх досягнення та механізми координації, що є необхідною передумовою формування єдиної системи забезпечення доброчесності у публічному секторі. За умови застосування комплексного міжвідомчого підходу стратегія перетворюється на інструмент інтеграції антикорупційної діяльності держави, забезпечуючи її послідовність та системність.

Не менш важливим є те, що прийняття Антикорупційної стратегії має не лише управлінське, а й політико-правове значення. Затвердження такого документа на законодавчому рівні є формою офіційного закріплення політичної волі щодо реалізації антикорупційної політики та підтвердження готовності держави здійснювати системні інституційні зміни. Водночас ефективність реалізації стратегічних цілей значною мірою залежить від залучення інститутів громадянського суспільства, експертного середовища, бізнесу та міжнародних партнерів до процесів розроблення, обговорення, реалізації та моніторингу виконання Антикорупційної стратегії. Такий підхід підвищує легітимність стратегічних рішень, забезпечує їх суспільну підтримку та сприяє формуванню спільної відповідальності за досягнення визначених цілей.

Разом із тим юридичне закріплення антикорупційної стратегії саме по собі не може розглядатися як гарантія зниження рівня корупції. Досягнення відповідного результату є складним і тривалим процесом, який виходить за межі одного стратегічного циклу та залежить від ефективності функціонування інститутів публічної влади, якості реалізації передбачених заходів, належного ресурсного забезпечення та послідовності державної політики. Крім того, оцінювання результативності антикорупційної політики ускладнюється тим, що поширені міжнародні індикатори корупції переважно ґрунтуються на сприйнятті її рівня, а не на безпосередньому вимірюванні фактичних змін у діяльності державних інституцій. У зв'язку з цим результати реалізації Антикорупційної стратегії доцільно оцінювати насамперед через показники інституційної спроможності, рівень доброчесності публічного управління, якість надання

публічних послуг, ефективність використання бюджетних ресурсів та зменшення корупційних ризиків у найбільш уразливих сферах державного управління.

З огляду на означене особливого значення набуває формування дієвих механізмів моніторингу та оцінювання реалізації антикорупційної стратегії, побудованих на чіткій системі індикаторів, орієнтованих не лише на виконання окремих заходів, а насамперед на досягнення конкретних суспільно значущих результатів. Такий підхід передбачає побудову логічної моделі стратегічних змін, яка дозволяє простежити причинно-наслідковий зв'язок між запланованими заходами, досягнутими результатами та їх впливом на функціонування системи публічного управління. Саме наявність такої моделі, підкріпленої достовірними емпіричними даними та ризик-орієнтованим підходом до планування, забезпечує належне наукове обґрунтування антикорупційної стратегії та створює передумови для підвищення її ефективності як інструменту реалізації державної антикорупційної політики.

Загалом програмні документи розглядаються як особливий різновид правових актів стратегічного планування, спрямованих не на безпосереднє регулювання суспільних відносин шляхом встановлення прав і обов'язків, а на визначення стратегічних цілей, пріоритетів та механізмів розвитку певної сфери державної політики. На відміну від нормативно-правового акта, який безпосередньо породжує юридичні права та обов'язки, стратегія формує нормативну модель майбутнього розвитку відповідної сфери суспільних відносин.

У цьому аспекті Антикорупційна стратегія є формою правового закріплення державної антикорупційної політики. Її призначення полягає не лише у визначенні напрямів боротьби з корупцією, а й у формуванні цілісної концепції розвитку всієї системи запобігання та протидії корупції. Саме тому її зміст виходить за межі окремих антикорупційних заходів і охоплює питання інституційного розвитку, удосконалення законодавства, управління корупційними ризиками, формування культури доброчесності, міжвідомчої координації та оцінювання результативності державної політики.

Юридична природа Антикорупційної стратегії значною мірою визначається її місцем у системі документів стратегічного планування держави. Проте, на відміну від більшості інших стратегій (наприклад, Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2026-2030 роки, Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року, Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, Національної стратегії доходів до 2030 року та ін.), Антикорупційна стратегія затверджується законом, що істотно підвищує її юридичний статус і свідчить про прагнення законодавця забезпечити стабільність та безперервність антикорупційної політики незалежно від зміни уряду чи політичної кон'юнктури.

У цьому контексті Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки»[1] став не лише документом стратегічного планування, а й правовою основою формування всієї системи антикорупційної політики держави. Антикорупційна стратегія реалізується шляхом виконання державної антикорупційної програми (далі – ДАП), яка визначає заходи, обов'язкові для виконання державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами, визначеними виконавцями таких заходів. Таким чином, між цими двома нормативно-правовими актами існує класичний для теорії стратегічного управління зв'язок між документом стратегічного рівня та документом операційного планування.

Так, з позицій стратегічного управління будь-який стратегічний документ має проходити повний цикл:

1) розробка;
2) прийняття;
3) реалізація;
4) моніторинг;
5) підсумковий звіт;
6) оцінювання;
7) використання результатів під час розроблення наступної стратегії.

Саме таку процедуру рекомендують ОЕСР та інші міжнародні організації, наголошуючи на важливості циклу оцінювання результативності стратегічних документів.

Відповідальним за затвердження у визначені ДАП строки порядку координації реалізації Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки та виконання ДАП та порядку проведення моніторингу, оцінки ефективності та реалізації цих документів визначено Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК). НАЗК також забезпечує проведення моніторингу та оцінки ефективності реалізації Антикорупційної стратегії та виконання ДАП. Щорічну оцінку ефективності виконання ДАП здійснює НАЗК шля-

[1] Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text

хом визначення сумарного кількісно-якісного впливу здійснених заходів на стан і динаміку досягнення кожного очікуваного стратегічного результату як складової розв'язання проблеми. Така оцінка проводиться на основі показників (індикаторів) досягнення очікуваних стратегічних результатів, наведених у додатку 1[2].

Оцінка загальної ефективності реалізації Антикорупційної стратегії та виконання ДАП здійснюється, зокрема, за такими індикаторами:

− стан здійснення заходів, передбачених ДАП;

− підвищення позиції України в рейтингу Індексу сприйняття корупції;

− збільшення частки населення, яке негативно ставиться до корупційних проявів;

− зменшення частки населення, яке мало власний корупційний досвід;

− збільшення кількості громадян, готових повідомляти про факти корупційних проявів, а також громадян, які заявили про факти корупції, що мали стосовно них місце, компетентним органам.

Звіт про стан виконання ДАП із зазначенням здійснених заходів, заходів, що здійснюються, а також нездійснених заходів і відповідальних за нездійснення та причини нездійснення цих заходів відображається у національній доповіді щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики, підготовка якої проводиться НАЗК у рік завершення реалізації Антикорупційної стратегії[3].

Відповідно до Порядку координації реалізації Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки та Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки, затвердженого Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції 14 липня 2023 року № 145/23, інформаційна система – інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики, що є організаційно-технічною системою, яка призначена для обробки інформації про стан виконання заходів Програми, результатів моніторингу її виконання, оцінки ефективності реалізації Антикорупційної стратегії та ДАП, в якій реалізується технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів[4]. З метою забезпечення взаємодії виконавців ДАП у реалізації взаємопов'язаних систем заходів щодо досягнення очікуваних стратегічних результатів та вирішення проблем, що належать до однієї сфери (сектору), на період реалізації Програми при НАЗК можуть утворюватися секторальні координаційно-моніторингові групи. Основними завданнями секторальної координаційно-моніторингової групи є сприяння НАЗК у здійсненні моніторингу та оцінки ефективності реалізації Антикорупційної стратегії та ДАП у відповідній сфері (секторі).

Моніторинг стану виконання заходів відбувається шляхом отримання уповноваженим аналітиком НАЗК інформації від впроваджувача про стан виконання заходів ДАП, що вноситься до внутрішньої частини Інформаційної системи. Впроваджувачем заходів на виконання ДАП є уповноважена службова особа державного органу, органу місцевого самоврядування або іншого суб'єкта, визначеного виконавцем заходів, передбачених ДАП. При цьому, впроваджувач подає до НАЗК через внутрішню частину Інформаційної системи інформацію шляхом створення одного з двох типів повідомлень:

про хід виконання заходу – для заходів ДАП, виконання яких розпочато (але не завершено) і стосовно яких наявна інформація щодо поточного стану (початку, прогресу) виконання заходу ДАП;

про результат виконання заходу – для заходів ДАП, які повністю або частково виконано[5].

Проведений аналіз свідчить, що чинне законодавство України забезпечує нормативне регулювання моніторингу реалізації заходів ДАП, однак не передбачає окремої процедури комплексного підсумкового оцінювання досягнення стратегічних цілей Антикорупційної стратегії після завершення строку її дії незалежною інституцією. За таких умов оцінювання ефективності державної антикорупційної політики фактично зводиться до аналізу виконання окремих програмних заходів, що не завжди дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо досягнення стратегічних результатів.

---

[2] Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text

[3] Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text

[4] Порядок координації реалізації Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки та Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: затверджено Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції 14 липня 2023 року № 145/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1242-23#Text

[5] Моніторинг виконання Державної антикорупційної програми. *Офіційний Вебсайт НАЗК*. URL: https://dap.nazk.gov.ua/monitoring-info/

У Національній доповіді щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики у 2021–2025 роках оцінювання антикорупційної політики (policy evaluation) визначено як сукупність механізмів та методів аналізу ефективності антикорупційної політики (включно з інформуванням суспільства про отримані результати) з метою визначення отриманих результатів у поточному циклі політики, а також задля формування надійної основи для нового циклу антикорупційної політики[6]. Застосовуючи таке розуміння до оцінювання реалізації Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки та Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки, доцільно розмежувати моніторинг виконання окремих заходів та оцінювання досягнення стратегічних результатів.

У сформованій НАЗК моделі оцінювання антикорупційної політики застосовується декілька взаємопов'язаних інструментів, що відповідають різним рівням реалізації Антикорупційної стратегії та Державної антикорупційної програми. Йдеться, зокрема, про поточний моніторинг виконання програмних заходів, оцінювання досягнення очікуваних стратегічних результатів та підсумкову оцінку стану реалізації стратегічних цілей. Така побудова свідчить про відхід від суто лінійного підходу, за якого виконання окремих заходів автоматично ототожнюється з досягненням стратегічних результатів.

Національна доповідь щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики у 2021–2025 роках є документом оцінки політики найвищого рівня, що, враховуючи інші елементи оцінки політики, ґрунтуючись на даних про стан виконання планових та позапланових (тобто не передбачених ДАП) заходів, ступінь досягнення очікуваних стратегічних результатів, інші події, явища та процеси, що впливали на динаміку ключових показників щодо стану запобігання та протидії корупції в Україні, містить аналіз двох ключових складників: 1) ефективність реалізації Антикорупційної стратегії в цілому за індикаторами, встановленими нею; 2) стан вирішення проблем, передбачених Антикорупційною стратегією. Національну доповідь щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики у 2023-2025 роках НАЗК було оприлюднено на офіційному вебсайті та подано Кабінетові Міністрів України, Верховній Раді України та Президентові України[7].

Аналіз чинного механізму реалізації та моніторингу Державної антикорупційної програми свідчить про значну концентрацію в НАЗК функцій координації, моніторингу та оцінювання реалізації Антикорупційної стратегії і ДАП. Така інституційна модель передбачає централізовану координацію процесу реалізації Стратегії, однак водночас порушує питання щодо достатнього рівня незалежності оцінювання її результатів. За відсутності чітко визначеного зовнішнього інституційного механізму незалежної верифікації результатів виникає ризик ототожнення внутрішнього адміністративного контролю з незалежним оцінюванням ефективності державної політики.

Варто відзначити, що до Верховної Ради України було подано декілька проєктів Закону про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки (реєстр. № 15230 від 13.05.2026, реєстр. № 15230-1 від 18.05.2026, реєстр. № 15230-2 від 25.05.2026, 15230-д від 27.07.2026). Відповідно до статті 11 Закону України «Про запобігання корупції» розроблення проєктів Антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії віднесено до повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції. З огляду на викладене основну увагу можна було б приділити огляду та аналізу проєкту Проєкту Закону про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки, поданого Кабінетом Міністрів України[8] 18.05.2026, проте його станом на 16.07.2026 було відкликано. Групою депутатів було подано доопрацьований Проєкт Закону про затвердження Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки 15230-д від 27.07.2026[9], який наразі розглянуто профільним комітетом. Дотримуючись приписів закону, все ж подавати проєкт Антикорупційної стратегії має уряд, враховуючи ефективність та результати реалізації державної антикорупційної політики у 2023-2025 роках.

---

[6] Національна доповідь щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики у 2023-2025 роках. Веб-сайт НАЗК. URL: https://dap.nazk.gov.ua/zahid/1087/

[7] Національна доповідь щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики у 2023-2025 роках. Веб-сайт НАЗК. URL: https://dap.nazk.gov.ua/zahid/1087/

[8] Проєкт Закону про засади державної антикорупційної політики на 2026—2030 роки (реєстр. № 15230-1 від 18.05.2026). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70050

[9] Проєкт Закону про затвердження Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки 15230-д від 27.07.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70379

4. Висновки. Антикорупційну стратегію доцільно розглядати не лише як документ стратегічного планування, а як спеціальний програмний правовий акт, що займає проміжне місце між нормативно-правовими актами та політичними документами. Вона не встановлює безпосередніх правових норм поведінки, однак має нормативно-орієнтуючий характер, визначаючи обов'язкові напрями діяльності органів державної влади, формуючи основу для прийняття подальших нормативно-правових актів, державних програм та управлінських рішень. Саме в цьому, на мою думку, полягає її основна юридична функція – бути правовою формою стратегічного спрямування державної антикорупційної політики, яка забезпечує єдність цілей, принципів та механізмів діяльності всіх суб'єктів запобігання і протидії корупції. У сучасних умовах вона виконує функцію програмного правового акта, який забезпечує нормативне спрямування державної антикорупційної політики, визначає її стратегічні пріоритети та виступає правовою основою для формування взаємоузгодженої системи нормативно-правових, організаційних та управлінських заходів у сфері запобігання корупції.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є вироблення наукової концепції, яка включатиме такі аспекти:

− доцільність визначення єдиного ініціатора подання проєкту Закону про засади державної антикорупційної політики, яким затверджується Антикорупційна стратегія;

− визначення суб'єктів реалізації Антикорупційної стратегії;

− визначення кола суб'єктів звітування про виконання ДАП;

− незалежного суб'єкта оцінювання, який визначає ефективність Антикорупційної стратегії та виконання ДАП.

Відкритим для наукової дискусії залишаємо питання чи відповідає існуюча модель моніторингу та оцінювання реалізації Антикорупційної стратегії принципу інституційної незалежності оцінювання державної політики. Відповідь на це питання має велике значення не лише для ефективної реалізації антикорупційної політики, але й глобально для забезпечення національної безпеки України. Критерієм якості правового регулювання є не лише юридична коректність нормативних приписів, а й здатність обраної законодавцем моделі забезпечити досягнення цілей, заради яких відповідне правове регулювання було запроваджено.

Конфлікт інтересів: автор є головним редактором журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався уповноваженим редактором, який не перебував у підпорядкуванні автора та не мав конфлікту інтересів. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

REFERENCES

1. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text

2. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text

3. Порядок координації реалізації Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки та Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: затверджено Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції 14 липня 2023 року № 145/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1242-23#Text

4. Моніторинг виконання Державної антикорупційної програми. *Офіційний Вебсайт НАЗК*. https://dap.nazk.gov.ua/monitoring-info/

5. Національна доповідь щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики у 2023-2025 роках. Веб-сайт НАЗК. https://dap.nazk.gov.ua/zahid/1087/

6. Проєкт Закону про засади державної антикорупційної політики на 2026—2030 роки (реєстр. № 15230-1 від 18.05.2026). https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70050

7. Проєкт Закону про затвердження Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки 15230-д від 27.07.2026. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70379

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Volodymyr Zarosylo
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities,
Prince Volodymyr the Great Educational and Research Institute of Law and Security,
Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6935-5449

Olha Kosytsia
Doctor of Law, Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities,
Prince Volodymyr the Great Educational and Research Institute of Law and Security,
Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5781-780X

Vitalii Zarosylo
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Financial and Banking Law,
Prince Volodymyr the Great Educational and Research Institute of Law and Security,
Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2452-264X

Заросило Володимир Олексійович
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, Навчально-науковий інститут права та безпеки імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6935-5449

Косиця Ольга Олексіївна
доктор юридичних наук, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, Навчально-науковий інститут права та безпеки імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5781-780X

Заросило Віталій Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового та банківського права,
Навчально-науковий інститут права та безпеки імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2452-264X

Дата надходження статті: 24.04.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 26.05.2026
Дата прийняття статті: 09.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 342.7:351.746.1(477)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.8

ПРАВОВЕ ГАРАНТУВАННЯ БЕЗПЕКОВИХ ПЕРЕВАГ НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ: СТРАТЕГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

С. В. Келип

LEGAL GUARANTEE OF SECURITY ADVANTAGES AT THE STATE BORDER: A STRATEGIC PRIORITY OF THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE

Svitlana Kelyp

Анотація. *Наукове дослідження спрямоване на напрацювання доктринальних ініціатив для потреб Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), а також аналіз діючих нормативно-правових актів, що встановлюють безпекові імперативи та забезпечують сталість сфери охорони державного кордону України в контексті прямих військових загроз.*

Завдяки нормативно-правовому підсиленню гарантійних механізмів у прикордонному безпековому секторі, впроваджувана в ДПСУ концепція інтегрованого управління кордонами отримає додаткові важелі для підтримання розумного балансу між необхідними заходами прикордонного контролю та їх сервісною складовою. Ці зусилля, в підсумку, призведуть до напрацювань наскрізних стандартів в ієрархії нормативно-правових актів щодо закріплення безпекових переваг забезпечення стану захищеності та стабільності на державному кордоні України, в тому числі при проведенні заходів прикордонного контролю.

Нормативна усталеність є дієвим базовим орієнтиром та однією із безпекових гарантій. В умовах безпрецедентного геополітичного тиску на політичне керівництво держави – це відчутне підсилення захисту, особливо в питаннях збереження незалежності та суверенних прав у межах міжнародно визнаних державних кордонів України.

Поряд з демонстрацією безпекової міці військовим блоком держави, до якого входять органи та підрозділи ДПСУ, прикордонне відомство повинно мати додаткові важелі та алгоритми дієвих правових інструментів гарантування безпекових переваг, що регламентують допустимі дії та надають право на застосування сил і засобів, спрямованих на захист меж державної території, прав і свобод людини та громадянина.

Прикордонне відомство України впевнено тримає лідерство в питаннях досягнення безпекової переваги України на державних кордонах. Подальше нарощування військового потенціалу, операційних та захисних спроможностей, а також впровадження технологічних інновацій на державних рубежах вже зараз потребує якісного доктринального підсилення законодавчих ініціатив. Досягнення такого своєчасного симбіозу само по собі стає безпековою перевагою, адже виводить на якісно новий рівень взаємодію відомчої та законодавчої нормотворчості. Ця актуальна проблематика потребує невідкладної уваги та вирішення.

Здатність України до повноцінного багатовекторного забезпечення прикордонної безпеки як пріоритету національних інтересів є серйозним аргументом у північноатлантичній співпраці та євроінтеграційних процесах. І одним із таких векторів є встановлення нормативно-правової домінанти для подальшого впровадження безпекових переваг у прикордонній політиці Державної прикордонної служби України.

Збереження недоторканності державних кордонів, конституційного ладу та державної влади, забезпечення національної безпеки та суверенних інтересів України за наявності наростаючих зовнішніх та внутрішніх загроз спонукає до аналізу, наукового пошуку та напрацювання конкретних пропозицій для вдосконалення нормативного забезпечення і закріплення безумовної безпекової переваги України в реалізації прикордонних політик.

Ключові слова: *державний кордон, гарантії, безпекові переваги, Державна прикордонна служба України, інтегроване управління кордонами, прикордонна безпека, нормативно-правова домінанта, пріоритет національних інтересів.*

Abstract. *The research aims to develop doctrinal initiatives to support the needs of the State Border Guard Service of Ukraine, as well as to analyze the existing legal and regulatory framework that establishes security imperatives and ensures the sustainability of Ukraine's state border protection system in the context of direct military threats.*

By strengthening the legal and regulatory mechanisms that underpin security guarantees in the border security sector, the Integrated Border Management concept currently being implemented by the State Border Guard Service of Ukraine will gain additional instruments to maintain an appropriate balance between necessary border control measures and their service-oriented dimension. Ultimately, these efforts will contribute to the development of cross-cutting standards within the hierarchy of legal and regulatory acts, aimed at embedding security advantages to ensure the protection and stability of Ukraine's state border, including during the implementation of border control procedures.

© С. В. Келип, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Regulatory stability serves as an effective benchmark and a key guarantee of security. Under conditions of unprecedented geopolitical pressure on the state's political leadership, it provides significant reinforcement of national security, particularly in preserving Ukraine's independence and sovereign rights within its internationally recognized state borders.

Alongside the demonstration of security strength by the state's military and security sector, which includes the bodies and units of the State Border Guard Service of Ukraine, the border agency must possess additional mechanisms and effective legal instruments that guarantee security advantages by regulating permissible actions and authorizing the use of forces and resources aimed at protecting the state territory, as well as safeguarding human and civil rights and freedoms.

The State Border Guard Service of Ukraine continues to demonstrate leadership in strengthening Ukraine's security advantage at its state borders. Further enhancement of military potential, operational and defensive capabilities, and the introduction of technological innovations along the state border already require robust doctrinal support for legislative initiatives. Achieving such timely synergy in itself constitutes a security advantage, as it elevates the interaction between institutional rule-making and legislative development to a qualitatively new level. This issue is of critical importance and requires immediate attention and resolution.

Ukraine's capacity to ensure comprehensive and multidimensional border security, as a priority of its national interests, is a significant asset in the context of Euro-Atlantic cooperation and European integration. One of the key dimensions of this effort is the establishment of a strong legal and regulatory foundation for the further implementation of security-enhancing measures within the border policy framework of the State Border Guard Service of Ukraine.

The need to preserve the inviolability of state borders, the constitutional order, and public authority, as well as to ensure Ukraine's national security and sovereign interests in the face of growing external and internal threats, necessitates comprehensive analysis, scientific inquiry, and the development of concrete proposals aimed at improving the legal and regulatory framework and securing Ukraine's unequivocal security advantages in the implementation of its border policies.

Key words: *state border, security guarantees, security advantages, State Border Guard Service of Ukraine, Integrated Border Management, border security, legal and regulatory primacy, priority of national interests.*

1. Вступ. Безпека на державному кордоні України є визначальним фактором сталого розвитку держави та довіри до її інституцій. Нормативно обумовленими завданнями Державної прикордонної служби України як правоохоронного органу спеціального призначення є забезпечення недоторканності державного кордону та суверенних прав держави в межах території України [8]. Визначені напрями діяльності є невід'ємною складовою національної безпеки України та належать до стратегічних пріоритетів державної політики прикордонного відомства держави при реалізації ним державної політики гарантування недоторканності державного кордону [7].

Динамічний розвиток міждержавної прикордонної взаємодії України, впровадження високотехнологічних інноновацій у прикордонну сферу, а також довготривала безпекова напруга на державних кордонах, що поєднана із збройним відбиттям агресії російської федерації проти України органами та підрозділами ДПСУ у взаємодії з Силами оборони України є певним викликом для наукової спільноти. Але в той же час і відповідальним завданням створення якісного дослідницького продукту, що здатний забезпечить стале підґрунтя для швидкої нормативно-правової адаптації прикордонного законодавства до складних безпекових реалій, превенцію стану захищеності державного кордону та гармонійного входження України до прикордонного простору Європейського Союзу як рівноправного суб'єкта.

2. Результати та обговорення. Напрацювання наукових пропозицій і конструктів для визначеного кола суспільних відносин, які будуть здатні до результативного забезпечення безумовної безпекової переваги прикордонної політики України в її стратегічній перспективі, що в подальшому трансформуються в нормативні регулятори законодавчого та відомчого порядку.

Практичним орієнтиром для таких наукових розвідок може бути емпіричний аналіз останніх тенденцій міжнародного інспектування державних кордонів України. Адже це дозволяє досліднику впевнено оперувати об'єктивними статистичними даними та оцінювати реальний стан безпекового середовища прикордоння. І вже на цих достовірних даних формувати наукове бачення вирішення проблематики гарантування безпекових переваг у прикордонній сфері, пропонувати власний дослідницький портфель до наукового дискурсу та нормативного впровадження з метою перетворення його на ефективний регуляторний механізм. Це і є реальною синергією наукової думки з прагненням якісних нормативних змін у галузі безпекового регулювання.

Значний вклад у розвиток фундаментального бачення ключової ролі Державної прикордонної служби України в питанні формування сучасної прикордонної та військової політики держави, міжнародної співпраці, безпекового потенціалу, стратегії розвитку сфери інтегрованого управління державним

кордоном внесли Зьолка В.Л., Халимон С.І., Літвін Ю.І., Нікіфоренко В.С., Морохов О.О., Ганьба О.Б., Фаріон О.Б., Кириленко В.А., Резнікова О.О., Кушнір І.П., Богданович В., Муженко В., Луцький О., Левицький М.О. та інші.

Аналізуючи вітчизняний науковий сегмент на предмет експертного бачення парадигми стратегічного розвитку прикордонної служби, варто відзначити авторське бачення Зьолки В.Л., Халимона С.І., Літвіна Ю.І., які пропонують суттєве «перезавантаження» прикордонної політики держави шляхом новелізації профільного прикордонного законодавства через його концептуальне оновлення та кодифікацію [1, с.414].

Дослідники Нікіфоренко В.С. та Морохов О.О. зосереджують свою увагу на короткострокових стратегічних пріоритетах із забезпечення прикордонної безпеки як складової національної безпеки України [5, с. 7].

Автор наукових досліджень Фаріон О.Б. пропонує новаторські рішення застосування ефективних моделей, методів і засобів протидії новим викликам прикордонній безпеці на тактично-оперативному рівні, зокрема, шляхом використання матриці SWOT-аналізу щодо визначення причин виникнення терористичних загроз [15, с. 139].

Значну увагу науковій розробці шляхів мінімізації впливу негативних чинників на оперативно-службову діяльність прикордонних підрозділів внаслідок загострення воєнно-політичної обстановки приділяє Кириленко В.А. В своїй праці він ідентифікує і класифікує сучасні загрози прикордонній безпеці України фактично на рівні первинної ланки, яка першою безпосередньо стикається з їх впливом та співмірною ефективністю спрацювання по їх відсічі, спираючись, у тому числі, й на особистий бойовий досвід протидії диверсійно-розвідувальної діяльності ворога [2, с.51].

Сучасний погляд на проблематику міжнародного співробітництва ДПСУ в сфері забезпечення прикордонної безпеки пропонує Левицький М.О. Зокрема, поряд з правовими та організаційними, він акцентує увагу на практичних засадах міжнародної взаємодії. Обґрунтовується дефініція, що прикордонна безпека є системним інструментом у реалізації зовнішньополітичного курсу держави та невід'ємною складовою національної безпеки України [3, с.388].

Як бачимо, наукові напрацювання українських дослідників є ціннісними орієнтирами розбудови та впровадження дієвої системи безпекових переваг на державному кордоні. Саме тому вони повинні бути реалізовані через законодавчий процес, відомчу нормотворчість системи Державної прикордонної служби України, а також стати невід'ємною частиною прикордонної політики загальнодержавного рівня.

Метою статті є окреслення пріоритетів прикордонної політики держави в контексті забезпечення дієвості безпекових гарантій для України, з'ясування потреби нормативного розширення та підвищення рівня інституційних спроможностей Державної прикордонної служби України, а також конкретизація змістових компонентів, що є ключовими елементами забезпечення стійкості державних кордонів.

3. Виклад основного матеріалу. Зміни світової безпекової архітектури спонукають до пошуку дієвих механізмів захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України. Державна прикордонна служба України як інституційний орган представництва державних інтересів у прикордонній сфері безпосередньо залучена до процесів розробки та впровадження безпекових переваг на державному кордоні. Адже територіальна недоторканість державних рубежів – це один із фундаментів забезпечення фізичного існування держави в її цілісності як політико-соціального утворення.

Одним із визначальних поворотних моментів для утвердження гарантій безпеки як головного чинника досягнення справедливого і сталого миру в Україні є рішення Ради національної безпеки і оборони України, яким надані невідкладні доручення центральним органам виконавчої влади щодо підготовки міжнародних договорів, змістом яких будуть встановлені реальні, дієві та забезпечені процедурами жорсткого санкціонування порушників досягнутих політичних домовленостей на високому міждержавному рівні [6]. Адже це вагомі геополітичні важелі впливу на світову безпекову ситуацію.

Після формалізації міжнародних домовленостей наступним етапом є їх ратифікація та імплементація на національному рівні через нормотворчу діяльність суб'єктів владного уповноваження. Державна прикордонна служба України безпосередньо повинна бути залучена до процесів розробки національної безпекової рамки в частині гарантій прикордонної безпеки.

Зважаючи на поставлені вищим керівництвом держави перед профільними відомствами глобальні завдання з фактичного перезавантаження та оновлення державної безпекової стратегії на національному та над-

національному рівнях, саме зараз визріла потреба підсилення державницького бачення гарантій безпеки для України науковими ініціативами. В першу чергу, до цієї великої проєктної роботи бажаним є долучення представників української академічної спільноти, предметом дослідження яких є прикордонна політика держави загалом та питання діяльності Державної прикордонної служби України зокрема.

На наш дослідницький погляд, нормативна складова реалізації дво- та багатосторонніх міжнародних гарантійних зобов'язань, насамперед, повинна стосуватися пріоритетних складових збереження непорушності територіальних рубежів, що по суті є «безпековим щитом» державного кордону України. Тож вже зараз комплексна робота над оновленням та розробкою якісної національної нормативно-правової бази для реалізації дієвості безпекових гарантій повинна охоплювати питання:

– змісту міжнародного співробітництва в прикордонному секторі;

– правового статусу Державної прикордонної служби України;

– бойового застосування сил та засобів як при самостійному веденні бойових дій прикордонними загонами, так і у їх взаємодії з Силами оборони на лінії зіткнення із збройними формуваннями російської федерації

– захисту державного кордону від правопорушень та злочинних посягань та посилення всіх видів юридичної відповідальності за їх вчинення;

– протидії корупційним ризикам;

– забезпеченні прикордонних процедур у відповідності до узгоджених та імплементованих міжнародних стандартів;

– звільнення та прикордонної реінтеграції тимчасово окупованих територій;

– готовності надання ДПСУ сервісних послуг на деокупованих територіях та в умовах безпекової невизначеності;

– координації дипломатичних зусиль при поверненні військовослужбовців-прикордонників та заручників з незаконного ув'язнення;

– нейтралізації гібридних впливів на стан захищеності державного кордону;

– розробки профільних нормативно-правових актів регулювання управлінської та оперативно-службової діяльності ДПСУ;

– розбудови прикордонної інфраструктури на контрольованих ділянках державного кордону;

– сучасного технічного оснащення та цифровізації інструментів прикордонного адміністрування;

– стратегічного прогнозування, аналітичної обробки та запобігання ризик-факторам у повсякденній службовій діяльності особового складу;

– оперативного реагування на виникнення раптових загроз та алгоритмізації їх протидії;

– організації обміну інформацією на різних рівнях комунікації та безпеки даних;

– професійного, фінансового та соціально-правового захисту військовослужбовців і працівників системи ДПСУ.

В свою чергу вважаємо за доцільне застосовувати більш комплексний підхід та розглядати складові прикордонної безпеки не тільки в короткостроковій перспективі, але й у світлі прогностичних позицій їх здатності до довгострокового впливу на процеси формування загальнодержавної політики гарантування безпеки державного кордону. Адже, не дивлячись на те, що ще в квітні 2025 року Адміністрацією Державної прикордонної служби України був підготовлений та оприлюднений проєкт Стратегії інтегрованого управління державним кордоном України, станом на червень 2026 року він ще не набув статусу регуляторного акту [14].

Контекстно заслуговують на увагу тенденції моніторингу кордонів України Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) останній з яких проведений у січні 2026 року [16]. Це зріз реального стану справ по транскордонній мобільності, запобіганню вчинених замахів на незаконну торгівлю людьми, випадкам незаконного перетину державного кордону як у пунктах пропуску, так і поза ними, зупиненню роботи прикордонних пропускних пунктів внаслідок дії техногенних факторів тощо.

Всі ці ризики потребують ґрунтовного аналізу та напрацювання пропозицій по їх мінімізації в майбутньому. Метод співставлення динаміки впливу вказаних негативних факторів на суспільні відносини, в порівнянні з аналогічними минулими періодами дозволяє обґрунтувати теоретико-прикладні пропозиції змін до нормативно-правових актів. Це надає їм пріоритетності, реальної ваги і значення, перетворюючи на впливовий чинник регулюючого порядку в прикордонній політиці держави. Попри наростаючий геополітичний дисбаланс безпекового середовища, що вже відчутний у країнах Європейського Союзу, останні соціологічні дослідження виявили, що громадяни України продовжують виявляти достатньо високий рівень довіри до Державної прикордонної служби України на рівні 74 % станом на березень 2025 року

та 70,2 % станом на січень 2026 року [4,13]. Такі показники говорять про високі спроможності та готовність Державної прикордонної служби України як провідної правоохоронної структури всебічно гарантувати безпеку на державному кордоні, демонструвати високий рівень професійної підготовки та мотивованості особового складу, його бойову готовність на відсіч і стримування військової агресії російської федерації, захист безпеки населення та інтересів держави, забезпечення оборони України.

Поряд з цими успіхами доцільним є продовження дослідницької роботи над проблематикою нормативної трансформації безпекових інструментів, обґрунтування їх цінності в стратегічній перспективі. Ще одним важливим етапом у наукових пошуках є аналіз ефективності забезпечення ними прикордонних процедур та режимних заходів у повсякденній діяльності органів та посадових осіб ДПСУ.

В найближчі декілька років даний напрям науково-пошукової спрямованості є більш ніж актуальним, адже саме дослідницькі студії дають необхідні наукові рішення та є поштовхом до розвитку законодавчого регулювання предметної області.

4. Висновки. Враховуючи необхідність збереження лідерства України в формуванні геополітичних прикордонних безпекових пропозицій та ініціатив, швидкої реалізації вироблених спільних рішень та взаємних зобов'язань, нового бачення потребує існуючий правовий статус Державної прикордонної служби України.

Відштовхуючись від того, що безпека державного кордону – це гарантія існування країни загалом, то і Державна прикордонна служба України повинна набути законодавчо встановленого статусу одного із ключових гарантів прикордонної безпеки, як інтегрованої складової національної безпеки України [12].

На даному етапі розвитку загальнодержавної прикордонної політики, враховуючи безпрецедентні за своєю суттю загрози територіальній цілісності України, доцільним є формування пропозицій до Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки Верховної ради України щодо уточнення правового статусу Адміністрації Державної прикордонної служби України. Повноваження Адміністрації Державної прикордонної служби України як центрального органу виконавчої влади з реалізації політики у сфері охорони державного кордону [9] є однією з гарантійних основ трансформаційного перетворення ДПСУ на інституцію з політичною суб'єктністю та реальним впливом на глобальні процеси міжнародного прикордонного співробітництва. Характерним є те, що головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державних політик, в тому числі, у сфері захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні є Міністерство внутрішніх справ України [10]. При цьому за діючим законодавством, Державна прикордонна служба України не тільки має статус правоохоронного органу спеціального призначення, а є військовим формуванням [11], що зумовлює не тільки здійснення правоохоронної діяльності, а й виконання функцій органу військового управління та командування. Таке фактичне поєднання хоч і дотичного, але по своїй природі відмінного функціоналу потребує чіткого нормативно-правового розмежування та визначення на рівні військово-управлінської інституції з самостійною правосуб'єктністю.

Адже вирішення прикордонних питань має виняткове безпекове значення для України. Тому, на нашу думку, цей блок повинен мати єдине відомче бачення як щодо формування так і щодо реалізації політики у сфері охорони державного кордону. З урахуванням постійного посилення безпекових ризиків доцільним є віднесення артикульованого питання до компетенції саме Державної прикордонної служби України через законодавче оновлення її адміністративно-правового статусу.

Новітні виклики спонукають до пошуку оптимальних та ефективних нормативних рішень з формування та реалізації єдиної політики у сфері охорони державного кордону. Реалії сьогодення свідчать, що Державна прикордонна служба України безпосередньо залучена до формування порядку денного стратегічного загальнодержавного бачення архітектури прикордонної безпеки, а рівень і складність виконуваних завдань, позитивні результати бойової роботи з відсічі і стримування військової агресії російської федерації, протиправних посягань на державному кордоні призвели до міжнародного визнання дієвості українського прикордонного відомства. Це найкращий індикатор стратегічно необхідних змін та нагальності інституційної перебудови. Переконані, що для реалізації гарантій безпеки за участі зовнішніх партнерів Україна зобов'язана мати потужні національні важелі впливу в прикордонній сфері. Адже завдяки міжнародній співпраці вже запущені процеси

синхронізації та гармонізації правового поля з європейськими стандартами прикордонної безпеки у військовій, адміністративно-юрисдикційній та організаційній площині.

Доктринальне переосмислення стратегічних підходів до механізмів гарантування організації охорони державного кордону України, місця і ролі Державної прикордонної служби України в системі органів виконавчої влади сприятиме формуванню якісно нового національно-правового інструментарію, повноцінно інтегрованого до європейського прикордонного простору та сумісного з кращими світовими практиками.

REFERENCES

1. Зьолка, В. Л., Халимон, С. І., Літвін, Ю. І. (2025). Концепція розвитку законодавства про державний кордон України в контексті європейської інтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Вип. 89, ч. 2. С. 410–417. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.62

2. Кириленко, В.А., Бурнатний, В.В. (2024). Аналіз чинників, які негативно впливають на реалізацію оперативно-службової діяльності на ділянках державного кордону із загостреною воєнно-політичною обстановкою. *Честь і закон : щокварт. наук. журн.* № 1 (88). С. 47–55.

3. Левицький, М.О., Шенько, О.Ф. (2025). Міжнародне співробітництво Державної прикордонної служби України у сфері забезпечення прикордонної безпеки: правові засади, сутність та форми реалізації. *Електронне наукове видання Аналітично-порівняльне правознавство.* № 5. Ч. 3. С. 384–389. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.05.3.57.

4. Лідери та аутсайдери довіри українців серед інститутів влади: дані дослідження КБФ. Київський безпековий форум. 16.02.2026. https://ksf.openukraine.org/categories/news/lideri-ta-autsajderi-doviri-ukrayinciv-sered-institutiv-vladi-dani-doslidzhennya-kbf

5. Нікіфоренко, В. С., Морохов, О. О. (2025). Стратегічні пріоритети діяльності Державної прикордонної служби щодо забезпечення національної безпеки України. *Журнал «Український політико-правовий дискурс»*. № 11. 19 С. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15488344.

6. Про гарантії безпеки для України : Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 30.01.2026 ведено в дію Указом Президента України від 11 лютого 2026 року № 111/2026 від 30.01.2026. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-26#Text

7. Про Державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. Відомості Верховної Ради України, 1991. № 2. Ст.5. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12

8. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. Відомості Верховної Ради України, 2003. № 27. Ст.208. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text

9. Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 533. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2014-п

10. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п

11. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України, 1992. № 9. Ст.106. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

12. Про рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 «Про стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

13. Результати соцопитування Центру Разумкова свідчать, що рівень довіри до Держприкордонслужби продовжує зростати. Офіційний вебсайт Державної прикордонної служби України. https://dpsu.gov.ua/uk/news/46564-rezultati-socopituvannya-centru-razumkova-svidchat-sho-riven-doviri-do-derzhprikordonsluzhbi-prodovzhuye-zrostati

14. Стратегія інтегрованого управління державним кордоном України : проєкт від 23 квітня 2025 року. *Державна прикордонна служба України.* https://dpsu.gov.ua/uk/proyekt-strategiyi-integrovanogo-upravlinnya-derzhavnim-kordonom-ukrayini

15. Фаріон, О. Б., Сімоно,в В. С. (2025). Рекомендації прикордонному загону щодо зміцнення стійкості до впливу терористичних загроз і розбудови системи їх виявлення. *Науковий журнал «Безпека держави»*. Вип. 1(5). С. 138–145.

16. UNHCR Border Monitoring – Snapshot: January 2026. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). February 2026. https://www.unhcr.org/sites/ua/files/2026-02/UNHCR_Border_Monitoring_-_Snapshot_January_2026_UKR.pdf

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Svitlana Kelyp
Postgraduate Student at the Department
of Theory of State and Law, Constitutional
and Administrative Law, Faculty of Law
and International Relations,
National University «Kyiv Aviation Institute»
e-mail: 976496@stud.kai.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0614-1328

Келип Світлана Вікторівна
аспірантка кафедри теорії держави і права,
конституційного та адміністративного права
факультету права та міжнародних відносин,
Національний університет
«Київський авіаційний інститут»
e-mail: 976496@stud.kai.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0614-1328

Дата надходження статті: 28.04.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 27.05.2026
Дата прийняття статті: 10.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 342.7:355.2:321.7(091)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.9

ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН У ПРОЦЕСІ РОЗШИРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПОВИННОСТІ ТА ЗАЛУЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО УЧАСТІ У ВІЙНАХ

С. О. Лисенко

EVOLUTION OF CITIZENS' CONSTITUTIONAL RIGHTS IN THE PROCESS OF EXPANDING MILITARY DUTY AND INVOLVING THE POPULATION IN WARS

Sergii Lysenko

Анотація. *У статті досліджено взаємозв'язок між масовим залученням громадян до участі воєн і поступовим розширенням конституційних прав, насамперед виборчих прав та права на участь в управлінні державними справами. За основу взято концептуальну рамку, у якій війна розглядається як один із чинників формування держави, політичної ідентичності, правових інститутів і колективних уявлень про громадянство. У статті обґрунтовується, що сучасна конституційна держава розвивалася через філософію природних прав, парламентаризм і ліберальні революції. Одночасно з тим, еволюціонував практичний політико-правовий обмін. Держава вимагала від дедалі ширших мас населення податків, дисципліни, військової служби, мобілізації, праці в тилу та готовності захищати державу в умовах високого ризику. Натомість громадяни дедалі частіше вимагали більшого політичного представництва, виборчих прав, соціальних гарантій, рівності перед законом і визнання своєї ролі у формуванні державної волі.*

Масова війна створила конституційний парадокс. Чим більше держава потребувала громадянина як солдата, платника податків, працівника оборонної економіки, волонтера або учасника національного спротиву, тим менш переконливим ставав зв'язок людини і держави. Показано, що цей зв'язок був нерівномірним, конфліктним і часто непослідовним. Жінки, колоніальні солдати, національні меншини, бідні верстви, поневолені або расово-дискриміновані групи нерідко виконували воєнні обов'язки без негайного отримання рівних прав. Тому війна не автоматично породжувала демократію, але вона радикально загострювала питання про легітимність влади, межі громадянського обов'язку та справедливий обсяг конституційних прав.

Ключові слова: *конституційні права, військова повинність, громадянство, виборче право, масова мобілізація, війна.*

Abstract. *The article examines the relationship between the development of military duty, mass involvement of citizens in wars and the gradual expansion of constitutional rights, especially suffrage and the right to participate in public affairs. The study is based on an approach in which war is considered not only as a military and political event, but also as a factor that changes the legal understanding of citizenship, representation and the limits of state authority. It is substantiated that the constitutional state developed through the philosophy of natural rights, parliamentarism and liberal revolutions, but also through a practical political and legal exchange. The state demanded taxes, discipline, military service, mobilization, work in the rear and readiness to defend the political community. In response, citizens increasingly demanded representation, voting rights, social guarantees, equality before the law and recognition of their role in forming the will of the state. The article shows that war did not automatically generate democracy, because mass mobilization could also strengthen authoritarianism and militarization. However, it sharply raised the issue of legitimacy, civic duty and the fair scope of constitutional rights. The results may be used in constitutional law research, in the development of legal policy regarding veterans, military personnel and civic participation, and in discussions on the post-war renewal of the social contract in Ukraine.*

Key words: *constitutional rights, military duty, citizenship, suffrage, mass mobilization, war.*

1. Вступ. Історія конституційного права зазвичай описується через розвиток ідей свободи, народного суверенітету, поділу влади, прав людини, парламентаризму та верховенства права. Підхід є правильним, але неповним. Він часто залишає в тіні інший потужний чинник конституційної еволюції – війну. Саме війна в багатьох випадках примушувала державу звертатися до професійних армій, найманців або до широких мас населення. У момент, коли захист держави перестав бути справою монарха, дворянства або окремої військової касти, а ставав справою всього народу, змінювалося саме уявлення про громадянина (MacMillan, 2020, Tilly, 1985).

Варто розглядати війну як явище, що має глибокі зв'язки із суспільством і здатне змінювати політику, економіку, культуру, науку, роль жінок і уявлення про державу. Така

© С. О. Лисенко, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

рамка дає можливість розглядати війну як зовнішньо-політичну, військово-стратегічну подію, разом з тим, як конституційний фактор.

Конституційно-правова проблема полягає в тому, що держава, яка вимагає від громадянина найвищої форми лояльності, готовності ризикувати життям, не може безкінечно заперечувати його політичну суб'єктність. Якщо громадянин є достатньо зрілим для військової служби, участі в обороні держави, виконання наказів і несення відповідальності за безпеку спільноти, то виникає питання: чому він не є достатньо зрілим для участі у виборах, формуванні парламенту, контролі за урядом?

Ця дилема особливо загострюється в умовах масових воєн. Професійна армія може існувати поруч із вузьким виборчим корпусом. Але масова армія, загальна військова повинність і тотальна мобілізація створюють іншу політико-правову реальність. У ній народ уже стає ресурсом оборони, джерелом легітимності влади, носієм жертв, платником ціни війни. Тому розвиток військової повинності історично супроводжувався розширенням виборчих прав, посиленням парламентаризму, формуванням соціальної держави, зміною статусу жінок, визнанням політичної ролі робітників, селян, ветеранів і раніше виключених груп.

Проблема зв'язку війни, державо-творення і громадянських прав має міждисциплінарний характер. У політичній соціології класичною є теза Чарльза Тіллі про те, що «війна створювала державу, а держава створювала війну». Сучасні дослідження, які аналізують ці слова, зазначають, що підготовка до війни та ведення війни вимагали від правителів розбудови адміністративної, податкової, бюрократичної та примусової спроможності держави. Але для конституційного права не менш важливим стає інший бік цієї тези - коли держава збільшує свої вимоги до суспільства, суспільство починає висувати зустрічні вимоги до держави (Tilly, 1985).

Окремі емпіричні дослідження підтверджують зв'язок між воєнною мобілізацією та розширенням чоловічого виборчого права. Зокрема, у статті «Військове походження демократії» автори доходять висновку, що військова повинність підвищувала ймовірність розширення чоловічого виборчого права саме в умовах війни, коли призовна армія реально мобілізувалася. Це важливе уточнення, не сама наявність закону про військову службу автоматично створювала демократію, а ситуація масової воєнної участі, у якій держава залежала від лояльності й жертв широких соціальних груп (Ingesson, Lindberg, Lindvall, & Teorell, 2018).

У конституційно-історичному аспекті показовими стали Французька революція, Громадянська війна у США, Перша світова війна, хвиля післявоєнного розширення виборчих прав у Європі, Північній Америці, а отже активність населення в сучасній Україні. Наприклад, британський «Закон про представництво народу» 1918 року було ухвалено після соціальних потрясінь Першої світової війни. Він надав право голосу всім чоловікам віком понад 21 рік і частині жінок віком понад 30 років. Інший матеріал парламенту Великої Британії прямо зазначає, що реформа стала необхідною, оскільки мільйони солдатів, які поверталися з війни не мали права голосу через майнові та резидентські цензи (UK Parliament, 2026).

З огляду на Україну ця проблематика має історичне та безпосередньо конституційне значення. Конституція України закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування. Водночас захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян, громадяни проходять військову службу відповідно до закону. Отже, вже в самому тексті Конституції України закладено поєднання двох начал: громадянин як носій прав і громадянин як суб'єкт обов'язку захисту держави (Конституція України, 1996, Закон України № 2232-XII, 1992).

Аналіз наукової літератури свідчить, що наявні дослідження досить ґрунтовно пояснюють роль війни у формуванні державної спроможності, зв'язок військової повинності з розширенням виборчого права та значення міжнародних стандартів політичної участі. Водночас у цих підходах часто окремо розглядаються історія воєн, історія демократії, військова соціологія і конституційне право. Через це недостатньо розкритим лишається питання про те, як саме масове залучення населення до оборони держави трансформує конституційне розуміння громадянства, представництва та взаємної відповідальності держави і людини.

Отже, невирішена частина наукової проблеми полягає у недостатньому поєднанні історико-правового аналізу масової війни з конституційним аналізом громадянства, політичної участі та соціального договору. Метою дослідження є виявлення

конституційно-правової закономірності між розширенням військової повинності, масовим залученням населення до воєн і поступовим переглядом обсягу політичних та соціальних прав громадян. Практичне значення досягнення цієї мети полягає у можливості використання отриманих висновків для розвитку української конституційної політики щодо військовослужбовців, ветеранів, постраждалих громад, волонтерів та інших осіб, які беруть участь у захисті держави.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: визначити теоретичний зв'язок між військовою повинністю та політичною суб'єктністю громадянина, охарактеризувати ключові історичні приклади впливу масової мобілізації на розширення конституційних прав, обґрунтувати межі застосування моделі конституційного обміну в умовах сучасної України та післявоєнного оновлення суспільного договору.

2. Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є конституційно-правові відносини, що виникають у процесі поєднання громадянських прав, політичного представництва та обов'язку захисту держави. Предметом дослідження є історико-правові закономірності впливу військової повинності, масової мобілізації та участі населення у війнах на розширення конституційних прав громадян. Основна гіпотеза дослідження полягає в тому, що збільшення масштабу залучення населення до оборони держави посилює вимогу політичного включення тих соціальних груп, які несуть підвищений тягар державного обов'язку.

У роботі прийнято припущення, що військова повинність розглядається як елемент ширшого соціального договору між державою і громадянином. Також прийнято спрощення, за яким різні історичні приклади аналізуються для виявлення повторюваної конституційної логіки. Вона полягає у взаємному посиленні державних вимог до громадянина та громадянських вимог до держави щодо представництва, рівності, соціального захисту і правової гідності.

Методологічну основу дослідження становлять історико-правовий, порівняльно-правовий, системний, формально-юридичний та аналітичний методи. Історико-правовий метод використано для розгляду зв'язку між масовими війнами та розширенням виборчих прав. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення досвіду Франції, Сполучених Штатів Америки, Великої Британії та України. Системний метод дав змогу розглядати громадянство як комплекс прав, обов'язків, гарантій і політичної участі. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень Конституції України, законодавства про військовий обов'язок, законодавства про національний спротив та міжнародних стандартів політичної участі.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України, міжнародні документи у сфері прав людини, матеріали офіційних інституцій, наукові праці з історії держави, демократії, військової повинності та громадянства. Емпіричні приклади добиралися за критерієм їх значення для зміни правового статусу громадянина. Увагу зосереджено на Французькій революції, Громадянській війні у Сполучених Штатах Америки, Першій світовій війні та сучасному українському конституційному контексті.

3. Результати та обговорення. У межах дослідження отримані результати згруповано за трьома взаємо-пов'язаними напрямами. Перший напрям розкриває теоретичну логіку переходу від підданства до громадянства через участь населення в обороні держави. Другий напрям показує історичні приклади, у яких масова мобілізація посилювала вимоги до розширення політичних прав. Третій напрям конкретизує значення цієї закономірності для сучасного українського конституціоналізму.

3.1. Військова повинність як чинник трансформації громадянства

У середньовічних суспільствах війна часто була справою монарха, аристократії, лицарського стану або найманих військ. Політичні права так само мали становий характер. Дворянин воював і мав привілеї. Селянин платив податки і виконував повинності. Міщанин міг мати локальні права, але не загально-державну політичну суб'єктність. Така модель не вимагала універсального громадянства, бо не передбачала універсальної участі в обороні держави.

Коли війни стали вимагати численних армій, централізованого оподаткування, промислового виробництва, загальної мобілізації і широкої участі населення, держава дедалі більше залежала від людей, які раніше були політично другорядними. Саме тут з'являється конституційний зв'язок між обов'язком і правом. Якщо держава звертається до громадянина не як до підданого, а як до захисника політичної влади, вона неминуче наближається до визнання його учасником цієї влади.

Вказаний процес можна назвати воєнно-конституційною еволюцією громадянства. Його сутність полягає в тому, що громадянство перестає бути правовим зв'язком особи

з державою. Воно стає взаємним політичним договором. Держава вимагає служби, податків, лояльності та участі в обороні. Громадянин вимагає представництва, прав, гарантій, гідності й контролю над владою.

Французька революція стала одним із перших масштабних прикладів поєднання масової мобілізації, народного суверенітету і нового розуміння громадянства. Революційна Франція проголосила, що джерелом влади є нація, а не монарх. Але якщо нація є джерелом влади, то саме нація має її захищати. У 1793 році було проголошено levée en masse – масовий призов, який мобілізував армію разом із усім суспільством для оборони революції. Історичні джерела описують levée en masse як масову мобілізацію, що дозволила підготувати армію приблизно у 800 тисяч солдатів менш ніж за рік і стала поворотним пунктом в історії війни (Fordham University, n.d.).

Конституційне значення цього явища полягає в кількісному зростанні армії та у зміні статусу людини. Підданий монарха перетворювався на громадянина республіки. Його військовий обов'язок обґрунтовувався належністю до політичної нації. У цьому сенсі військова повинність стала інструментом державного примусу та символом політичної рівності. Якщо всі є частиною нації, то всі мають брати участь у її захисті.

Водночас останній приклад містить і критичне застереження. Революційна мобілізація не гарантувала стабільної демократії. Вона супроводжувалася терором, надзвичайними заходами, концентрацією влади, а згодом, наполеонівською імперською експансією. Отже, масова участь у війні може сприяти політичному включенню, але також може створювати умови для мілітаризації держави. Конституційне право має враховувати, що війна може народжувати громадянина, але може і поглинати його свободою державної необхідності.

У XIX столітті розвиток армій, бюрократії, податкових систем і промислових економік поступово підривав старі станові обмеження. Державі потрібні були дворяни-офіцери, але їй потрібні були мільйони солдатів, робітників, залізничників, інженерів, лікарів, службовців, постачальників, платників податків.

У цей період розширення виборчих прав починає дедалі більше пов'язуватися з питанням політичної лояльності мас. Правлячі еліти усвідомлювали, що не можна ефективно мобілізувати населення, яке не відчуває себе частиною держави. Розширення політичних прав ставало способом інтеграції широких верств у державний порядок. Виборче право поступово втрачало характер привілею власника і набувало характеру ознаки громадянина.

Проте цей процес був суперечливим. У багатьох країнах виборчі реформи проводилися під тиском революцій, воєн, соціальних протестів і страху перед радикалізацією населення. Конституційні права часто надавалися як результат політичного торгу. Держава визнавала права тоді, коли без цього ставала менш здатною до мобілізації, оподаткування і підтримання легітимності.

У цьому сенсі розвиток військової повинності сприяв переходу від підданства до громадянства. Підданий зобов'язаний коритися, але не має право впливати. Громадянин зобов'язаний захищати державу, тому має право брати участь у визначенні її політичного курсу. Конституційна держава виникає там, де обов'язок перед державою врівноважується правом контролювати державу.

Отриманий результат полягає у тому, що військова повинність змінює політико-правову природу громадянства. На відміну від підходів, які розглядають мобілізацію як інструмент державного примусу, конституційно-правовий підхід дозволяє побачити в ній джерело зустрічної вимоги до держави. Така вимога стосується визнання того, що громадянин, який несе тягар оборони, не може залишатися пасивним об'єктом державної влади.

3.2. Історичні приклади зв'язку масової війни та розширення прав

Громадянська війна у США стала прикладом того, як війна може змінити саме юридичне поняття громадянства. Після війни були ухвалені так звані Реконструкційні поправки до Конституції США. Чотирнадцята поправка закріпила громадянство всіх осіб, народжених або натуралізованих у США, а також заборонила штатам обмежувати привілеї та імунітети громадян, позбавляти особу життя, свободи чи власності без належної правової процедури і відмовляти в рівному захисті законів. П'ятнадцята поправка заборонила позбавляти громадян права голосу за ознакою раси, кольору шкіри або попереднього перебування в рабстві. Національний архів США зазначає, що після скасування рабства Тринадцятою поправкою і гарантування громадянства Чотирнадцятою поправкою саме П'ятнадцята поправка надала чорношкірим чоловікам право голосу (National Archives, 2024, Constitution Annotated, 2026).

Цей приклад важливий для теми статті з двох причин. Насамперед, війна радикально змінила конституційний статус раніше

поневоленої групи населення. Крім того, участь афроамериканців у боротьбі за Союз штатів стала одним із морально-політичних аргументів на користь їхнього громадянства і політичних прав. Якщо люди воювали за державу, яка раніше не визнавала їх повноправними, то після війни стало неможливо обґрунтувати повне повернення до старої моделі виключення.

Однак, цей приклад демонструє межі воєнно-конституційного прогресу. Формальне закріплення прав не означало їх повної реалізації. Расова сегрегація, насильство, дискримінаційні виборчі практики і тривала боротьба за громадянські права показали, що конституційна норма може випереджати соціальну реальність. Війна може відкрити двері до правового визнання, але не гарантує негайної фактичної рівності.

Перша світова війна стала одним із найпотужніших історичних доказів залежності між масовою участю населення у війні та розширенням конституційних прав. Мільйони чоловіків були мобілізовані до армій, мільйони жінок працювали в оборонній промисловості, медицині, транспорті, сільському господарстві, адміністрації та волонтерських структурах. Держава стала залежною від солдата на фронті та від усього суспільства в тилу.

Британський парламент прямо пов'язує «Закон про представництво народу» 1918 року із соціальними потрясіннями Першої світової війни. Закон надав право голосу всім чоловікам старше 21 року і частині жінок старше 30 років. Інший парламентський матеріал уточнює, що реформа була необхідною, бо мільйони солдатів, які поверталися з війни, могли залишитися без права голосу через майнові та резидентські цензи. Це класичний приклад конституційного обміну. Солдат, який ризикував життям за державу, більше не міг переконливо залишатися політично неповноправним через майнову ознаку або місце проживання. Війна зруйнувала стару логіку цензового виборчого права. Якщо окопи не розрізняли громадян за майновим цензом, то парламент уже не міг так легко пояснити, чому майновий ценз має визначати політичний голос (UK Parliament, 2026).

Жіноче виборче право також отримало сильний імпульс у контексті війни. Національний музей і меморіал Першої світової війни доводить, що на початку війни більшість жінок були позбавлені права голосу або участі в бойових ролях, але багато хто сприймав війну як можливість служити країні й здобути більше прав та незалежності. Жінки заміщували чоловіків у промисловості й сільському господарстві, працювали медсестрами, лікарками, водійками швидкої допомоги, перекладачками та виконували інші функції. Британський парламент також зазначає, що під час війни частина жіночих суфражистських організацій призупинила активну конфронтаційну кампанію і підтримала воєнні зусилля, хоча робота за виборчі права тривала (National WWI Museum and Memorial, n.d.).

Порівняння цих прикладів дає змогу зробити важливе уточнення. Масова війна створює ситуацію, у якій старі обмеження політичного представництва стають менш легітимними. Відмінність запропонованого підходу полягає в тому, що увага переноситься з простого факту надання виборчого права на ширшу конституційну логіку взаємності. Якщо держава звертається до широких груп населення як до ресурсу оборони, вона одночасно змушена переглядати їх правовий і політичний статус.

3.3. Конституційний обмін та український контекст

Історичний матеріал дозволяє сформулювати поняття конституційного обміну. Йдеться про глибоку політико-правову закономірність. Держава, яка вимагає від громадян участі у війні, змушена розширювати або принаймні переосмислювати їхній політичний статус.

Конституційний обмін, з огляду на вищезазначене, має кілька рівнів. Перший рівень – військовий. Якщо громадянин виконує військовий обов'язок, він претендує на право впливати на владу, яка ухвалює рішення про війну, мир, мобілізацію, оборонні витрати, міжнародні союзи і правила застосування сили. Другий рівень – податковий. Війна вимагає величезних ресурсів. Масове оподаткування породжує старий конституційний принцип: немає оподаткування без представництва. Чим ширше держава збирає ресурси із суспільства, тим сильнішою стає вимога парламентського контролю над бюджетом, урядом і воєнними видатками. Третій рівень – соціальний. Масова війна створює ветеранів, поранених, родини загиблих, переміщених осіб, працівників оборонної економіки. Вони вимагають від держави соціального захисту, пенсій, медичного забезпечення, реабілітації, житла, працевлаштування. Так війна сприяє розвитку одночасно політичних та соціальних прав. Четвертий рівень – символічний. Участь у війні створює моральний капітал. Той, хто захищав державу, має особливу претензію на повагу, гідність і визнання. Після великих воєн часто зростає політична роль ветеранів,

волонтерів, жінок, робітників і тих груп, які довели свою значущість для виживання держави.

У конституційно-правовому вимірі цей обмін не повинен означати, що права належать тільки тим, хто служив. Права людини є невідчужуваними і не можуть бути винагородою за лояльність. Але історично саме служба, мобілізація і участь у війні часто були вибором великої частини населення. Тому ставали тим аргументом, який руйнував старі обмеження і примушував державу визнати ширший обсяг прав.

Небезпечно і науково помилково стверджувати, що більше війни автоматично означає більше демократії. Історія дає багато протилежних прикладів. Масова мобілізація може вести до авторитаризму, мілітаризації, репресій і культу держави. Війна здатна зміцнювати виконавчу владу, обмежувати свободу слова, виправдовувати надзвичайні повноваження, переслідування опозиції і контроль над суспільством. Тому зв'язок між війною і правами є не автоматичним, а умовним. Він залежить від наявності політичних інститутів, парламентських традицій, організованості громадянського суспільства, готовності ветеранів і мобілізованих груп до політичного представництва, сили правової культури, незалежності судів, міжнародного середовища і характеру самої війни.

Отже, воєнна заслуга не завжди негайно конвертується у конституційне право. Потрібна політична боротьба, організація, публічна аргументація і зміна правової свідомості. Це дозволяє визнати, що війна не створює права сама по собі. Вона створює кризу легітимності старого порядку. А вже від політичної боротьби залежить, чи буде ця криза використана для розширення свободи, чи для посилення примусу.

В Україні ця тема набирає значення, оскільки захист держави, незалежності та територіальної цілісності став щоденною реальністю. Конституція України поєднує право громадян на участь в управлінні державними справами з обов'язком захисту Вітчизни. Стаття 38 гарантує громадянам право брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними. Стаття 65 встановлює, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян, а військова служба здійснюється відповідно до закону (Universal Declaration of Human Rights, 1948, International Covenant on Civil and Political Rights, 1966).

Це поєднання має бути визначено змістовно. Громадянин України є адресатом державної політики. Він також є співтворцем держави, її захисником, учасником політичного процесу і носієм суверенітету. Якщо оборона України залишається справою всього Українського народу, то післявоєнний конституційний розвиток має врахувати внесок усіх груп, які забезпечували стійкість держави. Тобто варто виділити військовослужбовців, ветеранів, добровольців, волонтерів, медиків, працівників критичної інфраструктури, підприємців оборонної економіки, внутрішньо переміщених осіб, жінок, які служили або підтримували оборону, родин загиблих і полонених.

Водночас, необхідно уникати політичних крайнощів. Перша крайність – мілітаризація громадянства, коли політична цінність людини починає вимірюватися лише її військовою участю. Це суперечило б природі конституційних прав, які належать людині і громадянину не як нагорода, а як правовий статус. Друга крайність – ігнорування воєнного внеску громадян. Якщо після війни держава не створює ефективних механізмів представництва, соціального захисту, реабілітації, участі ветеранів у публічній політиці, належного виборчого включення військових і переміщених громадян, це підриває легітимність конституційного порядку (Закон України № 1702-IX, 2021).

Тому український конституціоналізм має розвивати модель «права і гідність для всіх, особлива турбота і представництво для тих, хто поніс підвищений тягар захисту держави». Вказане відповідає логіці демократичної Конституції та історичному досвіду, який показує, що після масових воєн старий баланс між державою і громадянином уже не може залишатися незмінним.

4. Висновки. Еволюція конституційних прав громадян значною мірою пов'язана з розвитком військової повинності та масовим залученням населення до воєн. Війна не лишається єдиним і бажаним джерелом правового прогресу, але вона часто стає прискорювачем конституційних змін. Коли держава потребувала від громадян покори та активної участі в обороні, сплати податків, праці в тилу, тобто дисципліни і готовності до самопожертви, громадяни отримували сильніший аргумент для вимоги політичних прав.

На основі історичного аналізу можна виділити таку закономірність, чим ширшою була участь населення у захисті держави, тим складніше державі обґрунтовувати вузький, становий, майновий, гендерний або расовий характер політичного представництва. Масова війна руйнує старі ієрархії не завжди

юридично одразу, але морально і політично досить швидко. Вона ставить перед владою питання: якщо народ захищає державу, чому він не має повноцінно керувати нею через свої демократичні інститути?

Водночас залежність між війною і правами не є прямою або автоматичною. Війна може породжувати одночасно демократію та диктатуру. Вона може розширювати громадянство та виправдовувати репресії. Тому конституційне право має чітко аналізувати такий подвійний вплив. Війна може створити нові підстави для свободи, але тільки сильні інститути, громадянське суспільство, парламентаризм, незалежний суд і правова культура здатні перетворити воєнну жертву на конституційний прогрес.

Після війни неминуче постане питання оновлення суспільного договору між державою і громадянами. Це оновлення має включати гарантії політичної участі, належний соціальний захист військовослужбовців і ветеранів, реінтеграцію постраждалих громадян, забезпечення виборчих прав переміщених осіб, розвиток механізмів участі громадян у безпековій політиці та недопущення звуження прав під приводом воєнної доцільності після завершення надзвичайного періоду.

Головний висновок полягає в тому, що громадянин, який захищає державу, повинен лишатися одночасно об'єктом державної влади, її джерелом, учасником і співвласником політичної спільноти. У цьому полягає глибинний конституційний урок воєнної історії. Держава, яка потребує людей для свого захисту, повинна визнавати цих людей повноправним партнером влади.

Практична цінність цього результату полягає у можливості застосувати модель конституційного обміну для осмислення післявоєнного розвитку України. Водночас межі цього дослідження зумовлені тим, що воно не пропонує конкретної моделі виборчого законодавства, статусу ветеранів або реформування сектору безпеки. Його завданням є визначення конституційної рамки, у межах якої такі рішення мають розроблятися. Недоліком дослідження є переважно теоретико-історичний характер аналізу, тому подальший розвиток теми потребує окремого вивчення практик представництва військовослужбовців, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб і постраждалих громад у післявоєнній політичній системі.

Конфлікт інтересів. Автор декларує, що не має конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Рукопис не має пов'язаних даних.

Використання засобів штучного інтелекту. Автори підтверджують, що не використовували технології штучного інтелекту при створенні представленої роботи.

Внесок авторів. Лисенко Сергій Олексійович: концептуалізація, методологія, дослідження, написання оригінального тексту, редагування, відповідальність за остаточний зміст рукопису.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Verkhovna Rada Ukrainy.: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku № 2232-XII [On military duty and military service: Law of Ukraine of March 25, 1992 No. 2232-XII]. Verkhovna Rada Ukrainy. https://zakon.rada.gov.ua/go/2232-12

3. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu: Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 2021 roku № 1702-IX [On the fundamentals of national resistance: Law of Ukraine of July 16, 2021 No. 1702-IX]. Verkhovna Rada Ukrainy. https://zakon.rada.gov.ua/go/1702-20

4. United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights. https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

5. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

6. Human Rights Committee. (1996). General comment No. 25: The right to participate in public affairs, voting rights and the right of equal access to public service. United Nations Digital Library. https://digitallibrary.un.org/record/221930

7. Tilly, C. (1985). War making and state making as organized crime. In P. B. Evans, D. Rueschemeyer, & T. Skocpol (Eds.), Bringing the state back in (pp. 169–191). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511628283.008
8. MacMillan, M. (2020). War: How conflict shaped us. Profile Books
9. Ingesson, T., Lindberg, M., Lindvall, J., & Teorell, J. (2018). The martial origins of democracy: A global study of military conscription and suffrage extensions since the Napoleonic wars. *Democratization,* 25(4), 633–651. https://doi.org/10.1080/13510347.2017.1405935
10. UK Parliament. (2026). Representation of the People Act 1918. https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/parliamentary-collections/collections-the-vote-and-after/representation-of-the-people-act-1918/
11. Fordham University. (n.d.). Modern History Sourcebook: Levée en Masse, 23 August 1793. https://sourcebooks.fordham.edu/mod/1793levee.asp
12. National Archives. (2024). 14th Amendment to the U.S. Constitution: Civil Rights. https://www.archives.gov/milestone-documents/14th-amendment
13. Library of Congress. (2026). Fourteenth Amendment. Constitution Annotated. https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-14/
14. National Archives. (n.d.). 15th Amendment to the U.S. Constitution: Voting Rights. https://www.archives.gov/milestone-documents/15th-amendment
15. National WWI Museum and Memorial. (n.d.). Women in World War I. https://www.theworldwar.org/learn/women
16. Obinger, H., Petersen, K., & Starke, P. (2014). Mass warfare and the welfare state: Causal mechanisms and effects. EconStor. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/100091/1/792462610.pdf
17. Porter, B. D. (1994). War and the rise of the state: The military foundations of modern politics. Free Press
18. Janowitz, M. (1976). Military institutions and citizenship in Western societies. Armed Forces & Society, 2(2), 185–204

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Serhii Lysenko
Doctor of Juridical Sciences, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Security
named after Prince Volodymyr the Great,
Private Joint-Stock Company «Higher Education Institution «Interregional Academy of Personnel Management»
e-mail: crimeconsult@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7050-5536

Лисенко Сергій Олексійович
доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту права та безпеки імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
e-mail: crimeconsult@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7050-5536

Дата надходження статті: 05.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 09.05.2026
Дата прийняття статті: 11.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 347.4:347.952
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.10

ВИДИ МАЙНОВИХ ПРАВ, НА ЯКІ МОЖЕ БУТИ ЗВЕРНЕНО СТЯГНЕННЯ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

О. В. Мехед

TYPES OF PROPERTY RIGHTS SUBJECT TO LEVY IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS

Oleg Mekhed

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню проблематики співвідношення майнового права та зобов'язального права вимоги як майна, на яке може бути звернено стягнення. Проаналізовано правову природу права вимоги одночасно як елемента змісту зобов'язального правовідношення та як самостійного майнового активу, здатного за певних умов виступати об'єктом цивільного обороту і примусової реалізації. Визначено, що для набуття правом вимоги значення самостійного майнового активу істотними є його реальність, визначеність за підставою виникнення, змістом та обсягом, економічна цінність, відчужуваність і можливість відокремлення від особи первісного кредитора.*

Досліджено положення Закону України «Про виконавче провадження» та Господарського процесуального кодексу України, які регулюють звернення стягнення на майно і грошові кошти, що належать боржникові від інших осіб. Встановлено необхідність розмежування двох юридичних конструкцій: звернення стягнення безпосередньо на право вимоги як майнове право боржника та звернення стягнення на грошові кошти чи інше майно, які третя особа зобов'язана передати боржникові внаслідок виконання відповідного зобов'язання. Обґрунтовано, що до моменту такого виконання складовою майнової сфери боржника є саме право вимоги, а не конкретне майно третьої особи.

На підставі аналізу практики Верховного Суду встановлено, що застосування механізму звернення стягнення потребує підтвердження реального існування відповідної заборгованості, її розміру та інших обставин, які характеризують право вимоги як визначений майновий актив. Звернуто увагу на можливість примусового переходу права вимоги незалежно від волі його носія та збереження при цьому похідного характеру набутого права.

Виявлено недостатню узгодженість між цивільно-правовою природою зобов'язального права вимоги та процесуальними механізмами спрямування його економічної цінності на задоволення вимог кредитора. Обґрунтовано доцільність законодавчого розмежування звернення стягнення на майнове право та на майновий результат його реалізації, а також запровадження диференційованих процедур примусової реалізації окремих видів майнових прав з урахуванням їх правової природи.

Ключові слова: *майнове право, право вимоги, зобов'язальне право, майно, кредитор, боржник, дебіторська заборгованість, звернення стягнення, виконавче провадження, примусове виконання.*

Abstract. *The article is devoted to the study of the problem of the correlation of property law and the obligatory right of claim as property that can be enforced. The legal nature of the right of claim is analyzed both as an element of the content of the obligatory legal relationship and as an independent property asset capable under certain conditions of acting as an object of civil turnover and forced sale. It is determined that for the right of claim to acquire the meaning of an independent property asset, its reality is essential, certainty on the basis of occurrence, content and scope, economic value, alienability and the possibility of separation from the person of the original creditor.*

The provisions of the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings" and the Commercial Procedure Code of Ukraine, which regulate the enforcement of property and funds belonging to the debtor from other persons, have been studied. It is established that it is necessary to distinguish between two legal structures: foreclosure directly on the right of claim as a property right of the debtor and enforcement of funds or other property that a third party is obliged to transfer to the debtor as a result of the fulfillment of the relevant obligation. It is substantiated that until the moment of such performance, the component of the debtor's property sphere is the right of claim, and not the specific property of a third party.

Based on the analysis of the practice of the Supreme Court, it has been established that the application of the collection mechanism requires confirmation of the real existence of the relevant debt, its amount and other circumstances that characterize the right of claim as a certain property asset. Attention is drawn to the possibility of forced transfer of the right of claim regardless of the will of its bearer and at the same time preserving the derivative nature of the acquired right.

Insufficient consistency between the civil law nature of the law of obligations of the claim and the procedural mechanisms for directing its economic value to the satisfaction of the creditor's claims has been revealed. The expediency of legislative delimitation of foreclosure on property right and on the property result of its implementation, as well as the introduction of differentiated procedures for the enforcement of certain types of property rights, taking into account their legal nature, has been substantiated.

Key words: *property law, right of claim, law of obligations, property, creditor, debtor, receivables, foreclosure, enforcement proceedings, enforcement.*

© О. В. Мехед, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

1. Вступ. Розвиток сучасного цивільного обороту зумовлює необхідність переосмислення традиційного уявлення про склад майна боржника, за рахунок якого можуть бути задоволені вимоги кредитора. Майнова сфера особи не обмежується належними їй речами та грошовими коштами, а охоплює також майнові права, серед яких особливе місце посідають зобов'язальні права вимоги. Такі права, будучи елементом змісту конкретного зобов'язального правовідношення, водночас можуть мати самостійну економічну цінність, відчужуватися, переходити до інших осіб та за певних умов використовуватися для задоволення вимог кредиторів їх носія.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває у сфері примусового виконання рішень. Відсутність у боржника речей або наявних грошових коштів не обов'язково свідчить про відсутність у нього майнових активів. Боржник одночасно може виступати кредитором в інших зобов'язаннях і володіти правами вимоги до третіх осіб, зокрема щодо сплати грошових коштів. У такому разі постає питання про правову природу відповідного активу та можливість спрямування його економічної цінності на задоволення вимог стягувача.

Чинне законодавство передбачає можливість звернення стягнення як на майнові права боржника, так і на майно та грошові кошти, що належать йому від інших осіб. Водночас ці конструкції не є тотожними. До моменту виконання третьою особою свого зобов'язання боржникові належать не конкретні грошові кошти цієї особи, а суб'єктивне право вимагати їх сплати. Відтак виникає необхідність розмежування самого зобов'язального права вимоги як майнового активу та майнового результату реалізації такого права.

Недостатня визначеність цього співвідношення має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення. Від правильної кваліфікації об'єкта стягнення залежать підстави та порядок його виявлення, підтвердження, оцінки, арешту і примусової реалізації. Це зумовлює необхідність узгодження цивільно-правового розуміння права вимоги як майна з передбаченими виконавчим і процесуальним законодавством механізмами задоволення вимог кредитора.

Метою дослідження є визначення співвідношення майнового права та зобов'язального права вимоги як самостійного майнового активу, встановлення правових передумов і особливостей звернення на нього стягнення, розмежування звернення стягнення безпосередньо на право вимоги та на майновий результат його реалізації, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання примусової реалізації майнових прав боржника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визначення правової природи зобов'язального права вимоги, його місця у системі майнових прав, оборотоздатності, відступлення та можливості використання як об'єкта примусового виконання досліджена у працях таких науковців, як Н. Голубєва, В. Калакура, В. Красуцький, О. Лохматов, А. Подольський та Л. Тарасенко. Окремі аспекти звернення стягнення на майнові права та дебіторську заборгованість також отримали розвиток у сучасній судовій практиці Верховного Суду. Водночас недостатньо дослідженим залишається співвідношення зобов'язального права вимоги як самостійного майнового активу та майнового результату його реалізації у механізмі примусового виконання, що зумовлює необхідність подальшого теоретичного узагальнення цієї проблематики.

2. Матеріали та методи. Матеріалами дослідження стали положення цивільного, господарського процесуального законодавства та законодавства про виконавче провадження, практика Верховного Суду, а також наукові праці щодо майнових прав, зобов'язального права вимоги та звернення стягнення на майно боржника. Методологічну основу становили діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний, логіко-семантичний та порівняльно-правовий методи, застосовані для визначення правової природи права вимоги, його місця у складі майна боржника та розмежування механізмів звернення стягнення на майнове право і майновий результат його реалізації.

3. Результати та обговорення. Досліджуючи право вимоги як самостійний об'єкт цивільних прав, Н. Голубєва зазначає, що «виокремлення права вимоги у об'єкт права здійснилось у законодавстві поступово», тоді як дискусія щодо можливості існування «прав на права» залишається актуальною. При цьому зобов'язальне майнове право (право вимоги) як об'єкт цивільних правовідносин характеризується тим, що, по-перше, має бути відчужуваним, тобто здатним до відокремлення від його носія та передачі іншій особі, а по-друге, повинно мати економічну цінність і бути придатним до оплатного обміну [18, с. 59].

Наведені ознаки дозволяють розмежувати право вимоги як елемент змісту конкретного зобов'язального правовідношення та право вимоги як самостійний майновий актив. Саме

відчужуваність та економічна цінність створюють передумови для включення такого права до цивільного обороту як майна, а відтак – для постановки питання про можливість використання його вартості для задоволення вимог кредиторів його носія.

Характеризуючи практичне значення права вимоги як майнового активу боржника, А. Подольський зазначає, що «звернення стягнення на дебіторську заборгованість є досить дієвим механізмом виконання рішення суду». Навіть за відсутності у боржника речей або грошових коштів продовження договірних відносин може зумовлювати виникнення у нього прав вимоги до контрагентів, які набувають самостійного значення у виконавчому провадженні. Автор також звертає увагу на сформовану практику задоволення судами заяв про звернення стягнення на майно та кошти, які належать боржнику від інших осіб [19].

Це засвідчує, що відсутність у боржника наявних матеріальних активів не означає відсутності майна, за рахунок якого потенційно можуть бути задоволені вимоги його кредитора. Зобов'язальне право вимоги, маючи економічну цінність, фактично розширює майнову сферу боржника за межі належних йому речей і наявних коштів та набуває особливого значення як потенційне джерело примусового задоволення вимог кредитора.

Верховний Суд у постанові від 22 січня 2024 року у справі № 917/234/21 зазначив, що під час вирішення питання про звернення стягнення на грошові кошти, які належать особі, що має заборгованість перед боржником, «предметом дослідження суду має бути факт наявності заборгованості», підтверджений належними доказами. При цьому Суд наголосив, що «факт існування заборгованості не обов'язково має підтверджуватись судовим рішенням», однак за його відсутності суд повинен самостійно оцінити наявність відповідної заборгованості, її розмір та інші обставини, що визначають реальність відповідної вимоги [20].

Отже, для звернення стягнення недостатньо встановити формальну наявність зобов'язального правовідношення: необхідно довести, що у боржника реально виникло майнове право вимоги до третьої особи, визначити його обсяг та підтвердити належними доказами.

Розглядаючи питання звернення стягнення на кошти особи, яка має заборгованість перед боржником, Верховний Суд у постанові від 25 грудня 2024 року у справі № 902/831/23 виходить із необхідності встановлення судом факту існування відповідної заборгованості, її розміру та характеру, зокрема наявності або відсутності спору щодо неї. Отже, застосування механізму звернення стягнення передбачає попереднє підтвердження реальності зобов'язального права вимоги, за рахунок якого фактично має бути забезпечено задоволення вимог стягувача [21].

Такий підхід дозволяє розглядати визначеність права вимоги як необхідну передумову набуття ним значення майнового активу в механізмі примусового виконання. Сам факт існування зобов'язального правовідношення ще не означає наявності майна, придатного для звернення стягнення: необхідним є існування конкретного, підтвердженого та визначеного за обсягом права вимоги боржника до третьої особи. У цьому контексті звернення стягнення фактично перетворює економічну цінність належного боржникові зобов'язального права вимоги на засіб задоволення вимог уже його власного кредитора.

У постанові від 09 січня 2024 року у справі № 908/1276/21 (908/921/22) Верховний Суд, аналізуючи механізм, передбачений статтею 336 ГПК України, виходить із того, що звернення стягнення на грошові кошти особи, яка має заборгованість перед боржником, є спеціальним способом виконання судового рішення та передбачає встановлення факту існування відповідної заборгованості перед боржником [].

У цьому контексті необхідно розмежовувати право вимоги боржника до третьої особи та грошові кошти, які становлять предмет виконання відповідного зобов'язання. Право вимоги існує як належне боржникові зобов'язальне майнове право, тоді як кошти є самостійним об'єктом цивільних прав, отримання якого становить результат реалізації такого права. Передбачений статтею 336 ГПК України механізм фактично дозволяє спрямувати майновий результат реалізації належного боржникові права вимоги безпосередньо на задоволення вимог його кредитора, не очікуючи попереднього надходження відповідних коштів до майнової сфери боржника.

Це дає підстави розмежовувати звернення стягнення безпосередньо на майнове право вимоги та звернення стягнення на грошові кошти, належні боржникові внаслідок існування такого права. Економічний результат обох механізмів може бути подібним, однак їх об'єкти та юридична конструкція не є тотожними, що має враховуватися при визначенні місця зобов'язального права вимоги серед майна, на яке може бути звернено стягнення.

Аналізуючи співвідношення положень Закону України «Про виконавче провадження» та статті 336 ГПК України, Верховний Суд у постанові від 25 березня 2026 року у справі № 910/9063/22 звернув увагу на існування спеціального механізму звернення стягнення на майно (грошові кошти), яке належить боржнику від інших осіб. Застосування такого механізму пов'язане з необхідністю встановлення існування майнового обов'язку третьої особи перед боржником та визначення того активу, за рахунок якого можуть бути задоволені вимоги стягувача [23].

Зазначений механізм демонструє особливість зобов'язального права вимоги як елемента майнової сфери боржника. Економічна цінність такого права полягає не лише у потенційній можливості отримання боржником певного майна в майбутньому, а й у можливості законодавчого спрямування відповідного майнового результату безпосередньо на задоволення вимог його кредитора. Таким чином, право вимоги набуває значення активу, який опосередковує доступ кредитора до майна, належного боржникові від третьої особи.

Водночас конструкція статті 336 ГПК України додатково підтверджує необхідність розмежування самого зобов'язального права вимоги та майна, яке третя особа повинна передати боржникові на виконання відповідного зобов'язання. Звернення стягнення на майновий результат реалізації права вимоги не є тотожним зверненню стягнення на саме право вимоги як самостійний об'єкт цивільних прав, хоча в обох випадках економічною основою задоволення кредитора виступає належне боржникові майнове право.

Розглядаючи правову природу заходів примусового виконання, Верховний Суд у постанові від 18 листопада 2021 року у справі № 757/22247/19-ц зазначив, що одним із таких заходів є «звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб» [24].

Наведена позиція демонструє, що об'єктом примусового виконання може виступати не лише матеріальне майно боржника, а й належні йому майнові права різної правової природи. У контексті зобов'язальних відносин особливого значення набуває право вимоги боржника до третьої особи: воно має самостійну економічну цінність і входить до складу його майнової сфери, а тому за певних юридичних передумов може бути використане для задоволення вимог кредитора.

При цьому формула «майно (майнові права), яке належить боржникові від інших осіб» потребує відмежування від безпосереднього звернення стягнення на саме право вимоги. У першому випадку стягнення спрямовується на майновий результат виконання зобов'язання третьою особою перед боржником, тоді як у другому самостійним об'єктом примусового впливу виступає належне боржникові зобов'язальне право. Таке розмежування має принципове значення для визначення правового режиму права вимоги як майна.

Нормативною основою для визначення майнових прав як можливого об'єкта примусового виконання є Закон України «Про виконавче провадження» [25]. Відповідно до статті 10 Закону одним із заходів примусового виконання рішень є звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності та інше майно (майнові права) боржника. Водночас частина перша статті 53 передбачає право виконавця звернути стягнення на майно боржника, що перебуває в інших осіб, а також на майно та кошти, що належать боржнику від інших осіб.

Зіставлення зазначених положень виявляє певну неоднозначність у визначенні безпосереднього об'єкта примусового виконання. Якщо третя особа зобов'язана сплатити боржникові грошові кошти, до моменту виконання такого зобов'язання у майновій сфері боржника існують не самі ці кошти, а зобов'язальне право вимоги їх сплати. Відповідно, формулювання про звернення стягнення на «кошти, що належать боржнику від інших осіб» фактично ґрунтується на існуванні у боржника права вимоги до відповідної третьої особи.

У зв'язку із цим необхідно розмежовувати два можливі об'єкти примусового впливу: саме право вимоги як належне боржникові майнове право та майно, що становить предмет виконання зобов'язання за такою вимогою. До фактичного виконання зобов'язання грошові кошти третьої особи не можуть ототожнюватися з коштами боржника, тоді як право вимагати їх сплати вже входить до його майнової сфери. Отже, економічною та цивільно-правовою передумовою застосування механізму статті 53 Закону України «Про виконавче провадження» є наявність у боржника зобов'язального майнового права вимоги, реалізація якого дозволяє спрямувати належний за ним майновий результат на задоволення вимог стягувача.

Особливий механізм реалізації належного боржникові права вимоги закріплено у статті 336 Господарського процесуального кодексу України [26], відповідно до якої суд, що розглядав справу як суд першої інстанції, може за заявою стягувача або державного чи приватного виконавця звернути стягнення на грошові кошти особи, яка має заборгованість перед боржником, за умови що така заборгованість не оспорюється цією особою або підтверджена судовим рішенням, яке набрало законної сили.

З цивільно-правової точки зору така конструкція потребує уточнення щодо визначення безпосереднього об'єкта стягнення. До моменту виконання третьою особою свого грошового зобов'язання боржникові належать не конкретні грошові кошти цієї особи, а зобов'язальне право вимоги їх сплати. Грошові кошти залишаються майном третьої особи до моменту їх передачі або списання, тоді як до майнової сфери боржника входить право вимагати належного виконання зобов'язання.

Таким чином, стаття 336 ГПК України формулює процесуальний механізм як звернення стягнення на грошові кошти особи, яка має заборгованість перед боржником, хоча цивільно-правовою передумовою його застосування є існування у боржника майнового права вимоги до цієї особи. Виникає своєрідна невідповідність між цивільно-правовою природою активу боржника та процесуальною формою його примусової реалізації: об'єктом належності боржникові є право вимоги, тоді як безпосередньо стягнення спрямовується на майновий результат виконання відповідного зобов'язання.

На цій підставі звернення стягнення на право вимоги як самостійне майнове право та звернення стягнення на грошові кошти, які третя особа зобов'язана сплатити боржникові, доцільно розглядати як юридично відмінні конструкції. У першому випадку предметом примусової реалізації є саме суб'єктивне зобов'язальне право, у другому – законодавчо встановлюється механізм перенаправлення результату виконання цього права безпосередньо кредиторові його носія. Таке розмежування дозволяє точніше визначити місце зобов'язального права вимоги серед майна боржника та механізми використання його економічної цінності для задоволення вимог кредиторів.

Досліджуючи можливість відступлення права вимоги до майнового поручителя, В. Красуцький обґрунтовує позицію, відповідно до якої такі права вимоги не можуть самі по собі виступати об'єктами цивільних правовідносин. Можливість їх відчуження виникає лише після трансформації забезпечувальної вимоги у звичайне право вимоги, передумовами чого є порушення боржником основного зобов'язання та конкретизація обсягу відповідної вимоги [27, с. 198].

Ця позиція демонструє, що не кожне суб'єктивне право вимоги автоматично набуває властивостей самостійного оборотоздатного майнового активу. Для цього право має бути достатньо визначеним за підставами виникнення, змістом та обсягом і придатним до відокремлення від первісного правовідношення. Такий підхід має значення і для звернення стягнення на право вимоги: сама потенційна можливість виникнення майнової вимоги ще не означає існування майна, здатного виступати самостійним об'єктом примусової реалізації.

Аналізуючи відступлення права вимоги, О. Лохматов та В. Калакура звертають увагу на існування в сучасній національній практиці примусового підходу до переходу права вимоги. У такому разі має місце сингулярне правонаступництво, оскільки набуття кредитором майнового права вимоги залежить від наявності відповідного права у боржника, однак воля останнього під час такого переходу не враховується [28].

Наведений підхід має безпосереднє значення для визначення права вимоги як майна, на яке може бути спрямований примусовий вплив. Якщо майнове право здатне переходити до іншої особи незалежно від волі його носія, право вимоги виявляє властивості самостійного майнового активу, відокремленого від особи кредитора. Водночас принциповою передумовою такого переходу залишається реальне існування відповідного права у боржника: у порядку примусового правонаступництва до набувача не може перейти більше прав, ніж належало їх попередньому носієві. Це зближує механізм примусового переходу права вимоги зі зверненням стягнення на нього як на самостійний об'єкт майнової сфери боржника.

Досліджуючи особливості примусового виконання щодо майнових авторських прав, Л. Тарасенко звертає увагу на те, що Закон України «Про виконавче провадження» та законодавство у сфері авторського права не містять спеціальних норм, які визначали б порядок звернення стягнення на такі об'єкти, що розглядається як недолік чинного правового регулювання. Водночас у разі перевищення вартості майнових авторських прав над розміром заборгованості допускається мож-

ливість реалізації лише частини відповідних майнових прав, вартість яких є достатньою для задоволення вимог стягувача [29, с. 308].

Наведена позиція демонструє практичне значення визнання майнового права самостійним об'єктом стягнення: примусовій реалізації потенційно може підлягати не лише право в цілому, а й певна частина належних боржникові відчужуваних майнових прав. Водночас це виявляє ширшу проблему чинного виконавчого законодавства: закріпивши майнові права серед об'єктів стягнення, законодавець не сформував універсального механізму їх оцінки, подільності та примусової реалізації з урахуванням правової природи конкретного виду права. Така проблема характерна не лише для майнових прав інтелектуальної власності, а може виникати і при зверненні стягнення на зобов'язальні права вимоги, що додатково обґрунтовує необхідність диференціації процедур примусової реалізації окремих видів майнових прав.

4. Висновки. Проведене дослідження засвідчує необхідність розмежування майнового права як загальної цивільно-правової категорії, зобов'язального права вимоги як суб'єктивного права кредитора та права вимоги як самостійного майнового активу. Перебування права вимоги у структурі зобов'язального правовідношення саме по собі не виключає можливості набуття ним властивостей об'єкта цивільних прав. За умови достатньої визначеності, економічної цінності, відчужуваності та відокремленості від особи первісного кредитора право вимоги здатне брати участь у цивільному обороті та входити до складу майна його носія.

Встановлено, що не кожна потенційна можливість кредитора вимагати певної поведінки від боржника може розглядатися як самостійний майновий актив. Для цього право вимоги має реально існувати, бути визначеним за підставою виникнення, змістом та обсягом і, якщо інше не випливає із закону або природи відповідного зобов'язання, бути здатним до переходу іншій особі. Саме сукупність таких властивостей дозволяє відмежувати право вимоги як елемент змісту зобов'язання від оборотоздатного майнового права, що може мати самостійну економічну вартість.

Аналіз законодавства про виконавче провадження та судової практики дає підстави розмежовувати звернення стягнення на право вимоги як майнове право і звернення стягнення на майно або грошові кошти, які третя особа зобов'язана передати боржникові. У першому випадку об'єктом примусової реалізації є саме суб'єктивне майнове право боржника; у другому – майновий результат виконання зобов'язання, спрямований безпосередньо на задоволення вимог стягувача. Подібність економічного результату цих механізмів не усуває відмінностей їх цивільно-правової природи.

Виявлено певну невідповідність між цивільно-правовою природою права вимоги та процесуальними конструкціями його використання для задоволення вимог кредитора. Зокрема, стаття 53 Закону України «Про виконавче провадження» та стаття 336 ГПК України оперують категоріями майна і грошових коштів, що належать боржникові від інших осіб, хоча до моменту виконання відповідного зобов'язання у майновій сфері боржника перебувають не конкретні грошові кошти третьої особи, а право вимоги їх сплати. Відтак цивільно-правовою передумовою застосування такого процесуального механізму є існування у боржника дійсного та визначеного зобов'язального майнового права.

Практика Верховного Суду підтверджує, що для застосування механізму звернення стягнення необхідно встановити не лише формальне існування правовідношення між боржником і третьою особою, а й реальність відповідної заборгованості, її розмір та, у передбачених законом випадках, безспірність. Сам факт укладення договору не є достатнім підтвердженням існування майнового активу, придатного для використання у процедурі примусового виконання. Такий підхід підтверджує необхідність індивідуалізації та встановлення дійсності права вимоги до спрямування його економічної цінності на задоволення вимог кредитора.

Здатність права вимоги до примусового переходу незалежно від волі його носія додатково підтверджує можливість його існування як самостійного майнового активу. Водночас принцип похідності такого переходу означає, що набувач може отримати лише те право і в тому обсязі, в якому воно належало боржникові. Отже, примусовий характер переходу не усуває необхідності попереднього встановлення існування, змісту та обсягу відповідного права.

Порівняння з механізмами звернення стягнення на інші види майнових прав, зокрема майнові права інтелектуальної власності, свідчить про ширшу проблему виконавчого законодавства. Визнаючи майнові права можливими об'єктами стягнення, законодавство не встановлює достатньо диференційованих процедур їх опису, арешту, оцінки, визначення подільності та примусової реалізації

залежно від правової природи конкретного права. Застосування до всіх майнових прав механізмів, сформованих переважно для речей і грошових коштів, не враховує специфіки нематеріальних майнових активів.

У зв'язку із цим доцільним є вдосконалення законодавства про виконавче провадження шляхом чіткого розмежування звернення стягнення на майнове право боржника та на майно, належне боржникові внаслідок реалізації такого права, а також встановлення спеціальних правил примусової реалізації оборотоздатних прав вимоги. Це дозволить узгодити цивільно-правову природу права вимоги з процесуальними механізмами його використання у виконавчому провадженні та створить більш визначений механізм задоволення вимог кредитора за рахунок усієї сукупності економічно цінних активів боржника.

REFERENCES

1. Holubieva, N. Yu. (2016). Pravo vymohy kredytora yak riznovyd mainovoho prava (obiekt tsyvilnykh prav). *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 9. S. 52–61. https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fvprc_2016_9_10.pdf&P21DBN=UJRN

2. Podolskyi, A. (2024). Zvernennia stiahnennia na debitorsku zaborhovanist: shcho slid urakhuvaty. *Zakon i biznes.* 22.11.2024. https://unba.org.ua/publications/9748-zvernennya-

3. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 22.01.2024 u spravi № 917/234/21. YeDRSR № 116510822. https://reyestr.court.gov.ua/Review/116510822

4. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 25.12.2024 u spravi № 902/831/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/124199153

5. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 09.01.2024 u spravi № 908/1276/21 (908/921/22). https://reyestr.court.gov.ua/Review/116175222

6. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 25.03.2026 u spravi № 910/9063/22. https://reyestr.court.gov.ua/Review/135155889

7. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 18.11.2021 u spravi № 757/22247/19-ts. https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211398

8. Pro vykonavche provadzhennia: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1404-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2016. № 30. St. 542. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text

9. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 6. St. 56. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text

10. Krasutskyi, V. V. (2021). Tsyvilno-pravove rehuliuvannia vidstuplennia prava vymohy do mainovoho poruchytelia. *Yurydychnyi visnyk.* № 2. S. 194–200. https://www.yurvisnyk.in.ua/v2_2021/2_2021.pdf

11. Lokhmatov, O. A., Kalakura, V. Ya. (2024). Normatyvni ta sudovi aspekty vidstuplennia prava vymohy u zakonodavstvi Ukrainy ta zarubizhnykh krain. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny.* № 1 (57). S. 103–110. https://intern.bulletin.knu.ua/uk/article/view/1526/2269

12. Tarasenko, L. L. (2025). Osoblyvosti zdiisnennia vykonavchoho provadzhennia pry zvernenni stiahnennia na obiekty avtorskoho prava. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* № 5. Ch. 1. S. 303–308. https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342315/330139

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Oleg Mekhed
Applicant of the Department of Civil and Commercial Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
e-mail: oleg1785@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-5762-1148

Мехед Олег Валерійович
Здобувач кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
e-mail: oleg1785@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-5762-1148

Дата надходження статті: 08.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 02.06.2026
Дата прийняття статті: 12.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 342.951:338.439.5:339.564
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.11

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КАБІНЕТОМ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

О. Ю. Піддубний, О. Ю. Пустовіт, А. В. Тарасюк

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF FORMATION BY THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE OF STATE POLICY IN THE FIELD OF EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Oleksiy Piddubnyi, Oleksandr Pustovit, Anatoliy Tarasiuk

Анотація. *У статті досліджено адміністративно-правові засади формування Кабінетом Міністрів України державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції в умовах європейської інтеграції, глобалізації аграрних ринків та необхідності забезпечення продовольчої безпеки держави. Обґрунтовано, що аграрний сектор є одним із ключових елементів національної економіки України, а ефективна державна політика у сфері експорту сільськогосподарської продукції виступає важливим чинником економічного розвитку, наповнення державного бюджету та зміцнення міжнародних торговельних позицій держави.*

Проаналізовано нормативно-правові засади діяльності Кабінету Міністрів України як вищого органу у системі органів виконавчої влади, уповноваженого забезпечувати реалізацію внутрішньої та зовнішньої політики держави, у тому числі у сфері аграрного виробництва та експорту сільськогосподарської продукції. Визначено основні адміністративно-правові інструменти формування державної політики у зазначеній сфері, серед яких стратегічне планування, нормотворча діяльність, координація діяльності центральних органів виконавчої влади, механізми державної підтримки експортерів, регуляторні та контрольні заходи. Особливу увагу приділено аналізу сучасних викликів, що впливають на формування державної експортної політики, зокрема наслідкам збройної агресії проти України, логістичним обмеженням, необхідності диверсифікації ринків збуту, адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу та впровадженню міжнародних стандартів якості й безпечності сільськогосподарської продукції. Доведено, що ефективність діяльності Кабінету Міністрів України у досліджуваній сфері значною мірою залежить від узгодженості дій органів публічної влади, стабільності нормативно-правового регулювання та використання сучасних механізмів публічного адміністрування. За результатами дослідження сформульовано висновок про необхідність подальшого вдосконалення адміністративно-правового забезпечення формування державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції шляхом підвищення інституційної спроможності органів виконавчої влади, розвитку цифрових інструментів управління, розширення механізмів підтримки національних виробників та гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами. Запропоновані положення спрямовані на підвищення конкурентоспроможності української аграрної продукції на світових ринках та забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки.

Ключові слова: *Кабінет Міністрів України, державна політика, адміністративно-правові засади, експорт сільськогосподарської продукції, аграрний сектор, публічне адміністрування, продовольча безпека, європейська інтеграція, державне регулювання.*

Abstract. *The article studies the administrative and legal foundations of the formation by the Cabinet of Ministers of Ukraine of the state policy in the field of agricultural exports in the context of European integration, globalization of agricultural markets and the need to ensure food security of the state. It is substantiated that the agricultural sector is one of the key elements of the national economy of Ukraine, and effective state policy in the field of export of agricultural products is an important factor in economic development, filling the state budget and strengthening the international trade position of the state.*

The normative and legal foundations of the Cabinet of Ministers of Ukraine as the supreme body in the system of executive authorities, authorized to ensure the implementation of the domestic and foreign policy of the state, including in the field of agricultural production and export of agricultural products, have been analyzed. The main administrative and legal instruments for the formation of state policy in this area have been identified, including strategic planning, rule-making activities, coordination of the activities of central executive authorities, mechanisms of state support for exporters, regulatory and control measures. Particular attention is paid to the analysis of modern challenges affecting the formation of the state export policy, in particular the consequences of armed aggression against Ukraine, logistical restrictions, the need to diversify sales markets, adapt national legislation to the law of the European Union and the introduction of international standards of quality and safety of agricultural products. It has been proved that the effectiveness of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the area under study largely depends on the coordination of actions of public authorities, the stability of regulatory regulation and the use of modern mechanisms of public administration. Based on the results of the study, a conclusion is formulated on the need to further improve the administrative and legal support for the formation of state policy in the field of

© О. Ю. Піддубний, О. Ю. Пустовіт, А. В. Тарасюк, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

agricultural exports by increasing the institutional capacity of executive authorities, developing digital management tools, expanding mechanisms to support national producers and harmonizing domestic legislation with European standards. The proposed provisions are aimed at increasing the competitiveness of Ukrainian agricultural products in world markets and ensuring the sustainable development of the agricultural sector of the economy.

Key words: *Cabinet of Ministers of Ukraine, state policy, administrative and legal foundations, export of agricultural products, agricultural sector, public administration, food security, European integration, state regulation.*

1. Вступ. Сільське господарство є однією з провідних галузей економіки України, яка забезпечує продовольчу безпеку держави, формує значну частину валютних надходжень та сприяє зміцненню її позицій на міжнародному аграрному ринку. В умовах європейської інтеграції, трансформації міжнародних торговельних відносин та триваючої збройної агресії проти України особливої актуальності набуває питання формування ефективної державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції. Реалізація такої політики потребує належного адміністративно-правового забезпечення, здатного гарантувати збалансоване поєднання економічних інтересів держави, національних товаровиробників та міжнародних зобов'язань України.

Визначальна роль у формуванні та реалізації державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції належить Кабінету Міністрів України як вищому органу у системі органів виконавчої влади. Саме уряд забезпечує розроблення стратегічних напрямів державної політики, координацію діяльності центральних органів виконавчої влади, прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку експортного потенціалу аграрного сектору, а також виконання міжнародних зобов'язань України у сфері торгівлі. Водночас сучасні виклики, пов'язані зі зміною логістичних маршрутів, необхідністю адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу, забезпеченням належного рівня якості та безпечності продукції, вимагають удосконалення адміністративно-правових механізмів діяльності Кабінету Міністрів України.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених питанням державного управління аграрною сферою, зовнішньоекономічної діяльності та адміністративно-правового забезпечення діяльності органів виконавчої влади, комплексне дослідження адміністративно-правових засад формування Кабінетом Міністрів України державної політики саме у сфері експорту сільськогосподарської продукції залишається недостатньо розробленим. Це зумовлює необхідність наукового осмислення правової природи відповідних повноважень уряду, визначення особливостей застосування адміністративно-правових інструментів у досліджуваній сфері та формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції.

Метою дослідження є комплексний аналіз адміністративно-правових засад формування Кабінетом Міністрів України державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції, визначення правової природи та змісту його повноважень у зазначеній сфері, а також з'ясування особливостей застосування адміністративно-правових механізмів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування системи державного регулювання аграрного експорту в умовах сучасних соціально-економічних і безпекових викликів.

Досягнення поставленої мети передбачає дослідження нормативно-правових основ діяльності Кабінету Міністрів України щодо формування державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції; визначення системи адміністративно-правових інструментів, за допомогою яких реалізується відповідна державна політика; аналіз сучасних проблем правового регулювання та практики публічного адміністрування у досліджуваній сфері; а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення адміністративного законодавства та підвищення ефективності діяльності Кабінету Міністрів України з урахуванням європейських стандартів державного управління та міжнародних зобов'язань України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями, зокрема формуванням практичних знань, на таку тему займалися вчені у галузі права та економіки – Бойко В., Вовк М., Вороблевський В., Гонтар Ю., Дігтярьов М., Дніпров О., Ковбас І., Крайній П., Марущак О., Осташко Т., Петелька О., Рудан С., Тарасенко В., Тимофеєв В., Цибульник Н., Шудров В. Проте, незважаючи на значну наукову увагу до окремих аспектів державного регулювання аграрного експорту, адміністративно-правова роль Кабінету Міністрів України як ключового суб'єкта формування та реалізації державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції в умо-

вах воєнного стану та євроінтеграційних процесів залишається недостатньо системно дослідженою.

2. Матеріали та методи. Матеріальну основу дослідження становлять положення Конституції України, законів України, актів Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері експорту сільськогосподарської продукції, забезпечення продовольчої, економічної та національної безпеки, а також міжнародно-правові акти, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали судової практики та офіційні аналітичні документи органів державної влади. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, логіко-семантичний та метод правового моделювання, застосування яких дало змогу комплексно дослідити адміністративно-правові механізми реалізації державної політики у сфері безпеки експорту сільськогосподарської продукції, визначити проблеми правового регулювання та сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення.

3. Результати та обговорення. Конституційні засади формування Кабінетом Міністрів України державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції випливають насамперед із положень статті 116 Конституції України [1], відповідно до якої Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, реалізацію фінансової, цінової, інвестиційної, податкової політики, політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки, культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування, а також організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності та митної справи. Саме останнє конституційне повноваження є визначальним для адміністративно-правового забезпечення експорту сільськогосподарської продукції, оскільки охоплює формування відповідних механізмів державного регулювання, координацію діяльності центральних органів виконавчої влади, встановлення адміністративних процедур, організацію дозвільної системи та створення належних умов для безпечного функціонування експортної інфраструктури. В умовах воєнного стану зазначені повноваження набувають нового змісту, адже Кабінет Міністрів України повинен не лише забезпечувати розвиток експортного потенціалу держави, а й формувати адміністративно-правові механізми гарантування безпеки аграрного експорту, стійкості логістичних маршрутів, безперервності функціонування критичної інфраструктури та мінімізації ризиків, що виникають унаслідок воєнних дій і гібридних загроз.

Як зазначають Ковбас І. В., Крайній П. І., Рудан С. М., «в своїй діяльності Кабінет Міністрів України використовує різноманітні правові форми, які можна визначити як адміністративно-правові інструменти його діяльності, що створюють умови для прийняття нормативних актів, що покликані забезпечити якісне регулювання суспіль-них відносин, вирішити нагальну проблему з того чи іншого питання для забезпечення інтересів держави та суспільства в цілому та видаються в межах визначеної компетенції як результат виконання законодавчо закріплених завдань та функцій. Наявність адміністративно-правових інструментів в діяльності дає можливості органом публічної адміністрації якісно та ефективно забезпечити реалізацію права та свобод людини і громадянина, що є особливо актуальним зважаючи на обраний Україною курс в напрямку до Європейського Союзу» [2, с. 234].

В.С. Тарасенко стверджує, що «адміністративно-правовий статус, зокрема Кабінету Міністрів України, … відображає його мету, завдання, функції, принципи діяльності, права та обов'язки … та відповідальність посадових осіб за вчинення правопорушень» [3, с. 209].

О. Дніпров зазначає, що місце Кабінету Міністрів України в системі суб'єктів здійснення публічного адміністрування розкривається крізь призму правового статусу КМУ як вищого органу виконавчої влади в Україні. Виходячи із специфіки предмету адміністративного права – здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності важливе значення в такому контексті відіграють повноваження КМУ, реалізація яких є безпосереднім виявом здійснення публічного адміністрування цим суб'єктом [4, с. 48].

Н.Ю. Цибульник звертає увагу на інформаційно-безпековий аспект, зазначаючи, що адаптація сучасного законодавства до існуючих загроз та викликів, потребує пошуків з оптимізації інструментарію адміністративно-правового забезпечення сектору безпеки. Одним із них, вважає автор, є впровадження цифрових технологій в діяльність спеціально уповноважених суб'єктів в сфері

безпеки, що дозволить скоротити час прийняття рішень та доведення їх до відома, створить умови для полегшення взаємодії між уповноваженими суб'єктами в сфері національної безпеки, а також зробить діяльність по забезпеченню безпеки більш прозорою для громадськості у тих випадках, коли це можливо [5, с. 762].

Відомий дослідник сфери нацбезпеки А. Марущак стверджує, що адміністративно-правовий статус міністерств визначає їхні основні завдання, структуру, права, обов'язки та підзвітність. Наявність нормативно-правового закріплення адміністративно-правового статусу забезпечує правові межі для ефективної реалізації державної політики в різних сферах суспільного життя, сприяє координації між органами влади і забезпечує дотримання законності та правопорядку. До основних особливостей цього статусу відносяться: підзвітність перед Кабінетом Міністрів України, повноваження та функції, фінансування, кадрові питання, організаційна структура, контроль та звітність, а також публічний характер діяльності [6, с. 31].

Від себе додамо, що саме підзвітність перед Кабінетом Міністрів України робить діяльність міністерств системною складовою державної політики зокрема у сфері національної безпеки.

Тимофеєв В. В. акцентує на тому, що нормативно-правові засади моніторингу якості адміністративних послуг формуються положеннями Закону України «Про адміністративні послуги», актами Кабінету Міністрів України та підзаконними нормативно-правовими актами у сфері цифровізації та діяльності центрів надання адміністративних послуг. Чинна модель моніторингу характеризується наявністю інституційної основи, однак залишається фрагментарною через відсутність уніфікованих стандартів якості та чітких механізмів реагування на його результати [7, с. 311].

На нашу думку якість надання адміністративних послуг у дозвільній сфері експорту сільськогосподарської продукції є надзвичайно недооціненним і недовивченим явищем, яке теж може сильно підвищити ефективність експорту, зняти з українського виробника численні транзакційні витрати, дозолити невеликим виробникам провадити власну експортну політику. І безумовно, роль Кабінету Міністрів України в цьому так само є важливою.

Петелька О.І. вважає в цьому контексті, що розвиток законодавства про адміністративні процедури передбачає: визначення загальних принципів адміністративних процедур, доступність, передбачуваність, справедливість, ефективність та захист прав учасників процедур; встановлення процедурних правил, що регулюють дії органів публічної влади під час розгляду заяв, ухвалення рішень, видачі дозволів тощо; передбачає вимоги до інформаційної прозорості, обов'язкового роз'яснення процедур та прав фізичних та юридичних осіб; встановлення гарантії прав учасників адміністративних процедур, включаючи декларацію про оскарження рішень, декларацію про отримання обґрунтованих рішень, декларацію про консультацію та представництво, механізми забезпечення відповідальності органів влади за порушення прав учасників процедур [8, с. 67].

З цього приводу Гонтар Ю.С. абсолютно справедливо зауважує, що процес експорту аграрної продукції з України був ускладнений необхідністю проходити верифікацію шляхом внесення відповідної компанії в Державний аграрний реєстр або ж отримувати спеціальну ліцензію. І хоча, з одного боку, це, ймовірно, створить проблеми для «тіньового ринку» та дозволить державі підвищити податкові надходження і захистити інтереси добросовісних експортерів, з іншого боку, таке посилення регулювання ринку аграрної продукції водночас означатиме зростання корупційних ризиків, часових і фінансових витрат для добросовісних експортерів [9, с. 313].

На думку Дігтярьова М.О. суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укладати будь-які види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), крім тих, які прямо та у виключній формі заборонені законами України [10, с. 316].

Отже обмежень з точки зору приватно-правового законодавства немає. Але можуть бути безпекові обмеження, на випадок дефіциту сільськогосподарської продукції в середині країни і це також прерогатива Кабінету Міністрів України.

Про експорт сільськогосподарської продукції як основу економічної безпеки зазначає дослідник В. Шудров. Зокрема, на його думку, міжнародна торгівля є рушійним фактором економічного розвитку держави, водночас провідну роль у цьому процесі, безумовно, відіграє здійснення зовнішньоекономічних операцій експортерами сільськогосподарської продукції. Саме тому є безсумнівною важливість аграрного сектору економіки та його державно-правового регулювання як сукупності заходів, спрямованих на регулювання економічної діяльності суб'єктів таких правовідносин, адже від розвитку аграрного

сектору економіки чималою мірою залежить економічна безпека України [11, с. 103].

В даному разі варто зауважити, що треба говорити не тільки про експорт як основу безпеки, а можливо саме про безпеку експорту в умовах війни в Україні і у цілому світі в часи постійних конфліктів, адже логіка подій підказує, що яким би не було закінчення війни в Україні – експортні ланцюжки стали постійним предметом як гібридної війни так і прямої військової атаки.

На думку Т. Осташко, неможливість вивезення призначеної на експорт продукції наочно продемонструвала вразливість сировинної експортоорієнтованої моделі сільського господарства країни. Тому інвестиції у повоєнне відновлення сільського господарства України мають першочергово направлятися на створення доданої вартості всередині країни, передусім – на розвиток тваринництва, зокрема на забезпечення його кормової бази. Це стане основою збільшення експорту продуктів переробки сільського господарства [12, с. 36].

Як відзначають М. Вовк та В. Вороблевський – у зв'язку з повномасштабним вторгненням, що одночасно спричинило логістичні проблеми, український експорт був призупинений. Так, на другому році війни темпи експорту агропродукції загалом по відношенні до минулорічних скоротились на 17%. Скорочення експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції перш за все було пов'язано з блокуванням торгових шляхів у Чорному морі. Лише 74,4% продукції АПК протягом 2022–2023 років експортували морським транспортом, хоча до війни цей показник становив 98%. Дещо вирівняти ситуацію вдалося за допомогою «зернової угоди». Проте односторонній вихід країни-агресора з цієї угоди знову ускладним проблему агарного експорту. Частково це питання було вирішено через запровадження експортних коридорів та зміни шляхів поставки продукції. Проте і рішення поставляти вітчизняну продукцію сухопутними шляхами через кордони з сусідніми західними державами починаючи з 2023 року зіткнулося з суттєвими проблемами [13, с. 38].

Але при прийнятті управлінських і законодавчих рішень слід зважати на ефективність діяльності Кабінету Міністрів України у сфері забезпечення безпеки експорту сільськогосподарської продукції залежить не лише від нормативної визначеності його повноважень, а й від суспільної легітимності управлінських рішень, що приймаються у процесі реалізації державної політики. У цьому контексті важливого значення набуває забезпечення прозорості, обґрунтованості та інформаційної відкритості діяльності органів державної влади як основи легітимності публічного адміністрування [14].

Наразі, Україна має розвинений сільськогосподарський сектор, що забезпечує не лише достатню кількість харчової продукції для споживання населенням, а й активно конкурує на міжнародних ринках. Україна забезпечує стабільність у глобальному харчовому ланцюзі. Навіть у період важких викликів, Україна залишається ключовим гравцем на міжнародних ринках [15] і робота над безпекою сільськогосподарського експорту має бути в пріоритетних завданнях Кабінету Міністрів України.

4. Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що Кабінет Міністрів України є ключовим суб'єктом формування та реалізації державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції. Саме Уряд, реалізуючи конституційно визначені повноваження як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує адміністративно-правове регулювання відповідної сфери шляхом прийняття нормативно-правових актів, затвердження державних програм і стратегій, координації діяльності центральних органів виконавчої влади, визначення порядку здійснення дозвільних процедур, цифровізації адміністративних процесів та забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України. При цьому формування державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції повинно здійснюватися на принципах законності, пропорційності, прозорості, правової визначеності, дерегуляції, цифрової трансформації та орієнтації на європейські стандарти публічного адміністрування.

Водночас адміністративно-правові повноваження Кабінету Міністрів України мають чіткі конституційні межі. Кабінет Міністрів України не може самостійно визначати основні засади внутрішньої та зовнішньої політики держави, змінювати законодавчий порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності, встановлювати обмеження конституційних прав і свобод або приймати рішення, що належать до виключної компетенції Верховної Ради України чи Президента України. Зокрема, відповідно до Конституції України Президент України як глава держави забезпечує державну незалежність, національну безпеку та є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, приймає рішення у сфері оборони і безпеки, вводить

у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України та вносить до Верховної Ради України подання про введення воєнного стану. У свою чергу, Кабінет Міністрів України забезпечує практичну реалізацію відповідних рішень шляхом організації діяльності органів виконавчої влади, прийняття необхідних підзаконних нормативно-правових актів та координації роботи відповідних міністерств і відомств.

Особливого значення адміністративно-правова діяльність Кабінету Міністрів України набуває в умовах воєнного стану, коли безпека експорту сільськогосподарської продукції стає складовою економічної та національної безпеки держави. Йдеться вже не лише про забезпечення стабільного функціонування зовнішньої торгівлі, а про захист критичної експортної інфраструктури, забезпечення безперебійного функціонування логістичних маршрутів, адаптацію процедур експорту до безпекових ризиків, диверсифікацію транспортних коридорів, розвиток цифрових механізмів митного та дозвільного адміністрування, а також координацію взаємодії між Міністерством аграрної політики та продовольства України, Міністерством економіки України, Міністерством розвитку громад та територій України, Державною митною службою України, Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів та іншими суб'єктами публічного адміністрування.

На нашу думку, у сучасних умовах доцільно перейти від традиційного розуміння державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції до концепції адміністративно-правового забезпечення безпеки аграрного експорту, яка повинна охоплювати не лише економічні аспекти експорту, а й питання захищеності логістичних маршрутів, інформаційної безпеки, стійкості критичної інфраструктури, цифрової безпеки адміністративних процедур, мінімізації корупційних ризиків, своєчасного реагування на зовнішні загрози та забезпечення продовольчої безпеки держави. Такий підхід відповідає сучасним викликам воєнного часу та європейським тенденціям розвитку системи публічного адміністрування.

Перспективним напрямом удосконалення адміністративно-правових засад діяльності Кабінету Міністрів України є запровадження єдиної комплексної державної стратегії забезпечення безпеки експорту сільськогосподарської продукції, яка поєднуватиме адміністративні, економічні, цифрові, логістичні та безпекові механізми державного управління. Доцільним також є подальше спрощення адміністративних процедур для добросовісних експортерів, розширення застосування ризик-орієнтованих механізмів державного контролю, цифровізація дозвільних процедур, інтеграція українських інформаційних систем із цифровими платформами Європейського Союзу та нормативне закріплення засад кризового управління аграрним експортом в умовах воєнного стану. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності діяльності Кабінету Міністрів України як центрального суб'єкта формування державної політики, зміцненню економічної безпеки держави та підвищенню конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на світових ринках.

Конфлікт інтересів: один із співавторів є членом редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався редактором, який не мав конфлікту інтересів з автором. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Дані, використані в дослідженні, отримані з відкритих офіційних джерел та з матеріалів, досліджених автором під час підготовки рукопису.

Використання засобів штучного інтелекту. Під час підготовки цієї статті мовна модель штучного інтелекту ChatGPT (OpenAI, GPT-5.5) використовувалася виключно як допоміжний інструмент для мовно-стилістичного редагування тексту, удосконалення його структури, технічного оформлення бібліографічних описів, а також підготовки англомовних елементів статті (анотації та списку References). Інструменти штучного інтелекту застосовувалися під час опрацювання окремих вступних положень, редакційного доопрацювання та стилістичного вдосконалення окремих фрагментів рукопису.

Добір і критичний аналіз наукових джерел, дослідження нормативно-правової бази, формулювання авторських наукових положень, висновків і пропозицій здійснювалися авторами самостійно. Усі матеріали, підготовлені або опрацьовані із застосуванням технологій штучного інтелекту, були перевірені та верифіковані шляхом зіставлення з чинним законодавством України, науковими публікаціями, офіційними документами та матеріалами правозастосовної практики.

Використання технологій штучного інтелекту мало виключно допоміжний характер, не вплинуло на самостійність проведення дослідження, не визначало його методологію, зміст наукових результатів і не вплинуло на сформульовані автором висновки.

Внесок авторів. Олександром Пустовітом здійснено основний обсяг дослідження адміністративно-правових засад реалізації державної політики у сфері безпеки експорту сільськогосподарської продукції, проведено аналіз нормативно-правового регулювання, наукових джерел та практики діяльності суб'єктів публічного адміністрування у відповідній сфері, сформульовано основні теоретичні положення, висновки та пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення безпеки аграрного експорту.

Олексієм Піддубним здійснено наукове консультування дослідження, визначено концептуальні засади та методологічні підходи до розгляду проблематики, проведено наукове редагування та уточнення окремих положень статті з позицій адміністративного права, забезпечено відповідність сформульованих висновків загальним засадам юридичної науки.

Анатолієм Тарасюком опрацьовано безпекову складову дослідження, зокрема аспекти інформаційної безпеки, цифровізації адміністративних процедур, захисту інформаційних ресурсів та забезпечення стійкості інформаційного забезпечення процесів державного управління у сфері експорту сільськогосподарської продукції.

Усіма авторами погоджено остаточну редакцію статті та підтверджено відповідальність за зміст проведеного дослідження.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996). VVR Ukrainy. № 30. St. 141.
2. Kovbas, I. V., Krainii, P. I., Rudan, S. M. (2021). Administratyvno-pravovi instrumenty v diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*. Tom 64. pp. 229–234. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.42
3. Tarasenko, V. S. (2021). Systema administratyvno-pravovoho rehuliuvannia statusu Kabinetu Ministriv Ukrainy u sferi naukovoi i naukovo-tekhnichnoi diialnosti v Ukraini. *Visnyk KhNUVS – Bulletin of KhNUIA*. № 2 (93). pp. 203–212. DOI https://doi.org/10.32631/v.2021.2.17
4. Dniprór, O. (2021). Mistse Kabinetu Ministriv Ukrainy v systemi subiektiv publichnoho administruvannia. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 3. pp. 44–49. https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1048
5. Tsybulnyk, N. Yu. (2023). Instrumentarii optymizatsii administratyvno-pravovoho zabezpechennia sektoru bezpeky Ukrainy. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 5. pp. 760–764. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.136
6. Marushchak, O. A. (2024). Administratyvno-pravovyi status ministerstv v systemi tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 3. pp. 28–33. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-88-28-33
7. Tymofieiev, V. V. (2026). Poniattia ta pravova pryroda monitorynhu yakosti nadannia administratyvnykh posluh. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 1. Tom 2. pp. 308–312. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.49
8. Petelka, O. I. (2025). Administratyvni protsedury v diialnosti orhaniv publichnoho upravlinnia. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*. № 2. S. 62–68. https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/975
9. Hontar, Yu. S. (2024). Pravove rehuliuvannia eksportu ahrarnoi produktsii pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo*. 2024. Vypusk 16. pp. 310–313 DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-310-314
10. Dihtiarov, M. O. (2024). Zakonodavchi zasady rehuliuvannia zovnishnoekonomichnykh dohovoriv (kontraktiv). *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo*. Vypusk 16. S. 314–317. https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/482/500
11. Shudrov, V. S. (2024). Pravovi problemy eksportu silskohospodarskoi produktsii v aspekti ahroinnovatsiinoho rozvytku. *Pravo ta innovatsii*. № 2 (46). pp. 100–105. https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-2(46)-15
12. Ostashko, T. (2022). Silskohospodarskyi eksport Ukrainy v umovakh viiny i shliakhy yoho vidnovlennia. *Ekonomika Ukrainy*. № 5 (726). pp. 26–37. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026
13. Vovk, M. V., Voroblevskyi, V. I. (2024). Pidtrymka eksportnoho potentsialu ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Ukrainskyi ekonomichnyi chasopys*. № 5. pp. 35–40 DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8273/2024-5-6
14. Radchenko, O., Stepanko, O., Poroka, S., Piddubnyi, O., Omelchuk, V., Marchenko, S. (2023). Essence and Content of State-Administrative Duality of "Legitimacy": "Legitimation" and its Place in the Information Security System of the Modern State. In: Radchenko, O., Kovach, V., Semenets-Orlova, I., Zaporozhets, A.

(eds) National Security Drivers of Ukraine. Contributions to Political Science. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-33724-6_11

15. Pustovit, O. Yu., Piddubnyi, O. Yu., Branitskyi, O. M. (2024). Spriamovanist derzhavnoi polityky u sferi eksportu silskohospodarskoi produktsii: perspektyvy rozvytku rynku silskohospodarskoi produktsii. *Akademichni vizii*. Vypusk 30. Sektsiia: Pravo. DOI: https://zenodo.org/records/12796309

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Oleksiy Piddubnyi
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Civil and Commercial Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
e-mail: piddubnyi@outlook.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4867-4613

Oleksandr Pustovit
PhD in Law, Doctoral Student,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
e-mail: opustovit@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6982-8826

Anatoliy Tarasiuk
Doctor of Law, Professor,
Corresponding Member of NAAS of Ukraine, Leading Researcher
of the Scientific Laboratory of Information Law and Information Security,
Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
e-mail: tarasyuk333@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9563-6922

Піддубний Олексій Юрійович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
e-mail: piddubnyi@outlook.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4867-4613

Пустовіт Олександр Юрійович
кандидат юридичних наук, докторант,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
e-mail: opustovit@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6982-8826

Тарасюк Анатолій Васильович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НААН України
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії інформаційного права та інформаційної безпеки,
Інститут інформації, безпеки і права Національної академії наук України
e-mail: tarasyuk333@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9563-6922

Дата надходження статті: 13.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 03.06.2026
Дата прийняття статті: 12.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 343.222.4 (477)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.12

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Г. С. Поліщук, С. В. Колісник

STRUCTURAL-FUNCTIONAL COMPONENT OF COUNTERING CRIME IN THE SPHERE OF LAND PROTECTION

Hennadii Polishchuk, Serhiy Kolisnyk

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню структурно-функціональної складової протидії злочинності у сфері охорони земель. Актуальність дослідження зумовлена особливим значенням земельних ресурсів для екологічної, продовольчої та економічної безпеки України, а також поширеністю кримінальних посягань, пов'язаних із порушенням установленого порядку використання та охорони земель. Метою статті є розкриття змісту структурно-функціональної складової протидії злочинності у сфері охорони земель, визначення її основних елементів та обґрунтування характеру взаємозв'язків між ними.*

Обґрунтовано необхідність розгляду протидії злочинності у сфері охорони земель як системної діяльності, що передбачає узгоджене функціонування її структурних елементів. Визначено, що структурно-функціональна складова охоплює рівні, об'єкти, суб'єктів та інтегративні зв'язки протидії. Виокремлено глобальний, національний, регіональний, місцевий та галузевий рівні, взаємодія яких забезпечує поєднання загальних стратегічних орієнтирів із конкретними умовами поширення злочинності у сфері охорони земель.

Розкрито зміст об'єктів протидії, до яких віднесено управлінські, економічні, соціально-поведінкові, територіально-екологічні та корупційні чинники. Охарактеризовано систему спеціалізованих і неспеціалізованих суб'єктів протидії та визначено значення їх функціональної диференціації. Обґрунтовано, що системність відповідної діяльності забезпечується передусім інтегративними зв'язками між її суб'єктами, цілями, завданнями та функціями. Визначено особливе місце Спеціалізованої екологічної прокуратури у забезпеченні координації діяльності відповідних суб'єктів у межах установленої законом компетенції.

Сформовано авторське бачення структурно-функціональної побудови протидії злочинності у сфері охорони земель як взаємопов'язаної системи, функціонування якої має враховувати різноманітність кримінальних проявів, криміногенних чинників та територіально-галузевих особливостей їх поширення.

Ключові слова: *злочинність у сфері охорони земель, протидія злочинності, структурно-функціональна складова, система протидії, охорона земель, криміногенні чинники, суб'єкти протидії, Спеціалізована екологічна прокуратура.*

Abstract. *The article is devoted to the study of the structural and functional component of combating crime in the field of land protection. The relevance of the study is due to the special importance of land resources for the ecological, food and economic security of Ukraine, as well as the prevalence of criminal encroachments associated with the violation of the established procedure for the use and protection of land. The purpose of the article is to reveal the content of the structural and functional component of combating crime in the field of land protection, to determine its main elements and to substantiate the nature of the relationships between them.*

The need to consider combating crime in the field of land protection as a systemic activity, which involves the coordinated functioning of its structural elements, is substantiated. It is determined that the structural and functional component covers levels, objects, subjects and integrative relations of the counteraction. The global, national, regional, local and sectoral levels are distinguished, the interaction of which ensures the combination of general strategic guidelines with specific conditions for the spread of crime in the field of land protection.

The content of the objects of counteraction is revealed, which include managerial, economic, socio-behavioral, territorial-ecological and corruption factors. The system of specialized and non-specialized subjects of counteraction is characterized and the significance of their functional differentiation is determined. It is substantiated that the systematic nature of the relevant activity is ensured primarily by integrative connections between its subjects, goals, tasks and functions. The special place of the Specialized Environmental Prosecutor's Office in ensuring the coordination of the activities of the relevant subjects within the competence established by law is determined.

The author's vision of the structural and functional construction of counteraction to crime in the field of land protection as an interconnected system is formed, the functioning of which must take into account the diversity of criminal manifestations, criminogenic factors and territorial and sectoral features of their distribution.

Key words: *crime in the field of land protection, combating crime, structural and functional component, counteraction system, land protection, criminogenic factors, subjects of counteraction, Specialized Environmental Prosecutor's Office.*

1. Вступ. Земля відповідно до ст. 14 Конституції України є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Її виняткове екологічне, економічне та соціальне значення зумовлює необхідність забезпечення належного рівня

© Г. С. Поліщук, С. В. Колісник, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

охорони земельних ресурсів від різноманітних кримінально протиправних посягань. Забруднення або псування земель, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом, незаконне заволодіння землями водного фонду, безгосподарське використання земель та інші кримінальні правопорушення у цій сфері спричиняють негативні наслідки для стану довкілля, продовольчої та екологічної безпеки держави, а також сталого використання її природно-ресурсного потенціалу.

Актуальність проблеми посилюється в умовах тривалої деградації ґрунтів, значного антропогенного навантаження, поширення ерозійних та інших деградаційних процесів. Додатковим чинником дестабілізації стану земельних ресурсів стала збройна агресія російської федерації проти України, наслідком якої є масштабне механічне, фізичне та хімічне пошкодження земель і ґрунтового покриву. За таких умов охорона земель набуває не лише природоохоронного, а й виразного безпекового значення, оскільки стан земельних ресурсів безпосередньо пов'язаний із забезпеченням екологічної та продовольчої безпеки України.

Водночас ефективна протидія злочинності у сфері охорони земель не може зводитися виключно до криміналізації окремих видів суспільно небезпечної поведінки та здійснення кримінального переслідування осіб, які вчинили відповідні кримінальні правопорушення. Її результативність залежить від функціонування цілісної системи суб'єктів, наділених правоохоронними, контрольними, управлінськими, інформаційно-аналітичними, експертними та іншими повноваженнями у сфері охорони земель. До неї належать органи кримінальної юстиції, суб'єкти державного екологічного й земельного контролю, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також інші державні й недержавні інституції, діяльність яких прямо чи опосередковано спрямована на запобігання кримінальним загрозам земельним ресурсам.

Злочинність у сфері охорони земель як відносно самостійний сегмент екологічної злочинності має складну внутрішню структуру, охоплюючи сукупність різних за характером і механізмом учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням, псуванням, незаконним заволодінням та іншими формами протиправного впливу на землі й ґрунти. Відповідно системного характеру має набувати і протидія цьому явищу. Її ефективність визначається не лише результативністю діяльності окремих суб'єктів, а й характером зв'язків між ними, розподілом функцій, узгодженістю компетенції, повнотою інформаційного обміну та належним рівнем координації.

Відтак науковий аналіз структурно-функціональної складової протидії злочинності у сфері охорони земель є необхідною передумовою формування цілісного механізму відповідної діяльності. Це зумовлює потребу у визначенні системи суб'єктів протидії, з'ясуванні їх функціонального призначення та взаємозв'язків, а також обґрунтуванні напрямів удосконалення організаційних засад їхньої взаємодії. Саме у цьому контексті структурно-функціональний підхід дає змогу розглядати протидію злочинності у сфері охорони земель не як сукупність розрізнених заходів, а як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільною метою мінімізації кримінальних загроз земельним ресурсам України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правової охорони земель та інших природних ресурсів, кримінальної відповідальності за посягання на них знайшла відображення у працях В. І. Андрейцева, С. Б. Гавриша, О. О. Дудорова, Ю. А. Кішінець, Т. О. Коваленко, О. В. Конишевої, Г. С. Крайника, П. Ф. Кулинича, Н. Р. Малишевої, В. К. Матвійчука, Р. О. Мовчана, В. О. Навроцького, М. І. Панова, О. О. Пєнязькової, Б.М. Семенишиної-Фіголь, М.І. Сингаєвської, Н. Ю. Цвіркун, Ю. С. Шемшученка, А. М. Шульги та інших учених у галузі кримінального, екологічного та земельного права. Значний внесок у розроблення кримінологічних засад протидії екологічній злочинності зробили Т. В. Корнякова, С.І. Марко, О. В. Мельник, Ю. В. Орлов, Ю. А. Турлова, Н. С. Шевченко, А. С. Яковлев та інші науковці.

Праці зазначених учених сформували належне теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження проблем кримінально-правової охорони земель і протидії відповідним кримінальним правопорушенням. Водночас більшість наукових праць присвячена переважно характеристиці окремих складів кримінальних правопорушень, питанням кримінальної відповідальності за посягання на земельні ресурси, правовому режиму їх охорони або загальним проблемам запобігання екологічній злочинності. Комплексне дослідження структурної побудови та функціонального призначення системи суб'єктів протидії злочинності у сфері охорони земель, їх взаємозв'язків, розподілу компетенції та координації діяльності дотепер не отримало належного висвітлення у вітчизняній юридичній науці.

Мета статті полягає у розкритті змісту структурно-функціональної складової протидії злочинності у сфері охорони земель, визначенні її основних елементів та обґрунтуванні характеру взаємозв'язків між ними.

2. Матеріали та методи. У дослідженні використано системно-структурний, формально-логічний (догматичний) методи, методи наукового узагальнення та моделювання. Системно-структурний метод застосовано для визначення елементів і взаємозв'язків структурно-функціональної складової протидії злочинності у сфері охорони земель; формально-логічний (догматичний) – для аналізу нормативно-правової основи відповідної діяльності; наукове узагальнення та моделювання – для формування авторського бачення її структурно-функціональної побудови.

3. Результати і обговорення. Різноманітність кримінальних посягань на земельні ресурси, їх детермінаційного комплексу та способів заподіяння шкоди зумовлює необхідність системного підходу до протидії злочинності у сфері охорони земель. Йдеться не лише про безгосподарське використання земель, а й про забруднення або псування земель, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах та інші кримінальні практики, пов'язані з порушенням установленого порядку використання й охорони земель. Відмінності у механізмах учинення таких кримінальних правопорушень не заперечують їх системної взаємопов'язаності, оскільки вони посягають на споріднені суспільні відносини, реалізуються в межах єдиного соціально-економічного та правового середовища і нерідко мають спільні криміногенні передумови.

За таких умов ефективна протидія не може зводитися до сукупності розрізнених правоохоронних, контрольних чи превентивних заходів. Вона потребує послідовних, спланованих та узгоджених дій, об'єднаних єдиною концепцією, визначеними цілями, завданнями та функціями. Саме це зумовлює необхідність розгляду протидії злочинності у сфері охорони земель як системи, елементи якої перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності. Як зазначав А. П. Закалюк, принцип системності протидії злочинності як різновиду управління відтворюється із загальних властивостей управління та соціального управління, серед яких цілеспрямованість, організованість, забезпечення поставленої мети комплексом взаємопов'язаних функцій і методів, а також нормативна регламентованість відповідної діяльності [1, с. 373].

Застосування цих положень до предмета дослідження дає підстави розглядати систему протидії злочинності у сфері охорони земель як цілісне утворення, функціонування якого забезпечується взаємодією її структурних елементів. Праксеологічно визначальними в такій системі є структурно-функціональний [2, с. 12; 3, с. 41] та організаційно-управлінський компоненти [4, с. 25]. Перший характеризує внутрішню побудову системи, її елементи, рівні та функціональні зв'язки між ними, другий – порядок організації, координації та управління відповідною діяльністю.

У межах цієї статті зосередимо увагу саме на структурно-функціональній складовій, яка визначає внутрішню організацію системи протидії, логіку взаємодії її елементів та функціональну спрямованість відповідної діяльності. Її зміст доцільно розкрити через систему рівнів, об'єктів, суб'єктів та інтегративних зв'язків протидії.

Структурно-функціональна організація протидії передбачає її реалізацію на декількох взаємопов'язаних рівнях. У кримінологічній літературі рівні протидії злочинності визначаються, зокрема, залежно від територіального масштабу та цільового призначення відповідної діяльності. З огляду на специфіку охорони земель доцільно виокремити глобальний, національний, регіональний, місцевий та галузевий рівні [5, с. 165].

Глобальний рівень відображає місце охорони земель у системі глобальної екологічної політики. Деградація ґрунтів, забруднення земель, втрата їх родючості, незаконне використання земельних ресурсів мають транскордонні та глобальні наслідки, оскільки впливають на продовольчу безпеку, стан екосистем, кліматичні процеси та сталий розвиток. Тому протидія відповідним кримінальним практикам на цьому рівні пов'язана з формуванням міжнародних стандартів охорони земель, обміном інформацією, поширенням належних практик землекористування, науковим співробітництвом та координацією зусиль держав і міжнародних організацій.

Національний (загальнодержавний) рівень забезпечує формування та реалізацію єдиної державної політики у сфері охорони земель. Його зміст охоплює нормативно-правове регулювання, державний контроль, кримінально-правові та кримінологічні заходи, міжвідомчу координацію, інформаційно-аналітичне забезпечення та формування екологічної культури. Саме на цьому рівні мають визначатися стратегічні пріоритети протидії злочинності у сфері охорони земель, забезпечуватися узгодженість діяльності органів

кримінальної юстиції, державного екологічного та земельного контролю, органів виконавчої влади й інших суб'єктів.

Регіональний рівень забезпечує адаптацію загальнодержавної політики до «специфіки регіональних соціально-економічних, еколого-географічних, організаційно-управлінських та інших факторів» [6, с. 204]. Регіональна диференціація злочинності у сфері охорони земель зумовлюється, зокрема, структурою земельного фонду, інтенсивністю сільськогосподарського виробництва, концентрацією промислових підприємств, станом земельних ресурсів, поширеністю окремих способів їх незаконного використання. Відповідно, заходи протидії мають враховувати локалізацію ризиків забруднення та деградації земель, незаконного заволодіння ґрунтовим покривом, незаконного використання земель водного фонду та інших форм кримінальної активності.

Місцевий рівень пов'язаний із безпосередньою реалізацією превентивних, контрольних та інформаційних заходів у межах територіальних громад та інших локальних утворень. Його перевагою є можливість оперативного реагування на конкретні проблеми землекористування, виявлення порушень, взаємодії з місцевими землекористувачами та громадськістю. Особливого значення цей рівень набуває на територіях, що зазнали впливу бойових дій, де порушення земельного покриву, забруднення небезпечними речовинами та обмеження можливостей державного контролю формують додаткові криміногенні ризики.

Галузевий рівень визначається особливостями використання земель у відповідних сферах господарської діяльності. Різні категорії земель та напрями їх використання породжують специфічні ризики кримінальних посягань. Для сільськогосподарського виробництва характерними є ризики виснаження, забруднення та псування ґрунтів, що «зумовлює зниження природно-господарської цінності земель та приведення їх у стан, непридатний або обмежено придатний для подальшого використання за цільовим призначенням» [7, с. 191]; для промислового сектору – техногенного забруднення та незаконного використання земель; для видобувної галузі – пошкодження ґрунтового і рослинного покрову, псування або взагалі втрата родючого шару землі, що істотно обмежує можливість подальшої експлуатації ґрунту [8, с. 124], «осідання землі, мінералізацію ґрунтів» [4, с. 97] та невиконання рекультиваційних обов'язків; для використання земель водного фонду – незаконне заволодіння ними та інші форми протиправного використання. Галузева диференціація дає змогу конкретизувати криміногенні ризики та відповідно коригувати заходи протидії.

Таким чином, зазначені рівні не є ізольованими. Вони утворюють вертикально інтегровану структуру, у межах якої загальні стратегічні орієнтири конкретизуються на регіональному, місцевому та галузевому рівнях, а результати практичної діяльності, навпаки, мають враховуватися під час формування та коригування державної політики.

Наступним елементом структурно-функціональної складової є об'єкти протидії – ті криміногенні явища, процеси та чинники, на нейтралізацію або мінімізацію яких спрямовується відповідна діяльність. Їх доцільно розглядати ширше, ніж лише окремі причини конкретних кримінальних правопорушень, оскільки злочинність у сфері охорони земель формується під впливом комплексу взаємопов'язаних соціальних, економічних, управлінських, правових та поведінкових факторів. За словами А. П. Закалюка, «запобігання повинно адресно поширюватися саме на них, через що і досягається його запобіжна мета. Причому – першочергово і пріоритетно – на ті з них, які становлять безпосередньо обумовлюючий комплекс злочинного прояву.» [1, с. 332].

До основних груп таких об'єктів належать управлінські, економічні, соціально-поведінкові, територіально-екологічні та корупційні чинники.

Управлінські чинники охоплюють недоліки державного адміністрування у сфері охорони земель, недостатню узгодженість повноважень відповідних органів, дублювання функцій, недосконалість моніторингу та контролю за станом земель. Їх криміногенне значення полягає насамперед у зниженні ефективності виявлення порушень та невідворотності відповідальності.

Економічні чинники пов'язані з переважанням короткострокової господарської вигоди над вимогами раціонального та екологічно безпечного землекористування. Намагання мінімізувати витрати на рекультивацію, відновлення родючості ґрунтів, належне поводження з відходами та інші природоохоронні заходи може створювати підґрунтя як для безгосподарського використання земель, так і для їх забруднення чи псування.

Соціально-поведінкові чинники охоплюють низький рівень екологічної культури, правовий нігілізм, толерантне ставлення до порушень земельного законодавства та спо-

живацьке ставлення до земельних ресурсів. За таких умов окремі протиправні практики можуть сприйматися як прийнятні або звичайні способи господарювання, що ускладнює їх раннє виявлення та запобігання.

Територіально-екологічні чинники визначають неоднакову інтенсивність кримінальних проявів у різних регіонах та пов'язані зі станом земель, характером землекористування, природними умовами, рівнем промислового й аграрного навантаження, а також наслідками воєнних дій.

Окрему групу становлять корупційні чинники, що можуть проявлятися у зловживанні повноваженнями під час розпорядження землями, здійснення контрольних процедур, погодження документації, визначення правового статусу земельних ділянок тощо. У науковій літературі зазначається, що до об'єктів запобігання корупції належать: 1) корупціогенні фактори; 2) корупційні ризики в діяльності органів влади, місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного й приватного права та їх посадових осіб; 3) неправомірна поведінка службових і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування [9, с. 207]. Корупційне потурання послаблює контрольні механізми та сприяє відтворенню інших криміногенних факторів.

Отже, об'єкти протидії мають комплексний характер, а їх нейтралізація потребує диференційованого впливу. При цьому один і той самий криміногенний фактор може зумовлювати різні форми злочинної поведінки, що додатково підтверджує необхідність системної, а не вузькоспеціалізованої протидії.

Реалізація визначених завдань забезпечується системою суб'єктів протидії, яка включає спеціалізовані та неспеціалізовані інституції. До спеціалізованих належать органи кримінальної юстиції, державного екологічного та земельного контролю, а також інші органи, компетенція яких безпосередньо пов'язана з охороною земель. Неспеціалізовані суб'єкти охоплюють органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, наукові установи, заклади освіти, громадські природоохоронні організації та засоби масової інформації.

Функціональна диференціація суб'єктів є необхідною умовою системи протидії, оскільки різні інституції реалізують контрольні, правоохоронні, превентивні, інформаційні, аналітичні, освітні та інші функції. Водночас сама наявність значної кількості суб'єктів не забезпечує системності. Вона виникає лише за умови належної взаємодії між ними.

У цьому контексті особливого значення набувають інтегративні зв'язки, які забезпечують узгодженість цілей, завдань і функцій суб'єктів протидії. Їх внутрішньосистемний вимір охоплює міжвідомчу взаємодію, обмін інформацією, спільне планування, координацію контрольних і правоохоронних заходів, аналітичне узагальнення отриманих результатів. Зовнішньосистемний вимір полягає у взаємодії системи протидії злочинності у сфері охорони земель із механізмами екологічної, аграрної, економічної, антикорупційної та іншої державної політики.

Особливе місце у цій системі посідає Спеціалізована екологічна прокуратура, діяльність якої пов'язана із забезпеченням узгодженості дій суб'єктів у сфері протидії екологічній злочинності. Її спеціалізація [10] створює організаційні передумови для концентрації професійної компетентності та інформації щодо кримінальних правопорушень у сфері охорони довкілля, у тому числі земельних правопорушень, а також для координації взаємодії правоохоронних і контролюючих органів у межах визначених законом повноважень.

Водночас координація не повинна розглядатися як механічне підпорядкування одних суб'єктів іншим. Її функціональне призначення полягає у забезпеченні узгодженості діяльності самостійних інституцій, усуненні дублювання, своєчасному обміні інформацією та концентрації ресурсів на найбільш криміногенних напрямах. Саме інтегративні зв'язки перетворюють сукупність окремих суб'єктів і заходів на цілісну систему протидії.

Таким чином, структурно-функціональна складова протидії злочинності у сфері охорони земель являє собою взаємопов'язану систему рівнів, об'єктів, суб'єктів та інтегративних зв'язків, функціонування яких спрямоване на виявлення, нейтралізацію та мінімізацію криміногенних чинників і відповідних кримінальних проявів. Її системність визначається не кількістю складових, а характером зв'язків між ними, функціональною диференціацією та здатністю забезпечувати узгоджене реагування на різні форми злочинності у сфері охорони земель.

4. Висновки. Структурно-функціональна складова протидії злочинності у сфері охорони земель є системою взаємопов'язаних елементів, що забезпечують цілісність, узгодженість та функціональну спрямованість відповідної діяльності. Її зміст доцільно розкривати через сукупність рівнів, об'єктів, суб'єктів та інтегративних зв'язків.

Встановлено, що багаторівневий характер протидії охоплює глобальний, національний,

регіональний, місцевий та галузевий рівні, взаємодія яких забезпечує адаптацію загальних стратегічних орієнтирів до конкретних криміногенних умов. Об'єктами протидії виступають взаємопов'язані управлінські, економічні, соціально-поведінкові, територіально-екологічні та корупційні чинники, нейтралізація яких має бути диференційованою залежно від характеру відповідних кримінальних проявів.

Обґрунтовано, що ефективність системи визначається не лише функціональною спеціалізацією її суб'єктів, а передусім якістю інтегративних зв'язків між ними. У цьому контексті Спеціалізована екологічна прокуратура посідає важливе місце у забезпеченні координації діяльності відповідних суб'єктів у межах установленої законом компетенції.

Отже, структурно-функціональна складова забезпечує системність, диференційованість та узгодженість протидії злочинності у сфері охорони земель, створюючи передумови для її адаптації до різних форм кримінальних посягань, криміногенних чинників та умов їх поширення.

REFERENCES

1. Zakaliuk, A. P. (2008). *Kurs suchasnoi kryminolohii: teoriia i praktyka* [Course of modern criminology: Theory and practice] (Vol. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky [Theoretical foundations and history of Ukrainian criminological science]). Kyiv: Vydavnychyi Dim «In Yure».
2. Lytvynov, O. M. (2010). *Sotsialno-pravovyi mekhanizm protydii zlochynnosti v Ukraini (teoretychni ta praktychni zasady)* [Socio-legal mechanism for combating crime in Ukraine: Theoretical and practical foundations] (Doctoral dissertation abstract). Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipropetrovsk.
3. Turlova, Yu. A. (2018). *Ekolohichna zlochynnist v Ukraini: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii* [Environmental crime in Ukraine: Criminal law and criminological principles of combating]. Kyiv: Znannia Ukrainy.
4. Maksimentsev, M. H. (2019). *Kryminolohichni zasady protydii zlochynnosti u sferi nadrokorystuvannia* [Criminological principles of combating crime in the sphere of subsoil use] (Doctoral dissertation). Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv.
5. Kolisnyk, S. V. (2026). *Kryminolohichna kharakterystyka bezhospodarskoho vykorystannia zemel v Ukraini ta protydiia tsym zlochynam* [Criminological characteristics of mismanagement of land use in Ukraine and combating these crimes] (PhD dissertation). V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.
6. Polishchuk, H. S. (2006). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynam proty dovkillia (za materialamy Prychornomorskoho rehionu Ukrainy)* [Criminological characteristics and prevention of crimes against the environment: Based on materials from the Black Sea region of Ukraine] (Candidate dissertation). Kyiv.
7. Krainyk, H. S. (2019). *Kryminalna vidpovidalnist za zabrudnennia abo psuvannia zemel v Ukraini* [Criminal liability for land pollution or damage in Ukraine]. Kharkiv: Drukarnia Madryd.
8. Turlova, Yu. A., & Polishchuk, H. S. (2020). Deiaki problemni pytannia kryminalizatsii nezakonnoho vydobuvannia burshtynu [Some problematic issues of criminalization of illegal amber mining]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, (5), 122–128.
9. Lukashevych, S. Yu. (2021). Obiekty zapobihannia zlochynnosti ta koruptsii [Objects of crime and corruption prevention]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, 2(20), 200–213. https://doi.org/10.21564/2225-6555.2021.2.244883
10. Checherskyi, V. I. (2023). Efektyvnist vprovadzhennia spetsializatsii prokuroriv na prykladi Spetsializovanykh ekolohichnykh prokuratur [Effectiveness of introducing prosecutor specialization: The case of Specialized Environmental Prosecutor's Offices]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 75(3), 123–128. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.20

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Hennadii Polishchuk
Candidate of Law, Associate Professor
e-mail: polischuk2007@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0829-2621

Геннадій Поліщук
кандидат юридичних наук, доцент
e-mail: polischuk2007@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0829-2621

Serhiy Kolisnyk
Doctor of Philosophy in specialty 081 "Law", Senior Lecturer, Department of Law, Vinnytsia National Agrarian University
e-mail: kolisnik_sergiy@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-7367-6931

Сергій Колісник
доктор філософії за спеціальністю 081 «Право», старший викладач кафедри права Вінницького національного аграрного університету
e-mail: kolisnik_sergiy@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-7367-6931

Дата надходження статті: 15.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 04.06.2026
Дата прийняття статті: 15.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 342.8:342.56:343.35:004.056(477)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.13

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДОСТОВІРНОСТІ ЦИФРОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СУДОВОМУ ЗАХИСТІ ВИБОРЧИХ ПРАВ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ

О. І. Полотнянко, М. В. Сандига

ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEES OF DIGITAL INFORMATION RELIABILITY IN JUDICIAL PROTECTION OF ELECTORAL RIGHTS AND COUNTERING CORRUPTION RISKS

Oksana Polotnianko, Maksym Sandyha

Анотація. *У статті досліджено адміністративно-правові гарантії достовірності цифрової інформації у судовому захисті виборчих прав та протидії корупційним ризикам виборчого процесу України з урахуванням підготовки до виборів після припинення або скасування воєнного стану. Розмежовано чотири масиви інформації: офіційні виборчі дані; матеріали передвиборної агітації та політичної реклами; контент цифрових платформ; персональні дані виборців. Доведено, що поряд із належним адміністративним управлінням цими масивами необхідний процесуальний маршрут їх перетворення на електронні докази, придатні для своєчасного судового контролю.*

Запропоновано модель подвійного контуру доказової довіри. Адміністративний контур охоплює автентифікацію джерела, журналювання, простежуваність фінансування політичної реклами, мінімізацію персональних даних і невідкладне збереження матеріалів. Судовий контур передбачає перевірку належності, допустимості, достовірності, цілісності та достатності електронних доказів із дотриманням рівності сторін і скорочених виборчих строків. Показано, що розбіжності у даних про оплату реклами, цифрові сліди підкупу виборців, зловживання адміністративними ресурсами чи маніпуляції реєстрами є сигналами для перевірки, але не автоматичним доказом корупційного або кримінального правопорушення. Наукова новизна полягає у цифровому доказовому маршруті від виникнення інформації до її судової оцінки.

Ключові слова: *виборчий процес, судовий захист, електронні докази, цифрова інформація, достовірність, корупційні ризики, політичне фінансування, цифрові платформи, Центральна виборча комісія, післявоєнні вибори.*

Abstract. *The article examines administrative and legal guarantees of digital information reliability in judicial protection of electoral rights and in countering corruption risks in Ukraine's electoral process, with particular attention to elections after the termination or cancellation of martial law. Four information domains are distinguished: official electoral data; campaign and political advertising materials; digital-platform content; and voters' personal data. Effective administration of these domains must be complemented by a procedural route through which relevant records become electronic evidence suitable for timely judicial review.*

A dual-loop model of evidentiary trust is proposed. The administrative loop covers source authentication, logging, traceability of political-advertising finance, data minimisation and prompt preservation. The judicial loop verifies relevance, admissibility, reliability, integrity and sufficiency while safeguarding equality of arms and expedited electoral deadlines. Discrepancies in advertising payments, digital traces of voter bribery, misuse of administrative resources or register manipulation constitute risk indicators requiring verification, not automatic proof of a corruption-related or criminal offence. The study's novelty is a digital evidentiary route from information creation to judicial assessment.

Key words: *electoral process, judicial protection, electronic evidence, digital information, reliability, corruption risks, political finance, digital platforms, Central Election Commission, post-war elections.*

1. Вступ. Цифрове середовище змінило не лише спосіб ведення передвиборної агітації, а й інфраструктуру захисту виборчих прав. Відомості про кандидатів, місце голосування, фінансування реклами, перебіг підрахунку та результати поширюються через різні системи й у разі спору можуть набути значення електронних доказів. Помилка, підробка або видалення цифрового запису здатні поширитися швидше, ніж офіційне спростування чи судове забезпечення доказу. Порівняльний аналіз підтверджує потребу поєднувати цифрові інновації з правозахисними і процесуальними гарантіями (Skorokhod, 2024).

Для України питання особливо актуальне з огляду на майбутнє відновлення виборчих процесів після припинення або скасування воєнного стану. Центральна виборча комісія у січні 2026 року схвалила пропозиції щодо законодавчого врегулювання особливостей загальнодержавних виборів у післявоєнний період. Складність полягатиме не тільки

© О. І. Полотнянко, М. В. Сандига, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

в організації голосування для переміщених громадян і військовослужбовців, а й у відновленні актуальності реєстрів, захисті цифрових систем та забезпеченні однаково доступної інформації (Central Election Commission of Ukraine, 2026).

Конституційні права громадян брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати, висловлювати погляди й захищати приватність доповнюються правом на ефективний судовий захист. Тому протидія інформаційним маніпуляціям і корупційним ризикам не може виправдовувати загальний контроль над політичною дискусією. Адміністративні заходи мають бути законними, необхідними, пропорційними, документованими та придатними до оперативного оскарження.

Виборчий кодекс України, закони про Центральну виборчу комісію, Державний реєстр виборців і захист персональних даних визначають базові правила створення та використання цифрової інформації. Кодекс адміністративного судочинства України регулює електронні докази і спеціальні строки у виборчих справах. Кримінальний кодекс та Закон України «Про запобігання корупції» формують окремий контур правової кваліфікації, коли цифрові матеріали вказують на підкуп виборців, незаконне фінансування, зловживання ресурсами або інші ознаки правопорушення. Водночас жодна технічна розбіжність сама по собі не встановлює складу правопорушення (Verkhovna Rada of Ukraine, 2019; 2005; 2001; 2014).

Європейські стандарти швидко розвиваються. Регламент ЄС 2024/900 встановлює правила прозорості та таргетування політичної реклами. Digital Services Act передбачає системні обов'язки великих платформ щодо ризиків, прозорості реклами і доступу дослідників до даних. Венеційська комісія у 2024 році розтлумачила Кодекс належної практики у виборчих справах стосовно цифрових технологій і штучного інтелекту, наголосивши на вільному формуванні волі, рівності, прозорості та дієвому незалежному контролі (Venice Commission, 2024).

Українські дослідження цифрового виборчого середовища пов'язують політичне мікротаргетування, синтетичний контент і приховане фінансування з ризиками непрозорого профілювання, дезінформації та нерівності політичної конкуренції. Дослідники електронних доказів додатково наголошують на значенні первинного джерела, метаданих, цілісності та належного збереження цифрового матеріалу. Отже, регулювання має спиратися на доказувану шкоду й перевірюваний доказовий ланцюг, а не на припущення про автоматичний вплив будь-якого алгоритму (Riznyk, 2023; Zharovska, 2025; Afanasieva, 2026; Yosyfovych, 2024).

Невирішеною залишається проблема переходу від адміністративної фіксації цифрового інциденту до належного судового доказування, особливо коли порушення виборчих правил одночасно створює корупційний або кримінально-правовий ризик. Метою статті є розроблення адміністративно-правових гарантій достовірності цифрової інформації у судовому захисті виборчих прав і протидії корупційним ризикам. Завданнями є класифікувати інформаційні масиви, визначити їх доказовий статус, сформувати модель розподілу повноважень і запропонувати цифровий доказовий маршрут.

2. Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є адміністративно-правові відносини у сфері інформаційного забезпечення виборів і судового захисту виборчих прав. Предметом – гарантії достовірності, збереження, простежуваності та судової оцінки цифрової інформації, що може свідчити про порушення виборчих прав або корупційні ризики. Джерельну базу становлять Конституція і законодавство України, офіційні матеріали ЦВК, акти ЄС, документи Венеційської комісії та Ради Європи, а також статті українських учених про цифрові вибори й електронні докази.

Застосовано формально-юридичний метод для аналізу компетенції органів і процесуальних вимог; системний – для побудови зв'язку між видами інформації та способами захисту; порівняльно-правовий – для зіставлення українського регулювання з європейськими стандартами; метод правового моделювання – для розроблення подвійного контуру доказової довіри; метод пропорційності – для оцінки втручання у свободу вираження, приватність і рівність учасників.

Дослідження не оцінює правдивість конкретних політичних висловлювань і не підміняє кримінально-правову кваліфікацію адміністративною оцінкою ризику. Межі аналізу охоплюють достовірність походження, прозорість фінансування й таргетування, законність обробки персональних даних, збереження електронних доказів і процедури їх подання та перевірки судом.

3. Результати та обговорення. Першим результатом є поділ цифрової інформації на чотири правові масиви та визначення їх потенційного доказового статусу. Офіційні виборчі дані створюються виборчими комісіями; політична реклама потребує прозорості

замовника, вартості й критеріїв таргетування; контент користувачів і медіа охороняється свободою вираження; дані виборців мають спеціальний режим приватності. У спорі кожен масив оцінюється не за назвою носія, а за походженням, способом отримання, цілісністю та зв'язком із предметом доказування.

Змішування цих масивів породжує дві крайності. Перша – вимога до виборчих органів встановлювати істинність усієї політичної дискусії. Друга – відмова від фіксації та збереження інформації навіть за підроблення рішення ЦВК, прихованої оплати реклами, цифрових ознак підкупу виборців або незаконного використання реєстру. Правова модель має відокремлювати сигнал ризику, адміністративне порушення, доказ у судовій справі та встановлений склад правопорушення.

Перша гарантія – автентифікація джерела. Кожне офіційне цифрове повідомлення про процедуру, реєстрацію, голосування або результати повинно мати перевірюваний канал походження, єдиний ідентифікатор, час публікації та доступний архів змін. Доцільним є використання кваліфікованого електронного підпису для машиночитаних наборів і відкритого реєстру офіційних повідомлень, який дозволяє швидко відрізнити справжній документ від підробки.

Друга гарантія – простежуваність політичної реклами. Користувач повинен бачити замовника, період розміщення, основні параметри аудиторії, джерело фінансування і те, чи застосовано синтетичне зображення або голос. Публічний репозитарій реклами має бути доступним спостерігачам, журналістам і дослідникам. Водночас розкриття параметрів не повинно дозволяти ідентифікувати конкретного виборця або відтворити його чутливий профіль.

Третя гарантія – мінімізація персональних даних. Державний реєстр виборців містить дані, необхідні для реалізації виборчого права, але доступ до них не є ресурсом політичного профілювання. Партії, постачальники реклами й уповноважені органи повинні мати правову підставу для кожної операції, визначений строк зберігання та заборону несумісного повторного використання. Журнали доступу зберігаються так, щоб за потреби підтвердити або спростувати несанкціоноване втручання (Verkhovna Rada of Ukraine, 2007; 2010).

Четверта гарантія – швидке виправлення офіційної помилки. Виборчі органи повинні мати процедуру, за якою неправильне повідомлення не просто видаляється, а позначається, виправляється і зберігається в журналі версій. Якщо помилка могла вплинути на реалізацію права, виправлення поширюється тим самим або еквівалентним каналом і містить практичне роз'яснення для виборця. Така процедура підвищує довіру більше, ніж спроба приховати факт виправлення.

П'ята гарантія – незалежне оскарження й своєчасне забезпечення доказів. Рішення про маркування, обмеження реклами, відмову в доступі до даних або вимогу надати інформацію мають бути мотивованими, повідомленими адресату й придатними до швидкого судового перегляду. Через скорочені виборчі строки суд повинен мати доступ до первинного цифрового об'єкта, метаданих і журналу його збереження, а учасники – рівну можливість перевірити ці матеріали (Yosyfovych, 2024).

На основі гарантій запропоновано модель подвійного контуру доказової довіри. Адміністративний контур включає визначення категорії даних, перевірку походження, фіксацію метаданих, оцінку ризику, збереження матеріалу, повідомлення адресата та передання за належною компетенцією. Судовий контур включає перевірку належності, допустимості, достовірності, цілісності й достатності доказів, застосування пропорційного способу захисту та можливість перегляду рішення.

Ризик-орієнтована реакція передбачає різні заходи. Для підробленого офіційного документа пріоритетом є спростування і збереження цифрового сліду; для немаркованої або приховано оплаченої реклами – розкриття замовника, фіксація даних про платіж і передання матеріалів компетентному органу; для дискусійного політичного твердження – перевага відповіді й плюралізму; для витоку даних – локалізація, документування та захист постраждалих. Подальша юридична кваліфікація залежить від сукупності доказів, суб'єкта, умислу та наслідків.

Синтетичний контент потребує окремої процедури. Заборона всіх матеріалів, створених із використанням ШІ, була б непропорційною, оскільки технологія може застосовуватися для перекладу, доступності або дизайну. Юридично значущим має бути введення в оману щодо особи, події чи офіційного джерела. Обов'язкове маркування, збереження даних про походження та швидка процедура реагування на шкідливі підробки є точнішими інструментами.

Венеційська комісія пов'язує цифрові технології з базовими принципами загального,

рівного, вільного, таємного і прямого виборчого права. Звідси випливає, що алгоритмічне таргетування не можна оцінювати лише як рекламну технологію. Якщо різні групи виборців отримують взаємовиключні обіцянки, приховані від публічного контролю, порушується прозорість політичного змагання, навіть коли кожне повідомлення окремо не є незаконним.

Центральна виборча комісія повинна координувати стандарти офіційної інформації, вести реєстр повідомлень, визначати машиночитані формати та зберігати журнали інцидентів. Вона не встановлює істинність політичних програм і не підміняє суд чи правоохоронний орган. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення діє в межах медійної компетенції, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини контролює захист персональних даних, а НАЗК – передбачені законом аспекти політичного фінансування та запобігання корупції.

Кібербезпекові суб'єкти забезпечують захист реєстрів, обмін індикаторами атак і перевірку резервного відновлення. Політичні партії відповідають за походження матеріалів, законність коштів, даних і підрядників. Платформи забезпечують прозорість реклами, належне збереження записів і виконання законних вимог. Правоохоронні органи перевіряють ознаки правопорушень, а суд здійснює незалежну оцінку доказів і захист прав. Такий розподіл не допускає концентрації несумісних функцій.

Протокол має бути технічно нейтральним. Закон повинен визначати результат – перевірюване походження, прозорість і захист прав – а не закріплювати конкретну платформу або криптографічну технологію. Інакше норма швидко застаріє. Технічні стандарти можуть затверджуватися підзаконними актами після відкритого тестування, оцінки впливу на приватність і консультацій із виборчими органами та громадянським суспільством.

Післявоєнний контекст вимагає доступності інформації для громадян за кордоном, внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців і людей на територіях із пошкодженою інфраструктурою. Цифровий канал не може бути єдиним. Кожне критичне повідомлення повинно мати резервні способи поширення, зрозумілу мову й доступний формат. Інакше цифровізація формально підвищить швидкість, але поглибить нерівність участі.

До Виборчого кодексу доцільно включити поняття цифрової політичної реклами, синтетичного виборчого контенту, репозитарію реклами та протоколу автентичності офіційних даних. Окремо слід закріпити обов'язки щодо строків збереження цифрових записів, видачі завіреної технічної інформації, маркування, незалежного оскарження і захисту персональних даних. Процесуальні норми мають узгоджувати адміністративну фіксацію з вимогами до електронних доказів у суді.

Ефективність моделі слід оцінювати за часом підтвердження джерела, повнотою репозитарію реклами, строком збереження доказу, кількістю мотивованих і скасованих рішень, тривалістю судового розгляду, випадками неправомірного доступу до реєстру та часткою матеріалів, цілісність яких підтверджено. Кількість видалених повідомлень або переданих матеріалів не доводить сама по собі ефективність протидії корупційним ризикам.

Подальша конкретизація потребує розмежування достовірності, автентичності, законності, належності та достатності. Автентичний документ може містити помилку; достовірне повідомлення може бути поширене з порушенням правил агітації; розбіжність у фінансовій звітності може вимагати перевірки, але не доводити умисел. Адміністративний орган фіксує факт і реагує в межах компетенції, тоді як суд оцінює докази у сукупності та обирає спосіб захисту.

Для офіційної виборчої інформації пропонується протокол джерела. Кожне повідомлення Центральної виборчої комісії або іншого уповноваженого органу отримує постійний ідентифікатор, дату, версію, електронний підпис, історію виправлень і машинозчитуване посилання на першоджерело. Копія на платформі не повинна вважатися самостійним джерелом. Якщо текст змінено через технічну або змістовну помилку, попередня версія зберігається з позначкою, а користувач бачить сутність виправлення.

Резервування офіційних каналів має поєднувати доступність і контроль автентичності. Під час кібератаки або відключення основного сайту громадянин повинен заздалегідь знати альтернативні домени, телефонні лінії, мовників і територіальні канали. Перелік резервів оприлюднюється до початку процесу та підписується ЦВК. Створення нового каналу вже під час інциденту без можливості перевірки відкриває простір для підроблення.

Для даних Державного реєстру виборців основним є принцип функціонального розмежування. Персональні дані використовуються лише для визначених законом

завдань, а аналітичні потреби задовольняються агрегованими або знеособленими наборами. Працівник отримує доступ до мінімально необхідної функції, кожна операція журналюється, а нетипові запити перевіряються. Масове копіювання реєстру не може виправдовуватися зручністю адміністрування.

Якість реєстру потребує процедур виправлення, які є доступними до виборів і достатньо швидкими під час виборчого періоду. Виборець повинен мати можливість перевірити відомості, отримати зрозуміле пояснення, подати підтвердження й оскаржити відмову. Електронний канал доповнює, а не замінює фізичний. Для внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців і громадян за кордоном потрібні окремі інформаційні маршрути, але базові стандарти перевірки й захисту залишаються однаковими.

Політична реклама повинна мати видиме маркування без необхідності відкривати додаткове меню. Мінімальний набір включає замовника, платника, період показу, суму або діапазон витрат, критерії аудиторії, використання персональних даних і посилання на репозиторій. Регламент ЄС 2024/900 демонструє перехід від загальної вимоги прозорості до стандартизованих повідомлень. Для України важливо забезпечити однакове застосування до традиційних медіа, платформ та інших цифрових посередників.

Репозитарій реклами повинен бути придатним і для публічного контролю, і для судового доказування. Пошук за замовником, періодом, платформою, аудиторією та витратами має працювати без спеціального програмування; дані – завантажуватися у відкритому форматі; видалене оголошення – залишатися в архіві з часом і правовою підставою припинення показу. Строк зберігання має охоплювати строки оскарження, післявиборчого аудиту та, за законною вимогою, перевірки можливого правопорушення.

Окремої уваги потребує розмежування політичної реклами, агітації, журналістського матеріалу, особистого висловлювання та інформації органу влади. Критеріями можуть бути оплата, контроль над змістом, координація з учасником виборів, мета впливу й системність поширення. Один критерій не є достатнім. Невизначеність вирішується через мотивоване рішення, яке може бути швидко оскаржене, а не через автоматичне блокування.

Мікротаргетинг створює ризик фрагментації публічної дискусії. Різні групи можуть отримувати несумісні обіцянки, а спостерігачі не бачать загальної кампанії. Мінімальною гарантією є доступність усіх варіантів оголошень і опису аудиторій. Використання чутливих даних або висновків про політичні погляди потребує особливо суворого обмеження. Згода, включена до загальних умов сервісу, не повинна автоматично вважатися достатньою для політичного профілювання.

Платформи мають виконувати процедурні, а не квазісудові функції. Вони забезпечують маркування, архів, приймання повідомлень, невідкладне збереження доказів і виконання законного рішення. Встановлення порушення, вини та санкції належить компетентним органам і суду. Після належного запиту платформа повинна зберегти первинний запис, історію редагувань, параметри показу й платежу, не розкриваючи надмірні персональні дані.

Ризик-орієнтований нагляд означає, що пріоритет отримують системні й масштабні порушення, приховане фінансування, цифрові ознаки підкупу виборців, використання чутливих даних, маніпуляції реєстром і підроблення офіційної інформації. Такі факти можуть стосуватися різних складів правопорушень, тому потребують перевірки за належною підслідністю та юрисдикцією, а не автоматичного віднесення кожного інциденту до корупційного злочину (Kuznietsov, 2024; Podoliaka et al., 2025).

Синтетичний контент потребує правила походження. Маркування потрібне тоді, коли матеріал істотно створений або змінений і може ввести виборця в оману щодо реальної особи, події чи висловлювання. Технічне покращення якості, корекція кольору або доступний переклад не повинні автоматично прирівнюватися до маніпуляції. Закон має визначити відповідального за маркування, спосіб подання та наслідки навмисного приховування.

Заборона синтетичного контенту як загальної категорії була б непропорційною. Законними можуть бути сатира, мистецьке висловлювання, реконструкція й очевидна ілюстрація. Ключовими є контекст, здатність створити помилкове уявлення, суспільний ризик і наявність чіткого повідомлення. Рішення про обмеження повинно бути індивідуальним, мотивованим та обмеженим у часі, а заявник – мати швидкий засіб захисту.

Оперативний протокол ЦВК пропонується поділити на три рівні. Перший охоплює спростування підробленої офіційної інформації; другий – координацію з платформами і кібербезпековими органами для збереження джерела, метаданих та ланцюга пере-

дання; третій – направлення матеріалів компетентному органу або надання їх суду. ЦВК захищає автентичність власних повідомлень, але не вирішує питання про винуватість чи остаточну правову кваліфікацію.

Стандарт електронного доказу повинен забезпечувати належність, допустимість, достовірність, цілісність і відтворюваність. Знімок екрана без адреси, дати, автора, параметрів аудиторії, історії редагувань або факту оплати часто не дає змоги перевірити походження. Тому цифровий доказовий маршрут включає первинний файл або запис, технічні метадані, опис способу отримання, контрольне значення, журнал доступу й передання та можливість дослідження іншою стороною (Akhtyrska, 2023; Turov, 2024; Yosyfovych, 2024).

Швидкість розгляду є елементом ефективного судового захисту. Рішення після завершення голосування може не усунути вплив незаконної реклами чи перешкод у реалізації права. Доцільно визначити скорочені строки для реєстрації звернення, збереження доказу, первинної адміністративної оцінки, тимчасового заходу і судового перегляду. Тимчасове обмеження застосовується лише за очевидного ризику значної шкоди, є мотивованим і втрачає силу без своєчасного подальшого рішення.

Заходи реагування мають бути пропорційними охопленню, повторності, умислу, прихованню та наслідкам. Окрім штрафу, можливі виправлення маркування, внесення до репозитарію, припинення обробки даних, спростування або передання матеріалів для перевірки. У судовому провадженні спосіб захисту не повинен підміняти встановлення складу адміністративного, кримінального чи корупційного правопорушення уповноваженим органом у визначеній законом процедурі.

Незалежність контролю потребує чіткого розподілу компетенцій. ЦВК забезпечує виборчий процес та офіційну інформацію; орган захисту даних – законність обробки; медіарегулятор – правила медіа; НАЗК – встановлені законом питання політичного фінансування і запобігання корупції; правоохоронні органи – ознаки правопорушень; суд – незалежний перегляд та оцінку доказів. Міжвідомчий протокол має визначати приймання, збереження, пересилання й відстеження матеріалів.

Післявоєнні вибори потребують окремої оцінки інформаційних ризиків. Велика кількість переміщених громадян, виборців за кордоном, військовослужбовців, пошкоджена інфраструктура й тривала дезінформація створюють нерівний доступ. Інформаційна кампанія повинна починатися завчасно, пояснювати процедури зміни виборчої адреси, доступні канали й строки та не створювати враження, що цифровий інструмент є єдиним способом реалізації права.

Для громадян за кордоном необхідні узгоджені повідомлення ЦВК, дипломатичних установ та офіційних державних каналів. Різні формулювання щодо реєстрації, документів або місця голосування породжують помилки й відкривають простір для шахрайських сервісів. Єдиний протокол джерела дає змогу перевірити актуальність повідомлення, а багатомовні матеріали допомагають залучати приймаючі установи без втрати правової точності.

Цифрова доступність повинна оцінюватися як правова гарантія. Сайт, репозиторій і сервіс перевірки мають працювати на мобільних пристроях, із допоміжними технологіями, за повільного зв'язку та в простій мові. Для особи без електронної ідентифікації зберігається альтернативний канал. Недоступність не можна компенсувати лише загальним номером телефону, якщо він перевантажений або не надає письмового підтвердження.

Медіаграмотність є допоміжним, а не замінним інструментом. Держава повинна навчати перевіряти джерело, архів реклами й позначення синтетичного матеріалу, але не перекладати на виборця всю відповідальність за непрозору систему. Найкраща просвітницька кампанія не виправляє відсутність репозиторію, незаконне профілювання або неможливість оскарження. Тому освіта вбудовується в інституційні гарантії.

Для оцінки результативності пропонуються показники доступності офіційних каналів, часу виправлення помилки, повноти репозитарію, строку збереження електронного доказу, частки записів із підтвердженою цілісністю, строків судового розгляду, кількості скасованих рішень і випадків неправомірного доступу до реєстру. Кількість відкритих перевірок не може бути самостійним показником, оскільки не відображає якість доказів і кінцевий правовий результат.

Дорожня карта охоплює аудит чинних норм, стандартизацію офіційних повідомлень, визначення цифрової політичної реклами, створення репозитарію, протокол збереження доказів, форми міжвідомчого передання, оцінку впливу на захист даних, навчання органів, платформ і суддів, пілотне тестування та незалежний післявиборчий звіт. Кожний етап має бути завершений завчасно, щоб правила

не змінювалися під час активної кампанії без крайньої необхідності.

Обмеження моделі полягає в швидкій зміні технологій і неможливості передбачити всі формати впливу. Тому закон має бути технологічно нейтральним і зосередженим на функції, походженні, оплаті, даних та ризику. Технічні стандарти можуть оновлюватися підзаконно після відкритого тестування й консультацій, але основні права, компетенція та підстави обмеження визначаються законом. Це забезпечує адаптивність без втрати правової визначеності.

Громадські спостерігачі, дослідники й журналісти повинні мати рівний доступ до відкритих цифрових даних. Вибіркове надання інформації окремим організаціям створює нерівність контролю. Інтерфейс репозиторію доповнюється програмним доступом із захистом від зловживань, описом полів і стабільними ідентифікаторами. Обмеження швидкості може бути технічно необхідним, але не повинно унеможливлювати аналіз великих кампаній.

Прозорість реклами має бути пов'язана з контролем політичного фінансування. Дані про платника, суму, період, одержувача та параметри розміщення зіставляються зі звітністю суб'єкта виборчого процесу. Розбіжність формує документований сигнал для перевірки, але не є автоматичним доказом прихованого фінансування, корупційного правопорушення або вини конкретної особи. Доказове значення виникає після перевірки джерела коштів, зв'язку між суб'єктами, умислу й інших обставин.

Платформа повинна мати протокол значного виборчого інциденту. Він охоплює підроблення офіційного каналу, масове приховане фінансування, цифрові ознаки підкупу, витік виборчих даних або координоване поширення оманливого синтетичного матеріалу. Протокол визначає контакт із ЦВК, фіксацію часу, невідкладне збереження первинних записів і метаданих, тимчасові заходи, законне передання матеріалів та післяінцидентний звіт (Sachko & Kuznietsov, 2024).

Незалежний аудит репозитарію перевіряє повноту, затримку внесення, правильність маркування, збереження видалених оголошень і доступність пошуку. Аудитор використовує контрольну вибірку з публічних показів та звітності, документує методику й контрольні значення. Виявлена прогалина має строк виправлення, а аудиторський висновок може бути поданий суду разом із первинними даними, але не замінює їх самостійної оцінки.

Норми щодо цифрової інформації потребують післявиборчого перегляду. ЦВК, орган захисту даних, медіарегулятор, НАЗК, правоохоронні органи та судова адміністрація мають готувати агрегований звіт про звернення, збереження доказів, строки, рішення і технічні проблеми без розкриття таємниці провадження чи надмірних персональних даних. Законодавчі зміни повинні спиратися на цей матеріал, судову практику та відкриті консультації.

Таким чином, адміністративно-правова гарантія достовірності є системою простежуваності, збереження і захисту, а не окремою забороною неправдивого контенту. Її ефективність визначається тим, чи може особа знайти першоджерело, побачити замовника, захистити дані, зафіксувати цифровий слід, перевірити ланцюг передання і своєчасно оскаржити рішення. Подвійний контур доказової довіри поєднує адміністративну фіксацію із незалежною судовою оцінкою.

4. Висновки. Достовірність цифрової інформації у виборчому процесі охоплює автентичність офіційних даних, прозорість політичної реклами, захист персональних даних, свободу політичної дискусії, збереження електронних доказів і дієвий судовий захист. Ці елементи мають регулюватися взаємопов'язано, але не підміняти один одного.

Запропоновано розмежувати чотири інформаційні масиви та чотири юридичні стани цифрового матеріалу: сигнал ризику, зафіксований адміністративний факт, електронний доказ і встановлене правопорушення. Таке розмежування дозволяє реагувати на приховане фінансування, підкуп, зловживання ресурсами або маніпуляції даними без презумпції винуватості й без перетворення ЦВК на орган політичної цензури.

Науковою новизною є модель подвійного контуру доказової довіри та цифровий доказовий маршрут. Адміністративний контур забезпечує автентифікацію, журналювання, збереження, оцінку ризику й передання за компетенцією; судовий – перевірку належності, допустимості, достовірності, цілісності і достатності матеріалів із дотриманням рівності сторін та пропорційності втручання.

Для післявоєнних виборів необхідно поєднати цифрові інструменти з резервними каналами, захистом реєстрів і скороченими процедурами забезпечення доказів. Законодавчі зміни мають завчасно визначити строки збереження записів, обов'язки платформ, міжвідомче передання, процесуальні гарантії та межі використання персональних даних.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на апробацію цифрового доказового маршруту в модельних виборчих спорах, визначення стандартів судового витребування даних у платформ, оцінку доказового значення реєстрів політичної реклами та розмежування виборчих, адміністративних, кримінальних і корупційних правопорушень у цифровому середовищі.

Конфлікт інтересів. Автори декларують відсутність конфлікту інтересів щодо цього дослідження, зокрема фінансового, особистого, авторського чи іншого характеру, який міг би вплинути на його результати.

Фінансування. Дослідження проведено без фінансової підтримки.

Доступність даних. Рукопис не має пов'язаного набору дослідницьких даних.

Використання засобів штучного інтелекту. Під час підготовки робочої редакції використано засоби штучного інтелекту для структурування матеріалу та мовного редагування. Усі висновки, нормативні посилання й бібліографічні відомості мають бути остаточно перевірені та схвалені авторами перед поданням до редакції.

Внесок авторів. Полотнянко Оксана Іванівна: концептуалізація дослідження, аналіз виборчого та інформаційного законодавства, європейські стандарти, підготовка основного тексту. Сандига Максим Вікторович: аналіз адміністративно-правових засад цифровізації судового захисту, електронних доказів і корупційних ризиків, розроблення моделі подвійного контуру доказової довіри. Обидва автори: методологія, редагування, формулювання висновків і відповідальність за остаточний зміст.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). Vyborchyi kodeks Ukrainy vid 19.12.2019 No. 396-IX [Electoral Code of Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/go/396-20
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2004). Pro Tsentralnu vyborchu komisiiu: Zakon Ukrainy vid 30.06.2004 No. 1932-IV [On the Central Election Commission]. https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-15
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2007). Pro Derzhavnyi reiestr vybortsiv: Zakon Ukrainy vid 22.02.2007 No. 698-V [On the State Voter Register]. https://zakon.rada.gov.ua/go/698-16
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 No. 2297-VI [On Personal Data Protection]. https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17
6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 No. 2747-IV [Code of Administrative Proceedings of Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 No. 1700-VII [On Prevention of Corruption]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18
9. Central Election Commission of Ukraine. (2026). Komisiia napratsiuvala propozytsii shchodo zakonodavchoho vrehuliuvannia vyboriv pislia prypynennia chy skasuvannia voiennoho stanu [CEC proposals on regulating post-war elections]. https://www.cvk.gov.ua/novini/komisiya-napratsyuvala-propozitsii-shhodo-zakonodavchogo-vregulyuvannya-viboriv-v-ukraini-pislya-pripinennya-chi-skasuvannya-voiennogo-stanu.html
10. European Parliament and Council. (2024). Regulation (EU) 2024/900 on the transparency and targeting of political advertising. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/900/oj/eng
11. European Parliament and Council. (2022). Regulation (EU) 2022/2065 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act). https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng
12. Venice Commission. (2024). Interpretative Declaration of the Code of Good Practice in Electoral Matters as concerns digital technologies and artificial intelligence (CDL-AD(2024)044). https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282024%29044-e
13. Council of Europe. (2019). Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on electronic evidence in civil and administrative proceedings. https://search.coe.int/cm?i=0900001680902e0c
14. Riznyk, V. A. (2023). Protydiia dezinformatsii v politychnii reklami: pravovyi aspekt [Countering disinformation in political advertising: a legal aspect]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Yurydychni nauky*, (13). https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-07
15. Skorokhod, O. P. (2024). Svitovyi dosvid vprovadzhennia ta vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii u vyborchomu protsesi [Global experience in implementing and using digital technologies in the electoral process]. *Politychne zhyttia*, (2), 124–130https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.2.16 [in Ukrainian].
16. Zharovska, I. M. (2025). Vyklyky shtuchnoho intelektu dlia pravovykh standartiv chesnykh vyboriv: problemy hlobalistyky [Challenges of artificial intelligence for legal standards of fair elections: problems of global studies]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, (6, part 1), 65–69. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.9

17. Afanasieva, M. V. (2026). Heneratyvnyi shtuchnyi intelekt ta peredvyborna ahitatsiia: vyklyky ta perspektyvy rehuliuvannia [Generative AI and election campaigning: challenges and regulatory prospects]. *Suchasna doktryna prava*, (4/98), 145–153. https://doi.org/10.25313/3083-7774-2026-4-16

18. Yosyfovych, N.-L. D. (2024). Kryterii otsinky elektronnykh dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi [Criteria for evaluating electronic evidence in administrative proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu.* Seriia: Pravo, 85(2), 341–346. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.51

19. Turov, V. D. (2024). Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii na etapi dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [Use of information technologies at the evidence stage in administrative proceedings of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Seriia: Pravo, 82(2), 278–283. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.44

20. Akhtyrska, N. M. (2023). Pravova rehlamentatsiia elektronnykh dokaziv ta praktyka yikh vykorystannia v sudochynstvi Ukrainy [Legal regulation of electronic evidence and its use in Ukrainian judicial proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu.* Seriia: Pravo, 75(2), 141–150. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.23

21. Podoliaka, A. M., Kurbatova, I. S., Simonovych, D. V., & Zarosylo, V. O. (2025). Okremi zminy v kryminalno-protsesualnykh normatyvnykh aktakh, yaki stosuiutsia rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi vyborchykh prav hromadian [Selected changes in criminal procedural acts concerning investigation of criminal offences against citizens' electoral rights]. *Pravo i suspilstvo*, (2), 692–702. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.94

22. Kuznietsov, M. H. (2024). Pravove zabezpechennia vyborchykh prav: problemy kryminalnoi vidpovidalnosti ta koruptsiinykh pravoporushen [Legal protection of electoral rights: issues of criminal liability and corruption offences]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 6(59), 96–100. https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.18

23. Sachko, O. V., & Kuznietsov, M. H. (2024). Kryminalistychnyi analiz zlochyniv proty vyborchykh prav hromadian iz vykorystanniam informatsiinykh tekhnolohii [Forensic analysis of crimes against citizens' electoral rights involving information technologies]. *Kyivskyi chasopys prava*, (4), 144–150. https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.20

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Oksana Polotnyanko
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor in the Department
of Administrative, Financial, and Banking Law, Prince Volodymyr the Great Educational and Research Institute of Law, doctoral candidate at PJSC "Higher Educational Institution
"Interregional Academy of Personnel Management"
e-mail: ksenijapolo21@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-7319-421X

Maksym Sandyha
Postgraduate Student,
Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-5370-0293

Полотнянко Оксана Іванівна кандидат
економічних наук, доцент кафедри
адміністративного, фінансового та банківського
права, Навчально-науковий
інститут права імені князя Володимира Великого,
докторант ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
e-mail: ksenijapolo21@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-7319-421X

Сандига Максим Вікторович
аспірант,
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-5370-0293

Дата надходження статті: 19.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 05.06.2026
Дата прийняття статті: 15.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 347.97/.99:004.9(477)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.14

ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО: ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Г. М. Степанова, О. Ю. Хахуцяк, Ю. А. Ліхолєтова, А. Е. Жилін

ELECTRONIC JUSTICE: STAGES OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE AND ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE

Hanna Stepanova, Olha Khakhutsiak, Yulia Likholetova, Artem Zhilin

Анотація. *У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та цифрової трансформації державного управління особливої актуальності набуває питання впровадження електронного судочинства як важливого інструменту забезпечення ефективного, доступного та своєчасного правосуддя. Цифровізація судової системи України стала закономірним етапом судової реформи, спрямованої на підвищення рівня відкритості, прозорості та оперативності судового розгляду. Водночас особливого значення процеси діджиталізації набули в умовах пандемії COVID-19 та запровадження воєнного стану, коли виникла необхідність забезпечення безперервного функціонування судової системи та реалізації права на судовий захист за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.*

У статті здійснено комплексне дослідження етапів становлення та розвитку електронного судочинства в Україні. Проаналізовано нормативно-правові засади цифровізації судової влади, особливості створення та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), її окремих підсистем та сервісів, зокрема підсистеми «Електронний суд», механізмів електронного документообігу, дистанційної участі в судових засіданнях та використання електронних засобів ідентифікації учасників процесу. Особливу увагу приділено аналізу судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо застосування електронних документів, подання процесуальних звернень через електронні сервіси, використання електронних доказів та забезпечення процесуальних гарантій учасників кримінального провадження.

Досліджено позитивний досвід Естонської Республіки у сфері цифровізації правосуддя та визначено можливості його адаптації до українських реалій. Виявлено основні проблеми функціонування електронного судочинства, серед яких недосконалість окремих положень процесуального законодавства, технічні збої в роботі електронних систем, недостатня уніфікація судової практики та ризики порушення процесуальних прав учасників судового провадження. За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України, підвищення ефективності функціонування ЄСІТС та забезпечення належного балансу між технологічними інноваціями й гарантіями справедливого судового розгляду.

Ключові слова: *електронне судочинство, ЄСІТС, кримінальний процес, цифровізація правосуддя, електронний кабінет, судова практика, електронне правосуддя, кримінальне провадження, електронні докази, інформаційно-комунікаційні технології.*

Abstract. *In the context of the development of the information society and the digital transformation of public administration, the implementation of electronic judicial proceedings has become particularly relevant as an important tool for ensuring efficient, accessible, and timely justice. The digitalization of Ukraine's judicial system has become a natural stage of judicial reform aimed at increasing the openness, transparency, and efficiency of court proceedings. At the same time, digital transformation processes have gained particular importance during the COVID-19 pandemic and under martial law, when it became necessary to ensure the uninterrupted functioning of the judicial system and the realization of the right to judicial protection through the use of modern information and communication technologies.*

The article provides a comprehensive study of the stages of formation and development of electronic judicial proceedings in Ukraine. It analyzes the legal and regulatory framework for the digitalization of the judiciary, the peculiarities of the establishment and functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), its individual subsystems and services, including the "Electronic Court" subsystem, electronic document management mechanisms, remote participation in court hearings, and the use of electronic identification tools by participants in judicial proceedings. Particular attention is paid to the analysis of the case law of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court concerning the use of electronic documents, the submission of procedural applications through electronic services, the admissibility of electronic evidence, and the protection of procedural guarantees of participants in criminal proceedings.

The positive experience of the Republic of Estonia in the field of justice digitalization is examined, and the possibilities for its adaptation to Ukrainian realities are identified. The study reveals the main challenges affecting the functioning of electronic judicial proceedings, including imperfections in certain provisions of procedural legislation, technical failures of electronic systems, insufficient uniformity of judicial practice, and risks of violations of the procedural rights of participants in judicial proceedings. Based on the results of the research, proposals are formulated for improving the criminal procedural legislation of Ukraine, enhancing

© Г. М. Степанова, О. Ю. Хахуцяк, Ю. А. Ліхолєтова, А. Е. Жилін, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the effectiveness of the UJITS, and ensuring an appropriate balance between technological innovations and the guarantees of a fair trial.

Key words: *e-justice, Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), criminal procedure, digitalization of justice, electronic user cabinet, judicial practice, electronic judicial proceedings, criminal proceedings, electronic evidence, information and communication technologies (ICT).*

1. Вступ. Цифрова трансформація державного управління є одним із ключових напрямів модернізації правової системи України та невід'ємною складовою процесу європейської інтеграції. У сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій особливого значення набуває цифровізація діяльності органів судової влади, яка спрямована на забезпечення доступності правосуддя, підвищення ефективності судового розгляду та оптимізацію процесуальної взаємодії між судом і учасниками кримінального провадження.

Впровадження електронного судочинства в Україні є результатом тривалого реформування судової системи та адаптації національного законодавства до європейських стандартів здійснення правосуддя. Водночас процес функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи супроводжується низкою організаційних, технічних та правових проблем. Незважаючи на значні досягнення у сфері цифровізації судової влади, окремі аспекти використання електронних сервісів у кримінальному провадженні залишаються недостатньо врегульованими. Зокрема, потребують подальшого вдосконалення питання електронної комунікації між судом та учасниками кримінального провадження, правового статусу електронних документів, порядку підтвердження факту вручення процесуальних документів, забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних.

Особливої актуальності зазначені питання набули в умовах пандемії COVID-19 та запровадження воєнного стану в Україні, коли використання дистанційних форм участі в судовому розгляді та електронного документообігу стало необхідною умовою забезпечення безперервності здійснення правосуддя. За таких умов дослідження етапів становлення електронного судочинства, аналіз сучасного стану його нормативного регулювання та судової практики застосування електронних інструментів у кримінальному провадженні набуває не лише теоретичного, а й значного практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації судової влади, функціонування електронного правосуддя та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у кримінальне судочинство неодноразово ставала предметом наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених.

Окремі аспекти реформування судової системи та розвитку електронного правосуддя висвітлювалися у працях О. В. Капліна, В. М. Тертишник, М. А. Погорецький, В. Т. Нор, І. В. Гловюк, Л. М. Лобойко, які розглядали питання впровадження інформаційних технологій у сферу кримінальної юстиції, електронного документообігу, електронних доказів та цифрової трансформації судової влади. Водночас європейські стандарти електронного правосуддя знайшли відображення у документах CEPEJ, Ради Європи та Європейської Комісії, а також у працях M. Velicogna, D. Reiling, F. Contini та інших зарубіжних дослідників.

Проблемам функціонування електронного урядування та цифровізації діяльності судової влади присвячені праці О. Терещенка, який досліджував зарубіжний досвід публічного адміністрування електронного урядування судової влади та можливості його впровадження в Україні. Значний внесок у розвиток концепції електронного правосуддя здійснили також міжнародні організації, зокрема Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ), Рада Європи та Європейська Комісія в межах реалізації проєкту European e-Justice.

Водночас більшість наукових праць присвячена загальним питанням цифровізації судової системи або окремим аспектам функціонування ЄСІТС. Після прийняття Закону України від 23.02.2024 № 3604-IX та формування нової практики Касаційного кримінального суду виникла потреба у комплексному дослідженні особливостей застосування електронних інструментів саме у кримінальному провадженні. Недостатньо дослідженими залишаються питання належного повідомлення учасників процесу засобами ЄСІТС, використання електронних доказів, забезпечення процесуальних гарантій під час дистанційної участі у судовому розгляді та перспективи подальшої цифровізації кримінального судочинства. Це зумовлює актуальність обраної тематики та необхідність проведення комплексного наукового аналізу сучасного стану електронного судочинства в Україні.

2. Метою статті є здійснення комплексного наукового аналізу процесу впровадження електронного судочинства в Україні,

дослідження особливостей функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та її окремих підсистем, оцінка ефективності використання цифрових технологій у кримінальному судочинстві на підставі аналізу практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики застосування електронних інструментів правосуддя в умовах цифровізації держави.

3. Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується активною цифровізацією судової влади, що зумовлено необхідністю підвищення ефективності правосуддя, забезпечення доступу до суду та спрощення процесуальної комунікації.

Водночас впровадження ЄСІТС супроводжується низкою проблем:

− недостатньою технічною готовністю системи;

− колізіями процесуального законодавства;

− нерівномірністю застосування електронних сервісів судами;

− недостатнім рівнем цифрової обізнаності учасників процесу.

Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу стану електронного судочинства в Україні.

Впровадження електронного судочинства в Україні можна прослідкувати за такими етапами:

1) 2002-2014 рр. – адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Цей період характеризується поетапним прийняттям нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу, зокрема це:

− Закон України від 21.11.2002 № 228-IV «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Метою Концепції було створення національної інформаційної мережі судових рішень з метою забезпечення доступу до правосуддя, забезпечення вільного доступу учасників процесу адаптації законодавства України до бази даних законодавства Європейського Союзу [3];

− Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Ця програма спрямована на досягнення відповідності правової системи України acquis communautaire з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього; створення електронної системи документації Європейського Союзу, перекладеної на українську мову [4];

− Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV «Про доступ до судових рішень», на підставі якого запрацював Єдиний державний реєстр судових рішень [5];

− Концепції галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи, розроблені у 2010 та 2012 рр. Державною судовою адміністрацією України (далі – ДСА України), метою яких став поетапний план розробки і впровадження нових підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС);

− Концепція «Електронного суду України», розроблена у 2012 р. Державним підприємством «Інформаційні судові системи», яка передбачала можливість через мережу «Інтернет» подавати до суду документи, що підписані електронним цифровим підписом; можливість надсилати копії процесуальних документів або повісток за допомогою e-mail та SMS;

− «Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки», затверджений Рішенням Ради суддів України від 21.12.2012 № 83, який передбачав покращення якості і реформування судової системи [19];

− «Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки», затверджена Рішенням Ради суддів України від 11.12.2014 № 71 [20]. Її метою була подальша інтеграція інноваційних технологій в судочинство.

2) 2017–2021 р.р. – внесення змін до деяких законодавчих актів з метою поетапного впровадження ЄСІТС. Зокрема, прийнято такі нормативно-правові акти:

− Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким закріплено електронне судочинство як форму здійснення судового розгляду спорів за допомогою ЄСІТС [8] ;

− план заходів щодо реалізації ДСА України вищевказаного Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII, затверджений Наказом ДСА України від 22.12.2017 №1126 .

Як наслідок, 01.12.2018 в газеті «Голос України» ДСА України оголосила про ство-

рення та забезпечення функціонування ЄСІТС. Зазначено, що дослідна експлуатація системи розпочинається з 01.03.2019 у складі наступних підсистем (модулів):

− Єдиний контакт-центр судової влади України;

− Єдина підсистема управління фінансово-господарськими процесами;

− Офіційна електронна адреса (Електронний кабінет);

− Офіційний веб-портал «Судова влада України»;

− Єдиний державний реєстр судових рішень;

− Підсистема «Електронний суд»;

− Модуль «Автоматизований розподіл»;

− Модуль «Судова статистика».

Вказано, що з 01.01.2019 підсистема ЄСІТС функціонує в тестовому режимі;

– Закон України від 27.04.2021 № 1416-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи». Цим Законом передбачено, що особливості розподілу судових справ, порядок публікації оголошень на веб-порталі судової влади України, фіксування судового засідання за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу, яке здійснює суд під час судового розгляду справи, судові рішення, які викладаються в електронній формі з використанням ЄСІТС тощо, визначатимуться в порядку прийнятих окремих підзаконних нормативно-правових актів [11].

3) 2021-2024 – забезпечення доступу до суду в умовах пандемії та воєнного стану. Карантинні обмеження через пандемію та воєнний стан змусили Україну серйозніше підійти до вирішення питань діджиталізації правосуддя. З цією метою було прийнято ряд рішень та законів, зокрема:

– Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21 [18]. Положення визначає порядок функціонування в судах та органах системи правосуддя окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, зокрема підсистем «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистеми відеоконференцзв'язку; порядок вчинення процесуальних дій в електронній формі з використанням таких підсистем; особливості використання в судах та органах системи правосуддя іншого програмного забезпечення в перехідний період до початку функціонування ЄСІТС у складі всіх підсистем (модулів).

Також у п. 2 Положення міститься визначення терміну ЄСІТС, зокрема вказано, що це сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та цим Положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС [18];

− Програма інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи на 2022-2024 роки, затверджена наказом ДСА від 14.06.2022 № 178. Програма передбачала створення умов для активізації впровадження інформаційних технологій у діяльність судів, органів та установ системи правосуддя, забезпечення автоматизації їх роботи, розвитку електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування;

− Закон України від 27.07.2022 № 2461-IX «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану». Його метою є запровадження додаткового інформування сторін судового процесу про розгляд справи з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, у тому числі з використанням мобільного додатка Порталу Дія, та отримання через відповідний додаток в електронній формі судового рішення у справі, виконавчого документа, виданого у формі електронного документа, особою, що є стороною у справі [13];

− Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в ЄСІТС або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами». Прийнятим Законом передбачається доповнити Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний

кодекс України та Кодекс адміністративного судочинства України положеннями, якими змінити термін «офіційна електронна адреса в ЄСІТС» на «електронний кабінет в ЄСІТС», що сприятиме правильному розумінню цього інструменту учасниками судового розгляду; поширити обов'язок реєстрації електронного кабінету в ЄСІТС для всіх юридичних осіб; забезпечити можливість для сторони направляти документи через ЄСІТС іншим учасникам справи, у разі наявності в них електронного кабінету та інші. У Законі також зазначено, що адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, державні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи реєструють електронні кабінети в ЄСІТС або її окремій підсистемі (модулі), яка забезпечує обмін процесуальними документами, протягом тридцяти днів з дати опублікування цього Закону [14];

– Закон України від 23.02.2024 № 3604-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи». ***Відповідними положеннями Закону, з поміж іншого, передбачено:***

1) викладення в новій редакції ст. 35 КПК України та доповнення її положенням щодо порядку подання учасниками кримінального провадження до суду процесуальних документів в електронній формі та їх реєстрації з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (далі – ЄСІКС) та/або її окремих підсистем (модулів);

2) внесення зміни до ст. 107 КПК України, встановивши необхідність фіксування кримінального провадження за допомогою технічних засобів;

3) доповнення статтей 135 і 136 КПК України положеннями щодо порядку здійснення виклику особи (шляхом надсилання такому учаснику справи текстових повідомлень) у кримінальному провадженні із використанням ЄСІКС та/або її окремих підсистем (модулів);

4) внесення доповнень до ст. 336 КПК України, що регламентують порядок участі учасників кримінального провадження у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду тощо [15].

Результати аналізу нормативно-правових актів, концепцій та стратегій впровадження електронного судочинства свідчать, що Україна ставила амбітні плани у цьому напрямку, хоча деякі законодавчі ініціативи потребували часу та ресурсів. Адже часто припис закону значно випереджав технічні або технологічні можливості і навпаки.

Модель функціонування електронного суду: досвід Естонії

Варто зазначити, що як модель функціонування електронного суду Україна обрала досвід Естонії. Адже завдяки повністю автоматизованим судовим процесам та засобам електронного спілкування – так званим рішенням електронного правосуддя – Естонія має одну з найефективніших судових систем у світі.

Так, у 2006 р. в Естонії була запущена Судова інформаційна система (KIC), яка пропонувала одну інформаційну систему для всіх типів судових справ: естонські суди першої та другої інстанцій і Верховний суд. KIS дозволяє реєструвати судові справи та відслідковувати їх рух, забезпечує автоматичний розподіл справ між суддями, створення повісток, публікацію судових рішень на офіційному веб-сайті та збір метаданих. KIS останнього покоління включає нові класифікатори, що базуються на потребах судів, наприклад типи справ, категорії справ та підкатегорії. Варто зазначити, що Естонська модель електронного суду має високий рівень безпеки та захисту персональних даних.

Початок функціонування підсистем «Електронний кабінет» та «Електронний суд» у Касаційному кримінальному суді у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС)

Рішенням зборів суддів ККС ВС від 04.09.2023 № 16 вирішено запровадити в тестовому режимі окрему підсистему (модуль) ЄСІТС «Електронний кабінет» у ККС ВС.

Таке рішення прийнято з метою забезпечення реалізації Закону України від 29.06.2023 № 3200-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», Закону України від 12.08.2014 № 1632-VII «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» та Закону України від 15.04.2014 № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», п. 122 Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21.

В результаті з 02.10.2023 здійснено повноцінну інтеграцію ККС ВС з системою «Електронний суд».

Така інтеграція дозволяє зареєстрованим користувачам системи «Електронний суд» надсилати до Верховного Суду заяви у електронному вигляді. Після проходження всіх обов'язкових кроків заповнення заяви, вона потрапляє до Автоматизованої системи документообігу Верховного Суду.

Заявник у Електронному кабінеті має можливість відстежувати етапи проходження надісланої заяви. Передача та зберігання даних є повністю захищенні.

Щоб почати користуватися підсистемою «Електронний суд», слід перейти на сайт – id.court.gov.ua. Далі здійснити процедуру реєстрації електронного кабінету з використанням КЕП та внесенням контактних даних особи.

Подальша автентифікація користувача буде здійснюватися за допомогою КЕП користувача. При використанні КЕП під час роботи із підсистемою «Електронний суд» для авторизації потрібен діючий КЕП.

Аналіз судової практики використання ЄСІТС

Варто звернути увагу на окремі кейси ККС ВС:

1. Суд може повідомляти учасника кримінального провадження про прийняте рішення шляхом направлення копії рішення на адресу електронної пошти чи з використанням ЄСІТС, однак лише за письмовою заявою такого учасника. На це вказав **ККС ВС у постанові від 02.09.2024 у справі 202/9867/22**.

У цьому провадженні апеляційний суд залишив без руху апеляційну скаргу захисника на вирок місцевого суду, надавши строк для усунення недоліків. Копію цієї ухвали було надіслано захиснику на електронну адресу. У касаційній скарзі захисник вказував, що ним не було подано будь-якої письмової заяви про можливість комунікації із судом в електронній формі, з використанням ЄСІТС, що свідчить про незаконність посилання суду апеляційної інстанції про належне його повідомлення про отримання ухвали про залишення апеляційної скарги без руху.

ККС ВС зазначив, що на даний час у КПК України урегульовано окремі питання комунікації між судом та учасниками кримінального провадження за допомогою ЄСІТС (ч. 2 ст. 35, ч. 1 ст. 135, ч. 1 ст. 136 КПК України) та електронної пошти (ч. 2 ст. 136 КПК України). Вони стосуються порядку надіслання копій матеріалів кримінального провадження, скарг, заяв, клопотань та інших передбачених законом процесуальних документів, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду та порядку здійснення виклику у кримінальному провадженні, при цьому, в окремих випадках, визначених вказаними правовими нормами лише за письмовою заявою особи.

Кримінальний процесуальний закон не містить положень, зі змісту яких однозначно вбачалось би, що направлення судом за власної ініціативи копії судового рішення засобами електронного зв'язку (на адресу електронної пошти чи з використанням ЄСІТС є належним її врученням учаснику кримінального провадження.

Суд може повідомляти учасника кримінального провадження про прийняте рішення шляхом направлення копії рішення на адресу електронної пошти чи з використанням ЄСІТС, однак лише за письмовою заявою такого учасника.

Водночас, у матеріалах кримінального провадження відсутня письмова заява захисника про можливість комунікації із судом в електронній формі, на що наголошує захисник у своїй касаційній скарзі, а також відсутні будь-які дані про отримання, чи ознайомлення адресата зі змістом ухвали апеляційного суду про залишення апеляційної скарги без руху.

2. У разі подання учасником справи заяви про видачу копії запису судового засідання йому може бути надано доступ до запису судового засідання в Електронному кабінеті користувача ЄСІТС або надано запис на оптичному диску у вигляді файлу. У випадку сплати судового збору безпосередньо в Електронному кабінеті учаснику справи автоматично надається доступ для скачування запису судового засідання в кабінеті користувача ЄСІТС. На це вказав **ККС ВС у постанові від 18.12.2024 у справі № 180/385/22.**

У касаційній скарзі засуджений зазначав, що у матеріалах провадження відсутній носій інформації, на якому зафіксовано розгляд справи у апеляційному суді.

ККС ВС зазначив, що у матеріалах кримінального провадження наявні журнали судових засідань у апеляційному суді від 07.02.2024, 06.03.2024 та 18.07.2024, які містять посилання на файли технічної фіксації, що доступні для перегляду.

Порядок отримання доступу до технічного запису судового засідання визначений в розділі V Інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання, затвердженої наказом Державної

судової адміністрації України від 06.06.2022 № 156.

Зокрема за змістом цієї Інструкції, у разі подання учасником справи заяви про видачу копії запису судового засідання, йому може бути надано доступ до запису судового засідання в Електронному кабінеті користувача ЄСІТС, або надано запис на оптичному диску у вигляді файлу. Крім цього, у випадку сплати судового збору безпосередньо в Електронному кабінеті учаснику справи автоматично надається доступ для скачування запису судового засідання в Електронному кабінеті.

В ході підготовки до касаційного розгляду шляхом отримання відповідного доступу було встановлено, що матеріали аудіофіксації судових засідань в апеляційному суді наявні в системі ЄСІТС, належно прослуховуються. За таких обставин колегія суддів ККС ВС не вбачала підстав вважати, що апеляційним судом було порушено вимоги про фіксування судового провадження за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження.

3. При поданні касаційної скарги в електронній формі через підсистему «Електронний кабінет» особа зобов'язана додати до неї копії з додатками для надіслання іншим учасникам кримінального провадження (ця вимога не поширюється на засудженого, який тримається під вартою). Про це наголошено в **ухвалі ККС ВС від 03.02.2025 у справі № 646/2899/24,** якою касаційну скаргу засудженого на ухвалу апеляційного суду залишено без руху, оскільки її подано без додержання вимог КПК України.

ККС ВС вказав, що відповідно до п. 29 Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21, у разі подання до суду документів в електронній формі учасник зобов`язаний у випадках, визначених процесуальним законодавством, надати доказ надсилання іншим учасникам справи копій поданих до суду документів.

Водночас, ч. 6 ст. 427 КПК України передбачено, що до касаційної скарги додаються її копії з додатками в кількості, необхідній для надіслання сторонам кримінального провадження і учасникам судового провадження. Ця вимога не поширюється на засудженого, який тримається під вартою.

Так, засуджений подав касаційну скаргу шляхом її направлення через підсистему «Електронний кабінет», без дотримання положень п. 29 Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, та, всупереч наведеним імперативним вимогам кримінального процесуального закону, до касаційної скарги не додав копій касаційної скарги з додатками для надіслання іншим учасникам справи.

Проблеми та перспективи розвитку електронного судочинства в Україні.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що подальший розвиток електронного судочинства в Україні потребує комплексного вирішення низки організаційно-правових та технічних проблем. Насамперед актуальним залишається питання нормативного закріплення єдиних правил електронної взаємодії між судом та учасниками кримінального провадження. Незважаючи на останні зміни до кримінального процесуального законодавства, окремі процедури використання електронних документів та сервісів ЄСІТС залишаються недостатньо деталізованими.

Суттєвим викликом є забезпечення кібербезпеки та захисту інформації, що циркулює в електронних судових системах. В умовах воєнного стану та постійних кібератак на державні інформаційні ресурси питання захисту персональних даних учасників кримінального провадження набуває особливого значення. Не менш важливим є забезпечення безперервності функціонування ЄСІТС та створення резервних механізмів збереження інформації.

Окремою проблемою залишається цифрова нерівність учасників судового процесу. Частина громадян не має достатнього рівня цифрової грамотності або технічних можливостей для повноцінного використання електронних сервісів судової влади. У зв'язку з цим цифровізація правосуддя повинна супроводжуватися збереженням альтернативних способів доступу до суду та реалізації процесуальних прав.

Перспективним напрямом розвитку електронного правосуддя є інтеграція ЄСІТС з іншими державними електронними ресурсами та сервісами, зокрема Єдиним державним демографічним реєстром, Єдиним державним реєстром юридичних осіб та мобільним застосунком «Дія». Важливим напрямом розвитку також є впровадження технологій штучного інтелекту для автоматизації технічних процесів документообігу та аналітичної обробки судової інформації за умови безумовного дотримання принципів верховенства права та незалежності суддів.

4. Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що впровадження

електронного судочинства в Україні є закономірним етапом розвитку національної системи правосуддя та одним із пріоритетних напрямів цифрової трансформації держави. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив, що формування електронного правосуддя здійснювалося поступово та послідовно, починаючи з процесів адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу, створення Єдиного державного реєстру судових рішень, розроблення концепцій інформатизації судової влади та завершуючи нормативним закріпленням функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та її окремих підсистем.

Встановлено, що ключовим елементом цифровізації судової влади стала ЄСІТС, яка забезпечує автоматизацію документообігу, електронний обмін процесуальними документами, автоматизований розподіл судових справ, проведення судових засідань у режимі відеоконференції, електронну взаємодію між судами та учасниками судового процесу, а також створює передумови для підвищення ефективності функціонування всієї системи правосуддя. Особливого значення розвиток електронного судочинства набув у період пандемії COVID-19 та в умовах воєнного стану, коли забезпечення безперервного доступу до правосуддя стало одним із головних викликів для держави.

Дослідження показало, що прийняття Закону України від 23.02.2024 № 3604-IX стало важливим кроком у напрямі інтеграції механізмів електронного судочинства до кримінального процесу. Відповідні зміни сприяли розширенню можливостей використання електронних документів, електронних повідомлень, технічних засобів фіксації кримінального провадження та дистанційної участі учасників процесу в судових засіданнях. Це свідчить про поступовий перехід кримінального судочинства до сучасної цифрової моделі здійснення правосуддя.

Аналіз досвіду Естонської Республіки підтвердив, що ефективне функціонування електронного правосуддя можливе лише за умови комплексного підходу до цифровізації, який включає належне нормативне забезпечення, високий рівень технічної оснащеності судів, інтеграцію державних електронних реєстрів, належний захист персональних даних та високий рівень цифрової грамотності користувачів. Досвід Естонії демонструє перспективність подальшого розвитку української моделі електронного судочинства шляхом розширення функціональних можливостей ЄСІТС та інтеграції її з іншими державними інформаційними ресурсами.

Проведений аналіз судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду засвідчив формування важливих правових позицій щодо застосування електронних засобів комунікації у кримінальному провадженні. Зокрема, судова практика підтверджує необхідність суворого дотримання процесуальних гарантій під час використання електронних засобів зв'язку, обов'язковість належного підтвердження волевиявлення учасника процесу на отримання процесуальних документів в електронній формі, а також необхідність забезпечення доступу до матеріалів технічної фіксації судових засідань через електронні сервіси судової влади.

Разом із тим дослідження дозволило виявити низку проблемних аспектів функціонування електронного судочинства. До них належать фрагментарність окремих положень кримінального процесуального законодавства щодо використання ЄСІТС, недостатня уніфікація процесуальних процедур електронної взаємодії між учасниками кримінального провадження та судом, технічні ризики функціонування електронних сервісів, а також потреба у підвищенні рівня цифрової компетентності учасників судового процесу. Окремої уваги потребують питання належного захисту інформації, забезпечення кібербезпеки та гарантування конфіденційності персональних даних користувачів електронних судових сервісів.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави констатувати, що електронне судочинство вже стало невід'ємною складовою сучасної системи правосуддя України. Його впровадження сприяє підвищенню доступності судового захисту, скороченню процесуальних витрат, оптимізації строків розгляду справ та забезпеченню більш ефективної комунікації між судом і учасниками провадження. Водночас подальший розвиток електронного правосуддя потребує комплексного вдосконалення нормативно-правового регулювання, завершення повномасштабного впровадження всіх підсистем ЄСІТС, вироблення єдиної судової практики щодо використання електронних інструментів у кримінальному процесі та врахування кращих європейських практик цифровізації судової влади.

Перспективними напрямами подальших наукових досліджень є вивчення проблем використання штучного інтелекту у судочинстві, удосконалення механізмів оцінки та використання електронних доказів, розширення можливостей дистанційної участі у кримінальному провадженні, а також роз-

роблення ефективних механізмів забезпечення інформаційної безпеки та захисту прав людини в умовах цифровізації правосуддя.

Конфлікт інтересів. Автори декларують, що не мають конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Рукопис не має пов'язаних даних.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті використовувалась мовна модель штучного інтелекту ChatGPT (OpenAI, GPT-5) як допоміжний інструмент для мовно-стилістичного опрацювання тексту, структурування окремих фрагментів статті та технічного оформлення бібліографічних описів і англомовного перекладу анотації та References. Технології штучного інтелекту використовувалися під час підготовки вступних структурних елементів статті, а також окремих редакційних і стилістичних фрагментів основного тексту.

Авторами самостійно здійснювалися підбір та аналіз наукових джерел, опрацювання нормативного матеріалу, формулювання наукових положень, висновків і пропозицій. Усі результати, отримані за допомогою інструментів штучного інтелекту, були додатково перевірені шляхом аналізу положень кримінального процесуального законодавства України, наукових джерел та правозастосовної практики.

Використання технологій штучного інтелекту не вплинуло на самостійність наукових висновків авторів та не визначало результати проведеного дослідження.

Внесок авторів. Степанова Ганна Миколаївна – внесок 25 %, Хахуцяк Ольга Юріївна – внесок – 25 %, Ліхолєтова Юлія Андріївна – 25%, Жилін Артем Едуардович – 25 %.

REFERENCES

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи: Державна судова адміністрація України. https://court.gov.ua/concept/

3. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 21 листоп. 2002 р. № 228-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-15#Text

4. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 бер. 2004 р. № 1629-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text

5. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 груд. 2005 р. № 3262-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text.

6. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12 серп. 2014 р. № 1632-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text

7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квіт. 2014 № 1207-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

8. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03 жовт. 2017 р. № 2147-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2

9. Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Державною судовою адміністрацією України Закону України від 03 жовт. 2017 р. № 2147-VIII "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів": Наказ Державної судової адміністрації України від 22 груд. 2017 р. № 1126. https://oda.court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/17ordersmarch/N_1126.pdf

10. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17 серп. 2021 р. № 1845/0/15-21. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Закон України від 27 квіт. 2021 р. № 1416-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text

12. Про затвердження галузевої Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи на 2022-2024 роки: Наказ Державної судової адміністрації України від 14 черв. 2022 р. № 178. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0178750-22#Text

13. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 27 лип. 2022 р. № 2461-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2461-20#Text

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в ЄСІТС або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29 черв. 2023 р. № 3200-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text

15. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи: Закон України від 23 лют. 2024 р. № 3604-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3604-20#Text

16. Постанова Касаційного кримінального суду від 02 вер. 2024 у справі 202/9867/22. https://reyestr.court.gov.ua/Review/121502735

17. Постанова Касаційного кримінального суду від 18 груд. 2024 р. у справі № 180/385/22. https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992276

18. Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text

19. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки: Рішення Ради суддів України від 21 груд. 2012 р. № 83. https://court.gov.ua/userfiles/rish83.pdf

20. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки: Рішення Ради суддів України від 11 груд. 2014 р. № 71. https://shi.lv.court.gov.ua/sud1319/strategy2015/st2013

21. Терещенко, О. (2020). Зарубіжний досвід публічного адміністрування електронного урядування судової влади в Україні. *Юридична наука* №2(104). https://lnk.ua/lYiv23q1c

22. Ухвала Касаційного кримінального суду від 03 лют. 2025 р. у справі № 646/2899/24. https://reyestr.court.gov.ua/Review/124904687

23. Кримінальний процес [Текст] : підручник / [М. Й. Кулик, О. Ю. Хабло, М. Я. Никоненко та ін.] ; за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського. Київ : Центр учбової літератури, 2025. 872 с.

24. Погорецький, М. А. (2022). Інформаційні технології у кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник кримінального судочинства.* № 4. С. 15–28. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.1-2/28-51

25. Нор, В. Т. (2023). Судова реформа та цифровізація правосуддя в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. Т. 30. № 2. С. 112–126. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1

26. Гловюк, І. В. (2024). Цифровізація кримінального провадження: виклики та перспективи. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 98. С. 56–64. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178411565. ISBN 978-617-8411-56-5

27. Contini, F., Lanzara, G. (2019). The Circulation of Agency in e-Justice: Interoperability and Infrastructures for European Transborder Judicial Proceedings. Springer, 284 p.

28. Velicogna, M. (2021). Electronic Access to Justice: From Theory to Practice and Back. *Droit et Société*. Vol. 108. P. 95–114.

29. Reiling, D. (2022). Courts and Artificial Intelligence. *International Journal for Court Administration*. Vol. 13. No. 1. P. 1–15.

30. Hanna Stepanova. (2024). Electronic evidence in the criminal process of Ukraine. EXPLORING THE DIGITAL LANDSCAPE: INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVES Monograph. The University of Technology in Katowice Press C. 134–157. https://lnk.ua/flmBDGgbA

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Hanna Stepanova
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Criminal Justice, Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
e-mail: annast7675@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1280-0163

Olha Khakhutsiak
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Justice, Educational and Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
e-mail: olgaxaxytsyk7@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6762-1069

Степанова Ганна Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінальної юстиції навчально-наукового інституту права та психології, Національна академя внутрішніх справ
e-mail: annast7675@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1280-0163

Хахуцяк Ольга Юріївна
кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінальної юстиції навчально-наукового інституту права та психології, Національна академя внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6762-1069

Yulia Likholetova
Candidate of Legal Sciences, Head of the Department of Systematization of Judicial Practice of the Court of Cassation, Department of Analytical and Legal Work of the Criminal Court of Cassation
e-mail: likholietova@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9050-8790

Artem Zhilin
Candidate of Juridical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Criminal Justice, Educational and Research Institute of Law and Psychology, National Academy of Internal Affairs
e-mail: annast7675@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-1730-2459

Ліхолєтова Юлія Андріївна
кандидат юридичних наук, начальник відділу систематизації судової практики касаційного суду управління аналітичної та правової роботи, Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи
e-mail: likholietova@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9050-8790

Жилін Артем Едуардович
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінальної юстиції навчально-наукового інституту права та психології, Національна академя внутрішніх справ
e-mail: annast7675@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-1730-2459

Дата надходження статті: 20.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 08.06.2026
Дата прийняття статті: 16.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 347.965(477)“1922/1939”:343.1(091)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.15

СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УСРР (1922–1939 РР.): ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

В. М. Стратонов, Ю. В. Смоляр

FORMATION OF THE SOVIET ADVOCACY AND TRANSFORMATION OF THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF THE UKRAINIAN SSR (1922–1939): A HISTORICAL AND LEGAL STUDY

Vasyl Stratonov, Yuliia Smoliar

Анотація. *У статті здійснено історико-правовий аналіз становлення радянської адвокатури та трансформації кримінально-процесуального законодавства Української Соціалістичної Радянської Республіки у 1922–1939 роках. Досліджено організаційно-правові засади створення колегій захисників після судової реформи 1922 року, особливості правового регулювання адвокатської діяльності відповідно до Положення про адвокатуру УСРР 1922 року, а також еволюцію процесуальних гарантій у КПК УСРР 1922 та 1927 років. Особливу увагу приділено суперечності між декларативним закріпленням права особи на захист та фактичним обмеженням незалежності адвокатури в умовах формування тоталітарної системи. Проаналізовано вплив державного контролю, ідеологізації адвокатського корпусу, ліквідації приватної практики, запровадження колективних форм роботи та адміністративного планування на професійну автономію захисників. Розглянуто особливості кримінального процесу радянського періоду, зокрема посилення обвинувального ухилу у КПК УСРР 1927 року, легалізацію аналогії закону, обмеження адвокатської таємниці у справах про контрреволюційні злочини, а також функціонування надзвичайного судочинства у період масових репресій 1930-х років.*

Обґрунтовано висновок, що впродовж 1922–1939 років відбулася поступова трансформація адвокатури від формально самоврядного інституту до контрольованого державою елементу радянської системи юстиції. Водночас історичний досвід цього періоду має важливе значення для сучасного розвитку принципів незалежності адвокатури, змагальності кримінального процесу та забезпечення реального права особи на професійну правничу допомогу.

Ключові слова: *адвокатура, радянська адвокатура, кримінальний процес, КПК УСРР 1922 року, КПК УСРР 1927 року, право на захист, судова реформа, тоталітаризм, процесуальні гарантії, адвокатська незалежність.*

Abstract. *The article provides a historical and legal analysis of the formation of Soviet advocacy and the transformation of criminal procedural legislation of the Ukrainian Soviet Socialist Republic during 1922–1939. The study examines the organizational and legal foundations of defense colleges established after the judicial reform of 1922, the peculiarities of legal regulation of advocacy under the Regulation on Advocacy of the Ukrainian SSR of 1922, and the evolution of procedural guarantees in the Criminal Procedural Codes of the Ukrainian SSR of 1922 and 1927. Special attention is paid to the contradiction between the formal recognition of the right to defense and the actual restriction of advocacy independence under the conditions of the formation of a totalitarian political system. The article analyzes the influence of state control, ideological transformation of the legal profession, elimination of private practice, introduction of collective forms of work, and administrative planning on the professional autonomy of defenders. The peculiarities of Soviet criminal proceedings are examined, including the strengthening of accusatory tendencies in the Criminal Procedural Code of the Ukrainian SSR of 1927, legalization of analogy of law, restriction of attorney-client privilege in counter-revolutionary cases, and functioning of extraordinary judicial procedures during mass political repressions of the 1930s. The author concludes that during 1922–1939 Soviet advocacy gradually transformed from a formally self-governing professional institution into a state-controlled element of the Soviet justice system. At the same time, the historical experience of this period remains important for the development of modern principles of advocacy independence, adversarial criminal proceedings, and effective protection of human rights.*

Key words: *advocacy, Soviet advocacy, criminal procedure, Criminal Procedural Code of the Ukrainian SSR of 1922, Criminal Procedural Code of the Ukrainian SSR of 1927, right to defense, judicial reform, totalitarianism, procedural guarantees, independence of advocacy.*

1. Вступ. Історія становлення адвокатури в Україні у XX столітті нерозривно пов’язана з трансформаціями політичної системи, характером державної влади та змінами у розумінні прав і свобод особи. Особливий інтерес становить період 1922–1939 років, коли в УСРР

© В. М. Стратонов, Ю. В. Смоляр, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

формувалися основи радянської моделі судочинства, адвокатури та кримінально-процесуального регулювання. Після завершення революційних подій і переходу до НЕПу радянська влада розпочала масштабну кодифікацію законодавства. Як зазначає В. Т. Маляренко, цей період характеризувався формуванням нової моделі кримінального процесу, що поєднувала окремі елементи класичної процесуальної форми з ідеологічними установками радянської державності [11, с. 98–102].

У межах судової реформи 1922 року було створено нормативне підґрунтя діяльності адвокатури шляхом прийняття Положення про адвокатуру УСРР. Формально колегії захисників визначалися як самоврядні професійні об'єднання. Водночас, як зазначає О.Г. Яновська, уже на початковому етапі їхня організаційна автономія перебувала під значним впливом органів державного управління, насамперед Народного комісаріату юстиції [19].

Особливістю радянської правової системи був розрив між нормативним проголошенням процесуальних гарантій і реальною практикою їх реалізації. Формальне закріплення права на захист, змагальності та участі адвоката співіснувало з розширенням повноважень органів розслідування, прокуратури та державної безпеки. Задекларовані під час судової реформи 1922 року та ухвалення першого Кримінально-процесуального кодексу УСРР 1922 року фундаментальні процесуальні засади на практиці нівелювалися відновленням позасудових репресій. Більшість норм були реципповані з російського законодавства з інститутом аналогії та створенням напівдержавної адвокатури, позбавленої інституційної незалежності й підпорядкованої кадровому та ідеологічному контролю органів юстиції.

Дослідження цього періоду має важливе значення для розуміння механізмів обмеження незалежності адвокатури та сучасних гарантій права на професійну правничу допомогу.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика розвитку радянської адвокатури та кримінально-процесуального законодавства досліджувалася представниками історико-правової науки, теорії кримінального процесу та адвокатури. Суттєвий внесок у дослідження еволюції кримінального судочинства України зробив В. Т. Маляренко, який звернув увагу на суперечливість радянської моделі процесу, де процесуальні гарантії часто мали декларативний характер [11, с. 98–102].

Організаційно-правові засади розвитку адвокатури досліджували О. Г. Яновська, В. В. Заборовський, С. О. Іваницький та інші науковці. Окремі аспекти радянського кримінального процесу та посилення його репресивної складової розглядали С. В. Кудін, М. О. Мацелик, М. В. Григорчук, які наголошують, що зміни законодавства 1927 року стали важливим етапом посилення каральної спрямованості правоохоронної системи.

Водночас комплексне історико-правове дослідження, у якому становлення адвокатури та трансформація кримінально-процесуального законодавства УСРР у 1922–1939 роках розглядалися б як взаємопов'язані процеси, залишається недостатнім.

2. Метою статті є комплексний історико-правовий аналіз становлення радянської адвокатури та трансформації кримінально-процесуального законодавства УСРР у 1922–1939 роках, визначення закономірностей переходу від формального визнання права на захист до фактичного обмеження процесуальних гарантій особи.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: дослідити нормативні засади створення радянської адвокатури; визначити особливості кримінально-процесуальної моделі за КПК УСРР 1922 і 1927 років; проаналізувати механізми державного контролю за адвокатурою; встановити вплив тоталітарної політики на право особи на захист та визначити історичні наслідки радянської моделі адвокатської діяльності.

3. Результати та обговорення. Початок 1920-х років став визначальним етапом формування радянської моделі правосуддя в Україні. Після завершення громадянської війни та переходу до НЕПу радянська влада розпочала кодифікацію законодавства й реформування судової системи. Перехід від репресивного воєнного комунізму до Нової економічної політики (далі – НЕП) на X з'їзді РКП(б) у березні 1921 року вимагав негайної відмови від революційного правового нігілізму попередніх років. Легалізація товарно-грошових відносин, заміна продрозкладки продподатком, а також децентралізація дрібної й середньої промисловості сформували принципово новий масив суспільних відносин, який потребував нормативного регулювання [1].

Як зазначає В. Т. Маляренко, період 1921–1922 років характеризувався переходом від надзвичайних форм революційної юстиції до більш стабільної системи судових органів, хоча цей процес відбувався в умовах ідеологічного підпорядкування права політичним завданням держави [11, С. 98–102].

Нормативною основою цієї перебудови стало Положення про судовий устрій УСРР від 16 грудня 1922 року, яке заклало інституційні підвалини радянської судової системи [14].

Важливим складником тогочасних державно-правових процесів стала спроба реор-

ганізації репресивного апарату. Постановою ВУЦВК від 22 березня 1922 року було ліквідовано Українську надзвичайну комісію (далі – УНК) та її територіальні підрозділи. Натомість при Народному комісаріаті внутрішніх справ УСРР утворили Державне політичне управління (далі – ДПУ), на яке покладалися завдання протидії контрреволюційним виявам, шпигунству та контрабанді.

На законодавчому рівні декларувався перехід до процесуальної форми розгляду справ. Це означало, що правопорушення, спрямовані проти радянського ладу, підлягали виключно судовому розгляду. Проте правозастосовна практика швидко виявила декларативний характер цих положень. У реальності відбулося нівелювання судових гарантій через відновлення практики позасудових репресій, що здійснювалися позанормативними органами «трійками», особливими нарадами тощо. Все це фактично означало реставрацію адміністративного свавілля та методів червоного терору [16].

Одним із ключових напрямів судової реформи стало нормативне оформлення інституту захисту. Правові засади організації адвокатури були остаточно закріплені Положенням про адвокатуру УСРР від 2 жовтня 1922 року. Адвокатура організовувалася у формі колегій захисників, які надавали юридичну допомогу, здійснювали захист у кримінальних провадженнях і представництво у цивільних справах [12].

Цей нормативно-правовий акт характеризувався відсутністю чіткого термінологічного розмежування: зокрема, оперуючи поняттям колегій захисників, документ не містив дефініції адвокатури, фактично ототожнюючи ці категорії, а також не визначав поняття адвокатської таємниці. Окрім цього, змістовне наповнення поняття «захисник» було значно ширшим за категорію «захисник-адвокат», оскільки до процесу захисту допускалися також близькі родичі, представники підприємств і державних установ.

Формально колегії мали ознаки професійного самоврядування. Однак, як слушно зауважує О. Г. Яновська, радянська адвокатура від самого початку не була повністю незалежною професійною корпорацією, оскільки перебувала під адміністративним контролем органів юстиції [19].

Народний комісаріат юстиції УСРР контролював порядок прийняття до колегій, оплату праці, фінансову діяльність і кадрову політику. Таким чином, уже на етапі створення радянської адвокатури виникла суперечність між формальним самоврядуванням і фактичним державним контролем.

Важливим аспектом стала кадрова політика та ідеологізація адвокатури. Як зазначають С. В. Кудін, М. О. Мацелик та М. В. Григорчук, радянська держава поступово формувала «ідеологічно надійний» адвокатський корпус, орієнтуючись не лише на професійні критерії, а й на політичну лояльність [9]. У цьому контексті слушною є позиція М. С. Кельмана та В. М. Стратонова, які зазначають, що правосвідомість професійних груп формується під впливом соціальних, політичних та інституційних факторів [5]. Отже, включення політично лояльних кадрів поступово змінювало природу адвокатури.

Одночасно відбувалося реформування кримінально-процесуальної системи. КПК УСРР 1922 року формально закріпив право на захист, участь захисника, гласність і змагальність сторін. Проте, як зазначає Д. В. Сімонович, кодекс поєднував класичні процесуальні інститути з радянською ідеологічною моделлю, у якій інтереси держави мали пріоритет над індивідуальними правами особи [18].

Таким чином, судова реформа 1922 року створила нормативні основи діяльності адвокатури, але водночас заклала механізми її майбутньої залежності від державної влади. Самоврядування мало декларативний характер. Все це запустило процеси внутрішнього одержавлення адвокатури через кадрову політику та ідеологічний контроль. Організаційна структура колегій захисників із самого початку була позбавлена абсолютної інституційної незалежності, що зумовило її вразливість перед подальшим посиленням партійно-державним втручанням.

Після судової реформи 1922 року радянська влада перейшла до створення системної моделі кримінального судочинства. КПК УСРР 1922 року закріпив низку процесуальних інститутів: право на захист, участь адвоката, гласність і змагальність сторін.

Водночас, як зазначає В. Т. Маляренко, розвиток кримінального процесу радянського періоду характеризувався постійним протистоянням між формальним закріпленням демократичних принципів і фактичним домінуванням державного інтересу над правами особи [11, с. 98–102].

КПК УСРР 1922 року визначав порядок кримінального провадження, компетенцію органів розслідування, прокуратури та суду, а також статус учасників процесу. До його прогресивних положень належали право обвинуваченого на захист, можливість участі захисника, гласність, усність і безпосередність судового розгляду, право користуватися рідною мовою та допомогою перекладача. Проте, як слушно зауважує Д. В. Сімонович, зовнішнє закріплення демократичних інститутів не означало їх реального функціонування за європейською моделлю, оскільки радянський процес поєднував змагальні елементи з розшуковими началами [18].

Зберігалися й надзвичайні форми судочинства. Поряд із народними судами діяли революційні трибунали, що розглядали політично значущі справи. Це свідчило про існування двох моделей правосуддя: формально-загальної та особливої репресивної.

Однією з ключових проблем радянської кримінально-процесуальної доктрини було співвідношення прав особи та інтересів держави. П. Купко виступав за розширення прав потерпілого та визнання його повноправною стороною процесу. Протилежну позицію займав Б. Арсеньєв, який вважав, що інтереси потерпілого забезпечуються державними органами. Як зазначається у дослідженні «Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика», така позиція відображала радянську концепцію тотожності інтересів держави та громадянина [10].

Створення СРСР і прийняття загальносоюзних Основ кримінального судочинства зумовили оновлення законодавства. КПК УСРР 1927 року відобразив тенденцію до посилення державного контролю та репресивних механізмів. Як зазначають С. В. Кудін, М. О. Мацелик та М. В. Григорчук, прийняття КК і КПК УСРР 1927 року стало етапом посилення каральної спрямованості радянського законодавства та розширення повноважень правоохоронних органів [9].

Найбільш суттєвими змінами стали:

Розширення застосування аналогії закону, що створювало ризики для правової визначеності.

Розширення повноважень правоохоронних органів. Нормативною основою для політичних репресій стала імперативна заборона закривати справи через відсутність складу злочину в Кримінальному кодексі, що підкріпило норму про аналогію закону та нівелювало класичний принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Законодавець суттєво розширив повноваження органів дізнання, дозволивши їм направляти справи до суду без обов'язкового попереднього слідства, водночас вивівши діяльність ДПУ за межі кримінально-процесуального регулювання, що створило позаправовий простір для спеціальних служб.

Ключових деструктивних змін зазнав інститут права на захист. Допуск адвоката був обмежений виключно стадією судового розгляду з повним усуненням із досудового слідства та дізнання. Скасування гарантій адвокатської таємниці через доповнення статті 62 КПК приміткою про можливість допиту захисника як свідка у справах про контрреволюційні злочини зруйнувало довірчі відносини між адвокатом і клієнтом, перетворивши захисника на джерело доказової інформації проти обвинуваченого. Зміна доказової доктрини зробила головним доказом вини її власне визнання звинувачуваним, а суду надавалося право в односторонньому порядку припиняти допит свідків за умови достатності вже отриманих свідчень, що обмежило принцип безпосередності та повноти дослідження доказів.

Простежувалася зміна доказової доктрини, де визнання власної вини було ключовим доказом, що на практиці провокувало використання недозволених методів слідства. У системі судово-доказових процедур було обмежено принцип безпосередності та повноти дослідження доказів: суд одержав право в односторонньому порядку припиняти допит свідків, якщо доходив висновку про достатність уже отриманих свідчень для вирішення справи.

У КПК 1927 року відсутнє чітке нормативне закріплення принципу незалежності суддів і підкорення їх лише закону. Залишено поза належною увагою процесуальний статус потерпілого, а також не забезпечено обов'язковість колегіального розгляду справ за участю народних засідателів у всіх судах.

Суттєвих обмежень зазнала і гарантія оскарження судових рішень. Процесуальні строки для подання скарг і протестів на вироки й ухвали народного суду до окружного суду були скорочені до семи діб з моменту їх винесення, що значно ускладнювало реалізацію права на оскарження. Поряд із загальною юрисдикцією продовжувала функціонувати система надзвичайних судів, де розгляд справ здійснювався у порядку виключної підсудності та за спрощеною процедурою. Зазначені нормативні та інституційні зміни призвели до системного згортання процесуальних гарантій особам, які притягалися до кримінальної відповідальності, і створили законодавчу основу для наступних масових репресій та системних порушень законності [11, с. 98–102].

Регламентація мови судочинства в радянській Україні розпочалася з ухвалення КПК УСРР 1922 року, який передбачав ведення справ українською, російською або мовою більшості населення відповідної місцевості (ст. 22). Захист мовних прав учасників процесу мав обмежений характер: залучення перекладача дозволялося лише за наявності спеціального підтвердження незнання мови судочинства, що фактично позбавляло особи права на використання рідної мови за замовчуванням. Як наслідок, у першій половині 1920-х років у судочинстві та діловодстві республіки домінувала російська мова [8].

Правове підґрунтя для зміни цієї практики було закладено постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1923 року «Про заходи забезпечення рівноправності мов та про допомогу

розвиткові української мови», яка започаткувала політику українізації. Визнавши формальний характер попередньої мовної рівності та фактичне переважання російської мови, нормативно-правовий акт проголосив українську мову основною для офіційних зносин і передбачив систематичну українізацію органів державної влади, судових установ та правоохоронних органів [15].

Порушення принципу адвокатської таємниці у справах про контрреволюційні злочини. Як підкреслює В. Т. Маляренко, усунення гарантій адвокатської таємниці руйнувало один із фундаментальних принципів адвокатської діяльності – довірчі відносини між захисником і клієнтом [11, с. 98–102].

Отже, еволюція кримінально-процесуального законодавства УСРР у 1922–1927 роках демонструє поступове зміщення від проголошених процесуальних гарантій до посилення каральної функції держави.

Кінець 1920-х років став переломним етапом у розвитку радянської адвокатури. Якщо раніше колегії захисників формально зберігали певні ознаки самоврядування, то наприкінці десятиліття розпочалася їх послідовна адміністративна централізація.

Як зазначають С. В. Кудін, М. О. Мацелик та М. В. Григорчук, радянська влада розпочала перебудову адвокатури, спрямовану на ліквідацію залишків професійної автономії та запровадження колективних форм організації роботи захисників [9]. Постановою НКЮ УСРР від 12 вересня 1928 року було започатковано перехід до колективних форм роботи. Приватні адвокатські кабінети поступово ліквідовувалися, а юридична допомога мала надаватися через юридичні консультації.

Як зазначає О. Г. Яновська, перехід до колективних форм роботи формально не ліквідував адвокатуру, але істотно змінив її природу, оскільки адвокат втрачав можливість самостійно організовувати професійну діяльність і ставав залежним від внутрішньої структури колегії [19]. Положення 1929 року закріпило єдиний колектив захисників у межах округу та здійснення юридичної допомоги через консультації. Таким чином, індивідуальна професійна діяльність замінювалася централізованою організаційною моделлю. На думку автора, цей період став початком переходу адвокатури від професійно-корпоративної моделі до адміністративно-управлінської. НКЮ УСРР отримував можливість контролювати склад колегій, порядок діяльності консультацій, фінансові питання та дисциплінарну відповідальність. Водночас законодавча цінність цих перетворень полягала у встановленні монополії адвокатів на надання юридичної допомоги через систему юридичних консультацій, що збереглося до сьогодні.

Як підкреслюють М. С. Кельман та В. М. Стратонов, професійна правосвідомість формується також під впливом умов функціонування професійної групи, а постійний адміністративний вплив змінює систему її цінностей та орієнтирів (Кельман М. С., Стратонов В. М., 2020). Окремим напрямом реформування стала зміна системи оплати праці адвокатів. Спочатку діяла преміально-марочна система, яка передбачала розподіл коштів відповідно до встановлених показників. У 1931 році було запроваджено розрядно-пайову систему, що мала пов'язувати оплату з професійним рівнем адвоката. У 1932 році запроваджено систему госпрозрахунку, за якої юридичні консультації діяли як госпрозрахункові бригади з установленими плановими показниками доходів і фінансовими завданнями.

Як зазначалося у науковій літературі з історії адвокатури, застосування виробничо-планової моделі до професійної правничої діяльності викликало опір адвокатів, оскільки захист прав людини не може бути підпорядкований принципам господарського планування [17]. На думку автора, запровадження госпрозрахункових бригад стало показовим проявом деформації радянської адвокатури, оскільки держава розглядала адвокатську діяльність не як незалежну правозахисну функцію, а як різновид адміністративної роботи.

Отже, перехід до колективних форм діяльності, ліквідація приватної практики та централізація системи оплати праці призвели до поступової втрати професійної автономії адвокатів.

Початок 1930-х років став періодом остаточного згортання навіть формальних елементів процесуальних гарантій. Кримінальне судочинство дедалі більше перетворювалося на інструмент державного примусу та політичного управління. Даний період ознаменувався остаточним утвердженням тоталітарного режиму, масовими репресіями та тотальним беззаконням, коли правосуддя фактично підмінялося позасудовими розправами особливих нарад, колегій, «двійок» та «трійок», а офіційні суди нехтували елементарними процесуальними нормами. Кримінальне судочинство дедалі більше перетворювалося на інструмент державного примусу та політичного управління.

Як зазначає В. Т. Маляренко, радянський кримінальний процес 1930-х років характеризувався домінуванням державного інтересу над правами особи, а процесуальні гарантії обвинуваченого залежали від політичної оцінки справи [11, с. 98–102].

Поворотним моментом стала постанова ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 року «Про внесення змін до чинних кримінально-процесуальних кодексів союзних республік». Для справ про терористичні акти встановлювався особливий порядок: скорочений строк слідства, обмежений час для ознайомлення з обвинуваченням, розгляд справ без участі захисника, відсутність права на оскарження та негайне виконання смертних вироків.

Таким чином, основні принципи кримінального процесу фактично усувалися. Як зазначають дослідники у праці «Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика», особливі процедури для політичних справ створювали паралельну систему правосуддя, у якій процесуальна форма використовувалася для легітимації політичних рішень.

Поворотним моментом стала постанова ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 року «Про внесення змін до чинних кримінально-процесуальних кодексів союзних республік» та відповідна постанова ВУЦВК від 9 грудня 1934 року. Для справ про терористичні акти встановлювався особливий спрощений, суто інквізиційний порядок: скорочений строк слідства (розслідування обмежувалося десятьма днями), обмежений час для ознайомлення з обвинуваченням (обвинувальний акт вручався за добу до суду), розгляд справ без участі захисника та прокурора, відсутність права на оскарження (касаційне оскарження чи помилування повністю виключалися) та негайне виконання смертних вироків. У 1937 році цей каральний алгоритм був поширений також на справи про контрреволюційне шкідництво та диверсії.

Поширення набули й позасудові органи – Особлива нарада при НКВС СРСР, «трійки» НКВС та інші надзвичайні структури.

Формально Конституції СРСР 1936 року та УРСР 1937 року проголошували широкі права громадян, зокрема право на захист. Однак у політичних справах участь захисника часто усувалася або мала формальний характер [6].

Як зазначає В. В. Заборовський, незалежність адвокатури є фундаментальною умовою реалізації права особи на професійну правничу допомогу, а адміністративне чи політичне втручання держави створює загрозу порушення сутності цього права [2].

Новий етап розвитку української адвокатури розпочався з прийняттям Конституції УРСР від 30 січня 1937 року. Вона розширила можливості для діяльності адвокатів, закріпивши право обвинуваченого на захист та недоторканність особи. Наступним кроком стало одержавлення інституту: 22 грудня 1938 року НКЮ СРСР видав директиву «Про роботу колегій захисників».

Після прийняття Конституції СРСР у 1936 році було розроблене нове Положення про адвокатуру, затверджене РНК СРСР 16 серпня 1939 року, яке стало моделлю для всіх подальших законів про адвокатуру та шаблоном для всього майбутнього законодавства у цій сфері [3].

Положення про адвокатуру СРСР 1939 року завершило процес централізації адвокатури. Відповідно до нього адвокатура організовувалася у формі колегій із правами юридичної особи [13].

Певне загальносоюзне уніфіковане значення мав Закон про судоустрій СРСР 1938 року, який поєднував судоустрійні та процесуальні норми, що згодом підштовхнуло до розробки проєкту КПК СРСР 1939 року. Під час наукового обговорення цього проєкту виразно проявилася панівна тоталітарна доктрина, зокрема, першочерговим завданням судочинства визначався захист соціалістичної держави та її устрою, тоді як права особи розглядалися як вторинні. Офіційна ідеологія заперечувала наявність протиріч між державою та особою, що призвело до домінування розшукової форми процесу, обмеження прав потерпілих та обґрунтування тези про вирішальне значення визнання провини як головного доказу.

Положення про адвокатуру СРСР 1939 року завершило процес централізації адвокатури. Відповідно до нього адвокатура організовувалася у формі колегій, а юридична допомога надавалася через юридичні консультації. Формально зберігалися органи самоврядування – загальні збори, президії та ревізійні комісії.

Відповідно до нього адвокатура організовувалася у формі колегій із правами юридичної особи в межах краю, області, автономної і союзної республіки лише в тих республіках, де не було крайового розподілу, вони організовувалися в межах союзної республіки. Юридична допомога надавалася через юридичні консультації. Зазначений нормативно-правовий акт визначав, що колегії адвокатів надають юридичну допомогу у вигляді порад, довідок, роз'яснень тощо, складають заяви, скарги та інші документи на прохання громадян, установ, організацій і підприємств, беруть участь у судових процесах як захисники обвинувачених, представники інтересів відповідачів та інших зацікавлених осіб.

Формально зберігалися органи самоврядування – загальні збори, президії та ревізійні комісії. При цьому загальні збори обирали президію та ревізійну комісію [13]. Водночас фактична автономія адвокатури була обме-

жена контролем Народного комісаріату юстиції СРСР, республіканських і місцевих органів юстиції. Самостійність адвокатських колективів тепер вважалася шкідливою для суспільства, і їх передбачалося ліквідувати. Адвокатські послуги відтепер повинні були надаватися через місцеві юридичні консультації у містах та районних центрах, які перебували в адміністративному підпорядкуванні президії колегії адвокатів. Президія наділялася правом визначати місцезнаходження і склад консультацій, а також призначати завідувачів. Завідувачі звітували безпосередньо перед президією, а не перед членами консультацій, координували роботу, розподіляли справи та навантаження серед адвокатів, контролювали якість роботи колег і встановлювали розмір оплати за послуги відповідно до затвердженої такси, допоки не були визначені тверді тарифи [4].

Нагляд за діяльністю адвокатури з боку державних органів був переданий Наркомату юстиції СРСР, республіканським Наркоматам юстиції і регіональним управлінням Наркомюсту. Крім здійснення наглядових функцій і ролі останньої інстанції при вирішенні питань складу і професійної дисципліни, ці органи періодично видавали обов'язкові до виконання колегіями адвокатів директиви. У Положенні були врегульовані і питання дисциплінарної відповідальності адвокатів та встановлювався перелік дисциплінарних стягнень (зауваження, догана, сувора догана, відсторонення адвоката від роботи на строк до шести місяців, виключення зі складу колегії адвокатів). Накладення дисциплінарного стягнення, а також рішення про відмову у прийомі чи виключення з колегії можна було оскаржити народному комісару юстиції республіки, а його рішення – наркому юстиції СРСР, рішення якого було остаточним.

Таким чином, Положення 1939 року завершило перетворення адвокатури на централізований елемент радянської системи юстиції.

Особливістю цього періоду стала також депрофесіоналізація та ідеологізація адвокатського корпусу. Тільки особи, що стали членами колегій адвокатів, могли займатися адвокатською діяльністю. Членами колегії адвокатів могли бути особи, що мають вищу юридичну освіту та стаж практичної роботи в судових, прокурорських та інших органах юстиції не менше одного року, а також особи, які не мають юридичної освіти, але пропрацювали не менше трьох років на тих же посадах. Особи, що закінчили юридичні навчальні заклади, але не мають стажу практичної роботи в судових, прокурорських та інших органах юстиції, приймалися до колегії адвокатів як стажисти. Члени колегії адвокатів не могли перебувати на службі в державних та громадських установах і підприємствах, за винятком осіб, які займали виборні посади у державних і громадських установах та організаціях, а також викладачів і наукових працівників.

До адвокатської діяльності могли допускатися особи без повної юридичної освіти, але з досвідом роботи у судових чи правоохоронних органах. Проте в окремих випадках та в порядку, визначеному інструкцією НКЮ СРСР, з дозволу народного комісара юстиції республіки до занять адвокатською діяльністю допускались особи, що не були членами колегій адвокатів. Така практика мала місце у віддалених місцевостях, де юридичні консультації не створювалися через їхню економічну недоцільність (нерентабельність). У зв'язку з цим за рекомендаціями місцевих керівних організацій дозволялося займатись адвокатською діяльністю вчителям, лікарям та іншим представникам інтелігенції [17].

На наш погляд, така практика свідчила про відхід від класичного принципу професійності адвокатури. Ми переконані, що допуск до адвокатської практики вчителів та лікарів за рекомендаціями місцевих керівних організацій є прямим доказом повної депрофесіоналізації інституту захисту. Радянська держава свідомо розмивала критерії вищої юридичної освіти, заміщуючи фаховість політичною лояльністю, що повністю позбавляло громадян права на кваліфіковану допомогу. Кваліфікована правнича допомога поступалася місцем адміністративній доцільності та кадровому контролю.

Водночас фактична автономія адвокатури була обмежена контролем Народного комісаріату юстиції СРСР, республіканських і місцевих органів юстиції. Таким чином, Положення 1939 року завершило перетворення адвокатури на централізований елемент радянської системи юстиції.

Особливістю цього періоду стала також депрофесіоналізація та ідеологізація адвокатського корпусу. До адвокатської діяльності могли допускатися особи без повної юридичної освіти, але з досвідом роботи у судових чи правоохоронних органах.

На наш погляд, така практика свідчила про відхід від класичного принципу професійності адвокатури. Кваліфікована правнича допомога поступалася місцем адміністративній доцільності та кадровому контролю.

Отже, у 1930-х роках радянська модель кримінальної юстиції набула завершених рис тоталітарного правосуддя. Надзвичайні процедури, позасудові органи та обмеження права на захист фактично ліквідували основні процесуальні гарантії особи.

4. Висновки. Проведене історико-правове дослідження дає підстави зробити висновок, що становлення радянської адвокатури та трансформація кримінально-процесуального законодавства УСРР у 1922–1939 роках характеризувалися поступовим переходом від формального визнання демократичних принципів судового захисту до підпорядкування інститутів правосуддя політичним завданням радянської держави. Аналіз становлення та еволюції правоохоронних і судових органів УСРР у 1922–1932 роках дає змогу виокремити ключові закономірності формування радянської репресивної юстиції.

На початковому етапі судова реформа 1922 року створила організаційно-правову модель адвокатури з формальними елементами професійного самоврядування. Однак механізми державного контролю через Народний комісаріат юстиції УСРР уже тоді обмежували її реальну автономію. КПК УСРР 1922 року проголошував право на захист, змагальність, гласність та інші процесуальні гарантії, проте їх реалізація значною мірою залежала від політичної доцільності. КПК УСРР 1927 року посилив репресивну складову радянського правосуддя, розширивши повноваження правоохоронних органів і обмеживши можливості захисту. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років ліквідація приватної адвокатської практики, запровадження колективних форм роботи та централізованих систем оплати праці остаточно змінили природу адвокатської діяльності. Формальне самоврядування дедалі більше набувало характеру «контрольованого самоврядування». Трансформація КПК УСРР 1922 і 1927 років відображала поступовий перехід від декларативної моделі процесуальних гарантій до їх фактичної інструменталізації в інтересах тоталітарної держави. Якщо КПК 1922 року декларував гласність, змагальність і право на захист, не зважаючи на те, що копіював репресивний КК РСФРР, то КПК 1927 року остаточно зафіксував процесуальний прагматизм. Цей прагматизм полягав у імперативній забороні закривати справи через відсутність норми в законі, допитах захисників як свідків у справах про контрреволюційні злочини (ст. 54-2–54-14 КК), визнанні вини основним доказом та наданні прав суду припиняти допит свідків [7].

Ідеологізація адвокатського корпусу та допуск до професії осіб, які відповідали політичним критеріям лояльності, сприяли депрофесіоналізації адвокатури та послабленню її правозахисної функції.

У 1930-х роках надзвичайне судочинство, позасудові органи та спрощені процедури політичних справ фактично ліквідували основні процесуальні гарантії особи. Постанова 1934 року стала важливим етапом формування особливих процедур, у яких право на захист було суттєво обмежене.

Прийняття Положення про адвокатуру СРСР 1939 року завершило процес централізації та одержавлення адвокатського інституту. Незважаючи на збереження зовнішніх ознак самоврядування, реальний контроль за діяльністю адвокатури здійснювали органи юстиції [3].

Отже, розвиток адвокатури та кримінально-процесуального законодавства УСРР у 1922–1939 роках демонструє принциповий розрив між нормативним закріпленням правових гарантій та їх фактичним змістом. Декларроване право на захист не забезпечувалося реальними механізмами його здійснення, оскільки інтереси держави та панівної ідеології визнавалися пріоритетними щодо прав і свобод особи.

Досвід цього періоду підтверджує, що ефективність правосуддя визначається не лише наявністю формально закріплених процесуальних інститутів, а передусім їхньою незалежністю від політичної влади та здатністю реально забезпечувати права і свободи людини.

REFERENCES

1. Бурдін, М. Ю., Логвиненко, Є. С., Логвиненко, І. А. (2021). Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 890 с.

2. Заборовський, В. В. (2017). Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Ужгород : Говерла, https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/ (дата звернення: 21.06.2026).

3. Заборовський, В. В. (2017). Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 577 с.

4. Іваницький, С. О. (2017). Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 556 с.

5. Кельман, М. С., Стратонов, В. М. (2020). Загальна теорія права : підручник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 741 с.

6. Конституція (Основний Закон) Української РСР 1937 року. Київ : Держполітвидав, 1937. 32 с.

7. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 року. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (ЗУ УРСР). 1922. № 41. Ст. 598.

8. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1927 р. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України (ЗУ УРСР). 1927. № 26–27. Ст. 132.

9. Кудін, С. В., Мацелик, М. О., Григорчук, М. В. (2023). Нормативне забезпечення діяльності органів юстиції УСРР у 20-х роках ХХ ст. Ірпінський юридичний часопис. Вип. 3 (12). С. 55–56. https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/154/153

10. Купко, П. Питання удосконалення кримінально-процесуального законодавства УСРР 1920–1930-х років. Харків, [б. в.]. http://dspace.nbuv.gov.ua/

11. Маляренко, Т. В. (2005). Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 511 с.

12. Положення про адвокатуру : постанова ВУЦВК від 02.10.1922 р. Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (ЗУ УРСР). 1922. № 43. Ст. 630.

13. Положення про адвокатуру СРСР від 16.08.1939 р. Відомості Верховної Ради СРСР. 1939. № 31.

14. Положення про судовий устрій УСРР : постанова ВУЦВК від 16.12.1922 р. Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (ЗУ УРСР). 1922. № 54. Ст. 779.

15. Про заходи забезпечення рівноправності мов та про допомогу развиткові української мови : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 01.08.1923 р. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України (ЗУ УРСР). 1923. № 29. Ст. 435.

16. Рогожин, А. Й., Святоцький, О. Д., Копиленко, О. Л., Тищик, Б. Й. (2003). Історія держави і права України / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Київ : Видавничий дім, 577 с.

17. Розвиток адвокатури в радянський період. https://studies.in.ua/advokatura-ukrainy/3887-rozvitok-advokaturi-v-radyanskiy-perod.html

18. Сімонович, Д. В. (2016). Формування системи кримінального процесу України після судової реформи 1864 року. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Вип. 1–2, т. 2. С. 261–265. https://nvppp.in.ua/vip/2016/1/tom_2/58.pdf

19. Яновська, О. Г. (2007). Теоретичні та організаційні проблеми функціонування адвокатури України. Київ : Прецедент, http://dspace.onu.edu.ua/

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Vasyl Stratonov
Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of National, International Law and Law Enforcement Kherson State University
e-mail: stratonov@ksu.ks.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7548-0630

Yuliia Smoliar
Postgraduate Student, Faculty of Law
Petro Mohyla Black Sea National University
e-mail: smolarjulia@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-1168-769X

Стратонов Василь Миколайович
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет
e-mail: stratonov@ksu.ks.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7548-0630

Смоляр Юлія Володимирівна
студентка аспірантури юридичного факультету, Чорноморський національний університет імені Петра Могили
e-mail: smolarjulia@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-1168-769X

Дата надходження статті: 22.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 09.06.2026
Дата прийняття статті: 16.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 347.772.3
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.16

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОМЕННИХ ІМЕН В УКРАЇНІ

О. Д. Суханов

SEPARATE PROBLEMATIC ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF DOMAIN NAMES IN UKRAINE

Oleksandr Sukhanov

Анотація. *Стаття аналізує проблемні аспекти правового регулювання доменних імен в Україні крізь призму судової практики та наявних прогалин законодавства. Розглянуто відсутність визначення поняття «кіберсквотинг» у національному законодавстві, невизначеність місця доменного імені серед об'єктів права інтелектуальної власності, обмежувальний характер вимоги про наявність торговельної марки для реєстрації в доменній зоні .ua, процесуальні складнощі встановлення особи порушника та наслідки нефункціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Аналіз судових рішень у справах Google.ua, Exxon Mobil, Coca-Cola та Miele виявляє стійку тенденцію судової практики до захисту прав власників торговельних марок, тоді як низка системних питань залишається неврегульованою на законодавчому рівні. Порівняльно-правовий аналіз досвіду США (Anticybersquatting Consumer Protection Act) та практики Європейського суду з прав людини дає підстави для пропозицій щодо рецепції окремих механізмів у національне законодавство.*

Ключові слова: *доменне ім'я, кіберсквотинг, торговельна марка, доменний спір, право інтелектуальної власності, судова практика, UA-DRP, Вищий суд з питань інтелектуальної власності, недобросовісна конкуренція.*

Abstract. *The article analyzes problematic aspects of the legal regulation of domain names in Ukraine through the lens of court practice and existing legislative gaps. It examines the absence of a statutory definition of "cybersquatting" in national legislation, the uncertain place of the domain name among intellectual property objects, the restrictive requirement of holding a trademark for registration in the .ua domain zone, procedural difficulties in identifying an infringer, and the consequences of the non-functioning High Court on Intellectual Property Issues. Analysis of court decisions in the Google.ua, Exxon Mobil, Coca-Cola, and Miele cases reveals a consistent trend in judicial practice toward protecting the rights of trademark owners, while a number of systemic issues remain unregulated at the legislative level. A comparative legal analysis of the United States experience (the Anticybersquatting Consumer Protection Act) and the case law of the European Court of Human Rights provides grounds for proposals on the reception of certain mechanisms into national legislation.*

Key words: *domain name, cybersquatting, trademark, domain dispute, intellectual property law, case law, UA-DRP, High Court on Intellectual Property Matters, unfair competition.*

1. Вступ. Правове регулювання доменних імен в Україні за останні двадцять років розвивалося здебільшого завдяки судовій практиці та підзаконному, по суті приватному й договірному, регулюванню адміністратора домену .ua. Системних законодавчих змін за цей час відбулося небагато.

Визначення поняття «доменне ім'я», закріплене у статті 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 № 3689-XII [7], ввів Закон № 34-IV від 04.07.2002 р. [5], і з того часу воно змістовно не змінювалося. Сам закон 2020 року модернізували: термін «знак для товарів і послуг» замінили на «торговельну марку» Законом № 703-IX від 16.06.2020 [3].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 № 3689-XII доменне ім'я – це ім'я, яке використовують для адресації комп'ютерів і ресурсів в Інтернеті.

За останні двадцять років сфера, яку покликане регулювати законодавство, істотно ускладнилася. Зросла кількість міжнародних спорів, з'явилися нові форми недобросовісної поведінки (тайпсквотинг, захисна реєстрація, спекулятивна реєстрація ще не зареєстрованих брендів), а судова практика виробила достатньо стійкі, хоч і не завжди послідовно обґрунтовані, підходи до розв'язання доменних спорів. Стаття розглядає ці проблеми послідовно: від понятійного апарату до конкретних процесуальних труднощів, з якими стикаються учасники доменних спорів на практиці.

2. Матеріали та методи. Ряд науковців і практиків – зокрема Яшарова М., Булат Н., Пирцхалава К., Бааджи Н., Булеца С.,

© О. Д. Суханов, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Клименко А., Каландей В., Ляшенко А., Некіт К., Зеров К., Колосов В., Олійник К., Савчук В. – досліджували різні аспекти правовідносин щодо доменних імен і вирішення спорів навколо них.

Окремо варто виділити роботу О.М. Коршакової [1], яка одна з перших в українській доктрині поставила питання про визнання доменного імені самостійним об'єктом права інтелектуальної власності; дослідження А. Самуся [10] про процесуальні складнощі встановлення особи порушника прав на доменне ім'я; та працю С.А. Цибізової [11], яка аналізує досвід законодавчого регулювання доменних імен у США і можливості його рецепції в національне право.

Для узагальнення практики вирішення доменних спорів і подальшого використання цього узагальнення в законотворчій діяльності потрібне вивчення міжнародного досвіду судових та позасудових способів вирішення таких спорів.

Методи. Під час написання статті застосовано аналітичний, порівняльно-правовий і системно-структурний методи наукового пізнання.

3. Результати та обговорення. Перелік засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг у статті 420 Цивільного кодексу України [12] не включає доменне ім'я. Це відзначала ще О.М. Коршакова у 2017 році [1, с. 55]: вона вказувала на цю прогалину й пропонувала визнати доменне ім'я самостійним об'єктом права інтелектуальної власності з правилом пріоритету, за яким порушником у спорі між власником торговельної марки і власником домену визнається той, чиє право виникло пізніше.

У тому самому дослідженні наведено й альтернативний доктринальний підхід. Ю.Т. Гульбін, з метою усунення колізії між правовим режимом торговельних марок і ще не усталеним режимом регулювання доменних імен, пропонує запровадити такий об'єкт, як персональний знак (персональне доменне позначення), поширивши на нього правовий режим торговельної марки в частині, що не суперечить суті такого позначення [1, с. 53]. На відміну від ідеї про повну рівнозначність торговельної марки й доменного імені як самостійних об'єктів, ця пропозиція зберігає прив'язку доменного позначення до вже наявного інституту торговельних марок, лише розширюючи коло його суб'єктів. Такий підхід, ймовірно, простіше реалізувати законодавчо, ніж уводити принципово новий, невідомий вітчизняній доктрині об'єкт права.

Жодна з цих пропозицій станом на сьогодні законодавчо не реалізована. У межах цього дослідження не виявлено підтверджень того, що до статті 420 Цивільного кодексу України вносили зміни щодо включення доменного імені до переліку об'єктів права інтелектуальної власності; ця обставина потребує додаткової перевірки перед публікацією, оскільки законодавство змінюється, а наявна авторові інформація може не враховувати найновіших ініціатив.

У доктрині це питання залишається дискусійним: частина авторів вважає доменне ім'я специфічною формою вираження традиційного засобу індивідуалізації (комерційного найменування чи торговельної марки), пристосованою до потреб мережі Інтернет, тоді як інші науковці наполягають на тому, що доменне ім'я є самостійним засобом індивідуалізації зі своєю власною економічною функцією. Ця дискусія має практичне значення: від того, яку концепцію обере законодавець, залежить, зокрема, чи можна буде захищати домен незалежно від наявності торговельної марки, а також яким буде співвідношення пріоритетів у разі конфлікту прав.

Наслідок цієї прогалини практичний і невигідний для власників доменних імен: домен захищають суди не напряму як самостійний об'єкт, а опосередковано – через призму порушення прав на торговельну марку (стаття 20 Закону № 3689-XII [7]) або через законодавство про захист від недобросовісної конкуренції, коли позначення не зареєстроване як торговельна марка, але має усталену репутацію на ринку. Власник домену, який не має ані зареєстрованої торговельної марки, ані усталеної ринкової репутації, практично позбавлений самостійних засобів правового захисту свого домену від захоплення: його право існує лише доти, доки не виникає конкурувального права на тотожне чи схоже позначення.

Одна з найбільш стійких проблем українського доменного регулювання – правило, за яким приватне доменне ім'я другого рівня в зоні .ua може бути делеговане лише за умови, що воно повністю (або його компонент другого рівня) за написанням збігається зі знаком, права на використання якого на території України належать відповідному реєстранту. Це правило встановлює не закон, а підзаконний, по суті договірний і локальний документ – Регламент особливостей реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені .UA, затверджений адміністратором домену ТОВ «Хостмайстер».

Ця конструкція – приватне, по суті договірне, регулювання найважливіших питань доступу до домену .ua – не є суто українською особливістю, а відображає загальносвітову модель управління системою доменних імен. Т. Кудрицька звертає увагу на те, що статут корпорації ICANN, яка встановлює правила для родових доменів верхнього рівня, визначає систему найменування та адресації в Інтернеті як суспільний ресурс, яким слід управляти в інтересах світової Інтернет-спільноти, а не як предмет державного регулювання в класичному розумінні [1, с. 53]. Дослідниця слушно зауважує, що регулювання правовідносин у сфері доменних імен переважно перебуває поза правовим полем суто державного характеру [1, с. 53]. Ця теза частково пояснює, чому українському законодавцю за понад двадцять років так і не вдалося перевести регулювання доменних імен у площину системного закону і чому основний масив «живого права» в цій сфері й далі формується на рівні договірних правил адміністратора домену та практики UA-DRP.

Проблема, на яку вказувала ще О.М. Коршакова у 2017 році [1, с. 54], станом на 2024–2026 роки залишається нерозв'язаною. За інформацією низки спеціалізованих реєстраторів доменних імен (Hostiq, Hostpro, Inweb, Deltahost), зареєструвати домен у зоні .ua без наявної торговельної марки й досі неможливо, попереднє резервування домену на час реєстрації торговельної марки не передбачене, а сама процедура реєстрації торговельної марки триває, за різними оцінками цих джерел, від 7–8 місяців за прискореною процедурою до 18–20 місяців за стандартною.

Ця вимога має подвійний ефект. З одного боку, вона справді протидіє класичному кіберсквотингу: неможливо масово скуповувати привабливі назви в зоні .ua «про запас», не маючи на них жодних прав. З іншого боку, вона:

- дискримінує малий бізнес і фізичних осіб-підприємців, які через відсутність ресурсів чи часу не встигають зареєструвати торговельну марку до того, як хтось інший, зокрема недобросовісний конкурент, зареєструє тотожний знак і тим самим отримає монопольне право на відповідний домен .ua;

- створює той самий різновид ризику, проти якого нібито спрямована: недобросовісний реєстрант, який відстежує ще не захищені торговельною маркою перспективні бренди, може випередити справжнього власника бізнесу із заявкою на реєстрацію ТМ і на цілком законних підставах отримати «правильний» домен .ua раніше за фактичного власника бренду. Подібну практику комерційні джерела описують як проблему недобросовісних реєстрантів, які цілеспрямовано відстежують перспективні бренди, хоча верифікованого судового рішення, яке підтверджувало б масштаб цього явища в Україні, немає, тож ідеться радше про задокументовану галузеву стурбованість, ніж про статистично підтверджений факт;

- не поширюється на суміжні зони (.com.ua, .in.ua, .biz.ua тощо), реєстрація в яких можлива без торговельної марки. Саме в цих зонах виникає основний масив доменних спорів і кіберсквотингу, оскільки вони фактично й стають полем для недобросовісної реєстрації.

Поняття кіберсквотингу не закріплене жодним нормативно-правовим актом України. Це не означає відсутності правових механізмів захисту: судова практика послідовно кваліфікує захоплення домену або як порушення прав на торговельну марку, або як акт недобросовісної конкуренції, залежно від того, яке саме право постраждало.

Єдина прямо релевантна норма – абзац другий пункту 1 статті 20 Закону № 3689-XII, доповнений Законом № 254-VI від 10.04.2008 р. [4], який визнає порушенням прав власника свідоцтва використання без його згоди в доменних іменах торговельних марок та позначень, зазначених у пункті 5 статті 16 цього Закону [7]. Ця норма, попри свою практичну користь (саме на ній ґрунтується більшість успішних позовів власників торговельних марок), має вузьку сферу застосування: вона захищає лише зареєстровані торговельні марки і прямо не охоплює комерційні найменування, географічні зазначення, добре відомі торговельні марки, не зареєстровані в Україні, чи імена фізичних осіб. Для добре відомих торговельних марок існує окремий механізм захисту за статтею 25 Закону № 3689-XII [7] – визнання торговельної марки добре відомою Апеляційною палатою НОІВ або судом, – який може застосовуватися незалежно від факту реєстрації марки в Україні.

Чинне законодавство не містить різновидової класифікації кіберсквотингу (класичний кіберсквотинг, тайпсквотинг, захисна реєстрація, реєстрація географічних назв та імен публічних осіб), яку вже розробила доктрина і яка має практичне значення для кваліфікації недобросовісності: критерії

добросовісності суттєво різняться залежно від того, чи йдеться про свідоме паразитування на чужому бренді, чи про, наприклад, дублювання власником написань свого ж домену з захисною метою.

Проаналізовані судові рішення дозволяють простежити достатньо чітку лінію українських судів на користь власників торговельних марок.

Справа Google.ua (№ 12/35, постанова від 05.10.2010) [2]: товариство «ГОУ ОГЛЕ» зареєструвало торговельну марку «GoOgle» (для інших послуг – організації зустрічей, шлюбних агентств) і на її підставі отримало домен google.ua. Суд визнав, що торговельна марка «GoOgle» настільки схожа фонетично зі знаком «GOOGLE», що їх можна сплутати, визнав свідоцтво відповідача недійсним, а домен передав корпорації Google. Відповідача не врятувала навіть формальна відмінність класів товарів і послуг, для яких зареєстрували знак: суд орієнтувався на реальну ймовірність введення споживачів в оману.

Справи Exxon Mobil (№ 760/9381/16-ц, рішення від 24.04.2017 [9]) та Coca-Cola (№ 760/10914/16-ц, рішення від 20.03.2017 [8]): в обох справах позивачі, власники добре відомих торговельних марок, довели схожість спірних доменних імен (mobil-1.com.ua, mobil-1.in.ua та coca-cola.ho.ua відповідно) до ступеня змішування зі своїми знаками, і суди задовольнили вимоги про припинення порушення та переделегування доменів на користь позивачів. У справі Exxon Mobil суд додатково залучав судового експерта для встановлення факту схожості позначень – процесуальна деталь, яка часто повторюється в подібних спорах, оскільки питання схожості до ступеня змішування нерідко потребує спеціальних знань, а не лише суб'єктивної оцінки суду.

Справа Miele (№ 910/2948/24, рішення від 09.06.2025) – найпоказовіший сучасний приклад розвитку судової практики. Ухвалою Господарського суду м. Києва від 17.05.2024 вжито забезпечувальні заходи, що поширили заборону не лише на конкретне спірне доменне ім'я, а й на потенційні майбутні домени та піддомени, які відтворюють позначення «Miele», навіть якщо таке позначення утворюється візуально з частин домену та піддомену. Ухвалою від 17.06.2024 суд додатково зобов'язав встановити в реєстрі доменних імен технічні статуси «clientUpdateProhibited» та «clientTransferProhibited» – приклад прямої інтеграції судового рішення в технічну логіку доменної системи. Північний апеляційний господарський суд постановою від 11.02.2025 р. залишив цю ухвалу без змін, підтвердивши її пропорційність навіть з огляду на втручання у сферу доменного адміністрування, а рішенням від 09.06.2025 р. остаточно зобов'язав переделегувати домени miele-shop.com.ua та miele.net.ua на користь правовласника.

Ця справа цікава тим, що суд фактично вийшов за межі класичного предмета спору (конкретний домен) і поширив захист на спосіб реєстрації в принципі. Це може свідчити про поступову еволюцію судової практики в бік ширшого й більш превентивного захисту прав власників торговельних марок.

За узагальненою оцінкою фахівців у сфері TMT, судова практика у вирішенні спорів щодо доменних імен у зоні .UA є сталою і позитивною саме для позивачів – власників торговельних марок. Це підтверджує тезу про те, що фактичний захист доменних імен в Україні існує, але має виражено односторонній характер: він працює на користь тих, у кого вже є зареєстроване право (торговельна марка), і значно гірше захищає інтереси добросовісного власника домену, який такого права не має.

Окрім судового захисту, в українському домені .UA діє позасудова процедура вирішення спорів за зразком UDRP – Політика вирішення спорів щодо доменних імен у домені .UA (UA-DRP). Чинну редакцію «Правил Політики вирішення спорів щодо доменних імен в домені .UA» затвердило ТОВ «Хостмайстер» (адміністратор публічного домену .UA).

З 19.12.2019 Політика .UA застосовується до доменних імен третього рівня в публічному домені .COM.UA.

З 06.05.2021 Політика .UA застосовується до доменних імен третього рівня в наступних публічних доменах: KYIV.UA, .KIEV.UA, .IF.UA, .IVANOFRANKIVSK.UA, .POLTAVA.UA, .PL.UA, .UZHGOROD.UA, UZ.UA.

З 01.02.2024 Політика .UA застосовується до доменних імен третього рівня в наступних публічних доменах: .CN.UA, .CHERNIHIV.UA, .CHERNIGOV.UA, .CV.UA, .CHERNIVTSI.UA, .CHERNOVTSY.UA, .KR.UA, .KROPYVNYTSKYI.UA, .KIROVOGRAD.UA, .LT.UA, .LUTSK.UA, .TE.UA, .TERNOPIL.UA, .UZHHOROD.UA, .VOLYN.UA, .VN.UA, .VINNYTSIA.UA, .VINNICA.UA, .ZAKARPATTIA.UA, .ZT.UA, .ZHYTOMYR.UA, .ZHITOMIR.UA.

З 01.11.2024 Політика .UA застосовується до доменних імен третього рівня в наступних публічних доменах: .ORG.UA, .KM.UA, .KHMELNYTSKYI.UA, .KHMELNITSKIY.UA, .RV.UA, .RIVNE.UA, .ROVNO.UA.

З 15.02.2025 Політика .UA застосовується до доменних імен третього рівня в наступних публічних доменах: CK.UA, CHERKASY.UA, CHERKASSY.UA, CRIMEA.UA, DN.UA, DONETSK.UA, IN.UA, KH.UA, KHARKIV.UA, KHARKOV.UA, KS.UA, KHERSON.UA, LG.UA, LUHANSK.UA, LUGANSK.UA, LVIV.UA, MK.UA, MYKOLAIV.UA, NIKOLAEV.UA, NET.UA, OD.UA, ODESA.UA, ODESSA.UA, SEBASTOPOL.UA, SM.UA, SUMY.UA, YALTA.UA, ZP.UA, ZAPORIZHZHE.UA, ZAPORIZHZHIA.UA.

Адміністративні провадження за цими правилами регулюють також Додаткові правила Центру арбітражу та посередництва Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), що адмініструє власне розгляд справ.

Історично адміністрування домену .ua встановив договір № 1/2001 «Про передачу адміністративних повноважень», укладений із громадянами України Дмитром Кохманюком (адміністратор публічного домену «UA») та Ігорем Свиридовим (технічний адміністратор); їхні повноваження ґрунтувалися на правилах ICANN, зокрема RFC 1591 «Політика делегування доменних імен верхнього рівня» [10, с. 57]. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.07.2003 «Про адміністрування домену «UA»» функцію адміністрування передали об'єднанню підприємств «Український мережний інформаційний центр» [10, с. 57], хоча фактичне технічне й організаційне адміністрування продовжує здійснювати ТОВ «Хостмайстер». Наведене показує, наскільки глибоко приватно-договірний за походженням механізм управління доменом .ua вкорінений у структуру, що складалася поза межами публічного права, і багато в чому пояснює, чому спроби перевести це регулювання у площину спеціального закону досі не увінчалися успіхом.

Процедура UA-DRP передбачає три сукупні підстави для задоволення скарги за аналогією з класичною UDRP:

- тотожність або оманлива схожість домену з торговельною маркою чи знаком обслуговування, на який позивач має права;
- відсутність у відповідача прав або законних інтересів щодо домену;
- недобросовісність реєстрації та використання домену.

Процесуальна конструкція заслуговує на увагу: рішення адміністративної комісії не є остаточним у тому сенсі, в якому остаточне судове рішення, редакція правил, чинна на момент подання скарги, застосовується протягом усього провадження, а зміни до правил можуть вноситися лише за визначеною процедурою.

Перевага цієї процедури – швидкість, порівняно з судовим процесом, який може тривати роками, особливо з урахуванням апеляційного й касаційного оскарження. Водночас ця процедура, як і будь-яка приватна («контрактна») система вирішення спорів, не позбавляє сторони права звернутися до державного суду, а відтак не усуває фундаментальної проблеми відсутності законодавчого визначення кіберсквотингу, а лише дає учасникам обороту швидший, хоч і не завжди остаточний, інструмент.

Якщо торговельна марка не зареєстрована, але позначення має стабільну ринкову репутацію, підставою для захисту може слугувати Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР [6]. Потерпілий звертається із заявою до Антимонопольного комітету України (АМКУ), який, встановивши ознаки недобросовісної конкуренції, вправі накласти штраф на порушника.

Цей шлях має свої процесуальні особливості й ризики.

По-перше, як роз'яснив Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду в постанові від 19.03.2026 у справі № 910/980/25, на етапі вирішення питання про відкриття справи АМКУ зобов'язаний перевірити лише наявність ознак об'єктивної сторони правопорушення, а не встановлювати факт його вчинення по суті. На цій стадії йдеться про доволі поверхову перевірку, і формальний або неповний розгляд заяви є самостійною підставою для скасування рішення Комітету в судовому порядку. Заявник, який звертається до АМКУ, повинен бути готовим у разі формальної відмови оскаржувати саме рішення (розпорядження) Комітету в господарському суді: справа фактично подвоюється – спочатку адміністративне провадження в АМКУ, потім, за потреби, судове оскарження його результатів.

По-друге, рішення АМКУ оформлюють розпорядженням (або, за окремих обставин, листом-повідомленням, який також можна оскаржити як рішення Комітету), і процесуальна форма цього документа сама по собі неодноразово ставала предметом спорів

щодо належного способу захисту. Ця обставина ускладнює для непідготовленого заявника, наприклад малого підприємця, чий бренд захопили в домені, самостійну оцінку перспектив звернення до АМКУ без залучення профільного юриста.

Окрема практична проблема, яка рідко потрапляє в теоретичні дослідження доменних спорів, але має вирішальне значення для успішного судового захисту, – встановлення особи порушника. Перш ніж подавати позов, власник торговельної марки повинен довести суду особу порушника та факт порушення ним прав. Вебсайт не завжди містить публічну інформацію про свого власника, тож заявнику потрібно підтвердити її іншими засобами, зокрема відомостями з публічних баз даних записів про доменні імена (WHOIS), які дозволяють підтвердити реєстрацію домену за певним порушником.

На практиці дані WHOIS не завжди містять інформацію, достатню для ідентифікації реального власника вебсайту, наприклад через використання послуг приватності реєстрації або номінальних реєстрантів. У такому разі відповідну інформацію можна отримати від постачальника послуг хостингу, а якщо він відмовляється її надавати, зобов'язати його зробити це в судовому порядку, попередньо залучивши хостинг-провайдера як співвідповідача у справі. Ця обставина є типовою процесуальною перепоною, яка суттєво подовжує розгляд справи і збільшує судові витрати позивача, і заслуговує на окрему увагу законодавця з погляду вдосконалення процедур розкриття інформації (discovery) у справах про порушення прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет.

А. Самусь звертає увагу на додатковий і рідше згадуваний аспект цієї проблеми: встановлення особи реєстранта доменного імені саме по собі не тотожне встановленню особи фактичного власника вебсайту, оскільки правовідносини між реєстрантом і кінцевим користувачем сайту законодавством прямо не врегульовані [10, с. 56]. Дослідник наводить приклад зі судової практики: у справі за участю фірми «Фрегат» відповідач у суді заперечив, що сама наявність у доменному імені спірних вебсайтів слова «fregat» свідчить про належність цих сайтів компанії-відповідачу, і позивачу так і не вдалося довести протилежне [10, с. 56]. За спостереженням автора, у переважній більшості випадків (за наявними оцінками – понад 90 %) для припинення порушення прав достатньо позасудового звернення до власника сайту з електронною претензією, однак це працює лише тоді, коли власник сайту готовий йти на контакт; коли ж він ігнорує звернення або надані ним контактні дані виявляються недостовірними, механізми примусового встановлення особи через реєстратора, а за потреби через хостинг-провайдера, залишаються єдиним шляхом [10, с. 56]. Принцип анонімності користувача в мережі Інтернет має міжнародно-правове підґрунтя: він закріплений у Декларації про свободу комунікацій в Інтернеті, прийнятій Комітетом міністрів Ради Європи 28.05.2003 [10, с. 56]. Тому повне усунення цієї процесуальної перепони суто законодавчими засобами навряд чи можливе в принципі: ідеться радше про вдосконалення механізмів розкриття інформації, а не про їх створення з нуля.

Ще одна системна прогалина – досі не сформований Вищий суд з питань інтелектуальної власності, до компетенції якого мали б належати спори щодо прав на торговельні марки, комерційні найменування та пов'язані з ними доменні спори. Закон про створення цього суду ухвалили ще у 2017 році, проєкт змін до нього зареєстрували у Верховній Раді у 2021 році (проєкт № 6487 від 29.12.2021 р.), однак станом на 2024–2026 роки суд залишається несформованим і фактично не функціонує. За оцінками фахівців галузі, наведеними на конференціях Національного органу інтелектуальної власності у 2025, це негативно позначається на якості й швидкості розгляду спорів у сфері інтелектуальної власності, включно з доменними. Окремо наводилися статистичні дані про незначну кількість вироків у кримінальних провадженнях, пов'язаних із порушенням прав інтелектуальної власності, за 2018–2024 роки [13].

Через відсутність спеціалізованого суду доменні спори розглядають загальні господарські та цивільні суди, судді яких не завжди мають вузьку спеціалізацію в питаннях інтелектуальної власності чи технічних особливостях функціонування доменної системи, хоча наведена вище справа Miele демонструє: окремі суди, зокрема Господарський суд міста Києва та Північний апеляційний господарський суд, цілком спроможні виносити технічно грамотні й процесуально виважені рішення навіть без спеціалізованого суду.

Окремо слід відзначити питання, які взагалі не отримали системного законодавчого

чи навіть усталеного судового вирішення: спадкування доменних імен, що належали фізичним особам та фізичним особам-підприємцям, а також їх правонаступництво під час ліквідації чи реорганізації юридичних осіб. Оскільки доменне ім'я не визнане законодавцем самостійним об'єктом права власності чи права інтелектуальної власності, застосування до нього загальних норм спадкового чи корпоративного права відбувається за аналогією, без прямого законодавчого регулювання, що створює правову невизначеність для спадкоємців та правонаступників.

Аналіз наведених проблем показує спільний патерн: практика, як судова, так і договірна (у вигляді правил адміністратора домену .ua та процедури UA-DRP), послідовно й доволі ефективно закриває прогалини, залишені законодавцем, але робить це фрагментарно, без єдиної концептуальної основи. Це породжує ситуацію, коли рівень захисту домену залежить не стільки від добросовісності його власника, скільки від того, чи встиг цей власник заздалегідь зареєструвати торговельну марку. А це, своєю чергою, ставить питання про справедливість розподілу ризиків між учасниками цивільного обороту.

Повне запозичення міжнародного досвіду навряд чи прямо застосовне до українських реалій без адаптації. Показовим у цьому сенсі є досвід США, де кодифіковане законодавство щодо доменних імен з'явилося не одразу: до 1999 року спори щодо оманливого використання торговельних марок у доменних іменах вирішували на підставі загального законодавства про торговельні марки та Федерального закону про розбавлення торговельних марок 1995 році. У справі Panavision International, LP v. Toeppen окружний суд визнав, що масова реєстрація чужих торговельних марок як доменних імен із наступним їх перепродажем правовласникам є формою «розбавлення» знака в розумінні цього закону [11, с. 165–166]. Усвідомлення недостатності загального законодавства для вирішення специфічних інтернет-спорів привело Конгрес США до ухвалення у 1999 році спеціального Закону про захист споживачів від кіберсквотингу (Anticybersquatting Consumer Protection Act, ACPA) як поправки до закону Ленхема [11, с. 166].

Саме ACPA запровадив механізм, якого український законодавець дотепер не відтворив: право позивача обирати замість відшкодування фактичних збитків компенсацію в розмірі від 1000 до 100 000 доларів США за кожне спірне доменне ім'я (15 USC § 1117(d)) [11, с. 166], а також установив «безпечну гавань» для технічних реєстраторів доменних імен, які не мали недобросовісного наміру отримати прибуток від чужої марки (15 USC § 1114(d)) [11, с. 166]. Суди згодом уточнили застосування цього принципу у справі Solid Host, NL v. Namecheap, Inc., указавши, що імунітет реєстратора не поширюється на дії, які виходять за межі його суто реєстраційної функції [11, с. 167]. В іншій справі, Boigris v. EWC P&T, LLC, апеляційний суд одинадцятого округу США розтлумачив тест на «схожість до ступеня змішування» відповідно до ACPA, поклавши в його основу критерії майже ідентичності за виглядом, звуком і значенням [11, с. 167].

Складність питання про правову природу доменного імені ілюструє й підхід апеляційного суду Онтаріо у справі Tucows.Com Co. v. Lojas Renner S.A.: суд, спираючись на доктрину права власності країн загального права, визнав доменне ім'я формою нематеріальної власності [11, с. 168]. Економічну цінність доменного імені визнав і Європейський суд з прав людини у справі «Пеффген ГмбХ проти Німеччини» (заяви №№ 25379/04, 21688/05, 21722/05 та 21770/05, рішення від 18.09.2007) [11, с. 168] – практика якого, відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», застосовується в Україні як джерело права [11, с. 168].

Для української, романо-германської правової системи, де майном за статтею 190 і 319 Цивільного кодексу України вважаються речі, майнові права та обов'язки, а річчю (стаття 179 Цивільного кодексу України) – лише предмети матеріального світу [11, с. 168–169; 12], пряме перенесення підходу країн загального права до доменного імені як форми власності є проблематичним. Це підтверджує ширшу тезу статті: доменне ім'я в українському праві залишається об'єктом «другого сорту», захищеним лише опосередковано. Водночас, як зазначає С.А. Цибізова, окремі техніко-процесуальні рішення ACPA цілком придатні для запозичення без зміни концепції власності: визначення територіальної юрисдикції доменних спорів за місцем знаходження реєстратора доменного імені у разі неможливості встановити особу реєстранта, обов'язок реєстратора не передавати й не змінювати доменне ім'я на час судового розгляду, а також спеціальні способи захисту у вигляді переделегування домену чи грошової компенсації замість відшкодування збитків [11, с. 169].

Більш реалістичним видається шлях поступового вдосконалення чинних механізмів: розширення сфери дії статті 20 Закону № 3689-XII [7], законодавче визначення кіберсквотингу за зразком критеріїв, вже випробуваних у межах UDRP/UA-DRP, а також усунення штучного бар'єру у вигляді обов'язкової торговельної марки для реєстрації в зоні .ua – принаймні у формі механізму попереднього резервування домену на час розгляду заявки на торговельну марку.

4. Висновки. Правове регулювання доменних імен в Україні характеризується розривом між динамікою судової та позасудової практики і статичністю законодавчої бази. Судова практика послідовно захищає права власників торговельних марок у доменних спорах, іноді розширюючи межі захисту (справа Miele), і доповнюється швидкою позасудовою процедурою UA-DRP. Проте це відбувається без належної законодавчої підтримки: доменне ім'я досі не визнане самостійним об'єктом права інтелектуальної власності, поняття «кіберсквотинг» відсутнє в нормативних актах, вимога про обов'язкову торговельну марку для реєстрації в зоні .ua залишається невирішеною проблемою вже щонайменше дев'ять років, а спеціалізований Вищий суд з питань інтелектуальної власності залишається несформованим. Порівняльно-правовий аналіз американського досвіду (ACPA) та практики ЄСПЛ підтверджує: визнання за доменним іменем самостійної економічної цінності є усталеною тенденцією за межами України, навіть попри відмінності концепції власності в різних правових сім'ях.

З огляду на це доцільним видається:

(1) законодавче закріплення поняття «кіберсквотинг» та переліку ознак недобросовісної реєстрації доменного імені за прикладом критеріїв UDRP/UA-DRP;

(2) внесення змін до статті 20 Закону № 3689-XII щодо позначень, які не є зареєстрованими торговельними марками, але мають доведену репутацію;

(3) запровадження механізму попереднього резервування домену .ua на час розгляду заявки на торговельну марку;

(4) удосконалення процедур розкриття інформації про власників доменів та вебсайтів у судовому процесі, зокрема із законодавчим визначенням статусу реєстратора та хостинг-провайдера як джерела такої інформації;

(5) прискорення формування Вищого суду з питань інтелектуальної власності;

(6) вибіркова рецепція окремих процесуальних механізмів ACPA (територіальна юрисдикція за місцем знаходження реєстратора, заборона реєстратору змінювати домен на час розгляду справи, компенсація замість відшкодування збитків) без запозичення притаманної країнам загального права концепції домену як форми власності.

Конфлікт інтересів. Автор декларує, що не має конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Рукопис не має пов'язаних даних.

Використання штучного інтелекту. Автор підтверджує, що не використовували технології штучного інтелекту при створенні представленої роботи.

REFERENCES

1. Коршакова, О. М. (2017). Окремі аспекти правового регулювання доменних імен в Україні. *Право і суспільство*, 3(2), 52–55.

2. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 12/35 від 5 жовтня 2010 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/11598959

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями, Закон України № 703-IX від 16 червня 2020 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-20#Text

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності, Закон України № 254-VI від 10 квітня 2008 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-17#Text

5. Про внесення змін до Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», Закон України № 34-IV від 4 липня 2002 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-15/ed20150521#Text

6. Про захист від недобросовісної конкуренції, Закон України № 236/96-ВР від 7 червня 1996 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text

7. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг, Закон України № 3689-XII від 15 грудня 1993 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text

8. Рішення Солом'янського районного суду міста Києва у справі № 760/10914/16-ц від 20 березня 2017 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/65926220

9. Рішення Солом'янського районного суду міста Києва у справі № 760/9381/16-ц від 24 квітня 2017 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/66507100

10. Самусь, А. (2018). Проблеми правової охорони доменних імен за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*, 7, 54–58.

11. Цибізова, С. А. (2023). Проблеми правового регулювання доменних імен: досвід США. *Часопис Київського університету права*, 4, 165–171. https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.30

12. Цивільний кодекс України, Закон України № 435-IV від 16 січня 2003 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

13. IP суд в Україні: представники правової спільноти обговорили виклики та перспективи старту діяльності установи. Національний орган інтелектуальної власності. https://nipo.gov.ua/ip-cud-v-ukraini-vyklyky-ta-perspektyvy/

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Oleksandr Sukhanov
PhD student (third-educational and research-level),
Faculty of Law and International Relations, Department of Civil Law and Procedure,
Faculty of Law and International Relations,
Kyiv Aviation Institute
PhD student, National University
"Kyiv Aviation Institute"
e-mail: sukhanov.o.d@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0445-0637

Суханов Олександр Дмитрович
здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня факультету права та міжнародних відносин, кафедра цивільного права і процесу факультету права та міжнародних відносин, Національний університет «Київський авіаційний інститут»
e-mail: sukhanov.o.d@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0445-0637

Дата надходження статті: 26.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 10.06.2026
Дата прийняття статті: 16.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 342.25
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.17

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВІДБУДОВІ ПОВОЄННИХ ТЕРИТОРІЙ: ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

І. П. Устинова, А. В. Кропив'янський

THE ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE RECONSTRUCTION OF POST-WAR TERRITORIES: A STATE AND LEGAL PERSPECTIVE

Iryna Ustynova, Andriy Kropiv'yanskyi

Анотація. *Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації органами місцевого самоврядування повноважень щодо відбудови територіальних громад в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України. У статті досліджено державно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування у сфері відновлення постраждалих територій, проаналізовано особливості трансформації їх компетенції в умовах воєнного стану, взаємодію з військовими адміністраціями, органами державної влади та іншими суб'єктами публічного управління. Особливу увагу приділено аналізу сучасного законодавства України, що регулює повноваження органів місцевого самоврядування у сфері стратегічного планування, фінансового забезпечення, організації відбудови територій та залучення громадськості до прийняття управлінських рішень.*

За результатами дослідження встановлено, що сучасна модель місцевого самоврядування зазнала суттєвої трансформації та набула ознак комплексного механізму забезпечення стійкості територіальних громад, у межах якого органи місцевого самоврядування виконують не лише традиційні функції місцевого значення, а й здійснюють стратегічне планування відновлення, координацію реалізації проєктів, взаємодію з міжнародними партнерами та забезпечують ефективне використання фінансових ресурсів. Обґрунтовано, що ефективність повоєнної відбудови значною мірою залежить від інституційної спроможності територіальних громад, належної координації між органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями та центральними органами виконавчої влади, а також від забезпечення прозорості, відкритості та участі громадськості у прийнятті управлінських рішень.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному державно-правовому аналізі сучасної ролі органів місцевого самоврядування у процесі повоєнного відновлення територій та обґрунтуванні необхідності подальшого вдосконалення правового механізму координації їх діяльності з іншими суб'єктами публічної влади. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання під час удосконалення законодавства України, розроблення стратегій відновлення територіальних громад, а також у діяльності органів місцевого самоврядування та органів державної влади при реалізації політики повоєнної відбудови.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, територіальна громада, повоєнне відновлення, воєнний стан, органи місцевого самоврядування, державна регіональна політика, військові адміністрації, публічне управління, стратегічне планування, відбудова територій.*

Abstract. *The object of the study is the social relations arising in the process of exercising the powers of local self-government bodies regarding the reconstruction of territorial communities under martial law and during Ukraine's post-war recovery. The article examines the state and legal framework governing the activities of local self-government bodies in the reconstruction of affected territories and analyses the transformation of their competence under martial law, as well as their interaction with military administrations, state authorities and other public administration entities. Particular attention is paid to the analysis of Ukrainian legislation regulating the powers of local self-government bodies in strategic planning, financial support, reconstruction management and public participation in decision-making.*

The study establishes that the contemporary model of local self-government has undergone significant transformation and has evolved into a comprehensive mechanism for ensuring the resilience of territorial communities. Within this framework, local self-government bodies perform not only their traditional local functions but also strategic planning of reconstruction, coordination of recovery projects, cooperation with international partners and efficient management of financial resources. It is substantiated that the effectiveness of post-war reconstruction largely depends on the institutional capacity of territorial communities, effective coordination between local self-government bodies, military administrations and central executive authorities, as well as transparency, openness and public participation in decision-making processes.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive state and legal analysis of the modern role of local self-government bodies in post-war reconstruction and in substantiating the need to improve the legal mechanism for coordinating their activities with other public authorities. The practical significance of the results lies in their potential application in improving Ukrainian legislation, developing territorial community recovery strategies, and supporting the activities of local self-government bodies and state authorities in implementing post-war reconstruction policy.

Key words: *local self-government, territorial community, post-war reconstruction, martial law, local self-government bodies, regional policy, military administrations, public administration, strategic planning, territorial recovery.*

© І. П. Устинова, А. В. Кропив'янський, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

1. Вступ. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України суттєво трансформувала функціонування системи публічної влади, зумовивши необхідність оперативного перегляду механізмів державного управління та місцевого самоврядування. В умовах воєнного стану саме територіальні громади стали первинною ланкою забезпечення життєдіяльності населення, організації гуманітарної допомоги, підтримки функціонування об'єктів критичної інфраструктури, ліквідації наслідків бойових дій, взаємодії з військовими адміністраціями та міжнародними партнерами. Одночасно із виконанням традиційних самоврядних функцій органи місцевого самоврядування були наділені додатковими повноваженнями, що істотно змінило їхню роль у системі публічного управління.

Особливої актуальності ця проблематика набуває у контексті повоєнного відновлення територіальних громад. Масштабні руйнування житлового фонду, об'єктів соціальної та критичної інфраструктури, необхідність забезпечення житлом осіб, що вимушено постраждали, тобто внутрішньо переміщених осіб, повернення населення, реінтеграції деокупованих територій та відновлення місцевої економіки потребують формування ефективної моделі взаємодії органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій, органів державної влади, громадянського суспільства й міжнародних партнерів. Саме від інституційної спроможності територіальних громад значною мірою залежатиме ефективність реалізації державної політики відновлення України.

Практичне значення дослідження полягає у можливості вироблення науково обґрунтованих підходів до вдосконалення правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови, визначення оптимальних механізмів розмежування компетенції між органами місцевого самоврядування і військовими адміністраціями, а також формування рекомендацій щодо підвищення інституційної спроможності територіальних громад, забезпечення прозорості управління, ефективного використання фінансових ресурсів і залучення громадськості до процесів прийняття управлінських рішень.

Отже, в умовах триваючої збройної агресії та майбутнього повоєнного відновлення України особливої наукової й практичної значущості набувають дослідження, присвячені особливостям функціонування органів місцевого самоврядування, трансформації їх компетенції, взаємодії з військовими адміністраціями та визначенню їх ролі у забезпеченні сталого розвитку й відновленні територіальних громад. Тому дослідження, присвячене адміністративно-правовим засадам діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та їх ролі у повоєнному відновленні територіальних громад, є актуальним.

Проблематика функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та їх ролі у повоєнному відновленні останніми роками стала предметом активних наукових досліджень. Значна увага приділяється трансформації компетенції органів місцевого самоврядування, особливостям взаємодії з військовими адміністраціями, забезпеченню стійкості територіальних громад, а також формуванню організаційно-правових засад післявоєнної відбудови.

Так, Ю. Шелест [14] комплексно дослідив особливості діяльності органів місцевого самоврядування під час воєнного стану та у повоєнний період, проаналізував вплив воєнних викликів на систему місцевого управління, механізми взаємодії з військовими адміністраціями й центральними органами влади, а також запропонував авторську модель управління деокупованими територіями із врахуванням міжнародного досвіду післявоєнної реконструкції. Водночас основна увага автора зосереджена на моделях адміністрування деокупованих територій та історико-порівняльному аналізі, тоді як питання правового забезпечення реалізації відновлювальних повноважень органів місцевого самоврядування та їх інституційної взаємодії з військовими адміністраціями залишаються розкритими лише фрагментарно.

О. В. Євсюкова [21] досліджує публічне управління процесами відбудови та розвитку територіальних громад, акцентуючи увагу на необхідності стратегічного планування, координації діяльності суб'єктів публічного управління, залучення фінансових ресурсів і забезпечення прозорості прийняття управлінських рішень. Водночас дослідження переважно присвячене організаційним аспектам управління відновленням територій і меншою мірою аналізує особливості реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в умовах функціонування спеціального правового режиму воєнного стану.

Питання ролі органів місцевого самоврядування у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад в умовах воєнних викликів висвітлено у дослідженні О. М. Кириленко [5]. Авторка обґрунтовує, що реалізація

принципів сталого розвитку повинна стати концептуальною основою повоєнного відновлення України, а територіальні громади мають виступати ключовими суб'єктами консолідації суспільства та реалізації відповідних стратегій. Разом із тим увага дослідниці переважно зосереджена на стратегічних засадах розвитку громад, тоді як механізми нормативно-правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану залишаються поза межами детального аналізу.

Вагомий внесок у дослідження компетенції органів місцевого самоврядування зробив О. Ю. Лялюк [8], який проаналізував законодавчі зміни щодо перерозподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та державної влади в умовах воєнного стану. Автор приділяє особливу увагу гарантіям непорушності самоврядних повноважень, порядку їх переходу до військових адміністрацій та межам допустимого втручання держави у діяльність місцевого самоврядування. Проте практичні аспекти реалізації цих повноважень у процесі відновлення територіальних громад залишаються недостатньо висвітленими.

Проблемні питання участі органів місцевого самоврядування у відбудові територіальних громад досліджує Ю. Слободянюк [15], яка обґрунтовує визначальну роль реформи децентралізації у забезпеченні спроможності громад реагувати на виклики війни. Авторка акцентує увагу на фінансових, кадрових та організаційних проблемах місцевого самоврядування, необхідності розроблення нових підходів до публічного управління та залучення міжнародної допомоги. Водночас окремі питання взаємодії органів місцевого самоврядування з військовими адміністраціями та особливості їх компетенції в умовах воєнного стану залишаються предметом подальших наукових пошуків.

Питання взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану розглядають О. Г. Ярема та Н. Я. Лепіш [20], які досліджують роль місцевого самоврядування як суб'єкта реалізації інтересів населення територіальних громад. Автори обґрунтовують закономірність перерозподілу повноважень між державою та місцевим самоврядуванням в умовах війни та наголошують на необхідності належного нормативного, фінансового й організаційного забезпечення виконання делегованих функцій. Разом із тим у роботі недостатньо уваги приділено питанням практичного функціонування такого механізму у процесі повоєнного відновлення.

Окремий напрям досліджень представлено працею Н. В. Рудік [13], у якій аналізується перерозподіл функцій між органами державної влади та місцевого самоврядування як передумова гармонійного регіонального розвитку. Авторка обґрунтовує важливість принципу субсидіарності, фінансової спроможності громад, кадрового забезпечення та гармонізації українського законодавства із європейськими стандартами. Водночас дослідження має переважно загальнотеоретичний характер і не розкриває особливостей реалізації зазначених підходів у період воєнного стану.

Правовим аспектам функціонування місцевого самоврядування присвячене дослідження Я. С. Богів [2], у якому аналізуються особливості здійснення повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Автор наголошує на ефективності реформи децентралізації, визначає основні напрями розширення компетенції органів місцевого самоврядування у сферах безпеки, соціального захисту, підтримки внутрішньо переміщених осіб та залучення інвестицій. Проте питання координації діяльності органів місцевого самоврядування із військовими адміністраціями у процесі відбудови територіальних громад залишаються недостатньо дослідженими.

Відбудову територіальних громад в умовах воєнного стану досліджують також І. С. Пирога та М. І. Пирога [12], які розкривають особливості взаємодії органів місцевого самоврядування з військовими адміністраціями, аналізують механізми фінансового забезпечення громад, роль міжнародного партнерства та вплив децентралізації на стійкість місцевого управління. Автори доводять, що громади продемонстрували здатність ефективно управляти ресурсами навіть за умов війни. Разом із тим поза межами дослідження залишилися питання комплексної трансформації компетенції органів місцевого самоврядування в контексті довгострокового післявоєнного розвитку.

Найбільш комплексно проблематику післявоєнного відновлення територіальних громад досліджує І. В. Котов [6], який визначає органи місцевого самоврядування ключовими координаторами процесів відбудови, розкриває їх функції щодо інвентаризації збитків, стратегічного планування розвитку громад, соціальної адаптації населення, залучення інвестицій та взаємодії з міжнародними партнерами. Водночас основний акцент зроблено саме на практичній ролі органів місцевого самоврядування у відновленні, тоді як питання

вдосконалення адміністративно-правового механізму їх діяльності та взаємодії з іншими суб'єктами публічного управління потребують подальшого наукового опрацювання.

Таким чином, проведений аналіз наукових джерел свідчить, що сучасні дослідження переважно присвячені окремим аспектам функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: трансформації їх компетенції, взаємодії з військовими адміністраціями, фінансовому забезпеченню, питанням відбудови територіальних громад, стратегічному плануванню та забезпеченню сталого розвитку. Водночас недостатньо комплексно дослідженими залишаються адміністративно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування саме в умовах поєднання воєнного стану та післявоєнного відновлення, особливості координації їх діяльності з військовими адміністраціями й іншими суб'єктами публічної влади, а також напрями вдосконалення відповідного законодавства з урахуванням сучасних викликів. Саме ці обставини зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень у зазначеній сфері та визначають предмет нашого дослідження.

2. Матеріали та методи. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення органами місцевого самоврядування своїх повноважень в умовах правового режиму воєнного стану та під час повоєнного відновлення територіальних громад. Предмет дослідження становлять норми національного законодавства, які регулюють діяльність органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій, а також наукові підходи щодо визначення їх ролі у забезпеченні функціонування територіальних громад і реалізації політики відновлення. Основна гіпотеза дослідження полягає в тому, що в умовах воєнного стану правовий статус і компетенція органів місцевого самоврядування зазнали суттєвої трансформації, внаслідок чого вони стали одним із ключових суб'єктів забезпечення стійкості територіальних громад, координації процесів відбудови та взаємодії з військовими адміністраціями й органами державної влади.

У дослідженні прийнято припущення, що чинне законодавство України загалом створює належні правові передумови для функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, однак окремі питання розмежування компетенції органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій та органів державної влади потребують подальшого нормативного вдосконалення. Дослідження здійснюється без аналізу особливостей діяльності окремих територіальних громад, що дозволяє сформулювати узагальнені висновки щодо закономірностей функціонування місцевого самоврядування в сучасних умовах.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень Конституції України, законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про правовий режим воєнного стану», системно-структурний для дослідження взаємодії органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій та органів державної влади, порівняльно-правовий для узагальнення наукових підходів до визначення ролі місцевого самоврядування у процесах відновлення територіальних громад, а метод узагальнення для формулювання авторських висновків і пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання у досліджуваній сфері.

3. Результати та обговорення. Дослідження ролі органів місцевого самоврядування у відбудові повоєнних територій потребує насамперед з'ясування правової природи воєнного стану, оскільки саме цей особливий правовий режим визначає особливості функціонування системи публічної влади, розподіл компетенції між її суб'єктами та формує правові засади здійснення заходів із ліквідації наслідків збройної агресії й подальшого відновлення територій.

Правовою основою введення та функціонування воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [16], а також Указ Президента України про введення воєнного стану [17], затверджений Верховною Радою України. Саме такий перелік нормативних джерел прямо визначений статтею 2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», що свідчить про конституційно визначений характер цього правового режиму та особливий порядок його запровадження.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан є особливим правовим режимом, який вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності або територіальній цілісності України. Особливістю наведеного законодавчого визначення є те, що законодавець не обмежується характеристикою воєнного стану як надзвичайного режиму функціонування держави, а визначає його через систему спеціальних юридичних

механізмів. До таких механізмів належать надання додаткових повноважень органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування, а також можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав юридичних осіб у межах, необхідних для забезпечення оборони держави та національної безпеки [16].

Особливого значення для предмета цього дослідження набуває та обставина, що вже у визначенні воєнного стану законодавець прямо відносить органи місцевого самоврядування до числа суб'єктів, уповноважених забезпечувати реалізацію заходів правового режиму воєнного стану. Таким чином, участь органів місцевого самоврядування у забезпеченні оборони держави, ліквідації наслідків бойових дій та створенні передумов для подальшої відбудови територій має безпосереднє законодавче підґрунтя, а не є похідною від делегованих повноважень чи окремих урядових рішень.

Порядок введення воєнного стану визначений статтею 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [16]. Аналіз її положень свідчить, що законодавець закріпив багатоступеневий механізм запровадження цього правового режиму. Так, ініціатором введення воєнного стану виступає Рада національної безпеки і оборони України, яка вносить відповідні пропозиції Президенту України. У разі прийняття рішення Президент видає указ про введення воєнного стану та одночасно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження. Остаточного юридичного значення такий указ набуває лише після його затвердження законом України та офіційного оприлюднення, що забезпечує дотримання принципів конституційної легітимності та парламентського контролю за застосуванням особливого правового режиму.

Зміст указу Президента України деталізовано у статті 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до якої в ньому обов'язково визначаються обґрунтування необхідності введення воєнного стану, межі території його дії, строк запровадження, перелік заходів правового режиму, завдання військового командування, військових адміністрацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також перелік конституційних прав і свобод, які тимчасово можуть бути обмежені. Вказана норма має принципове значення, оскільки підтверджує, що участь органів місцевого самоврядування у забезпеченні правового режиму воєнного стану визначається безпосередньо указом Президента, який конкретизує їх функції відповідно до обставин воєнного часу [16].

Подальший розвиток правового статусу органів місцевого самоврядування простежується у статті 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», згідно з якою органи місцевого самоврядування продовжують здійснювати свої повноваження відповідно до Конституції України, цього Закону та інших законів України. Таким чином, навіть за умов воєнного стану діяльність органів місцевого самоврядування не припиняється, а навпаки набуває особливого значення для забезпечення безперервності публічного управління на місцевому рівні. Одночасно частина третя цієї статті встановлює спеціальні гарантії для посадових осіб органів місцевого самоврядування, звільняючи їх від юридичної відповідальності за рішення або дії, негативні наслідки яких були зумовлені виправданим ризиком під час відсічі збройної агресії [16].

Особливе місце у правовому регулюванні займає стаття 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», яка визначає компетенцію військових адміністрацій [16]. Аналіз її положень свідчить, що значна частина повноважень військових адміністрацій фактично відтворює компетенцію органів місцевого самоврядування, доповнюючи її функціями, обумовленими потребами оборони держави. Водночас окремі положення цієї статті безпосередньо стосуються майбутньої повоєнної відбудови. Зокрема, пункт 13 частини другої статті 15 передбачає повноваження щодо надання допомоги власникам житла у його відбудові, організації будівництва та ремонту об'єктів комунальної і соціальної інфраструктури, виконання функцій замовника будівництва. Крім того, пункти 45 та 46 частини другої статті 15 закріплюють повноваження щодо обстеження пошкоджених будівель та прийняття рішень про демонтаж аварійно небезпечних об'єктів. Саме ці законодавчі положення формують нормативну основу реалізації державної політики відновлення територій, що зазнали руйнувань унаслідок бойових дій.

Важливе значення має також стаття 17 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до якої органи місцевого самоврядування зобов'язані сприяти діяльності військового командування та військових адміністрацій у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану [16]. Це свідчить про законодавче закріплення моделі взаємодії між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями, яка

є необхідною умовою ефективного функціонування територіальних громад як у період воєнного стану, так і на етапі їх подальшої відбудови.

Значним етапом у формуванні нормативно-правових засад повоєнного відновлення територій стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 9 липня 2022 року № 2389-IX (законопроєкт № 5323). Зазначений Закон заклав нову концепцію державної регіональної політики, спрямовану на забезпечення комплексного відновлення територій, що постраждали внаслідок збройної агресії, та визначив правові, економічні, соціальні, організаційні й екологічні засади реалізації відповідної державної політики. Однією з ключових новел стало впровадження трирівневої системи стратегічного планування, яка охоплює Державну стратегію регіонального розвитку, регіональні стратегії та стратегії розвитку територіальних громад. Такий підхід покликаний забезпечити узгодженість управлінських рішень на всіх рівнях публічної влади та сформувати єдину систему планування процесів відновлення територій. Крім того, законодавець запровадив функціональну класифікацію територій, виокремивши території відновлення, регіональні полюси економічного зростання, території з особливими умовами для розвитку та території сталого розвитку, що дозволяє застосовувати диференційований підхід до визначення пріоритетів державної підтримки та фінансування [18].

Не менш важливими є положення Закону щодо фінансового та організаційного забезпечення реалізації політики відновлення. Основним інструментом фінансування визначено Державний фонд регіонального розвитку, а одним із ключових напрямів його використання має стати реалізація проєктів відбудови територій на основі затверджених стратегій розвитку. Водночас законодавство істотно посилює роль органів місцевого самоврядування та агенцій регіонального розвитку у підготовці стратегічних документів, розробленні проєктів відновлення та координації їх реалізації. Окрему увагу приділено цифровізації процесів управління відбудовою шляхом створення єдиної системи моніторингу реалізації проєктів, що має забезпечити прозорість використання фінансових ресурсів, відкритість процедур прийняття рішень та підвищення ефективності державної регіональної політики [18].

На нашу думку, прийняття зазначеного Закону [18] свідчить про поступовий перехід від реагування на наслідки воєнних дій до формування довгострокової моделі розвитку територіальних громад. За таких умов органи місцевого самоврядування вже не виступають виключно виконавцями окремих державних програм, а набувають статусу повноправних суб'єктів стратегічного планування, відповідальних за визначення пріоритетів розвитку громади, підготовку проєктів відбудови та ефективне використання фінансових ресурсів. Саме тому успішність реалізації державної політики повоєнного відновлення значною мірою залежатиме від інституційної спроможності територіальних громад, якості стратегічного планування та належної координації між органами місцевого самоврядування, органами державної влади й міжнародними партнерами

Наукові дослідження підтверджують, що запровадження воєнного стану зумовило істотну трансформацію системи публічного управління, насамперед через створення військових адміністрацій як спеціальних суб'єктів, покликаних забезпечити ефективне управління територіями в умовах збройної агресії. Як слушно зазначає О. Проневич, соціальна місія військових адміністрацій полягає не лише у виконанні оборонних та мобілізаційних завдань, а й у забезпеченні оперативного реагування на кризові ситуації, захисті населення, ліквідації наслідків бойових дій, відновленні життєдіяльності територіальних громад та наданні допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії [11, с. 496].

Військові адміністрації становлять невід'ємну частину системи органів державної влади, а їхня діяльність спрямована на цілеспрямований управлінський вплив у межах визначеної території з метою оперативного, ефективного виконання завдань, обумовлених умовами воєнного стану. За своїм правовим статусом вони є тимчасовими розпорядницько-виконавчими органами, що функціонують у межах наданих повноважень. Військові адміністрації повною мірою відповідають загальним ознакам органів державного управління, однак специфіка їхньої діяльності полягає в поєднанні класичних методів публічного адміністрування з інструментами військового управління, що зумовлюється особливим правовим режимом і надзвичайними умовами функціонування [3, с. 473].

Водночас особливості правового статусу військових адміністрацій не обмежуються

виконанням власних спеціальних повноважень, визначених Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Як зазначає С. Потапенко, законодавець передбачив механізм тимчасового розширення їх компетенції у випадках, коли цього потребує забезпечення належного функціонування публічної влади на відповідній території. Так, відповідно до частин першої та третьої статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» за рішенням Верховної Ради України, прийнятим за поданням Президента України, військові адміністрації можуть здійснювати повноваження відповідних органів місцевого самоврядування [16].

У такому разі військова адміністрація населеного пункту поряд із реалізацією власних функцій набуває повноважень сільського, селищного чи міського голови, відповідної ради та її виконавчих органів, здійснює управління комунальними підприємствами, установами й організаціями територіальної громади, а також визначає тимчасову структуру виконавчих органів місцевої влади. Аналогічний підхід застосовується щодо районних та обласних військових адміністрацій, які можуть перебирати на себе повноваження відповідних районних та обласних рад, а їх виконавчі апарати та комунальні установи переходять у підпорядкування начальника відповідної військової адміністрації [10, с. 11].

Науковець обґрунтовує, що така модель правового регулювання спрямована насамперед на забезпечення безперервності здійснення публічної влади, централізацію управлінських процесів та оперативне прийняття управлінських рішень в умовах воєнного стану. Передача окремих повноважень органів місцевого самоврядування військовим адміністраціям має винятковий, тимчасовий характер і обумовлена необхідністю гарантування обороноздатності держави, захисту населення, підтримання громадської безпеки та належного функціонування територіальних громад в умовах збройної агресії [10, с. 11].

На нашу думку, такий законодавчий механізм свідчить про гнучкість української моделі публічного управління, яка дозволяє адаптувати систему місцевого врядування до надзвичайних умов без порушення конституційних засад місцевого самоврядування. Водночас концентрація значного обсягу повноважень у військових адміністраціях повинна розглядатися виключно як тимчасовий правовий інструмент кризового управління. Після припинення дії воєнного стану саме органи місцевого самоврядування мають відновити здійснення повного обсягу власних повноважень, зокрема щодо стратегічного планування розвитку територіальних громад, реалізації програм відбудови, управління комунальною власністю та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних територій.

Водночас запровадження воєнного стану не означає автоматичного припинення діяльності органів місцевого самоврядування. Як зазначено в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, органи місцевого самоврядування продовжують реалізовувати визначені законом повноваження щодо вирішення питань місцевого значення, адаптуючи свою діяльність до умов воєнного стану [9].

Такий висновок повністю узгоджується з положеннями статті 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до якої органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження на підставі Конституції України, цього Закону та інших законодавчих актів. Водночас Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [19] залишається базовим нормативно-правовим актом, який визначає їх компетенцію, організацію діяльності та порядок реалізації власних і делегованих повноважень. Отже, введення воєнного стану саме по собі не припиняє діяльність органів місцевого самоврядування та не скасовує їх компетенцію, а лише зумовлює особливості її реалізації відповідно до потреб оборони держави та забезпечення національної безпеки.

Разом із тим законодавством передбачено спеціальний механізм забезпечення безперервності здійснення публічної влади у випадках, коли органи місцевого самоврядування об'єктивно не можуть виконувати покладені на них функції. За таких обставин відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» утворюються військові адміністрації населених пунктів, які тимчасово здійснюють окремі повноваження відповідних органів місцевого самоврядування. Такий механізм спрямований не на заміну інституту місцевого самоврядування, а на гарантування безперервності управління територіальними громадами в умовах воєнної агресії. Підтвердженням цього є й практична реалізація положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Зокрема, після введення воєнного стану Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 68/2022 на базі місцевих державних адміністрацій були утворені обласні та районні військові адміністрації, які здійснюють свою діяльність протягом дії воєнного стану з метою забезпечення вико-

нання Конституції та законів України. Крім того, відповідно до статті 17 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» органи місцевого самоврядування зобов'язані сприяти діяльності військових адміністрацій та військового командування під час реалізації заходів правового режиму воєнного стану [12, с. 119].

Аналіз нормативного регулювання та практики його застосування дає підстави стверджувати, що взаємодія органів місцевого самоврядування і військових адміністрацій здійснюється залежно від безпекової ситуації та фактичної спроможності територіальної громади виконувати свої функції. У сучасній практиці можна виокремити три основні моделі такої взаємодії: повне тимчасове здійснення повноважень органів місцевого самоврядування військовою адміністрацією; спільне виконання управлінських функцій органами місцевого самоврядування та військовою адміністрацією; а також функціонування органів місцевого самоврявання із розширенням окремих повноважень за умови координації їх діяльності військовою адміністрацією вищого рівня. Саме така гнучка модель організації публічної влади забезпечує поєднання принципів місцевої демократії із необхідністю оперативного державного управління в умовах воєнного стану, що є важливою передумовою подальшого відновлення та сталого розвитку територіальних громад після завершення бойових дій.

Місцеве самоврядування в Україні довело свою життєздатність. В умовах воєнного стану місцева влада працює, надає послуги населенню та допомагає армії. Базовою ланкою, що забезпечує стійкість тилу, в умовах війни стали територіальні громади. Громади своєю спільною роботою не тільки зміцнюють власний потенціал, але й відіграють важливу роль у зміцненні економічного потенціалу країни. На початковому етапі широкомасштабної російської агресії територіальні громади узяли на себе підтримку ЗСУ та частину їхніх функцій, забезпечення життєдіяльності громади (часто в умовах бойових дій); сприяли евакуації та розміщенню населення у відносно безпечних громадах; сприяли релокації підприємств, а головне – підтриманню стабільності в суспільстві [Пирога І. С., Пирога М.І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах 12, с. 119].

Важливою складовою ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану є забезпечення участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення. Як зазначають І. С. Пирога та М. І. Пирога, конституційні засади місцевого самоврядування, закріплені у статтях 140–146 Конституції України, гарантують право територіальної громади здійснювати місцеве самоврядування як безпосередньо, так і через відповідні органи місцевого самоврядування. Це зумовлює необхідність врахування позиції жителів громади під час прийняття рішень щодо її розвитку, у тому числі шляхом реалізації місцевих ініціатив, проведення громадських обговорень, консультацій та залучення представників громадськості до роботи дорадчих і робочих органів. Такий підхід набуває особливого значення саме в процесі повоєнної відбудови, оскільки дозволяє визначати пріоритети відновлення відповідно до реальних потреб територіальної громади та формує суспільну підтримку управлінських рішень [12, с. 119–120].

Крім того, автори звертають увагу, що суттєвий вплив на діяльність органів місцевого самоврядування справило прийняття Закону України № 2259-IX від 12 травня 2022 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану», яким було розширено компетенцію голів територіальних громад. Зокрема, вони отримали право оперативно ухвалювати рішення щодо спрямування коштів місцевих бюджетів на потреби оборони, проведення обстеження пошкоджених внаслідок бойових дій об'єктів, демонтажу аварійно небезпечних будівель, забезпечення функціонування критичної інфраструктури та вирішення інших невідкладних питань життєдіяльності громад. На думку І. С. Пироги та М. І. Пироги, такі законодавчі зміни значно підвищили оперативність прийняття управлінських рішень на місцевому рівні та створили необхідні правові передумови для ефективної організації процесів відновлення територіальних громад в умовах воєнного стану [12, с. 119–120].

Розвиваючи зазначені положення, І. В. Котов наголошує, що важливою передумовою ефективного функціонування місцевого самоврядування в процесі повоєнного відновлення є активне залучення населення до вирішення питань місцевого значення. Науковець зазначає, що участь громадян реалізується насамперед через механізм місцевих ініціатив, який дає можливість жителям порушувати питання, що належать до компетенції органів місцевого самоврядування, та впливати на визначення пріоритетів розвитку територіальної громади. Такий підхід забезпечує прийняття управлінських рішень з урахуванням реальних потреб населення та

сприяє підвищенню їх ефективності [6, с. 84].

Особливу увагу І. В. Котов приділяє питанням реінтеграції деокупованих територій, зазначаючи, що вона повинна здійснюватися із дотриманням принципу субсидіарності, коли основні управлінські рішення приймаються на максимально наближеному до населення рівні. На його думку, пріоритетом державної та муніципальної політики має бути не лише відновлення зруйнованої інфраструктури, а й створення умов для повернення населення, відновлення суспільної довіри, розвитку горизонтальних зв'язків усередині громад, а також налагодження ефективної взаємодії між мешканцями, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства. Саме поєднання державної підтримки із широкою участю територіальної громади, на переконання автора, створює необхідні передумови для довгострокового соціально-економічного розвитку деокупованих територій [6, с. 84].

Наведені наукові підходи дають підстави стверджувати, що сучасна модель місцевого самоврядування в умовах воєнного стану трансформувалася від традиційного виконання функцій місцевого значення до комплексного механізму забезпечення стійкості територіальних громад. При цьому розширення компетенції органів місцевого самоврядування не слід розглядати виключно як тимчасову реакцію держави на воєнні виклики. Значна частина нових повноважень безпосередньо пов'язана із підготовкою громад до повоєнного відновлення, оскільки саме на місцевому рівні здійснюється облік пошкодженого майна, організовується обстеження об'єктів, формується пріоритетність відбудови, забезпечується взаємодія з населенням, міжнародними партнерами та органами державної влади.

На нашу думку, ефективність повоєнної відбудови значною мірою залежатиме не лише від обсягів фінансової допомоги чи державних програм, а й від рівня інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Саме територіальні громади володіють найбільш повною інформацією про потреби населення, масштаби руйнувань, стан об'єктів критичної та соціальної інфраструктури, що дозволяє приймати більш обґрунтовані управлінські рішення. У зв'язку з цим подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване не лише на розширення компетенції органів місцевого самоврядування, а й на створення ефективних механізмів координації їх діяльності з військовими адміністраціями, центральними органами виконавчої влади та міжнародними донорами, що забезпечить комплексний і системний характер відбудови постраждалих територій.

Заслуговує на увагу позиція М. І. Губи, яка наголошує, що відновлення та подальший розвиток територіальних громад повинні здійснюватися на засадах відкритості та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування. На думку дослідниці, прозорість передбачає не лише забезпечення громадянам доступу до інформації про діяльність органів місцевої влади, а й створення реальних можливостей для їх участі у прийнятті рішень щодо розвитку громади. Саме активне залучення населення до вироблення та реалізації управлінських рішень, поряд із відкритістю діяльності органів місцевого самоврядування, сприяє підвищенню ефективності муніципального управління, зміцненню місцевої демократії та формуванню належних передумов для довгострокового й сталого розвитку територіальних громад у післявоєнний період [4, с. 287].

Продовжуючи дослідження функціональної ролі органів місцевого самоврядування у процесі повоєнного відновлення, І. В. Котов зазначає, що діяльність територіальних громад не обмежується виконанням адміністративних повноважень, а охоплює комплекс взаємопов'язаних організаційних, соціальних та стратегічних заходів. Одним із першочергових напрямів роботи органів місцевого самоврядування є проведення інвентаризації завданих руйнувань та документування збитків шляхом створення відповідних комісій і внесення інформації до Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна. Крім цього, органи місцевого самоврядування здійснюють стратегічне планування повоєнного розвитку громад через підготовку програм комплексного відновлення, визначення пріоритетів просторового розвитку, модернізацію об'єктів соціальної інфраструктури, а також забезпечують адаптацію внутрішньо переміщених осіб і створення умов для соціальної інтеграції ветеранів, що сприяє збереженню людського потенціалу територіальних громад [6, с. 85].

Водночас реалізація зазначених функцій безпосередньо залежить від фінансової спроможності територіальних громад. З цього приводу М. О. Кужелєв, А. В. Нечипоренко та С. М. Стабіас звертають увагу, що, незважаючи на суттєві виклики воєнного часу, місцеві бюджети продемонстрували достатній рівень стійкості та поступове відновлення капітальних видатків після їх різкого скоро-

чення у 2022 році. Науковці підкреслюють, що саме бюджети територіальних громад нині виступають одним із ключових фінансових інструментів відновлення інфраструктури та підтримання соціальної стабільності. Разом із тим вони акцентують увагу на існуванні низки системних проблем, серед яких нерівномірність фінансового забезпечення різних регіонів, обмеженість власної дохідної бази громад, зменшення фінансової автономії, дефіцит ресурсів і необхідність залучення додаткових джерел фінансування, зокрема шляхом розвитку міжнародного муніципального співробітництва та партнерства. На думку дослідників, саме ефективне використання ресурсів місцевих бюджетів має стати одним із визначальних чинників повоєнного економічного відновлення держави та розв'язання найважливіших соціальних проблем [7, с. 78].

Аналогічної позиції дотримується Ю. Слободянюк, яка зазначає, що в умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування залишаються ключовими суб'єктами забезпечення стабільності функціонування територіальних громад та реалізації заходів їх повоєнного відновлення. Водночас авторка звертає увагу, що ефективність виконання покладених на них завдань істотно ускладнюється низкою об'єктивних чинників, серед яких недостатність фінансових ресурсів, кадровий дефіцит, необхідність відновлення пошкодженої інфраструктури та адаптації управлінської діяльності до нових умов. На думку дослідниці, успішна реалізація комплексного відновлення територій можлива лише за умови поєднання належного ресурсного забезпечення органів місцевого самоврядування, розвитку їх кадрового потенціалу, активної взаємодії з міжнародними партнерами та врахування потреб жителів відповідних територіальних громад під час прийняття управлінських рішень [15, с. 230].

Узагальнюючи наведені наукові підходи, можна дійти висновку, що сучасна модель місцевого самоврядування в умовах воєнного стану виходить далеко за межі традиційного вирішення питань місцевого значення. Вона трансформувалася у комплексний механізм забезпечення безперервності публічного управління, координації процесів відновлення територій, консолідації ресурсів та взаємодії держави, територіальних громад і міжнародних партнерів. Саме тому підвищення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування слід розглядати як одну з ключових передумов успішної післявоєнної відбудови України.

4. Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування стали одним із ключових суб'єктів забезпечення функціонування територіальних громад та реалізації державної політики відновлення. Законодавчі зміни, прийняті після запровадження воєнного стану, істотно розширили їхню компетенцію, надали можливість оперативно ухвалювати управлінські рішення, взаємодіяти з військовими адміністраціями, організовувати ліквідацію наслідків бойових дій, забезпечувати функціонування критичної інфраструктури та брати участь у стратегічному плануванні відбудови територій.

Водночас аналіз чинного законодавства та наукових підходів свідчить, що нормативне регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері повоєнного відновлення ще не є достатньо системним. Незважаючи на формування нової моделі державної регіональної політики та розширення повноважень територіальних громад, залишаються неврегульованими окремі питання координації діяльності органів місцевого самоврядування з військовими адміністраціями, центральними органами виконавчої влади, міжнародними партнерами та іншими суб'єктами відновлення. Потребують подальшого вдосконалення правові механізми стратегічного планування, розподілу фінансових ресурсів, реалізації проєктів відбудови та контролю за їх виконанням.

Особливого значення в сучасних умовах набуває інституційна спроможність територіальних громад. Ефективність повоєнного відновлення залежить не лише від обсягів державного чи міжнародного фінансування, а й від здатності органів місцевого самоврядування здійснювати комплексне планування розвитку територій, забезпечувати відкритість і прозорість управлінської діяльності, залучати громадськість до прийняття рішень, ефективно використовувати бюджетні кошти та координувати реалізацію відновлювальних проєктів відповідно до потреб конкретної громади.

На нашу думку, подальший розвиток законодавства має бути спрямований на вдосконалення правового статусу органів місцевого самоврядування як ключових суб'єктів повоєнного відновлення. Доцільним є нормативне врегулювання єдиних механізмів взаємодії органів місцевого самоврядування з військовими адміністраціями, органами державної влади, міжнародними фінансовими інституціями та донорами, а також удосконалення

процедур стратегічного планування, моніторингу реалізації програм відбудови й оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів.

Таким чином, сучасна модель місцевого самоврядування в Україні поступово трансформується від традиційного виконання функцій місцевого значення до комплексної системи публічного управління розвитком територіальних громад в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Саме формування ефективної, інституційно спроможної та законодавчо забезпеченої системи місцевого самоврядування має стати однією з визначальних передумов успішної відбудови України, забезпечення сталого розвитку територій і підвищення стійкості держави до сучасних безпекових викликів.

Конфлікт інтересів. Автори декларують, що не мають конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, у тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на проведення дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Рукопис не має пов'язаних даних.

Використання засобів штучного інтелекту. Автори підтверджують, що не використовував технології штучного інтелекту при створенні представленої роботи.

Внески авторів. Устинова Ірина Петрівна, концептуалізація дослідження (Conceptualization), методологія (Methodology), редагування та доопрацювання рукопису (Writing – review & editing).

Кропив'янський Андрій Валерійович, формальний аналіз (Formal analysis), дослідження (Investigation), написання початкового варіанта рукопису (Writing – original draft).

REFERENCES

1. Aktualni pytannia mistsevoho samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu ta podalshi zavdannia detsentralizatsii. (n.d.). https://decentralization.gov.ua/news/16609

2. Bohiv, Ya. S. (2023). Pravova rehlamentatsiia zdiisnennia povnovazhen mistsevoho samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu. *Akademichni vizii*, 15. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10446216

3. Dulina, O., & Krupnyk, A. (2025). Otsiniuvannia efektyvnosti mistsevykh orhaniv publichnoi vlady yak imperatyv staloho rozvytku hromad v umovakh transformatsii publichnoi sfery. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia*, 34, 469–485. https://doi.org/10.35432/tisb342025359566

4. Huba, M. I. (2024). Prozorist mistsevoho samovriaduvannia yak faktor zabezpechennia instytutsiinoi stiikosti systemy publichnoho upravlinnia v umovakh voiennoho stanu. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, 2(89), 285–290. https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2024.2.41

5. Kyrylenko, O. M. (2025). Osoblyvosti diialnosti mistsevykh orhaniv vlady v Ukraini u sferi realizatsii tsilei staloho rozvytku v umovakh voiennykh vyklykiv. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 156–165. https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2025.24

6. Kotov, I. V. (2026). Rol orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v protsesi vidnovlennia terytorialnykh hromad v pisliavoiennyi period v Ukraini. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky*, 37(76)(2), 83–87. https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2026.2/15

7. Kuzheliev, M. O., Nechyporenko, A. V., & Stabias, S. M. (2025). Vydatky mistsevykh biudzhetiv na vidnovlennia: Tendentsii, vyklyky ta perspektyvy. *Ekonomika ta suspilstvo*, 78. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-27

8. Lialiuk, O. Yu. (2023). Pravove rehuliuvannia kompetentsii mistsevoho samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Problems of Legality*, 160, 6–23. https://doi.org/10.21564/2414-990X.160.273170

9. National Institute for Strategic Studies. (2023). *Analitychna dopovid: Stiikist hromad v umovakh voiennoho stanu* [Analytical report]. Retrieved July 18, 2026, from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad-stiykist-gromad-_1_gotove_0.pdf

10. Potapenko, S. A. (2022). Osoblyvosti vyrishennia pytan administratyvno-terytorialnoho ustroiu viiskovo-tsyvilnymy ta viiskovymy administratsiiamy. *Ekonomika ta pravo*, 4, 10–19. https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.04.010

11. Pronevych, O. (2023). Military administrations as a subject of crisis public administration under martial law: Legal and organizational aspects. In *Law in the postmodern epoch: General characteristics and manifestation particularities in separate law branches* (pp. 479–502). Riga, Latvia: Baltija Publishing. Retrieved from http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/299/8339/17401-1

12. Pyroha, I. S., & Pyroha, M. I. (2023). Rol mistsevoho samovriaduvannia u vidbudovi v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 77(1), 117–123. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.18

13. Rudik, N. V. (2025). Pererozpodil funktsii ta kompetentsii u diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia yak peredumova harmoniinoho rehionalnoho rozvytku. *Naukovyi chasopys*

Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova, 44, 35–41. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2025.44.05

14. Shelest, Yu. (2026). Mistseve samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho chasu. *Litopys Volyni*, 34, 256–272. https://doi.org/10.32782/2305-9389/2026.34.42

15. Slobodianiuk, Yu. (2024). Rol orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u protsesi vidbudovy Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: Problemni aspekty ta perspektyvy publichnoho upravlinnia. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia*, 31, 228–235. https://doi.org/10.35432/tisb312024314173

16. Ukraine. (2015). *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy No. 389-VIII vid 12 travnia 2015 roku*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 28, Art. 250.

17. Ukraine. President. (2022). *Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 64/2022 vid 24 liutoho 2022 roku*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

18. Ukraine. Verkhovna Rada. (2022). *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorii: Zakon Ukrainy No. 2389-IX vid 9 lypnia 2022 roku*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text

19. Ukraine. Verkhovna Rada. (1997). *Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy No. 280/97-VR vid 21 travnia 1997 roku*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 24, Art. 170. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

20. Yarema, O. H., & Lepish, N. Ya. (2025). Rol orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u systemi publichnoi vlady yak subiektiv, yaki realizuiut interesy naselennia v umovakh voiennoho stanu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 6, 558–563. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.89

21. Yevsiukova, O. V. (2023). Vidnovlennia ta rozvytok terytorialnykh hromad v Ukraini: Problematyka ta protsesualna spetsyfika. *Publichne upravlinnia i administruvannia*, 4(82), 110–118. https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.4.19

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Iryna Ustynova
Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor in the Department of Law,
National University «Kyiv Aviation Institute»
e-mail: ustynova1970@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1112-807X

Andriy Kropiv'yanskyi
Postgraduate Student at the Department of Law,
National University «Kyiv Aviation Institute»
e-mail: 3458896@stud.kai.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1115-9076

Устинова Ірина Петрівна
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри права,
Національний університет
«Київський авіаційний інститут»
e-mail: ustynova1970@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1112-807X

Кропив'янський Андрій Валерійович
аспірант кафедри права,
Національний університет
«Київський авіаційний інститут»
e-mail: 3458896@stud.kai.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1115-9076

Дата надходження статті: 27.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 11.06.2026
Дата прийняття статті: 15.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 37.091
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.18

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА

О. С. Федченко

LEGAL GROUNDS FOR THE USE OF FIREARMS BY POLICE OFFICERS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE AND THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY

Oleksiy Fedchenko

Анотація. *У статті здійснено порівняльний аналіз правових підстав застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України та поліції Федеративної Республіки Німеччина. Досліджено положення Закону України «Про Національну поліцію», Федерального закону Федеративної Республіки Німеччина «Про безпосередній примус при здійсненні публічної влади службовцями федеральних органів» (UZwG), Федерального закону про поліцію (BPolG), а також законодавства окремих федеральних земель.*

Проведений аналіз показав, що застосування вогнепальної зброї поліцейськими Федеративної Республіки Німеччина має певні відмінності з правилами застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України. Особливу увагу при проведенні порівняльного аналізу приділено підставам застосування вогнепальної зброї, принципу пропорційності, вимогам щодо заподіяння необхідної та достатньої шкоди, застосуванню зброї проти осіб у натовпі, попередженню про застосування зброї та діям поліцейського після її застосування. Слід зазначити, що поліцейські Федеративної Республіки Німеччина чітко дотримуються вимог міжнародних нормативних актів стосовно застосування сили і зброї таких як «Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку», які ухвалені на 8-му Конгресі ООН у вересні 1990 року, а також Європейского Кодексу поліцейської етики, який був прийнятий Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року.

На підставі проведеного аналізу сформульовано ряд конкретних пропозицій щодо можливого вдосконалення національного законодавства України з урахуванням досвіду Федеративної Республіки Німеччина, а також практичних дій працівників Національної поліції України

Ключові слова: *вогнепальна зброя, поліція, поліцейські заходи примусу, безпосередній примус, застосування зброї, пропорційність, необхідна шкода, достатня шкода, Національна поліція України, Федеративна Республіка Німеччина.*

Abstract. *The article provides a comparative analysis of the legal grounds for the use of firearms by officers of the National Police of Ukraine and the police of the Federal Republic of Germany. The provisions of the Law of Ukraine "On the National Police", the Federal Law of the Federal Republic of Germany "On Direct Coercion in the Exercise of Public Power by Federal Officials" (UZwG), the Federal Police Act (BPolG), as well as the legislation of individual federal states are examined.*

The analysis showed that the use of firearms by police officers of the Federal Republic of Germany has certain differences from the rules for the use of firearms by officers of the National Police of Ukraine. Particular attention in conducting the comparative analysis was paid to the grounds for the use of firearms, the principle of proportionality, the requirements for causing necessary and sufficient harm, the use of weapons against persons in a crowd, warning about the use of weapons and the actions of the police officer after its use. It should be noted that the police of the Federal Republic of Germany strictly adhere to the requirements of international regulations regarding the use of force and weapons, such as the "Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials", adopted at the 8th UN Congress in September 1990, as well as the European Code of Police Ethics, which was adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on September 19, 2001.

Based on the analysis, a number of specific proposals have been formulated regarding the possible improvement of the national legislation of Ukraine, taking into account the experience of the Federal Republic of Germany, as well as the practical actions of the National Police of Ukraine.

Key words: *firearms, police, police coercive measures, direct coercion, use of weapons, proportionality, necessary harm, sufficient harm, National Police of Ukraine, Federal Republic of Germany.*

1. Вступ. Застосування вогнепальної зброї працівниками поліції завжди було, є і буде критично важливим, актуальним та найбільш дискусійним питанням серед усіх питань, що стосуються застосування поліцейських заходів примусу. Насамперед це пов'язано з тією шкодою, яку може завдати поліцейський при застосуванні зброї. Важливим чинником є й та відповідальність, яку несе поліцейський у разі незаконного застосування зброї.

У різних країнах існують різні підходи до правових засад застосування вогнепальної зброї. Підходи до регулювання цієї сфери значною мірою залежать від політичної сис-

© О. С. Федченко, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

теми та правової традиції кожної конкретної держави. Порівняльний аналіз таких правоохоронних систем, як Національна поліція України та поліція Федеративної Республіки Німеччина – Федеральна поліція (загальнонаціональний рівень) та поліція земель (місцевий рівень), – дозволяє виявити суттєві відмінності у підходах до застосування зброї, що зумовлені різним історичним контекстом, рівнем загроз та правовою культурою обох держав.

Якщо вітчизняне законодавство формувалося в умовах стрімкого реформування правоохоронних органів, наявності імперського та постімперського досвіду, викликів гібридної війни та збройної агресії, то німецька модель спирається на десятиліттями відпрацьовані стандарти деескалації, децентралізацію та концепцію «мінімального втручання».

Наше дослідження спрямоване, насамперед, на зіставлення нормативно-правових підстав, що регламентують застосування вогнепальної зброї в обох країнах. Важливо провести такий аналіз з урахуванням нормативно-правового забезпечення як загальнонаціонального рівня, так і місцевого рівня – рівня федеративної землі.

Говорячи про зарубіжний досвід, який завжди є цікавим, корисним та необхідним для вивчення при реформуванні національних органів правопорядку, переважна більшість дослідників вказує на необхідність адаптації такого досвіду до вимог національного законодавства. На даний час Україна, перебуваючи в стані війни та прагнучи вступити до Європейського Союзу, має необхідність аналізувати сучасний стан законодавства провідних держав ЄС уже сьогодні для створення передумов удосконалення відповідного законодавства, приведення його до вимог законодавства ЄС та запровадження передових норм в Україні у майбутньому.

На нашу думку, провідною державою ЄС є Федеративна Республіка Німеччина (ФРН), оскільки саме ФРН на даний час політично, економічно та інституційно є одним із лідерів сучасної Європи, а поліція ФРН є зразком органу правопорядку, на який може рівнятися Національна поліція України.

Згідно з офіційним звітом OECD Survey on Drivers of Trustin Public Institutions 2026 (Опитування ОЕСР щодо чинників довіри до державних інституцій), оприлюдненим наприкінці червня 2026 року, рівень довіри громадян Німеччини до своєї поліції залишається на стабільно високому рівні. 64 % опитаних громадян мають високий або помірно високий рівень довіри до правоохоронних органів [9]. В Україні такий рівень довіри є значно нижчим. Згідно із загальнонаціональним опитуванням соціологічної служби Центру Разумкова, проведеним 31 січня – 4 лютого 2026 року, рівень довіри українців до Національної поліції становить 37 % [12].

Зазначене, на нашу думку, свідчить про високий рівень суспільної довіри до поліції ФРН. Важливим елементом, що впливає на суспільну думку та рівень довіри населення, є випадки застосування зброї поліцейськими, оскільки кожен такий випадок має високу медійну інформативність, суспільний резонанс та стає предметом широкого обговорення. Випадки обґрунтованого та законного застосування зброї підвищують авторитет і довіру до поліції, створюють у громадян відчуття захищеності, тоді як незаконне застосування зброї підриває авторитет правоохоронного органу, зменшує рівень довіри до поліції та створює відчуття «поліцейського свавілля» в державі.

Мета статті Метою статті є здійснення порівняльного аналізу нормативно-правових підстав застосування вогнепальної зброї працівниками поліції України та Федеративної Республіки Німеччина, визначення спільних і відмінних підходів до правового регулювання такого застосування та формулювання пропозицій щодо можливого вдосконалення законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування поліцейських заходів примусу, у тому числі вогнепальної зброї, досліджували у своїх працях такі українські науковці, як О. М. Бандурка, К. Б. Левченко, О. В. Безпальова, В. В. Галунько, В. В. Ортинський, В. Я. Настюк, В. В. Середа, П. Д. Біленчук та інші.

Разом із тим порівняльний аналіз правових підстав застосування вогнепальної зброї поліцейськими України та Федеративної Республіки Німеччина, з урахуванням особливостей правового регулювання на федеральному рівні та рівні федеральних земель, потребує подальшого дослідження.

2. Матеріали та методи. Матеріальну основу дослідження становлять положення Конституції України, законів України, актів Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері правових підстав застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України та поліції Федеративної Республіки Німеччина.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема діалектичний,

системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, логіко-семантичний та метод правового моделювання, застосування яких дало змогу комплексно дослідити адміністративно-правові механізми правового регулювання застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України. На основі аналізу сформульовано окремі пропозиції щодо доповнень до законодавства України у сфері застосування вогнепальної зброї

3. Результати та обговорення. Федеральний закон Федеративної Республіки Німеччина «Про безпосередній примус при здійсненні публічної влади службовцями федеральних органів» (Gesetz über denunmittelbaren Zwang bei Ausübungöffentlicher Gewaltdurch Vollzugsbeamte des Bundes, далі — UZwG) є базовим нормативно-правовим актом, що визначає правові підстави та порядок застосування безпосереднього примусу федеральними службовцями [1]. Поряд із ним застосовується Федеральний закон про поліцію (Bundespolizeigesetz, BPolG), який визначає повноваження Федеральної поліції [2].

Відповідно до положень UZwG, безпосередній примус визначається як вплив на осіб або речі шляхом фізичної сили, застосування допоміжних засобів або зброї [1]. Закон встановлює загальні правила застосування безпосереднього примусу, а також спеціальні положення щодо застосування вогнепальної зброї.

Крім того, закон чітко визначає поняття зброї та встановлює спеціальні вимоги до її застосування [1].

Важливим є те, що законодавство ФРН передбачає необхідність дотримання принципу пропорційності. Застосування безпосереднього примусу допускається лише тоді, коли воно є необхідним для виконання поставленого завдання, а обраний засіб відповідає характеру та ступеню небезпеки [1; 3].

Подібний підхід передбачений і законодавством України. Так, стаття 29 Закону України «Про Національну поліцію» визначає вимоги до поліцейського заходу, зокрема його законність, необхідність, пропорційність та ефективність [4]. Застосування поліцейських заходів має здійснюватися з урахуванням характеру конкретної ситуації та необхідності мінімізації негативних наслідків для прав і свобод людини. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам діяльності правоохоронних органів [7; 8].

Відповідно до § 9 UZwG безпосередній примус із застосуванням зброї допускається лише у випадках, передбачених законом [1]. При цьому особливе місце займає § 10 UZwG, який визначає підстави застосування вогнепальної зброї проти осіб [1].

Стаття 46 Закону України «Про Національну поліцію» також встановлює спеціальні правила застосування вогнепальної зброї поліцейськими [4].

Параграф 10 UZwG визначає вичерпний перелік підстав застосування вогнепальної зброї [1].

По-перше, вогнепальна зброя може застосовуватися для відвернення безпосередньої загрози життю або здоров'ю людини [1].

По-друге, зброя може бути застосована для запобігання вчиненню тяжкого злочину або затримання особи, яка вчинила такий злочин [1].

По-третє, застосування зброї допускається для затримання особи, яка перебуває під вартою або підлягає примусовому поміщенню до установи у випадках, передбачених законом [1].

По-четверте, зброя може застосовуватися для припинення втечі особи, якщо виконуються передбачені законом умови [1].

По-п'яте, застосування зброї допускається для захисту майна у випадках, прямо передбачених законом [1].

Водночас аналіз законодавства окремих федеральних земель свідчить, що відповідні положення на федеральному рівні доповнюються та конкретизуються земельним законодавством. Зокрема, Polizeigesetzdes Landes Nordrhein-Westfalen містить окремі положення щодо застосування вогнепальної зброї [3]. Практичне застосування відповідних норм конкретизується також адміністративними положеннями [10].

Законодавство України передбачає інший підхід до визначення підстав застосування вогнепальної зброї. Відповідно до статті 46 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський має право застосовувати вогнепальну зброю лише у визначених законом випадках [4].

Порівнюючи положення законодавства України та ФРН, можна дійти висновку, що обидві правові системи виходять із необхідності обмеження застосування зброї лише випадками, коли існує реальна та безпосередня небезпека, а інші засоби є недостатніми.

Водночас німецьке законодавство більш детально регламентує окремі випадки застосування зброї та встановлює спеціальні умови для кожного з них [1].

Значний інтерес становить питання співвідношення необхідної оборони та спеціальних повноважень поліцейського. Кримінальний кодекс України у статті 36 визначає

поняття необхідної оборони, а стаття 39 – крайньої необхідності [5]. Водночас застосування поліцейським вогнепальної зброї регулюється спеціальною нормою – статтею 46 Закону України «Про Національну поліцію» [4].

Важливе значення має також положення частини сьомої статті 46 Закону України «Про Національну поліцію», відповідно до якого поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю лише в обсязі, необхідному для виконання своїх повноважень [4].

На нашу думку, необхідною слід вважати таку шкоду, яка є мінімально можливою за конкретних обставин для досягнення законної мети застосування зброї. Достатньою є така шкода, яка дозволяє припинити безпосередню загрозу та досягнути поставленої законом мети. Таким чином, необхідна та достатня шкода визначає межі допустимого застосування зброї: нижня межа визначається необхідністю, а верхня – достатністю.

Окремої уваги потребує питання застосування вогнепальної зброї у випадках, коли постріл із високою ймовірністю може призвести до смерті людини. У законодавстві ФРН це питання врегульовано більш чітко. UZwG передбачає спеціальні положення щодо застосування зброї у випадках безпосередньої небезпеки для життя [1].

Відповідно до положень UZwG застосування вогнепальної зброї, яке з високою ймовірністю може спричинити смерть, допускається лише як єдиний засіб відвернення безпосередньої небезпеки для життя або небезпеки тяжкого ушкодження [1].

Таким чином, німецький законодавець прямо пов'язує можливість застосування зброї, яка може спричинити смерть, із характером та ступенем небезпеки, а також із відсутністю іншого ефективного способу її відвернення [1].

Параграф 11 UZwG визначає категорії осіб, щодо яких допускається застосування вогнепальної зброї [1]. Українське законодавство також визначає відповідні категорії осіб, щодо яких може застосовуватися вогнепальна зброя поліцейським [4].

Також згідно з параграфом 12 застосування вогнепальної зброї є недопустимим, якщо для посадової особи є очевидним, що з високою ймовірністю постраждають сторонні (непричетні) особи. Це правило не діє, якщо застосування вогнепальної зброї є єдиним засобом відвернення безпосередньої загрози для життя людини [1].

Аналогічна норма існує і в ч. 9 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» [4], що відповідає міжнародним стандартам застосування сили правоохоронними органами [7; 8].

Параграфом 13 прописано порядок попередження про застосування зброї, а саме попередження про застосування повинно бути зроблено голосом, але попереджувальний постріл не тільки дозволяється, але і прирівнюється до такого попередження [1]. Законодавець дозволяє застосовувати зброю без попередження, якщо таке застосування є єдиним способом відвернення безпосередньої загрози життю людини, і зволікання призведе до непоправних наслідків [1].

Статтею 43 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, у який спосіб робиться попередження, а саме голосом, якщо до великої групи людей або на великій відстані – через гучномовці або підсилювачі звуку [4]. Термін «попереджувальний постріл» у Законі України «Про Національну поліцію» відсутній.

Вважаємо за можливе повернути таку норму в Закон України «Про Національну поліцію», однак питання залишається дискусійним, і пов'язано це з наявною небезпекою для оточуючих під час виконання неконтрольованого пострілу.

Параграф 14 містить положення, які на даний час відсутні в законодавстві України, а саме: застосування зброї проти осіб у натовпі [1]. Суть цієї норми в тому, що якщо після багатократного попередження про застосування зброї людина не виходить з агресивного натовпу, то така особа не вважається сторонньою (непричетною) особою, а отже, і до неї можливо застосовувати зброю.

На нашу думку, таку норму, якщо і можливо вносити в українське законодавство, то тільки після ретельного і ґрунтовного вивчення та обговорення щодо відповідності такої норми Конституції України та інших законів України [6].

Розділ 4 цього закону передбачає дії поліцейського після застосування поліцейських заходів примусу (безпосереднього примусу), а саме: якщо особі було завдано тілесних ушкоджень, поліцейський повинен негайно надати першу допомогу та викликати невідкладну медичну допомогу, як тільки це дозволить безпекова ситуація (параграф 15) [1].

Про кожен випадок застосування безпосереднього примусу за допомогою допоміжних засобів або вогнепальної зброї посадова особа зобов'язана негайно скласти детальний письмовий рапорт своєму керівництву. У рапорті мають бути зазначені підстави, хід подій, вид застосованого примусу та його наслідки [1].

У порівнянні із частиною 10 статті 46 Закону України «Про Національну поліцію» німецький законодавець не розрізняє застосування та активне застосування вогнепальної зброї, і прямо вказує, що після будь-якого застосування потрібно негайно у письмовій формі (рапортом) повідомити свого керівника, крім того, прописано зміст такого рапорту (підстави, хід подій, вид застосованого примусу та його наслідки), що також є позитивним досвідом, який можливо перейняти до національного законодавства України [1; 4].

Потрібно зазначити, що при аналізі законодавства місцевого рівня (закон про поліцію землі) встановлено, що вказані в Законі UZwG вимоги, підстави та інші регулюючі норми, що регулюють застосування вогнепальної зброї поліцейськими, з певними незначними відмінностями дублюються відповідними місцевими законами [3]. Однак більш детальний порівняльний аналіз поліцейського законодавства ФРН місцевого рівня та норм українського законодавства потребує додаткового опрацювання, вивчення та дослідження.

4. Висновки. Проведений порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок, що правове регулювання застосування вогнепальної зброї в Україні та Федеративній Республіці Німеччина має як спільні, так і відмінні риси.

Спільним для обох правових систем є орієнтація на принцип законності, необхідності та пропорційності застосування сили [1; 4; 7; 8].

Водночас німецьке законодавство більш детально регламентує окремі підстави та умови застосування вогнепальної зброї, що дозволяє більш чітко визначити межі дискреційних повноважень поліцейського [1].

На нашу думку, досвід ФРН може бути використаний для подальшого вдосконалення українського законодавства.

По-перше, доцільним є розглянути можливість більш чіткого нормативного розмежування застосування вогнепальної зброї проти осіб та її застосування щодо речей з урахуванням положень UZwG [1; 4].

По-друге, доцільним є розглянути можливість більш детального визначення підстав застосування зброї за аналогією з § 10 UZwG, що дозволило б зменшити рівень правової невизначеності при прийнятті поліцейським рішення про застосування зброї [1; 4].

По-третє, заслуговує на увагу питання нормативного визначення можливості застосування вогнепальної зброї у випадках безпосередньої загрози життю, за умови забезпечення відповідності такого регулювання Конституції України та міжнародним стандартам захисту права на життя [1; 6; 7; 8].

По-четверте, потребує подальшого дослідження питання можливого запровадження попереджувального пострілу як окремого способу попередження про застосування зброї [1; 4].

По-п'яте, потребує окремого наукового та правового аналізу можливість запровадження в українське законодавство положень щодо застосування зброї проти осіб у натовпі, передбачених законодавством ФРН, з обов'язковою оцінкою їх відповідності Конституції України [1; 3; 6].

По-шосте, позитивним досвідом для України може бути більш детальне нормативне визначення порядку документування кожного випадку застосування вогнепальної зброї та змісту відповідного рапорту [1; 4].

Таким чином, досвід Федеративної Республіки Німеччина може бути корисним для подальшого вдосконалення законодавства України у сфері застосування поліцейських заходів примусу. Водночас запровадження окремих положень німецького законодавства потребує їх адаптації до української правової системи, конституційних гарантій та сучасних умов діяльності Національної поліції України.

REFERENCES

1. Gesetzüberdenunmittelbaren Zwangbei Ausübungöffentlicher Gewaltdurch Vollzugsbeamtedes Bundes (UZwG) : vom 10.03.1961, zuletztgeändert durch Art. 1 G vom 25.11.2025 (BGBl. 2025 I Nr. 281). https://www.gesetze-im-internet.de/uzwg/

2. Bundespolizeigesetz (BPolG) : vom 19.10.1994, zuletztgeändertdurch Art. 8 G vom 10.02.2026 (BGBl. 2026 I Nr. 39). https://www.gesetze-im-internet.de/bgsg_1994/

3. Polizeigesetzdes Landes Nordrhein-Westfalen (PolG NRW) : in der Fassung der Bekanntmachung vom 25.07.2003, zuletzt geändert durch Art. 1 desGesetzesvom 02.12.2025 (GV. NRW. S. 1132). https://recht.nrw.de/lrgv/gesetz/13122025-polizeigesetz-des-landes-nordrhein-westfalen-bekanntmachung-der-neufassung/

4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Поточна редакція від 12.04.2026. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-viii

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

8. Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and theTreatment of Offenders, Havana, 27 August – 7 September 1990. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/firearms.pdf

9. OECD Survey on Drivers of Trustin Public Institutions 2026 Results: Germany. Paris : OECD, 2026. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-survey-on-drivers-of-trust-in-public-institutions-2026-results_c88c8869-en/germany_a8908944-en.html

10. Verwaltungsvorschrift zum Polizeigesetz des LandesNordrhein-Westfalen (VVPolG NRW): RdErl. d. Innenministeriums v. 19.12.2003 – 44.1-2001. https://recht.nrw.de/lrmb/verwaltungsvorschrift/verwaltungsvorschrift-zum-polizeigesetz-des-landes-nordrhein-westfalen-0/

11. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland : vom 23.05.1949, zuletztgeändert durch Gesetzvom 22.03.2025 (BGBl. 2025 I Nr. 94). https://www.gesetze-im-internet.de/gg/

12. Лідери та аутсайдери довіри українців серед інститутів влади – дані дослідження КБФ. Київський Безпековий Форум. 16.02.2026. https://ksf.open ukraine.org/categories/news/lideri-ta-autsajderi-doviri-ukrayinciv-sered-institutiv-vladi-dani-doslidzhennya-kbf

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Oleksiy Fedchenko
Candidate of Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Fire Training of the Educational and Scientific Institute of Police Activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine
e-mail: alekseifedchenk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4447-1387

Федченко Олексій Сергійович
кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри вогневої підготовки навчально-наукового інституту поліцейської діяльності, Національна академя внутрішніх справ
e-mail: alekseifedchenk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4447-1387

Дата надходження статті: 28.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 11.06.2026
Дата прийняття статті: 17.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 346.9(045)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.19

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ ЯК ВИДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Я. М. Хлівний

FEATURES OF APPLYING SEIZURE AS A TYPE OF INTERIM MEASURE IN COMMERCIAL PROCEEDINGS

Yaroslav Khlivnyi

Анотація. *У статті здійснено комплексне науково-теоретичне та практичне дослідження одного із найбільш дієвих видів забезпечення позову у господарському процесі, а саме описано особливості застосування накладення арешту. Актуальність теми зумовлена необхідністю формування балансу у боротьбі між застосуванням всіх можливих варіантів захисту прав власника з виконанням судового рішення щодо арешту такого майна. Накладання арешту є дієвим, але одночасно і найбільш складним видом забезпеченням позову, тому суди враховують велику кількість аспектів з метою збереження балансу сторін. Дослідження охоплює нормативне регулювання інституту, ознаки та зачіпає судову практику з огляду на матеріальні та процесуальні критерії.*

Особливу увагу надано процедурі доказування існування загрози незастосування заходу забезпечення позову у виді арешту та як така бездіяльність вплине на майбутні судові рішення. Розглянуто питання про необхідність доведення реальних дій боржника щодо відчуження чи наміру на вчинення таких дій стосовно спірного майна. Проаналізовано судову практику та вибудовано колізії, що виникають під час виконання ухвал суду про накладення арешту та зроблено на основі проведеного аналізу рекомендації для формування балансу інтересів сторін та процесуального примусу. Наведено аналітику неналежного виконання ухвал суду про накладення арешту на рахунки, а саме недосконалості процедури в ході якої можуть бути заблоковані рахунки із спеціальними режимами користування, що одночасно із забезпеченням прав та інтересів заявника порушує баланс інтересів сторін шляхом порушення прав відповідача.

Сфокусовано особливу увагу на захисті операційної діяльності об'єктів господарювання від зупинки роботи підприємства через накладення арешту в межах судового провадження. В розрізі описаної проблематики запропоновано посилення ролі інституту зустрічного забезпечення з метою збереження балансу прав та інтересів сторін та створення бар'єру від процесуальних зловживань сторін.

Ключові слова: *забезпечення позову, збалансованість прав та інтересів, співмірність, виконання майбутнього рішення.*

Abstract. *The article is devoted to a comprehensive academic and practical analysis of the seizure of property and bank accounts as an interim measure in Ukrainian commercial litigation. The relevance of the research stems from the necessity to establish a fair balance between creditor claims enforcement and safeguarding the debtor's ownership rights against disproportionate restrictions. The author examines the classification of assets subject to seizure, the standard of proof regarding the risk of non-enforcement of a future court decision, and proportionality criteria. Special attention is paid to the systemic defect of blocking designated payroll and tax accounts by enforcement authorities during interim orders execution. Proposals to amend Article 137 of the Commercial Procedural Code of Ukraine and strengthen the mandatory role of counter-security (Article 141) are scientifically substantiated.*

Key words: *interim measures, securing a claim, balance of rights, proportionality, arrest of property, seizure of bank accounts, counter-security, special regime accounts.*

1. Вступ. Інститут забезпечення позову є найбільш важливим елементом в господарському процесі, який відповідає за збереження балансу інтересів та прав учасників судового процесу. Його важливість викликана тим, що саме цей інститут спрямований на забезпечення виконання майбутнього судового рішення. Основний акцент у судових справах завжди спрямований на виконання, яке є кінцевим і найбільш важливим етапом без якого попередні дії втрачають свою важливість та позбавлені сенсу.

Номінальне існування судового рішення, яке неможливо виконати чи для його виконання потрібне існування додаткового судового рішення ставлять під сумнів всю судову систему з огляду на її неефективність. Дія для дії, чи рішення для рішення на матеріальному рівні не може допомогти із вирішенням правового спору, а більше походить на відкладення відповідальності через існуючі прогалини у господарському законодавстві. Звернення до суду господарської юрисдикції передбачає наявність спірної ситуації між двома юридичними особами, отже спір може стосуватись порушеного чи оспорюваного права двох чи більше суб'єктів господарювання. Зазвичай такі спори досить тривалі

© Я. М. Хлівний, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

з огляду на дотримання процесуальних стадій та порядку, об'єми таких справ значні через особливий вид відносин між його учасниками. Таким чином, через фактичну необмеженість у часі та інші обставини судові спори в господарському суді можуть отримати своє вирішення через довгий період за який сторона може вживати заходів, які в свою чергу унеможливлюють виконання майбутнього судового рішення (відчуження активів, перереєстрація права власності, виведення безготівкових коштів, умисне створення умов неплатоспроможності).

З метою запобігання системного зловживання процесуальними правами законодавець закріпив у главі 10 Господарського процесуального кодексу України інститут забезпечення позову [1]. Інститут забезпечення перелічує багато видів, але найбільш дієвим та одночасно небезпечним можна визнати арешт. Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 137 Господарського процесуального кодексу України [1], позов забезпечується накладенням арешту на майно та (або) грошові кошти, що належать особі або підлягають передачі або сплаті відповідачу. Вказаний вид забезпечення часто є предметом дискусій через те, що його застосування відбувається до моменту встановлення судом винної дії чи бездіяльності особи, а особливістю його застосування є примус, який суперечить статті 41 Конституції України в частині непорушності права власності [2].

Таким чином, за певних обставин суд може помилково застосувати такий вид забезпечення та необґрунтовано арештувати банківські рахунки підприємства чим зупинити його операційну і фактичну діяльність чим уторити низку проблем через порушення умов інших договорів, неможливість виплатити заробітну плату працівникам, затримка у сплаті податків і інше. Отже, такий потужний, але небезпечний вид забезпечення позову, як арешт, має бути контрольований і зрозумілий для всіх учасників судового процесу. Метою цього дослідження є пошук збалансованої моделі застосування арешту в господарському процесі, яка б гарантувала виконання майбутнього судового рішення, але і не порушувала балансу інтересу сторін застосуванням такого кроку, який блокує діяльність підприємства, що перевищує межі відповідальності сторони.

1.1. **Аналіз літератури і публікацій з проблеми:** Найбільша проблематика в тому, що у главі 10 Господарського процесуального кодексу України інститут забезпечення позову [1] визначені основні положення без належної деталізації (без опису існуючих підстав щодо застосування, не передбачено порядок застосування, обмеження щодо застосування, чіткий перелік об'єктів до яких можна застосувати такий вид забезпечення теж відсутній). Проте, частину інформації можна отримати з різних джерел, а саме з Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 року № 1404-VIII [3] та Інструкція з організації примусового виконання рішень, яка затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 року № 515/5 [4] та інших актах.

Дослідження інституту забезпечення позову через призму його підвиду арешту здійснювали у своїх роботах: Фурса С.Я. описав складові арешту (опис майна, вилучення майна, зберігання майна, за реалізація майна) [5],Корольова В.В. де було висвітлено правову природу застосування такого виду та надано увагу при дослідженні забороні в розпорядженні майном [6]. В той же час, Малярчук Л. при дослідженні надає арешту деталізації описуючи підвиди арешту, такі як, обмеження в користування, опечатування та вилучення [7].

1.2. **Мета дослідження.** Існування інституту забезпечення позову спрямоване на унеможливлення зловживань сторонами господарських відносин, які можуть певним чином вплинути на виконання майбутнього судового рішення з можливим відступом від балансу сторін та застосування заходів примусу. Для цього дослідження були поставлені задачі ознайомитись і науковим підходом, аналізувати практичне застосування арешту та сформувати механізм для покращення дії арешту з огляду на збереження балансу сторін спору. З наукової частини метою дослідження є виявлення проблеми порушення балансу інтересів сторін судового спору при застосуванні арешту в господарському процесі.

Практична частина дослідження має за мету формування механізму балансування такого виду забезпечення позову в господарському процесі для всіх учасників відносин. Практичне застосування цих норм значно впливає на учасників господарських відносин і збереження такого стану лише ускладнить здійснення діяльності учасниками через ненадійність механізму арешту та його неадаптованість до сучасних умов. Таким чином, лише повне дослідження наукової складової та практичного застосування норм створює умови для виявлення проблем, виявлення закономірності та після повного та ґрунтовного дослідження розробка механізму відновлення балансу сторін господарського спору.

2. Матеріали та методи. Методологічний апарат дослідження базується на визначенні ключових параметрів наукового пошуку та застосування інструментів:

- **Об'єкт дослідження:** суспільні відносини, що виникають у процесі застосування господарськими судами заходи забезпечення позову, а саме накладення арешту для виконання майбутнього судового рішення.
- **Основна гіпотеза дослідження:** ефективність судового захисту порушених прав чи відновлення інтересів в системі господарських відносин можливо досягнути через застосування заходів забезпечення позову шляхом накладення арешту, але за умови впровадження механізму балансу сторін, який унеможливить неправомірне обмеження прав сторін чи порушення їх інтересів, яке виходить за межі їх відповідальності.
- **Прийняті в роботі припущення:** чинне процесуальне законодавство містить прогалини, які зробили можливим занадто широке тлумачення щодо застосування арешту. Господарські відносини мають свою особливість, оскільки від неї залежать велика кількість інших осіб інтереси яких теж варто враховувати при застосування арешту (держава може втратити податкові надходження, працівники заробітну плату, а контрагенти майно чи кошти), тому через значний публічний інтерес такі примусові дії мають бути детально врегульовані.
- **Прийняті в роботі спрощення:** дослідження обмежено нормами господарського права України. Аналіз іншого законодавства оминає законодавство в сфері банкрутства.

Методика дослідження базується на поєднанні загальнонаукових та спеціальних юридичних методів. Мета дослідження полягає у аналітики позиції наукової спільноти, чинного законодавства України та актуальної судової практики висвітлити проблематику виду забезпечення позову у формі арешту та запропонувати шляхи до врегулювання.

3. Результати дослідження та аналіз.

Інститут забезпечення позову за своєю природою становить сукупність процесуально-правових норм спрямованих на регулювання діяльності господарського суду під час розгляду спорів.

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 137 Господарського процесуального кодексу України накладення арешту можливе на майно та (або) на грошові кошти [1]. В той же час, положення кодексу не мають чіткого переліку об'єктів на які можна накласти арешт в межах судового спору між суб'єктами господарювання. Однак, відповідний перелік передбачений положеннями розділу VIII Інструкції з організації примусового виконання рішень, яка затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 року № 515/5 (далі за текстом Інструкція від 02.04.2012 року № 515/5) [4].

Відповідно до тексту положення Інструкції від 02.04.2012 року № 515/5 [4] варто сформувати наступні види об'єктів:

1. Майно, власником якого є відповідач (боржник) нерухоме або рухоме
2. Готівкові кошти – у вигляді будь-якої валюти (національна гривні або іноземні). Особливість такого об'єкту в тому, що він вилучається і має бути зарахований у еквівалентів на рахунок органу, який здійснив такий арешт.
3. Ювелірні чи дорогоцінні вироби – е вироби з дорогоцінних матеріалів (золото, платина та інше).
4. Кошти та цінні папери – грошові кошти, які знаходяться на рахунках у банках або фінансових установах. Ц можуть бути гривневі рахунки, доларові чи рахунки іншої іноземної валюти або цінні папери у відповідних установах.

Однак, зазначений перелік не можна визнати вичерпним, а вказаний поділ лише умовний та здійснює розділ лише за підвидами майна. Найголовніша деталь це те, що арештувати можна те майно власником якого є відповідач (боржник). З огляду на обмеження законодавця він не може передбачити всі можливі об'єкти щодо яких можна застосувати арешт, але це зроблено з огляду на уникнення зловживань з боку боржника. Визначений перелік давав би змогу відповідачам переховувати майно просто змінюючи його підвид до прикладу переведення майна у криптоактив могло б просто знищити можливість забезпечити виконання майбутнього судового рішення через неможливість накладення арешту на той чи інший вид майна. Таким чином, з першого погляду недолік через відсутність чіткого визначення переліку об'єктів має широке трактування недарма, а з огляду на майбутні зміни і формування нових активів, які неможливо передбачити зараз. В той же час, додати зміни до кодексу та описати підвиди майна було б доречним та значно спрощувало б обґрунтування таких вимог з огляду на пряму відповідність положенням кодексу.

При накладенні арешту на виявлене майно виконавець повинен винести відповідну постанову та після опису майна здійснити його арешт. Арешт в свою чергу здійснюється шляхом вилучення описаного майна

для наступного його зберігання (майно може зберігатись в визначених осіб чи установах). Однак, щодо цінних паперів арешт накладає депозитарна установа, а щодо коштів на рахунку банк.

Також цікавою особливістю практичного застосування накладення арешту в господарському процесі є те, що немає вимоги про накладення арешту на ідентичні об'єкти (якщо предмет позову кошти – арешт на відповідну суму, а якщо майно, то на майно подібне по вартості до предмета спору). Насправді немає ніяких обмежень і в майнових спорах арешт можна накладати на кошти, цінні папери, але головна вимога дотримання принципу співмірності. Співмірність вимог в тому, що застосований судом захід процесуального примусу має відповідати позовним вимогам та може бути задоволеним лише в разі наявності допустимих та достатніх доказів які вказують на намір відповідача (боржника) завадити виконанню майбутнього судового рішення. У постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду від 17.06.2022 року у справі № 908/2382/21 вказано, що накладення арешту на майно без обмеження накладення лише на кошти відповідача в межах забезпечення позову є додатковою гарантією для позивача у виконанні майбутнього судового рішення [8].

Виникає питання чи можливо накладати арешт на майно та інший об'єкт одночасно. Так, практичне застосування не визначає заборону на одночасний арешт різних видів майна, але в межах суми заявлених вимог. Однак, така дія має ознаки подвійного забезпечення і ніби може вплинути на баланс інтересу сторін. Практичне застосування гарно зображено у постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 06.08.2025 року у справі № 759/22148/24 [9] в якій чітко вказано, що такий захід забезпечення позову є обґрунтованим за наявності реальної загрози невиконання майбутнього судового рішення в разі його задоволення.

Проте, виникають питання щодо практичного застосування таких норм. Якщо арештованих коштів недостатньо, то яке майно можна арештувати аби дотримуватись принципу співмірності. Судова практика пішла наступним шляхом, якщо неможливо встановити шляхом витребування з усіх банківських та фінансових установ інформацію яка підтвердить наявність фінансового ресурсу відповідача для виконання майбутнього рішення, то лише в такому випадку доцільним буде накладення арешту на майно. Доцільним арешт буде визнано лише в такому випадку, а майно арештовується лише те, яке по вартості перебуває станом на дату розгляду відповідної заяви у ціновому діапазоні ціни позовних вимог і не більше заявленого. Подібної позиції було дотримано у постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду від 29.02.2024 року у справі № 902/611/22 [10].

Таким чином, арешт є видом процесуального примусу, який спрямований на накладення заборони на здійснення будь-яких дій щодо спірного майна з метою уникнення перешкод щодо виконання потенційного судового рішення у майбутньому. Вказана дія є максимальною межею примусу та забороняє всі можливі дії щодо майна на відміну від інших видів. До прикладу застосування заходу забезпечення позову у виді заборони вчинення реєстраційних дій дає можливість відповідачу (боржнику) користуватись майном без можливості його відчужити. Таким чином, важливою рисою арешту є повна ізоляція об'єкту від його власника з фактичним обмеженням його прав на майно на певний проміжок часу. Саме судом може бути визнано час на який буде застосовано обмеження, отже арешт, як і інші види забезпечення має тимчасовий характер.

Варто додати, що забезпечення позову шляхом накладення арешту може бути застосовано лише щодо об'єкту який є власністю відповідача (боржника) та не може бути застосовано щодо майна третіх осіб цього спору. За умови залучення третьої особи до розгляду справи такі дії все одно порушують всі принципи судочинства, тому такі обтяження не стосуються майна іншої особи. Подібної позиції було дотримано у постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30.07.2025 року у справі № 752/22157/20 [11].

З описаної вище судової практики стає зрозумілим, що перевагу у накладенні арешту суди надають коштам зосередженим на банківських рахунках. Суди вказують, що кошти таким чином залишаються у боржника і обмеження покладено лише на їх використання. Сам арешт може бути накладено в межах певної суми і обмеження не буде застосовано щодо іншої частини коштів. Такої позиції дотримано у постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду від 17.05.2021 року у справі № 911/8/21 [12].

Однак, з такою позицією Верховного Суду складно погодитись з огляду на наступне. відповідно до положень Закону України «Про виконавче провадження» [2] та приписів статті десятої Конвенції про захист заробітної плати від 01.07.1949 року № 95 [13] передбачено охорону від арештів рахунків які перед-

бачені для виплати заробітної плати. Однак, велика кількість судових ухвал залишається без чіткого визначення які рахунки мають бути арештовані, а які ні. В свою чергу при виконанні такого рішення державний виконавець може не звернути увагу та помилково накладати арешт на рахунок, який має призначенням виплати заробітної плати. Така помилка має наслідком обмеження прав працівників, які не були стороною судової справи і застосований захід забезпечення позову не зміг зберегти балансу інтересу сторін через неправомірні дії виконавчої служби.

Крім порушення прав працівників на своєчасне отримання винагороди за працю, блокування поточних рахунків юридичної особи ставить під ризик виконання нею своїх публічно-правових обов'язків зі сплати податків, зборів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Що в свою чергу стає підставою для нарахування контролюючими органами штрафних санкцій, що в свою чергу стане надмірним тягарем для боржника.

Причиною такої проблематики є правова невизначеність на етапі відкриття та ведення банківського рахунку боржником. В більшості юридичні особи відкривають звичайні рахунки через які здійснюють всі платежі (від дій з контрагентами, податкових платежів та виплати заробітних плат).

З метою усунення цієї колізії вважаємо за необхідне закріпити на законодавчому рівні обов'язок суб'єктів господарювання використовувати для розрахунків праці та виконання податкових зобов'язань виключно банківські рахунки зі спеціальним режимом використання, на які буде поширено повний захист від накладення арешту.

Додатково слід звернути увагу, що для покращення питання балансу інтересів сторін повивача та відповідача та уникнення потенційних зловживань варто звернути увагу на інститут зустрічного забезпечення позову відповідно до статті 141 Господарського процесуального кодексу України [1]. Зазначення позивачем у заяві про забезпечення позову пропозиції щодо застосування зустрічного забезпечення є найкращим зображенням балансу сторін при застосуванні заходу забезпечення позову у виді арешту. Такі дії вказують на намір позивача та зможуть гарантувати відшкодування шкоди відповідачу, якщо у задоволенні позову буде відмовлено, а застосований захід забезпечення нанесе шкоду іншому учаснику. Відповідно до постанови Касаційного господарського суду Верховного Суду від 28.07.2023 року у справі № 911/2797/22 зустрічне забезпечення має за мету збереження балансу сторін з мінімізацією можливих наслідків, які можуть виникнути від застосування заходів забезпечення позову[14]. Однак, обов'язкової вимоги щодо зустрічного забезпечення немає, тому суди можуть врахувати і просто зазначення заявника про готовність до зустрічного забезпечення без вимагання деталізації та доведення співмірності таких дій.

Більше того, суд може накласти арешт на рахунки особи, яка винна боржнику кошти, але в таких випадках суди завжди вирішують питання про застосування заходів зустрічного забезпечення позову для збереження балансу всіх учасників процесу та третіх осіб. Така позиція була викладена у постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду від 25.12.2024 у справі № 902/831/23 [15].

На нашу думку господарському процесу в частині застосування заходів забезпечення позову необхідно посилити увагу до вимоги про застосування зустрічного забезпечення позову у справах , де накладається арешт на майно або рахунки суб'єкта господарювання. В таких ситуаціях застосування зустрічного забезпечення має бути обов'язковим та безальтернативним.

4. Висновки

На основі проведеного науково-теоретичного та практичного дослідження особливостей застосування арешту як виду забезпечення в господарському процесі сформульовано такі висновки:

1. Накладення арешту на майно та грошові кошти є найбільш дієвим, але водночас найбільш обтяжливим заходом забезпечення позову в господарському процесі, оскільки такий вид встановлює імперативні обмеження права власності до встановлення межі відповіднальості боржника. Застосування такого заходу вимагає повного дотримання критеріїв співмірності між заявленими вимогами та потенційними обмеженнями прав боржника.

2. Суд має враховувати особливості застосування арешту на кожний вид майнових об'єктів та враховувати критерії співмірності. Накладення арешту має відповідати позовним вимогам в грошовій оцінці та не виходити за її межі.

3. Головна колізія накладення арешту залишається при неправомірному накладенні арешту на поточні банківські рахунки відповідача (боржника) із спеціальним режимом користування. З метою усунення такої розбіжності запропоновано внести зміни до законодавства шляхом внесення заборони на накладення арешту на такі рахунки.

4. Запропоновано збільшити роль дієвого та важливого інституту зустрічного забезпечення з метою формування балансу інтересу сторін в подібних правовідносинах.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), "Commercial Procedural Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 6, art. 56.
2. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 30, art. 141.
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), "On Enforcement Proceedings: Law of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 30, art. 542.
4. Ministry of Justice of Ukraine (2012), "On Approval of the Instruction on the Organization of Forced Execution of Decisions: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 512/5", *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, vol. 28, art. 1047.
5. Fursa, S.Ya. (2013), "Some conceptual approaches to resolving the problems of foreclosure on the debtor's property in the enforcement process of Ukraine", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, vol. 4 (98), pp. 8–13.
6. Korolov, V.V. (2018), "Concept and types of securing a claim in judicial proceedings", *Yurydychna Ukraina*, vol. 11, pp. 60–67.
7. Maliarchuk, L. (2019), "Legal essence of the arrest of the debtor's property during foreclosure", *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 11, pp. 43–47.
8. Commercial Cassation Court of the Supreme Court (2022), "Resolution in case No. 908/2382/21 of June 17, 2022", *Unified State Register of Court Decisions*, available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105078266.
9. Civil Cassation Court of the Supreme Court (2025), "Resolution in case No. 759/22148/24 of August 06, 2025", *Unified State Register of Court Decisions*, available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129582421.
10. Commercial Cassation Court of the Supreme Court (2024), "Resolution in case No. 902/611/22 of February 29, 2024", *Unified State Register of Court Decisions*, available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117373712.
11. Civil Cassation Court of the Supreme Court (2025), "Resolution in case No. 752/22157/20 of July 30, 2025", *Unified State Register of Court Decisions*, available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129213145.
12. Commercial Cassation Court of the Supreme Court (2021), "Resolution in case No. 911/8/21 of May 17, 2021", *Unified State Register of Court Decisions*, available at: http://reyestr.court.gov.ua/Review/96977419.
13. International Labour Organization (1949), "Protection of Wages Convention No. 95", *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 2006, vol. 35, art. 1520.
14. Commercial Cassation Court of the Supreme Court (2023), "Resolution in case No. 911/2797/22 of July 28, 2023", *Unified State Register of Court Decisions*, available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112484301.
15. Commercial Cassation Court of the Supreme Court (2024), "Resolution in case No. 902/831/23 of December 25, 2024", *Unified State Register of Court Decisions*, available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124199153.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Yaroslav Khlivnyi
Postgraduate Student at the Department of Civil Law and Procedure
National University «Kyiv Aviation Institute»
e-mail: y.khlivnyi@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5470-6848

Хлівний Ярослав Миколайович
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національний університет "Київський авіаційний інститут"
e-mail: y.khlivnyi@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5470-6848

Дата надходження статті: 29.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 12.06.2026
Дата прийняття статті: 16.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

УДК 343.7:349.4:341.9:338.43(477)
DOI https://doi.org/10.32689/3083-7359.2026.2.20

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ РЕЙДЕРСТВУ НА ОБ'ЄКТАХ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УКРАЇНІ І СВІТІ

І. С. Яковець

CRIMINAL OFFENCES IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS: LEGAL MEANS OF COUNTERACTING RAIDING AT AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX FACILITIES IN UKRAINE AND WORLDWIDE

Iryna Yakovets

Анотація. *Актуальність дослідження зумовлена тим, що земля сільськогосподарського призначення залишається найважливішим і водночас найбільш вразливим активом агропромислового комплексу України, а рейдерські посягання на неї в умовах воєнного стану та відновлення ринку землі набувають дедалі більш організованого й насильницького характеру.*

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі кримінально-правової охорони земель та об'єктів агропромислового комплексу від протиправного заволодіння ними.

Метою статті є з'ясування закономірностей кримінально-правової кваліфікації рейдерських посягань на землі та майно агровиробників, оцінка ефективності чинних кримінально-правових засобів протидії такому посяганню та розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України з урахуванням зарубіжного досвіду.

У статті на основі офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора встановлено, що кількість облікованих кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин зросла з 475 у 2022 році до 1260 у 2023 році, а за перший квартал 2024 року вже становила 307, що свідчить про стійку тенденцію до зростання.

Доведено, що чинна конструкція статей 190, 191, 197-1, 206, 206-2 Кримінального кодексу України не охоплює повною мірою типові способи рейдерського заволодіння землями та майном підприємств агропромислового комплексу, зокрема фізичне захоплення посівів і врожаю, зловживання договорами оренди та фальсифікацію документів.

На підставі порівняльно-правового аналізу законодавства Республіки Молдова, Республіки Казахстан, держав Європейського Союзу, а також узагальнення міжнародного досвіду протидії глобальному феномену «land grabbing» запропоновано напрями вдосконалення кримінально-правового та організаційного механізму протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу України.

Результати дослідження можуть бути використані у законопроєктній роботі, правозастосовній діяльності органів досудового розслідування та в подальших наукових дослідженнях кримінально-правової охорони земельних відносин.

Ключові слова: *рейдерство, земельні відносини, агропромисловий комплекс, кримінальна відповідальність, самовільне зайняття земельної ділянки, земельне рейдерство, land grabbing, ринок землі.*

Abstract. *The relevance of the study stems from the fact that agricultural land remains the most important and, at the same time, the most vulnerable asset of Ukraine's agro-industrial complex, while raiding attacks on it are becoming increasingly organised and violent under martial law and amid the resumption of the land market.*

The object of the study is the social relations arising in the process of criminal-law protection of land and agro-industrial facilities against unlawful seizure.

The aim of the article is to identify patterns in the criminal-law qualification of raiding attacks on land and property of agricultural producers, to assess the effectiveness of existing criminal-law counteraction measures, and to develop proposals for improving Ukrainian criminal legislation in light of foreign experience.

Based on official statistics of the Prosecutor General's Office, the article establishes that the number of registered criminal offences in the sphere of land relations grew from 475 in 2022 to 1260 in 2023, reaching 307 in the first quarter of 2024 alone, indicating a persistent upward trend. It is proven that the current wording of Articles 190, 191, 197-1, 206 and 206-2 of the Criminal Code of Ukraine does not fully cover the typical methods of raiding seizure of land and property of agro-industrial enterprises, including physical seizure of crops and harvest, abuse of lease agreements, and document forgery.

Drawing on a comparative-legal analysis of the legislation of Moldova, Kazakhstan and EU member states, as well as a generalisation of international experience in countering the global phenomenon of "land grabbing," the article proposes directions for improving the criminal-law and organisational mechanism for counteracting raiding at Ukraine's agro-industrial facilities.

© І. С. Яковець, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The findings may be used in legislative drafting, law-enforcement practice and further research on the criminal-law protection of land relations.

Key words: *raiding, land relations, agro-industrial complex, criminal liability, unauthorised occupation of land, agricultural land raiding, land grabbing, land market.*

1. Вступ. Земля сільськогосподарського призначення традиційно розглядається як основний засіб виробництва та стратегічний ресурс агропромислового комплексу України, площа земель якого перевищує 41 млн гектарів, з яких понад 32 млн гектарів становлять сільськогосподарські угіддя.

У сучасних умовах, коли триває воєнна агресія Російської Федерації, а держава водночас продовжує реалізацію земельної реформи та розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення, питання правової охорони земельних відносин від протиправних посягань набуває особливої гостроти. Введення воєнного стану зумовило запровадження спрощених механізмів обігу земель – автоматичного поновлення договорів оренди, спрощеної передачі земельних ділянок у користування без державної реєстрації речового права, заборони проведення земельних торгів [1]. Ці заходи, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки держави, водночас створили додаткові прогалини в системі контролю за законністю набуття прав на землю, якими активно користуються особи, що вчиняють рейдерські посягання на землі та майно агровиробників.

Показовою є офіційна статистика Офісу Генерального прокурора: якщо у 2022 році було обліковано 475 кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, то у 2023 році їх кількість зросла до 1260, а лише за перші три місяці 2024 року – вже 307, що в перерахунку на рік суттєво перевищує показник 2022 року. Одночасно зростає і загальна кількість кримінальних правопорушень проти власності: з 15 913 у 2022 році до 25 215 у 2023 році [2]. Ця динаміка засвідчує, що земельні відносини перетворилися на один з найбільш криміногенних секторів економічної діяльності в Україні.

Показовими є й резонансні випадки останніх років: озброєне захоплення Роганського м'ясокомбінату в Харківській області у жовтні 2023 року [3], рейдерські атаки на фермерські господарства у найбільш родючих аграрних регіонах – Полтавській, Кіровоградській та Вінницькій областях [4], а також численні випадки фізичного захоплення посівів і врожаю, зафіксовані на Волині та в інших областях [5; 6].

Проблематика рейдерства як кримінально-правового та кримінологічного феномену досліджувалася в українській юридичній науці досить активно, проте переважно щодо корпоративних відносин та протиправного поглинання суб'єктів господарювання загалом.

Зокрема, у дисертаційному дослідженні І. М. Федулової, здійснено перше в Україні комплексне кримінально-правове дослідження відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (стаття 206-2 Кримінального кодексу України); у рамках порівняльно-правового аналізу з кримінальним законодавством Республіки Казахстан, Республіки Молдова та Російської Федерації встановлено, що кримінально-правове регулювання корпоративних відносин у цих державах має спільні риси та ґрунтується на подібних інститутах кримінально-правової охорони корпоративних прав учасників господарських товариств [7]. У цьому ж дослідженні обґрунтовано специфічний, нехарактерний для інших статей Кримінального кодексу України спосіб заволодіння майном за статтею 206-2 – шляхом учинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів [7].

Ґрунтовний криміналістичний аналіз рейдерства як складного кримінально-правового, кримінально-процесуального та судово-інституційного явища, що загрожує праву власності, корпоративним правам і економічній безпеці держави, представлено в науково-методичних рекомендаціях щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель і порушенням прав їх законних власників [8].

Значну увагу приділено сутнісним і соціальним аспектам рейдерства, зокрема встановлено, що низький рівень правозастосування норм про відповідальність за рейдерство пояснюється міжгалузевим характером його правового регулювання нормами господарського, кримінального та інших галузей права, а також потребою чіткого розмежування корпоративних спорів від власне рейдерства [9]. Проблематику визначення поняття «рейдерство» у вітчизняному та зарубіжному правовому полі розкрито також у працях, присвячених причинам і способам подолання рейдерства земельних ділянок, де окремо наголошено на кримінальній відпо-

відальності за самовільне зайняття земельної ділянки за статтею 197-1 Кримінального кодексу України [10].

Питання кваліфікації самовільного зайняття земельної ділянки як об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 197-1 Кримінального кодексу України, докладно опрацьовані в юридичній літературі, зокрема щодо моменту закінчення злочину, розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності залежно від індивідуалізації земельної ділянки (наявності кадастрового номера та встановленого власника) [11; 12]. Водночас поза увагою дослідників здебільшого залишається специфіка рейдерських посягань саме на об'єкти агропромислового комплексу, які, на відміну від рейдерства щодо промислових підприємств чи об'єктів нерухомості, найчастіше набувають форми фізичного, а не суто юридичного захоплення – шляхом силового зайняття ділянки та збору врожаю з використанням цивільної чи псевдоохоронної сили, зловживання договорами оренди, коли орендар «забуває» повідомити про продовження договору, а власник (чи особа, яка діє від його імені) переоформлює договір оренди на іншого користувача [13].

Окремий науковий інтерес становить зарубіжний досвід протидії рейдерству. Узагальнення нормативно-правових актів і правозастосовної практики іноземних правоохоронних органів щодо протидії злочинам, пов'язаним із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, дозволило встановити, що в більшості іноземних держав термін «рейдерство» асоціюється зі специфічним явищем, відмінним від його розуміння в українській практиці, а державна політика протидії повинна орієнтуватися на впровадження ефективних міжнародних практик [14]. Важливим є й узагальнення досвіду держав із розвиненою ринковою економікою (США, Австралія, Японія, Китай) щодо переважно приватноправових (а не кримінально-правових) засобів протидії недружнім поглинанням, здійснене на основі аналізу практики спеціалізованих підрозділів поліції та регуляторів ринку цінних паперів [14].

Проблема рейдерських посягань на землі агропромислового комплексу має і виразний міжнародний вимір, оскільки є складовою глобального явища «*land grabbing*» – великомасштабного придбання або оренди земель сільськогосподарського призначення транснаціональними компаніями, урядами та приватними інвесторами.

За оцінками, наведеними у дослідженні, опублікованому в PNAS, з 2008 року у світі було придбано близько 45 млн гектарів земель, при цьому явище охопило щонайменше 62 «захоплені» держави та 41 державу-«захоплювача», а на Африку й Азію припадає відповідно 47 % та 33 % загальної захопленої площі [15].

Дослідники також підкреслюють роль Європейського Союзу як одного з ключових інституційних гравців у глобальних процесах *land grabbing* [16], а фахівці Світового банку звертають увагу на те, що понад 90 % сільських земель в Африці залишаються недокументованими, що робить їх особливо вразливими до захоплення та експропріації з неадекватною компенсацією [17].

За узагальненими даними правозахисних організацій, Східна Європа є одним із головних осередків land grabbing після 2008 року, а ціни на землю в регіоні за останні 15 років зросли втричі [18], тоді як гірничодобувна галузь останнім часом акумулює до 14 % великих земельних угод у світі [19].

Наведені дані засвідчують, що ризики, пов'язані з відкриттям ринку землі та післявоєнним відновленням аграрного сектору України, повністю узгоджуються із загальносвітовими тенденціями і потребують превентивного кримінально-правового реагування.

Незважаючи на значний масив наукових праць, присвячених рейдерству як кримінально-правовому феномену, та окрему літературу з економіки й регулювання ринку земельних ресурсів [20; 21; 22], у вітчизняній юридичній науці відсутнє комплексне дослідження, яке б поєднувало кримінально-правовий аналіз чинних складів кримінальних правопорушень, статистичний аналіз актуальної правозастосовної практики періоду повномасштабної війни та порівняльно-правове узагальнення міжнародного досвіду протидії рейдерству й *land grabbing* саме стосовно об'єктів агропромислового комплексу.

Це зумовлює актуальність дослідження, присвяченого кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин та правовим засобам протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу в Україні і світі.

Метою статті є з'ясування закономірностей кримінально-правової кваліфікації рейдерських посягань на землі та майно суб'єктів агропромислового комплексу, оцінка ефективності чинних кримінально-правових засобів протидії таким посяганням в Україні, що дозволить виявити прогалини нормативного регулювання. Практична частина полягає в розробленні пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України та організаційно-правового механізму проти-

дії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу з урахуванням узагальненого зарубіжного досвіду, що дасть можливість підвищити ефективність кримінально-правової охорони земельних відносин у період воєнного стану та повоєнного відновлення.

Для досягнення мети були поставлені такі задачі:

– з'ясувати кримінально-правову природу рейдерства та кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються стосовно земель і майна об'єктів агропромислового комплексу;

– проаналізувати статистичну динаміку кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні за 2022–2024 роки та визначити чинники, що зумовлюють її зростання;

– визначити типові способи вчинення рейдерських посягань на об'єкти агропромислового комплексу та прогалини чинного кримінально-правового регулювання;

– узагальнити зарубіжний досвід кримінально-правової та організаційної протидії рейдерству й глобальному феномену *land grabbing* і на цій основі сформулювати пропозиції щодо його адаптації до законодавства України.

2. Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі кримінально-правової охорони земель та об'єктів агропромислового комплексу від рейдерських посягань.

Предметом дослідження є норми чинного Кримінального кодексу України (статті 190, 191, 197-1, 206, 206-2, 206-3), земельного законодавства України, законодавства зарубіжних держав, а також практика їх застосування.

Основна гіпотеза дослідження полягає в тому, що чинна конструкція кримінально-правових норм, які опосередковано охоплюють рейдерські посягання на землі та майно агровиробників, не забезпечує повного врахування специфічних способів вчинення таких посягань (насамперед фізичного захоплення посівів і врожаю, зловживання договорами оренди, використання прогалин спрощеного воєнного режиму обігу земель), що зумовлює необхідність удосконалення як самих кримінально-правових норм, так і організаційного механізму їх застосування.

Автором зроблене припущення, що що офіційна статистика Офісу Генерального прокурора адекватно (з урахуванням притаманної їй латентності злочинності) відображає загальну тенденцію криміногенної ситуації у сфері земельних відносин. Дослідження свідомо обмежується кримінально-правовим і кримінологічним аспектом проблеми без поглибленого аналізу цивільно-процесуальних механізмів захисту права власності на землю, які виходять за межі предмета кримінально-правового дослідження.

Робота відбувалася на основі таких методів. Діалектичний метод застосовано для з'ясування сутності рейдерства як кримінально-правового явища в його розвитку та взаємозв'язку з економічними й соціальними процесами. Формально-юридичний (догматичний) метод використано для аналізу змісту й меж застосування статей 190, 191, 197-1, 206, 206-2 Кримінального кодексу України та зіставлення їх конструкцій зі способами вчинення рейдерських посягань на об'єкти агропромислового комплексу. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення підходів кримінального законодавства України, Республіки Молдова, Республіки Казахстан і держав – членів Європейського Союзу до охорони земельних та корпоративних відносин від протиправного захоплення [7; 14; 23]. Статистичний метод використано для аналізу офіційних даних Офісу Генерального прокурора України за 2022 – І квартал 2024 року щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин [2; 23]. Системно-структурний метод застосовано для визначення місця норм про рейдерство в системі Особливої частини Кримінального кодексу України. Метод контент-аналізу застосовано до матеріалів засобів масової інформації та фахових видань за 2016–2025 роки, що містять відомості про конкретні випадки рейдерських захоплень об'єктів агропромислового комплексу [9–11]. Отримані результати узагальнено із застосуванням методів індукції та систематизації.

3. Результати і обговорення

3.1. Кримінально-правова природа рейдерства та кваліфікуючі ознаки посягань на землі й майно об'єктів агропромислового комплексу. Проведений аналіз засвідчив, що термін «рейдерство» не закріплений на законодавчому рівні і не визначений у Кримінальному кодексі України як окреме кримінально каране діяння [11]. Натомість низка норм чинного кримінального законодавства містить ознаки кримінальних правопорушень, які на практиці кваліфікуються як рейдерські посягання: стаття 190 «Шахрайство», стаття 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», стаття 206 «Протидія законній господарській діяльності», стаття 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи,

організації», а також спеціальна норма щодо земельних відносин – стаття 197-1 «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» [8; 11; 24].

Стаття 197-1 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власнику: за частиною першою – у вигляді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років [24]. Кваліфікуючими ознаками, передбаченими наступними частинами цієї статті, є вчинення діяння повторно, за попередньою змовою групою осіб, службовою особою з використанням свого службового становища, а також самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, що карається значно суворіше – обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років або позбавленням волі на строк до двох років [4]. Законодавець визначив шкоду значною, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а суб'єктом злочину є особа, яка не має законних прав на володіння, користування чи розпорядження земельною ділянкою [4].

Разом із тим правозастосовна практика виявляє суттєві труднощі кваліфікації цього діяння, пов'язані передусім з розмежуванням власне самовільного зайняття земельної ділянки та суміжного порушення – використання земельної ділянки без правовстановлюючого документа. У кримінально-правовій доктрині обґрунтовано, що в другому випадку особа фактично використовує ділянку, щодо якої відповідне рішення уповноваженого органу про передачу у власність чи надання в користування вже прийняте, однак не завершено оформлення чи державну реєстрацію права, тоді як самовільне зайняття передбачає відсутність будь-якого рішення чи правочину щодо земельної ділянки [25].

Ця відмінність має принципове значення для кваліфікації: до законодавчих уточнень 2008 року органи земельного контролю не розрізняли ці випадки, що суттєво спотворювало офіційну статистику, – із задекларованих у 2007 році 43 097 випадків самовільного зайняття земельних ділянок, за експертними оцінками, ознакам захоплення чужої землі як об'єкта права власності відповідало лише 20–25 %, тоді як решта фактично являла собою використання земель без оформлених документів [25]. Питання встановлення меж фактично зайнятої земельної ділянки для потреб кримінального провадження, зокрема щодо земель державної чи комунальної власності, які на момент вчинення діяння не виділені в натурі, вирішується шляхом проведення землевпорядної (землевимірювальної) експертизи, що ускладнює, проте не унеможливлює притягнення винних до кримінальної відповідальності [12; 25].

Для об'єктів агропромислового комплексу, землі яких доволі часто перебувають у процесі оформлення чи переоформлення прав (паювання, спадкування, оренда), саме розмежування цих суміжних порушень, а не сама по собі відсутність кадастрового номера, є основним джерелом кваліфікаційних труднощів.

У науковій літературі неодноразово порушувалося питання про вдосконалення чинних кримінально-правових норм, які опосередковано охоплюють рейдерські посягання. Так, за результатами аналізу об'єктивної сторони статті 206-2 Кримінального кодексу України обґрунтовано доцільність уточнення законодавчої термінології (заміну словосполучення «підприємство, установа, організація» на ширше за змістом поняття «суб'єкт господарювання», а термінів «частки, акції, паї засновників, учасників, акціонерів, членів» – на поняття «корпоративні права»), а також запропоновано включити статтю 206-2 до переліку статей, що передбачають застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (пункт 4 частини 1 статті 96-3 Кримінального кодексу України) [7].

Окремо в дисертаційному дослідженні, присвяченому безпосередньо статті 197-1 Кримінального кодексу України, обґрунтовано необхідність визнання кваліфікуючою ознакою самовільного зайняття земельної ділянки вчинення цього діяння групою осіб за попередньою змовою, а також запропоновано доповнити частину другу цієї статті переліком кваліфікуючих ознак у разі вчинення діяння з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або з реальним застосуванням насильства [25].

Специфіка рейдерських посягань на об'єкти агропромислового комплексу порівняно з рейдерством щодо промислових підприємств чи об'єктів нерухомості полягає в переважанні фізичного, а не юридичного способу заволодіння. Якщо рейдерські захоплення промислових підприємств і об'єктів нерухомості найчастіше відбуваються за участю державних реєстраторів і нотаріусів через внесення неправомірних записів до реєстрів, то рейдерські захоплення агропідприємств здебільшого полягають у фізичному

зайнятті земельної ділянки та зборі врожаю із застосуванням фізичної сили, охоронних структур, а іноді й озброєних осіб [13]. Юридична складова таких захоплень мінімальна: типовою є ситуація, коли орендар вчасно не повідомляє власника про продовження договору оренди, після чого власник (або особа, яка діє від його імені) переоформлює договір оренди на іншого користувача, який фактично збирає врожай на чужому полі [13].

Означений спосіб дій формально не підпадає під жодну з наведених статей Кримінального кодексу України повною мірою, оскільки не містить ані ознак самовільного зайняття (право оренди формально оформлене), ані класичного шахрайства чи привласнення майна. Показовою в цьому контексті є судова практика Касаційного кримінального суду, який підтвердив, що врожай, вирощений унаслідок самовільного зайняття державної земельної ділянки площею понад 17 га у Вінницькому районі, є доходом від кримінального правопорушення і підлягає конфіскації як речовий доказ незалежно від призначеного покарання у вигляді штрафу [26]. Ця позиція має практичне значення саме для земель агропромислового комплексу, оскільки підтверджує можливість вилучення економічної вигоди рейдера навіть тоді, коли основне покарання є відносно м'яким.

3.2. Статистична динаміка кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Аналіз офіційних даних Єдиного звіту про кримінальні правопорушення, що формується Офісом Генерального прокурора України на підставі наказу від 30 червня 2020 року № 299 та перебуває у відкритому доступі [23], засвідчує стійку тенденцію до зростання криміногенності земельних відносин.

Так, кількість кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин зросла у 2023 році порівняно з 2022 роком більш ніж у 2,6 раза (з 475 до 1260) [2]. Показник I кварталу 2024 року (307 правопорушень) у перерахунку на рік (орієнтовно 1200-1300) демонструє закріплення досягнутого у 2023 році високого рівня, а не його зниження. Це прямо корелює із загальним зростанням кримінальних правопорушень проти власності (з 15 913 до 25 215, тобто на 58 %) та підтверджує гіпотезу про те, що земельні відносини стали одним із пріоритетних напрямів злочинної діяльності в умовах воєнного стану [2; 27].

Платформа CrimeDataLab, яка узагальнює офіційні звітні дані Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України за формою № 5 у розрізі видів економічної діяльності за 2016–2025 роки, підтверджує зазначену тенденцію на довшому часовому проміжку та дозволяє відстежити регіональний розподіл злочинності у сфері сільського господарства [27].

Регіональний аналіз резонансних випадків підтверджує концентрацію рейдерських посягань на об'єкти агропромислового комплексу саме в найбільш родючих аграрних регіонах: за узагальненими даними галузевих видань, протягом дослідженого періоду численні випадки протиправного захоплення фермерських господарств зафіксовано в Полтавській, Кіровоградській та Вінницькій областях – регіонах із найбільш цінними чорноземними ґрунтами [3].

Показовим є й резонансний випадок озброєного захоплення Роганського м'ясокомбінату в Харківській області в жовтні 2023 року, у якому фігурували особи з оточення колишньої влади, включно з колишніми високопосадовцями правоохоронних органів, що засвідчує корупційну складову сучасного рейдерства та здатність організованих груп забезпечувати собі фактичну недоторканність [4]. Лише за 2024 рік, за узагальненими даними аналітичних видань, було відкрито значну кількість кримінальних провадженнь за фактами подібних захоплень підприємств агропромислового комплексу та суміжних галузей [4].

Таблиця 1

Динаміка облікованих кримінальних правопорушень в Україні

Показник	2022 рік	2023 рік	I квартал 2024 року
Усього кримінальних економічних правопорушень	35 417	51 655	17 896
у т. ч. проти власності	15 913	25 215	6 872
Правопорушення, вчинені у сфері бюджетних коштів, земельних правовідносин, приватизації та зовнішньоекономічної діяльності	35 471	51 655	14 896
з них: незаконне використання бюджетних коштів	2 491	6 666	2 974
з них: приватизація	12	47	13
з них: земельні відносини	475	1 260	307

Причинами зафіксованого зростання злочинності у сфері земельних відносин, на нашу думку, є поєднання таких чинників: (а) тимчасове послаблення інституційного контролю за обігом земель у зв'язку із запровадженням спрощеного воєнного режиму реєстрації прав на землю [1]; (б) масова відсутність або призупинення діяльності значної частини власників і орендарів земель у прифронтових та тимчасово окупованих територіях, що унеможливлює своєчасне виявлення й оскарження протиправних дій; (в) збереження високого попиту на орендовані сільськогосподарські угіддя в умовах дефіциту логістичних потужностей та зростання собівартості виробництва; (г) недостатня ефективність існуючих кримінально-правових механізмів реагування, що детально проаналізовано в підрозділі 3.1 цієї статті.

3.3. Типові способи вчинення рейдерських посягань на об'єкти агропромислового комплексу та прогалини кримінально-правового регулювання. Узагальнення матеріалів засобів масової інформації та фахових видань за 2017-2025 роки дозволило виокремити такі типові способи вчинення рейдерських посягань на об'єкти агропромислового комплексу.

По-перше, це пряме фізичне захоплення земельної ділянки та врожаю з використанням цивільної або охоронної сили без залучення реєстраційних чи судових процедур, що є найпоширенішим способом рейдерства щодо фермерських господарств [5; 13]. Типовим прикладом такого способу є вирок щодо мешканця Дрогобицького району, який незаконно зайняв 8,5 га земель комунальної власності в охоронній зоні та засіяв їх соєю, за що був засуджений за статтею 197-1 Кримінального кодексу України до одного року позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням [28].

По-друге, це зловживання договорами оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, коли формальне порушення строків повідомлення про продовження оренди використовується для переоформлення договору на іншого користувача, який фактично отримує доступ до посівів [13].

По-третє, це використання підроблених або отриманих унаслідок корупційних дій документів для державної реєстрації права власності чи оренди на земельну ділянку, зокрема за участю нечесних державних реєстраторів [3; 8].

У-четвертих, це силове захоплення виробничих об'єктів агропромислового комплексу (елеваторів, м'ясокомбінатів, переробних потужностей), яке супроводжується залученням озброєних осіб і тиском на власників з метою примусити їх залишити країну або відмовитися від майна [9].

Виявлені прогалини кримінально-правового регулювання зумовлені кількома чинниками. Насамперед, вимога індивідуалізації земельної ділянки (наявність кадастрового номера, встановленого власника) як умови кримінальної, а не лише адміністративної відповідальності за статтею 197-1 Кримінального кодексу України [12] залишає поза кримінально-правовою охороною значну частину земель агропромислового комплексу, які на момент вчинення посягання перебувають у стані оформлення чи переоформлення прав, зокрема землі, що залишилися без власників після початку повномасштабного вторгнення. Крім того, вимога встановлення активної протидії поверненню земельної ділянки [12] не дозволяє кваліфікувати як кримінальне правопорушення випадки, коли рейдер формально готовий «повернути» ділянку, але вже реалізував (зібрав і продав) урожай, чим завдав власнику остаточної та невідворотної шкоди.

Принципове значення для правильної кваліфікації має чітке розмежування цивільно-правових (господарських) спорів і власне кримінальних правопорушень. Сам собою факт укладення власником земельної ділянки нового договору оренди з іншим користувачем після формального порушення попереднім орендарем строку повідомлення про продовження оренди є цивільно-правовим спором про переважне право на укладення договору й не утворює складу кримінального правопорушення – доти, доки відсутні самостійні ознаки шахрайства (стаття 190 Кримінального кодексу України) чи підроблення документів (стаття 358 Кримінального кодексу України) [13].

Кримінально-правова оцінка таких дій можлива лише тоді, коли зловживання договірними механізмами оренди поєднується з введенням в оману контрагента або державного реєстратора, використанням завідомо підроблених документів для державної реєстрації права оренди чи інших ознак об'єктивної сторони зазначених статей. З огляду на принцип кримінального права як ultima ratio (крайнього засобу), штучне розширення меж кримінально-правового регулювання на суто договірні відносини оренди землі є юридично необґрунтованим; натомість ефективний захист прав добросовісного орендаря в подібних ситуаціях мають забезпечувати саме цивільно-правові (госпо-

дарсько-процесуальні) засоби – позови про визнання переважного права, забезпечення позову у вигляді заборони обробітку спірної ділянки тощо.

Це розмежування водночас пояснює, чому значна частина постраждалих агровиробників після втрати фактичного доступу до посівів звертається не до органів досудового розслідування, а до господарських судів, що ускладнює кримінологічний облік реальних масштабів рейдерства у сфері земельних відносин порівняно з офіційними даними.

Практика реагування на рейдерські посягання на об'єкти агропромислового комплексу засвідчує формування на регіональному рівні спеціальних організаційно-правових механізмів захисту, які, однак, не мають системного характеру.

Так, при обласних державних адміністраціях у низці регіонів (зокрема, у Волинській області) створено оперативні штаби із забезпечення прав і свобод землевласників та землекористувачів, до складу яких входять представники головних територіальних управлінь юстиції, департаментів агропромислового розвитку, Служби безпеки України та інших органів [5]. Подібні оперативні штаби створювалися й раніше – на початку загострення проблеми аграрного рейдерства фахівці порушували питання про їхню ефективність, наголошуючи, що адміністративна координація без реальних кримінально-правових важелів впливу не здатна забезпечити повноцінний захист сільгоспвиробників [6].

Практичні рекомендації для підприємств агропромислового комплексу також включають запровадження внутрішніх антирейдерських положень до статутних документів, обмеження повноважень виконавчого органу щодо відчуження майна та укладення значних угод, а також формування такої структури власності, яка унеможливлює блокування діяльності підприємства через одну ключову особу [13].

3.4. Зарубіжний досвід протидії рейдерству та глобальному феномену land grabbing: напрями адаптації до законодавства України. Порівняльно-правовий аналіз законодавства держав із розвиненою ринковою економікою засвідчив принципово інший підхід до кримінально-правової оцінки недружніх поглинань і захоплень суб'єктів господарювання. Встановлено, що ознайомлення з історією та сучасним станом правової регламентації практик корпоративного злиття і поглинання в державах із розвиненою ринковою економікою дозволило виявити відсутність у них як суспільно небезпечних «рейдерських» проявів у розумінні, притаманному пострадянському правовому простору, так і підстав для запровадження самостійної кримінальної відповідальності за їх вчинення; натомість санкції, застосовувані уповноваженими органами цих держав, мають переважно адміністративно- та цивільно-правовий характер, а практики недружніх злиттів і поглинань здебільшого мають економічне підґрунтя, не пов'язане з порушенням кримінального законодавства [7].

Водночас порівняльний аналіз кримінального законодавства держав пострадянського простору – Республіки Казахстан, Республіки Молдова та Російської Федерації – виявив, що кримінально-правове регулювання відповідних відносин у цих державах має схожі з українським риси, зокрема використання подібних інститутів кримінально-правової охорони суб'єктів господарювання від протиправного захоплення, окремі з яких варті запозичення для вдосконалення вітчизняного законодавства [7].

Узагальнення нормативно-правових актів і правозастосовної практики іноземних правоохоронних органів щодо протидії злочинам, пов'язаним із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, засвідчило, що в більшості іноземних держав термін «рейдерство» асоціюється з явищем «*hostile takeover*» (недружнє поглинання), а переважна більшість іноземних країн не містить спеціальних кримінально-правових норм, які б регламентували відповідальність за такі дії як самостійний склад кримінального правопорушення [14].

Зокрема, у США рамкове регулювання недружніх поглинань забезпечується не кримінальним, а антимонопольним і фондовим законодавством – Законом Шермана (1890), Законом Клейтона (1914) та спеціальним Законом Вільямса (1968), який покладає на потенційного покупця бізнесу обов'язок завчасно повідомляти Комісію з цінних паперів та бірж США про свої наміри й дотримуватися встановлених часових рамок при здійсненні відкритих тендерних пропозицій [14].

Захист від недружніх поглинань у корпоративному праві США, Австралії та держав Західної Європи традиційно забезпечується превентивними (кваліфікована більшість голосів на зборах, механізм «отруйних пігулок») і тактичними (судові позови, реструктуризація активів, компенсаційні пакети керівництва) заходами приватноправового характеру, а не засобами кримінальної репресії [14]. Показово, що навіть у державах, де рейдерські практики традиційно є менш поширеними, – зокрема

в Японії, – за останні десятиліття зафіксовано істотне зростання кількості операцій зі злиття та поглинання (включно з недружніми): з приблизно 500 випадків у 1990-х роках до 2211 випадків у 2004 році, що свідчить про загальносвітову тенденцію інтенсифікації подібних процесів [14].

Проблема рейдерських посягань на землі агропромислового комплексу України має пряму паралель із глобальним феноменом *land grabbing*, що охопив держави Африки, Азії, Латинської Америки та Східної Європи. За результатами дослідження, опублікованого в PNAS, з 2008 року у світі транснаціональними компаніями, урядами та приватними інвесторами було придбано близько 45 млн гектарів земель, при цьому явище охоплює щонайменше 62 «захоплені» держави та 41 державу-«захоплювача», а найбільша частка захопленої площі припадає на Африку (47 %) та Азію (33 %) [15].

Дослідники Світового банку, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) та Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (МФСР) неодноразово наголошували, що значна частина відповідних угод укладалася з обмеженим урахуванням інтересів місцевого населення, без належної компенсації попереднім користувачам землі та без створення нових робочих місць чи забезпечення екологічної сталості [17]. Особливо гострою проблема land grabbing є в державах, де понад 90 % сільських земель залишаються юридично недокументованими, що робить їх вразливими до захоплення й експропріації [17].

За узагальненими даними міжнародних правозахисних та гуманітарних організацій, Східна Європа є одним із головних осередків land grabbing після світової продовольчої та фінансової кризи 2008 року, а ціни на землю в регіоні за останні 15 років зросли втричі [18]; окремо зазначається зростання ролі гірничодобувних проєктів, на які нині припадає до 14 % великих земельних угод у світі, а також вплив урбанізації та інфраструктурних проєктів, унаслідок яких, за прогнозами Конвенції ООН про боротьбу з «опустелюванням», до 2030 року може бути втрачено до 3,3 млн гектарів сільськогосподарських земель у світі [19].

Дослідники також підкреслюють інституційну роль Європейського Союзу як одного з найбільших джерел і напрямів транснаціональних земельних інвестицій, що потребує врахування при формуванні політики захисту українських сільськогосподарських земель у процесі європейської інтеграції [16].

Наведені міжнародні дані та узагальнений зарубіжний досвід дозволяють сформулювати такі напрями вдосконалення кримінально-правового та організаційного механізму протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу України.

Перш за все, доцільним є доповнення частини другої статті 197-1 Кримінального кодексу України кваліфікуючими ознаками у вигляді вчинення діяння групою осіб за попередньою змовою, з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або з реальним застосуванням насильства, що прямо узгоджується з пропозиціями, обґрунтованими в спеціальному дисертаційному дослідженні цієї норми [25], а також уточнення статті 206-2 Кримінального кодексу України в частині термінології та переліку статей, до яких вона застосовується субсидіарно.

Також, з огляду на встановлену прогалину в розмежуванні самовільного зайняття земельної ділянки та використання земель без правовстановлюючих документів, доцільним є законодавче уточнення критеріїв встановлення меж фактичного землекористування для потреб кримінального провадження, зокрема на підставі даних Державного земельного кадастру та супутникового моніторингу, без покладення на слідство обов'язку доводити наявність кадастрового номера ділянки в усіх без винятку випадках.

Доцільним є законодавче закріплення статусу регіональних оперативних штабів захисту прав землевласників і землекористувачів (за прикладом Волинської області) на загальнодержавному рівні з чітким визначенням повноважень щодо оперативного реагування на факти захоплення посівів і врожаю.

А з урахуванням узагальненого досвіду держав із розвиненою ринковою економікою, де недружні поглинання регулюються переважно приватноправовими засобами, пропонується послідовно розмежовувати кримінально-правові й цивільно-правові засоби протидії: зберегти кримінальну відповідальність виключно за насильницькі та шахрайські способи рейдерського заволодіння землями агропромислового комплексу (за наявності ознак статей 190, 358 Кримінального кодексу України), водночас посилюючи цивільно-процесуальні гарантії оперативного захисту права оренди й переважного права на її продовження (зокрема механізми забезпечення позову).

Водночас, у контексті глобального досвіду протидії *land grabbing* доцільним є врахування принципів Добровільних керівних принципів відповідального управління володінням зем-

лею, рибними ресурсами і лісами, розроблених під егідою ФАО, у національній практиці захисту прав дрібних та середніх сільськогосподарських товаровиробників у процесі повоєнного відновлення ринку землі в Україні.

4. Висновки. За результатами дослідження кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин і правових засобів протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу в Україні і світі сформульовано такі висновки, що відповідають поставленим задачам.

1. Встановлено, що термін «рейдерство» не має самостійного закріплення в Кримінальному кодексі України, а відповідні посягання на землі та майно об'єктів агропромислового комплексу кваліфікуються за сукупністю статей 190, 191, 197-1, 206, 206-2 Кримінального кодексу України, кожна з яких охоплює лише окремий аспект рейдерської діяльності. Специфічною особливістю кваліфікуючих ознак посягань на об'єкти агропромислового комплексу є переважання фізичного, а не суто юридичного способу заволодіння (силове зайняття ділянок, збір урожаю, зловживання договорами оренди), що не повною мірою узгоджується з конструкцією чинних кримінально-правових норм, орієнтованих здебільшого на юридичні (реєстраційні) способи рейдерського захоплення.

2. Аналіз офіційної статистики Офісу Генерального прокурора України засвідчив стрімке зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин: з 475 у 2022 році до 1260 у 2023 році (зростання більш ніж у 2,6 раза), із закріпленням досягнутого рівня в І кварталі 2024 року (307 правопорушень). Це зростання зумовлене поєднанням тимчасового послаблення інституційного контролю за обігом земель в умовах спрощеного воєнного режиму, масовою відсутністю власників і орендарів у прифронтових територіях та збереженням високого економічного попиту на орендовані сільськогосподарські угіддя.

3. Визначено чотири типові способи вчинення рейдерських посягань на об'єкти агропромислового комплексу – пряме фізичне захоплення земель і врожаю, зловживання договорами оренди, використання підроблених документів у реєстраційних процедурах та силове захоплення виробничих об'єктів. Виявлено, що ключовими прогалинами кримінально-правового регулювання є вимога обов'язкової індивідуалізації земельної ділянки й активної протидії поверненню землі як умов кримінальної відповідальності за статтею 197-1 Кримінального кодексу України, а також відсутність кримінально-правової оцінки зловживання договірними механізмами оренди, що на практиці зумовлює переважно цивільно-правовий, а не кримінально-правовий, шлях захисту порушених прав агровиробників.

4. Узагальнення зарубіжного досвіду показало принципову відмінність підходів держав із розвиненою ринковою економікою (переважно цивільно- та адміністративно-правове регулювання недружніх поглинань) від підходів держав пострадянського простору (Республіка Казахстан, Республіка Молдова, Російська Федерація), які використовують кримінально-правові інститути, подібні до українських.

У поєднанні з міжнародним досвідом протидії глобальному феномену *land grabbing* (масштаб якого перевищує 45 млн гектарів захоплених земель у світі з 2008 року) це дозволило сформулювати п'ять напрямів удосконалення кримінально-правового та організаційного механізму протидії рейдерству на об'єктах агропромислового комплексу України: запровадження спеціальної кримінально-правової норми про рейдерське заволодіння землями й майном підприємств агропромислового комплексу; усунення вимоги обов'язкової індивідуалізації земельної ділянки для цілей кримінальної відповідальності; законодавче закріплення статусу регіональних оперативних штабів захисту землевласників на загальнодержавному рівні; диференціація кримінально-правових і цивільно-правових засобів протидії недружнім способам заволодіння правами оренди; імплементація принципів Добровільних керівних принципів ФАО щодо відповідального управління володінням землею в національну практику повоєнного відновлення ринку землі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням конкретної законопроєктної редакції спеціальної норми про кримінальну відповідальність за рейдерство на об'єктах агропромислового комплексу, а також з емпіричним кримінологічним дослідженням латентності відповідних кримінальних правопорушень на основі опитування постраждалих сільськогосподарських товаровиробників.

Конфлікт інтересів. Автор декларує, що не має конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, у тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в цій статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Рукопис не має пов'язаних даних, окрім загальнодоступних офіційних статистичних відомостей Офісу Генерального прокурора України (Єдиний звіт про кримінальні правопорушення), посилання на первинне джерело яких наведено у списку літератури та які можуть бути отримані за відповідними електронними адресами.

Використання штучного інтелекту. Автор підтверджує, що на етапі підготовки рукопису використовувалася мовна модель штучного інтелекту Claude (Anthropic). Модель застосовувалася для 1) стилістичного редагування тексту; 2) пошуку та первинного узагальнення відкритих наукових публікацій та офіційної статистики, використаних у статті.

Автор самостійно здійснив перевірку кожного статистичного показника за первинними джерелами.

Використання інструменту штучного інтелекту не змінило й не підмінило самостійних наукових висновків дослідження – воно мало допоміжний, технічно-редакційний характер.

Внесок авторів. Ірина Яковець: концептуалізація дослідження, методологія, формальний аналіз, дослідження (опрацювання джерел), написання тексту, рецензування та редагування, візуалізація.

REFERENCES

1. Право на землю: що змінилося в законодавстві за період воєнного стану. MIND.ua. https://mind.ua/openmind/20270127-pravo-na-zemlyu-shcho-zminilosya-v-zakonodavstvi-za-period-voennogo-stanu.
2. Число виявлених кримінальних економічних правопорушень швидко наростає – Офіс генпрокурора. THE PAGE. https://thepage.ua/ua/economy/statistika-kriminalnih-ekonomichnih-pravoporushen.
3. Рейдерство повертається: хто і як захоплює підприємства і не лише на Київщині. https://mykyivregion.com.ua/analytics/reiderstvo-povertajetsya-xto-i-yak-zaxoplyuje-pidprijemstva-i-ne-lise-na-kiyivshhini.
4. Під прикриттям закону в Україні розпочалися рейдерські захоплення фермерських господарств. AgroTimes. https://agrotimes.ua/interview/pid-prikrittyam-zakonu-v-ukrayini-rozpochalisya-rejderski-zahoplennya-fermerskih-gospodarstv/.
5. Рейдерське захоплення земель: що робити і куди звертатися. https://rozhyshche.rayon.in.ua/news/41165-reiderske-zahoplennia-zemel-shcho-robiti-i-kudi-zvertatisia.
6. Аграрне рейдерство: чи захистять сільгоспвиробників оперативні штаби? Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2301605-agrarne-rejderstvo-ci-zahistat-silgospvirobnikiv-operativni-stabi.html.
7. Федулова, І. М. (2019). Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації: дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України. Львів, 216 с. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3506/1/fedulova_d.pdf.
8. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство): наук.-метод. рекомендації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Т. 3. № 3. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.3.37.
9. Рейдерство в Україні: сутність та соціальна обумовленість. Право. Черкаський державний університет. https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/79.
10. Рейдерство земельних ділянок: причини та способи подолання. Повідомлення про корупцію, 07.03.2019. https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/144-yurydychni-konsultatsii/2091-reiderstvo-zemelnykh-dilianok-prychyny-ta-sposoby-podolannia-07032019.
11. Рейдерське захоплення землі. WikiLegalAid. https://legalaid.wiki/index.php/Рейдерське_захоплення_землі.
12. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. Стаття 197-1 КК України: практика кваліфікації. https://dobrevsim.com/samovilne-zaynyattya-zemli-budivnytstvo-197-1-kk/.
13. Рейдерські захоплення: що робити, що уникнути. LIGA.BLOG. https://blog.liga.net/user/ekiseleva/article/27998.
14. Миргородська, К. Г. (2025). Окремі засади зарубіжного досвіду протидії спеціальними підрозділами поліції злочинам, пов'язаним із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. С. 509–514. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/123.
15. Колєсник, М. А. (2010). Зарубіжний досвід протидії рейдерству та можливості його використання в Україні. *Право і безпека*. № 5 (37). С. 11–16.
16. Rulli, M. C., Saviori, A., D'Odorico, P. (2013). Global land and water grabbing. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 110, No. 3. P. 892–897. DOI: https://doi.org/10.1073/pnas.1213163110.
17. The land grabbing in the international scenario: the role of the EU in land grabbing. Bio-based and Applied Economics. DOI: https://doi.org/10.1186/s40100-016-0056-7.

18. Land and Food Security. World Bank Brief. https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/land-and-food-security1.
19. An Invisible Crisis: New Dimensions of Land Grabbing. Welthungerhilfe, Global Food Journal. https://www.welthungerhilfe.org/global-food-journal/rubrics/climate-resources/new-dimensions-of-land-grabbing.
20. How land grabbing harms the environment and its defenders. Global Witness. URL: https://globalwitness.org/en/campaigns/land-and-environmental-defenders/how-land-grabbing-harms-the-environment-and-its-defenders/.
21. Сергєєва, Д., Жалдак, Г. (2021). Особливості функціонування ринку земельних ресурсів України. *Економіка та суспільство.* № 32. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-98.
22. Земельна реформа – дорожня карта запуску ринку землі. У кн.: колективна монографія. Рига: Baltija Publishing, 2023. С. 119. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-462-7-6.
23. Дехтяренко, Ю. Ф. (2023). Регулювання земельних відносин в Україні: воєнний стан та післявоєнний період. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. Том 18. № 2. С. 31–37. DOI: https://doi.org/10.17721/2616-9193.2023/18-5/14.
24. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (форма № 1, затверджена наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 № 299): офіційні статистичні дані. Офіс Генерального прокурора України. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya; відкриті дані також доступні на порталі data.gov.ua: https://data.gov.ua/dataset/5e034040-3b4a-4c11-86f4-2cf346a95423.
25. Стаття 197-1 Кримінального кодексу України. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_197_1/.
26. Захарчук, В. М. (2014). Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 231 с. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/747/1/Захарчук%20В.М.%20дис.pdf.
27. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 930/2820/24 (про конфіскацію врожаю соняшнику, вирощеного на самовільно зайнятій земельній ділянці державної форми власності площею 17,3662 га у Вінницькому районі): огляд рішення. SUD.UA. https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/360159-urozhay-vyraschennyy-na-samovolno-zanyatom-uchastke-yavlyaetsya-dokhodom-ot-prestupleniya-i-podlezhit-konfiskatsii-verkhovnyy-sud.
28. CrimeDataLab: інтерактивна платформа для аналізу відкритих даних Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України щодо протидії злочинності. https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/.
29. Фермер з Дрогобиччини незаконно зайняв 8,5 га комунальної землі та засіяв її соєю (вирок за статтею 197-1 Кримінального кодексу України). https://drogmedia.net.ua/2026/04/13/fermer-z-drogobychchyny-nezakonno-zajnyav-85-ga-komunalnoyi-zemli-ta-zasiyav-yiyi-soyeyu/.
30. Krushynskyi, S., Zakharchuk, V. (2022). Object of Criminal Offences Related to Raiding. *University Scientific Notes.* No. 4 (88). P. 39–48. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.88.4.
31. Derevyanko, B., Pashkov, V., Turkot, O., Zahrisheva, N., Bisiuk, O. (2020). Addressing the issue of corporate raiding in Ukraine. Problems and Perspectives in Management. Vol. 18, No. 1. P. 171–180. DOI: https://doi.org/10.21511/ppm.18(1).2020.15.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Iryna Yakovets
Doctor of Law, Senior Researcher, Associate Professor at the Department of Law and European Integration,
State Biotechnology University
sektor2@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1022-3115

Яковець Ірина Станіславівна
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права та європейської інтеграції,
Державний біотехнологічний університет
sektor2@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1022-3115

Дата надходження статті: 29.05.2026
Дата надходження виправленої версії статті: 12.06.2026
Дата прийняття статті: 17.06.2026
Дата публікації статті: 05.10.2026

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 2 (78), 2026

Засновано 2006 року
Видання виходить 4 рази на рік

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Н. В. Фесенко*

Дата розміщення онлайн: 05.10.2026. Дата друку: 12.10.2026.
Замовлення № 1026/781
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,46.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім "Гельветика"
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.